

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDK 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2009.

PUBLISHER

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196 Cara Dušana Street, Zemun

EDITORSHIP

Professor Dragoljub KAVRAN, PhD, Faculty of Law, Belgrade, President

kavran@sbb.rs, + 381 11 32 41 501

Professor Klaus ROKSIN, PhD, Faculty of Law, Munich

mail@claus-roxin.de, + 49(89) 21 80 27 36

Professor Gorazd MEŠKO, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor

gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00 386 13 00 83 00

Professor Dušan POPOV, PhD, Polytechnic University, Temisoara

dusan-popov@yahoo.com, 61/3 88 31 756

Professor Dejan ILIĆ, PhD, ARRI AG, Munich

dilic@arri.de, + 49 (0)89 38 09 14 56

Professor Miodrag KULIĆ, PhD, J. W. Goethe-Universität, Frankfurt

kulic@itp.uni-frankfurt.de, + 49 69 79 82 25 70

Professor Dragan ARLOV, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

dragan.arlov@kpa.edu.rs, + 381 64 89 24 217

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, + 381 89 24 220

Professor Radovan RADOVANOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, + 381 64 89 22 660

Professor Slobodan JOVIČIĆ, PhD, Faculty of Electrical Engineering, Belgrade

jovicic@etf.rs, + 381 11 32 29 212

Professor Srđan MILAŠINOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, + 381 64 89 24 216

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Professor Goran B. MILOŠEVIĆ, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana MAŠKOVIĆ, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Police and Security Editor

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

ENGLISH LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READERS

Dragoslava MIČOVIĆ

Olivera JEZDIMIROVIĆ

COMPUTER DESIGN

Milan PEROVANOVIĆ

INPRESS

Belgrade

IMPRESSION

300 copies

PDF VERSION OF THE JOURNAL

www.kpa.edu.rs

Published three times a year.

TABLE OF CONTENTS

TABLE OF CONTENTS.....	V-VI
SADRŽAJ	VII-VIII
FIRE AND EXPLOSION PREVENTION IN OBJECTS OF POSSIBLE TERRORIST ATTACK	
Mašković Ljiljana, Radovanović Radovan, Bjelovuk Ivana	1-21
TRUST AND CREDIBILITY IN NOTIFYING ABOUT RISK	
Kešetović Želimir, Ninković Vladimir	23-37
ENDANGERMENT OF SECURITY AS A CONSEQUENCE OF GLOBAL WARMING	
Blagojević Marija	39-51
INSTITUTIONALIZED ABILITY AS A FACTOR IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AND CRIME IN MACEDONIA	
Mojanoski Cane, Todorovska Violeta	53-67
LEGISLATIVE AND PRACTICAL ASPECTS OF PRIVATE SECURITY OPTIMIZATION IN SERBIA	
Milošević Milan	69-81
MENTAL PICTURES IN IMAGES ABOUT GLOBAL CONFLICTS	
Jevtović Zoran, Despotović Ljubiša	83-102
APPROACH TO RISK ASSESSMENT METHODOLOGY	
Keković Zoran, Glišić Goran, Komazec Nenad.....	103-116
DEVELOPMENT OF POLICE ORGANIZATION FROM TRADITIONAL TO MODERN IN CRIME FIGHTING	
Simić Boban, Nikač Željko.....	117-131
POLITICAL ECOLOGY OF ENERGETIC SAFETY	
Nadić Darko, Milašinović Srđan	133-151

BEGGING AND VAGRANCY AS SOCIAL AND SAFETY PROBLEMS Jugović Aleksandar	153-173
METHODOLOGY FOR ASSESSMENT OF HUMAN SECURITY PARAMETERS IN LOCAL COMMUNITY Đurić Slađana	175-190
MEASURES OF TARGETED SEARCH Jugović Sreten	191-200
INTELLIGENCE INFORMATION AND CLUES IMPORTANT TO FIGHT MOTOR VEHICLES THEFTS Mijalković Saša, Bošković Goran	201-213
PHYSICAL AND CHEMICAL METHODS APPLIED IN FORENSIC SCIENCE Radosavljević-Mihajlović Ana	215-226
OPERATION TEAM IN CLOSE VIP PROTECTION (foot formations - basic terms) Belić Milan, Međo Jelena	227-244
Guidelines for Authors.....	245
Uputstvo autorima.....	247

SADRŽAJ

TABLE OF CONTENTS.....	V-VI
SADRŽAJ	VII-VIII
PREVENCIJA EKSPLOZIJA I POŽARA U OBJEKTIMA MOGUĆIH TERORISTIČKIH NAPADA	
Mašković Ljiljana, Radovanović Radovan, Bjelovuk Ivana	1-21
POVERENJE I KREDIBILITET U OBAVEŠTAVANJU O RIZIKU	
Kešetović Želimir, Ninković Vladimir	23-37
UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI KAO POSLEDICA GLOBALNOG ZAGREVANJA	
Blagojević Marija	39-51
INSTITUCIONALNI KAPACITET KAO FAKTOR U BORBI PROTIV KORUPCIJE I KRIMINALA U REPUBLICI MAKEDONIJI	
Mojanoski Cane, Todorovska Violeta	53-67
LEGISLATIVNI I PRAKTIČNI ASPEKTI OPTIMIZACIJE PRIVATNOG OBEZBEĐENJA U REPUBLICI SRBIJI	
Milošević Milan	69-81
MENTALNE SLIKE U PREDSTAVAMA O GLOBALNIM KONFLIKTIMA	
Jevtović Zoran, Despotović Ljubiša	83-102
PRISTUP METODOLOGIJI PROCENE RIZIKA	
Keković Zoran, Glišić Goran, Komazec Nenad.....	103-116
RAZVOJ POLICIJSKE ORGANIZACIJE OD TRADICIONALNE KA SAVREMENOJ U FUNKCIJI SUZBIJANJA KRIMINALITETA	
Simić Boban, Nikač Željko.....	117-131
POLITIČKA EKOLOGIJA ENERGETSKE BEZBEDNOSTI	
Nadić Darko, Milašinović Srđan	133-151

PROSJAČENJE I SKITNJA KAO SOCIJALNI I BEZBEDNOSNI PROBLEM Jugović Aleksandar	153-173
METODOLOGIJA PROCENE PARAMETARA HUMANE BEZBEDNOSTI U LOKALNOJ ZAJEDNICI Đurić Slađana	175-190
MERE CILJANE POTRAGE Jugović Sreten	191-200
OBAVEŠTAJNE INFORMACIJE I INDICIJE OD ZNAČAJA ZA SUZBIJANJE KRAĐA MOTORNIH VOZILA Mijalković Saša, Bošković Goran	201-213
PRIMENA FIZIČKO-HEMIJSKIH METODA U OBLASTI FORENZIČKIH NAUKA Radosavljević-Mihajlović Ana	215-226
OPERATIVNI TIM U NEPOSREDNOJ ZAŠTITI ODREĐENIH LIČNOSTI (pešačke formacije – osnovni pojmovi) Belić Milan, Međo Jelena	227-244
Guidelines for Authors.....	245
Uputstvo autorima.....	247

FIRE AND EXPLOSION PREVENTION IN OBJECTS OF POSSIBLE TERRORIST ATTACK

Mašković Lj.¹, Radovanović R.¹, *Bjelovuk I.¹
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Nowadays there is an expansion of terrorism in the world, so there is a need for fight against it. Security services would particularly pay attention to prevention activities. Planting of explosive devices is one of the activities of terrorists where the harmful consequences of the blast wave with its pressure and heat on surroundings are used. This paper describes the preventive activities of security services. Those activities mean the fire and sabotage protection and possibility of using the risk theory. The risk theory deals with correlation between positions of different objects in space. The aim of these activities is to minimize the consequences on objects which are on the way of the blast and heat within a closed space (subways, market centers, etc.).

Keywords: explosion, fire after an explosion, closed space, prevention, risk theory, technical facilities.

1. Introduction

The aim of this paper relates to the impact of possible ways to reduce the risk of explosion and fire after an explosion. Thus under the term explosion we solely consider the chemical explosion as a form of decomposition of explosive substances with the consequence of pressure waves and heat waves. Given the fact that the planting of explosive devices is one of the aspects of the implementation of terrorist activities, minimizing the risk

*Corresponding author: e-mail: ivana.bjelovuk@kpa.edu.rs

of explosion and fire as connected by cause and effect is of particular importance. Reduce of risks of explosions can be affected by the implementation of a whole range of activities, starting from the implementation of measures of anti-diversion protection, up to the consideration for the application of risk theory. The analysis of the problem of the appearance of fire after an explosion has the aim to determine the dependence on medium heat absorbed from the layout of objects of different material indoors and on the basis of the obtained analytical expression to determine the layout of objects for which the risk, of explosion with fire as a result, is minimal (Chow, 2005).

2. Planting explosive devices as a possible method of conducting a terrorist attack

There are a number of definitions for terrorism, although most authors agree on the next. Terrorism (Vujaklija, 1980) means the rule of intimidation and violence as a form of political struggle by the individual terror. As such it means the use of planned, organized and systematic violence of a non-governmental subject (minority group, organization, political party, etc.) or governmental subject with the aim to, primarily, cause collective fear or insecurity, anxiety or apathy within the environment from which the direct victim of the attack has originated. Besides that the mentioned subject is determined to use even worse physical force over the pre-selected or randomly selected victim, in order to commit murder, mutilation, abduction, physical or mental abuse, in order to achieve the projected political goal. The protagonist of terrorism uses this kind of violence in order to depreciate or to dethrone the current government, to spread its influence and power outside the home territory and to impose its will on state and society. That is an illegal and forbidden form of struggle for the resolution of political disputes since the terrorists seek to achieve their goals through non-parliamentary and violent forms of struggle. As such activity, terrorism was certainly envisaged as one of the most serious crimes in the criminal legislation. Terrorism is a very complex activity that involves complex actions through serious preparation, organization of terrorists' operations with strict conspiracy, as well as performance of the act. Terrorism as a phenomenon, although it is actually a threat to the survival of certain states, is a global threat to humanity because some forms of terrorist activities may have far-reaching consequences (Bolz, Dudonis & Shulz 2002).

The success of terrorist strategy and tactics depends, among other things, on means used for carrying out terrorist operations. Terrorists are

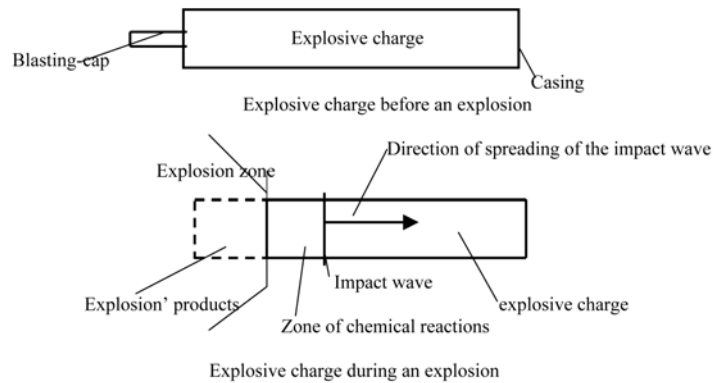
usually equipped with certain types of conventional weapons that are otherwise used as the equipment of military and police forces. One of the forms of execution of terrorist attacks is setting the explosions. With the increase of terrorist activities in the world today the number of planted explosive devices is increasing as well.

Explosive lethal devices that are used for the performance of some terrorist operations are using the explosions effects on both the surface and the environment. Explosion (Bjelovuk, 2005) is a fast chemical reaction of decomposition of explosive substance, followed by sudden release of large amount of energy in a short time interval and the impact wave as its consequence that appears in the surrounding area. The process of an explosion spreads thanks to the compressed layers of explosives. Impact wave overtakes layer by layer until all explosive quantities fall apart. The sudden rise of pressure in the area of event is causing the huge destruction around the explosion spot. Characteristic for each explosion, as non-stationary process, is the exothermic and high process velocity, the creation of gases decomposition products and the ability to self-spread through the explosive substance. Brisant explosives which are commonly used for terrorist actions are TNT, PETN, hexogen, octagon, components A, B and C, and compositions type PBX, etc.

From the aspect of anti-diversion techniques the greatest attention should be paid to plastic explosives as easily deformable explosives, since with their use it is very easy to form the desired shape of the explosive charge. They are also commonly used for making improvised devices intended for sabotage actions.

The Figure 1. shows the scheme of creation of an explosion – the look of the explosive charge before an explosion and what happens after the initiation of the explosive charge by the blasting-cap. By initiating within the main charge an explosion occurs – decomposition of explosives in the gas products that are under great pressure, it creates an impact wave and the process of an explosion spreads spontaneously capturing the complete explosive charge (Jaramaz, 1997).

The explosion of lethal devices may have far-reaching consequences, depending on the place where it occurred. Effects of explosion on the environment are very different; all depending on the type and weight of explosives used, but one should not neglect the characteristics of the place where it occurred. As brisance of explosives is its ability to perform mechanical work, the brisant effect is manifested by breaking, tearing, penetrating and destructing of the material that surrounds, or it is in direct contact with, the explosives in the area of an explosion.

Figure 1 – *Scheme of creation of an explosion*

The explosion of lethal devices usually leaves traces of brisant and demolition effects on the surface and in the surrounding in the form of craters, holes or other visible damage of different shapes and sizes, blast injuries and deaths are the result if live persons were present at an explosion site. Since an explosion effect is unthinkable without the release of the large amounts of heat, the thermal effect of an explosion on the environment is of great significance. At an explosion site, flammable gases, which are the products of an explosion, and the surrounding air, are heated up to high temperatures. This energy can cause the appearance of secondary fires within the area of an explosion, and they could increase damages and complicate the process of an investigation. Duration and intensity of the heat are greatly affecting the potential damage and injuries from an explosion, and there are traces of thermal effects in the form of melting, fire and burns. Fire often occurs as a result of an explosion.

Terrorists use the formational, improvised or combined explosive lethal devices. For the execution of sabotage – terrorist actions the formational devices are the most appropriate, but the improvised explosive devices are used as well. Explosive devices consist of a body-casing which is mandatory part of some device (devices can be made from pure brisant explosive with initiating mechanism), ignition – initiation part and the explosive charge that is made out of military or commercial explosives. Many terrorist entities give great importance to the improvised devices for the use of physical violence. From the aspect of anti-diversion technique, the particularly interesting groups of improvised explosive devices are those that are passively waiting for the objective and that can be activated in different ways, depending on the desired effects on the target and the available elements. Improvisation can be done in different ways, although it is usually performed within the sphere of initiation

– i.e. the ignition part (fuse, detonators, electro-detonator caps and explosives cannot be improvised). Improvised explosive devices are usually planted in items for daily use. Explosion may occur when the item changes position, when there are changes in pressure or temperature, in the cases of increased speed, in the cases when an electric circuit is made, when there are appearances of light or sound signals, etc., depending on the situation, the level of knowledge, training and inspiration of the person who has made the device and in accordance with planned operations on the object of an attack. Here the creativity in the development and use of devices from the most primitive to the most sophisticated can be noticed. For this purpose, a variety of explosive devices are made, set to desired location, and through the time mechanism (time ignitions), remote control, and recently through the use of mobile phones, those devices are activated to attack the victim, i.e. kill or physically injure the victim and with that to cause fear within wider population. Improvised explosive devices may contain a few grams of brisant explosives placed in a suitcase, purse, book, calendar, gift package, letter, pen, umbrella, electric household appliances, hair drier, etc., up to several kilograms of explosives placed in a car, truck, train, trash cans, toilette water basin, etc.

3. Prevention of explosions and fire after explosions

Objects that may be the targets of terrorist attacks are airports, railway stations, bus stations, subways, shopping centers, stadiums, cinemas and theatre halls, sports halls and other sports facilities and all places for massive gatherings of people. Places of massive gathering of people are particularly interesting for terrorist activities because of greater probability of murder and inflicting injuries to victims and greater spread of fear and panic among people (Jovanov, 2000). Since today more perfidious forms of threats to the security of persons and property are used, it is necessary to pay special attention to the follow-up of the latest technological achievements, acquisition of sophisticated equipment and modernization of training in the use of these means. In addition to technical resources, the use of specially trained dogs capable of the detection of explosives is becoming more and more actual (Stojanović, 1988).

3.1. Technical resources in the prevention of explosions and fire after explosions

From the aspect of preventive actions against explosions and fire as their possible consequences, it is especially important to use the measures of anti-diversion protection, i.e. use of technical resources. Anti-diversion

measures of protection include, among other things, the use of different devices for the detection of formational and improvised mine-explosive devices - various types of metal detectors, detectors of various types of chemical explosive substances, mine detectors, search mirrors, X-ray devices, etc., with the aim of technical reconnaissance and provision of additional control within the buildings' protection system. One of the devices for the detection of explosives, whose use in the world today is very wide, is the so called *Itemizer* that simultaneously detects positive and negative ions, in that way allowing the detection of explosives. Also, the handheld explosives' detector, so called *Mobile Trace* is in use. These devices are basically spectrometers and they are enabling accurate and reliable detection of explosives (Yinon, 2003).

We should not neglect the use of cameras with different spectral scopes in order to make it possible to notice the appearance of fire and smoke, and consequently to have the time to react. Regarding the prevention of explosions at the airports, especially from the possible effects of car bombs, the existence of the concrete wall would certainly prevent the spread of explosions to the interior of airport facilities (Klikovac, 1993). Since terrorists are sometimes very perfidious when it comes to improvisation and the smuggling of explosives, useful idea is for the manufacturers of explosives to oblige in a specific way and to mark the explosives. In the case when explosive devices are found, it is very important to implement security measures for the safe transport with the use of self-propelled robot vehicles.

3.2. Risk theory in the prevention of explosion and fire after it

The goal of this part of paper is to analyze the expansion of thermal wave after an explosion in a closed space and to determine the dependence of the average absorbed thermal energy from the layout of objects made of various materials in it (Babrauskas & Grayson, 1992). The layout of objects in closed space with minimum risk of fire after an explosion has to be determined from analytical equation (Cote, 2003). Semi-empirical formulas for energy absorption will be used in order to achieve this and the mean value of absorbed energy will be determined by the method of Markov graphs (Markov, 1971). The objects in the premises will be made of blocks, which a certain number of Markov cells can correspond to. Within such an approach, one Markov cell will be represented by a bloc having the shortest length, and the numbers of Markov cells per blocs will be determined as a quotient of the length of a given bloc and minimum bloc length (Norris, 1997).

3.2.1. Stationary Markov probabilities in one-dimensional chain

Linear Markov graph is represented in the following manner (Figure 2):

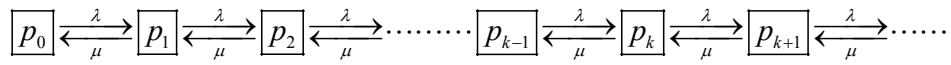

Figure 2. – *One-dimensional chain of Markov cells*

Certain p_n probability corresponds to each cell. Probabilities change over time, where λ frequency corresponds to probability decrease and μ frequency corresponds to probability increase. Probabilities must be positively definite and their sum must be equal (Markov, 1971).

$$\sum_{n=0}^N p_n = 1, \quad n = 0, 1, 2, \dots, N_1 + N_2 + \dots + N_{B-1} \quad (3.1)$$

Changes of probability over time are “read” from Markov graph and the system of differential equations for probabilities is as follows:

$$\begin{aligned} \dot{p}_0 &= \mu p_1 - \lambda p_0 \equiv u_0 \\ \dot{p}_1 &= -\lambda p_1 + \mu p_2 - \mu p_1 + \lambda p_0 = u_1 - u_0 \\ &\vdots \\ \dot{p}_k &= -\lambda p_k + \mu p_{k+1} - \mu p_k + \lambda p_{k-1} = u_k - u_{k-1} \\ &\vdots \end{aligned} \quad (3.2)$$

The system tends towards stationary condition over time, which means that after a long enough period of time has elapsed the changes of probabilities over time can be taken as very small so that they become equal to zero:

$$\dot{p}_0 = \dot{p}_1 = \dot{p}_2 = \dots = \dot{p}_k \dots = 0 \quad (3.3)$$

Considering the introduced marks, we obtain that: $u_0 = 0, u_1 = 0, \dots, u_k = 0$. This means that:

$$p = \frac{\lambda}{\mu} p_o, \quad p_{k+1} = \frac{\lambda}{\mu} p_k, \quad \text{that is} \quad (3.4)$$

If we introduce that $\frac{\lambda}{\mu} = \omega$ then:

$$\begin{aligned} p_1 &= \omega p_0 \\ p_2 &= \omega p_1 = \omega^2 p_0 \\ &\vdots \\ p_k &= \omega^k p_0 \\ &\vdots \end{aligned} \tag{3.5}$$

As based on (3.1)

$$p_0 \sum_{k=0}^N \omega^k = 1 \quad \text{and} \quad \sum_{k=0}^N \omega^k = \frac{1 - \omega^{N+1}}{1 - \omega}, \tag{3.6}$$

it follows that: $p_0 = \frac{1 - \omega}{1 - \omega^{N+1}}$, that is $p_k = \frac{1 - \omega}{1 - \omega^{N+1}} \omega^k$ the final expression for probabilities is:

$$p_n = \frac{1 - \omega}{1 - \omega^{N+1}} \omega^n \tag{3.7}$$

3.2.2. Mean absorbed heat energy in the premise

We shall analyse the mean heat energy through the premise that contains B blocs. If heat flux spreads from the left to the right, then the first bloc will be the first on the left while the index rises to the other blocs. We shall assume that:

- the first bloc includes N_1 cell and the bloc material has α_1 absorption coefficient,
- the second bloc has N_2 cells, and the coefficient of its material absorption is α_2 , and finally
- B^{th} bloc has N_B cells and the coefficient of its material is α_B .

The described situation can be represented by Figure 3:

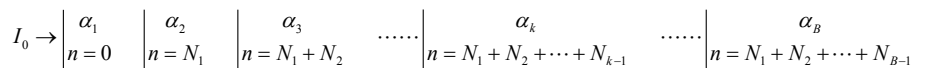

Figure 3 – One-dimensional arrangement of blocs made of various materials

Total N number of Markov cells in the premise here is:
 $N = N_1 + N_2 + N_3 + \dots + N_k + \dots + N_B$

Index n that counts cells in Markov chain and takes values is:
 $n = 0, 1, 2, \dots, N_1 + N_2 + \dots + N_{B-1}$

According to a semi-empirical formula for thermal energy absorption, the energy which leaves the system at cell n is represented by the following formula:

$$I_n = I_0 e^{-\alpha n} \quad (3.8)$$

Mean thermal energy leaving the system at cell n is represented by the following formula:

$$\langle I_n \rangle = \sum_{n=0}^N I_n p_n \quad (3.9)$$

After we replace (3.7) and (3.8) in (3.9), we have:

$$\langle I_n \rangle = I_0 \frac{1 - \omega}{1 - \omega^{N+1}} \frac{1 - (\omega e^\alpha)^n}{1 - \omega e^\alpha} \quad (3.10)$$

In order to determine the mean thermal energy leaving the premise, the energies leaving each bloc must be added since the bloc absorptions are different. Using the formula (3.10), we come to the general expression for mean thermal energy leaving the premise:

$$\begin{aligned} \frac{\langle I_n \rangle}{I_0} = \frac{1 - \omega}{1 - \omega^{N+1}} & \left\{ \frac{1 - (\omega e^{-\alpha_1})^{N_1}}{1 - \omega e^{-\alpha_1}} + (\omega e^{-\alpha_2})^{N_1} \frac{1 - (\omega e^{-\alpha_2})^{N_2}}{1 - \omega e^{-\alpha_2}} + (\omega e^{-\alpha_3})^{N_1+N_2} \frac{1 - (\omega e^{-\alpha_3})^{N_3}}{1 - \omega e^{-\alpha_3}} + \dots \right. \\ & \left. + (\omega e^{-\alpha_k})^{N_1+N_2+\dots+N_{k-1}} \frac{1 - (\omega e^{-\alpha_k})^{N_k}}{1 - \omega e^{-\alpha_k}} + \dots + (\omega e^{-\alpha_B})^{N_1+N_2+\dots+N_{B-1}} \frac{1 - (\omega e^{-\alpha_B})^{N_B}}{1 - \omega e^{-\alpha_B}} \right\} \quad (3.11) \end{aligned}$$

The incident energy I_0 , is sum of absorbed energy A and transmitted energy I_n , i.e. $I_0 = A + I_n$. Meaning this equality (the “meaning” denotes finding of mathematical expectation : $\langle F \rangle = \sum_{i=1}^n F_i p_i$, here p_i is the probability of ap-

pearance the value F_i) and taking into account that $\langle I_0 \rangle = I_0$, we obtained $I_0 = \langle A \rangle + \langle I_n \rangle$. In order to go over to the relative values, we divided the late equality with I_0 and obtained that:

$$\frac{\langle A \rangle}{I_0} = 1 - \frac{\langle I_n \rangle}{I_0} \quad (3.12)$$

where $\frac{\langle A \rangle}{I_0}$ is relative mean energy absorbed by the system, and $\frac{\langle I_n \rangle}{I_0}$ is relative mean value of thermal energy transmitted by the system. If the arrangement of blocs in the premise is changed, the last formula is re-arranged according to the new layout. It turns out that $\frac{\langle I_n \rangle}{I_0}$ value changes for another bloc layout (in relation to the stated one).

In order to have a better view onto how the system transmits (absorbs) energy, we shall analyse the general formula (3.11) for some extreme cases.

- If $\omega \rightarrow 0$, it means that $\lambda \ll \mu$ in boundary case is $\omega = 0$, therefore it follows from (3.11) that

$$\frac{\langle I \rangle}{I_0} = 1 \quad (3.13)$$

which means that the system transmits all energy penetrating into it.

- Contrariwise, when $\lambda \gg \mu$, i.e. when $\omega \rightarrow \infty$ it follows from (3.11) that:

$$\lim_{\omega \rightarrow \infty} \frac{\langle I \rangle}{I_0} = e^{-N\alpha_B} \quad (3.14)$$

Based on the obtained result (3.14), it can be concluded that transmitted energy depends on the coefficient of absorption of the last bloc material α_B , i.e. on the bloc situated farthest from the place of energy penetrating the system.

For the most frequent cases in practice the input and output frequencies are equal, unless the relation $\frac{\lambda}{\mu}$ is artificially influenced on, which means that $\omega = 1$.

In this case the general formula (3.11) is of the following form:

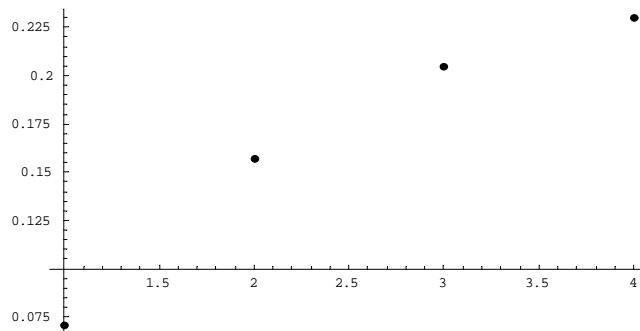
$$\lim_{\omega \rightarrow 1} \frac{\langle I_n \rangle}{I_0} = \frac{1}{N+1} \left\{ \frac{1 - (e^{-\alpha_1})^{N_1}}{1 - e^{-\alpha_1}} + (e^{-\alpha_2})^{N_1} \frac{1 - (e^{-\alpha_2})^{N_2}}{1 - e^{-\alpha_2}} + (e^{-\alpha_3})^{N_1+N_2} \frac{1 - (e^{-\alpha_3})^{N_3}}{1 - e^{-\alpha_3}} + \dots \right. \\ \left. + (e^{-\alpha_k})^{N_1+N_2+\dots+N_{k-1}} \frac{1 - (e^{-\alpha_k})^{N_k}}{1 - e^{-\alpha_k}} + \dots + (e^{-\alpha_B})^{N_1+N_2+\dots+N_{B-1}} \frac{1 - (e^{-\alpha_B})^{N_B}}{1 - e^{-\alpha_B}} \right\} \quad (3.15)$$

3.2.3. Analysis of the situation most frequent in practice

Because of the practical importance of cases with equal input and output frequencies ($\lambda = \mu$), we shall present the results for the absorbed energy in an 8 m long premise with one object, 1 m long, and for a 16 m long premise with 1 m long object. Coefficient of absorption of air in these cases is $\alpha_2 = 0.05$, and for the material the object is made of the coefficient of absorption is $\alpha_1 = 0.5$. Considering the described situation and general formula (3.15), the following values of absorbed heat energy for certain positions of objects in premises are obtained, which are presented by Tables and Graphs (a-f):

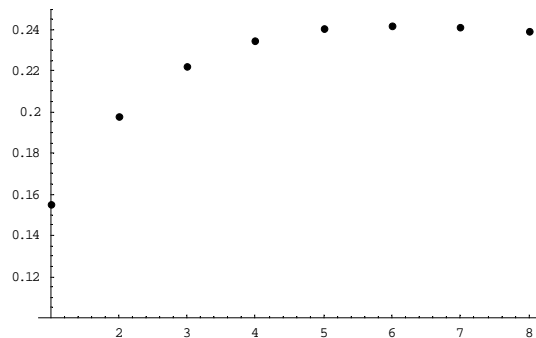
a) 4 m long premise

k	1	2	3	4
$\langle A \rangle / I_0$	0.0708063	0.156981	0.205046	0.230201

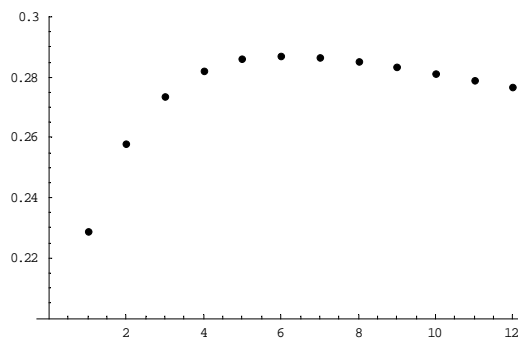
b) 8 m long premise

k	1	2	3	4	5	6	7	8
$\frac{\langle A \rangle}{I_0}$	0.155023	0.19811	0.222143	0.234721	0.240448	0.242113	0.241402	0.239335

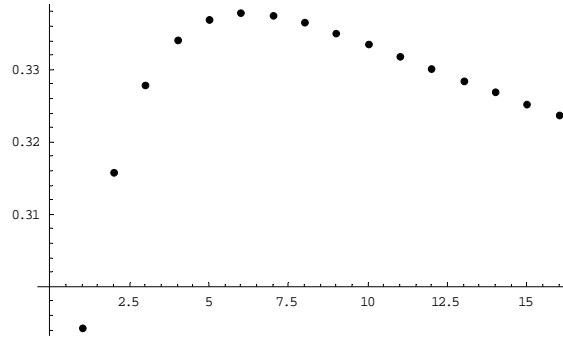
c) 12 m long premise

k	1	2	3	4	5	6
$\frac{\langle A \rangle}{I_0}$	0.229063	0.257788	0.27381	0.282195	0.286013	0.287123
k	7	8	9	10	11	12
$\frac{\langle A \rangle}{I_0}$	0.286649	0.285271	0.283397	0.281273	0.279046	0.276802

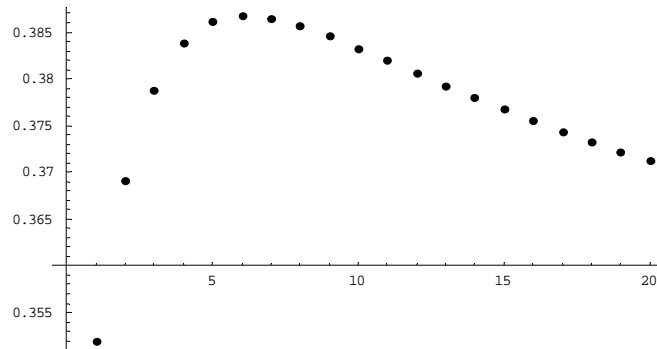
d) 16 m long premise

k	1	2	3	4	5	6
<A>/I₀	0.294309	0.315853	0.327869	0.334158	0.337022	0.337854
k	7	8	9	10	11	12
<A>/I₀	0.337499	0.336465	0.33506	0.333467	0.331796	0.330113
k	13	14	15	16		
<A>/I₀	0.328455	0.326843	0.325289	0.323798		

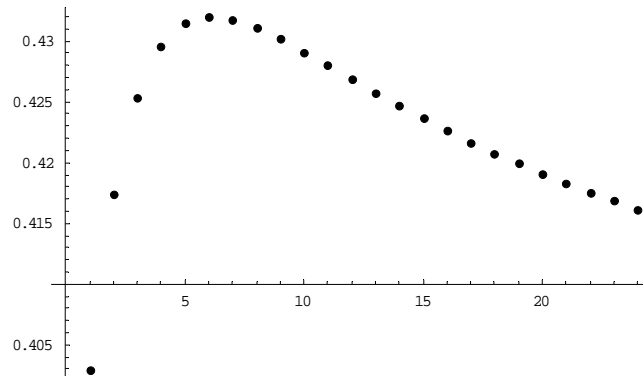
e) 20 m long premise

k	1	2	3	4	5	6
<A>/I₀	0.351945	0.36918	0.378793	0.383824	0.386115	0.386781
k	7	8	9	10	11	12
<A>/I₀	0.386496	0.385669	0.384545	0.383271	0.381934	0.380588
k	13	14	15	16	17	18
<A>/I₀	0.379261	0.377972	0.376728	0.375535	0.374394	0.373305
k	19	20				
<A>/I₀	0.372267	0.371278				

f) 24 m long premise

k	1	2	3	4	5	6
$\langle A \rangle / I_0$	0.402982	0.417345	0.425355	0.429548	0.431457	0.432012
k	7	8	9	10	11	12
$\langle A \rangle / I_0$	0.431775	0.431086	0.430149	0.429087	0.427973	0.426851
k	13	14	15	16	17	18
$\langle A \rangle / I_0$	0.425746	0.424671	0.423635	0.422641	0.42169	0.420783
k	19	20	21	22	23	24
$\langle A \rangle / I_0$	0.419917	0.419093	0.418308	0.417562	0.416851	0.416175

Based on the above Tables and Graphs (a-f), it can be concluded that the absorbed energy varies considerably with the change of position where the object is. It is interesting that the maximum absorption appears when the object is at the 6th meter from the wall affected by heat flux. From the point of view of fire hazard, this object position corresponds to the maximum hazard and such a position should be avoided. Minimum absorption values are obtained when the object is placed directly behind the wall affected by heat energy flux. The absorption is also very low when the object is placed quite closely to the opposite wall of the premise. In addition to this, the analysis shows what could have been expected, which is that the bigger the premise is the higher quantity of heat energy is absorbed.

3.2.4. Analytic simulation of histograms obtained for $\omega = 1$

The obtained Tables and Graphs (a-f) show important information concerning which position of the object corresponds to minimum fire hazard and based on this information the position of objects corresponding to low fire hazard can be determined before the construction of the premise. The

inconveniency of using these Tables and histograms obtained is that it is rather hard or sometimes even impossible to find out thermo-dynamic characteristics of premises which depend on absorbed thermal energy. This is why in this paragraph we shall look for functions of continuous variable x , which is the measure of positions within the premise simulated by the obtained histograms in an optimum manner.

Continuous approximation will be determined by means of histograms for premises of the following lengths: 8 m, 10 m, 12 m, 14 m and 16m. Based on the obtained continuous curves, we shall determine the dependence of quantity of absorbed heat and maximum absorption value on the premise length. Based on the obtained histograms, it can be concluded that the function is of the following form:

$$A(x) = C - e^{-(bx-ax^{L+1})}, \quad -1 < L < 1 \quad (3.16.)$$

i.e., $A(x) = \frac{\langle A \rangle}{I_0}$, simulates the obtained histograms in the best manner.

Coefficients a , b , C , L will be determined by fitting of curve $A(x)$. By means of the data from histograms, three equations for determining the said parameters will be taken at points $x = 1$, $x = N+1$, $x = x_{M=6}$, where x_M is marked as abscissa of the maximum. The fourth equation will be taken for the current point of histogram k , which takes all values except 1, x_M , $N+1$. The system of four equations will be calculated for every k and the values of parameters a_k , b_k , C_k , L_k will be obtained. Arithmetic means of these values will be taken as parameters of $A(x)$ curve.

The system of equations for fitting is as follows:

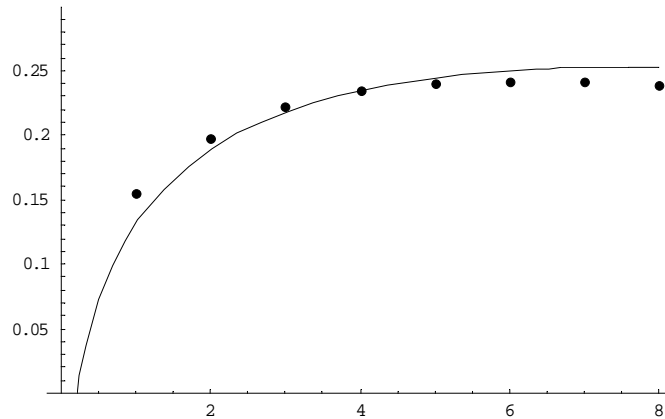
$$\begin{aligned} A(1) &= C - e^{-(b-a)} \\ A(6) &= C - e^{-(bq_m - aq_m^{L+1})} \\ A(8) &= C - e^{-(bM - aM^{L+1})} \\ A(k) &= C - e^{-(bk - ak^{L+1})} \end{aligned} \quad (3.17)$$

The values on the left are read from the histograms. More convenient system for numeric calculation of parameters a_k , b_k , C_k , L_k is obtained by computing the system equations (4.2) with logarithms:

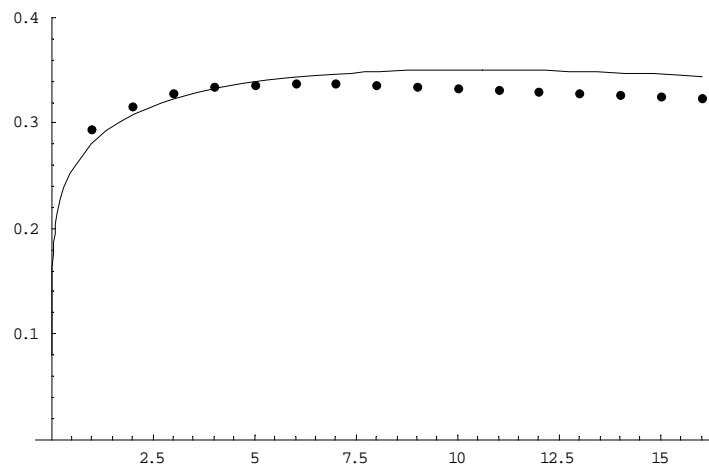
$$\begin{aligned} a - b &= \ln[b - A(1)] \\ aq_m^{L+1} - bq_m &= \ln[C - A(6)] \\ aM^{L+1} - bM &= \ln[b - A(8)] \\ ak^{L+1} - bk &= \ln[b - A(k)] \end{aligned} \quad (3.18)$$

Arithmetic means are determined for parameters determined in the described manner and they are inserted in the formula (3.16). We shall here compare the continuous curve and the corresponding histogram for premises 8 m and 16 m long.

- The following expressions are obtained for M=8 histogram:
 $\bar{a} = -0.610912$; $\bar{b} = -0.0515033$; $\bar{C} = 0.704008$; $\bar{L} = -0.672408$
 $A(x) = 0.704008 - e^{0.0515033x - 0.610912x^{1-0.672408}}$ (3.19)

- The following expressions are obtained for M=16 histogram:
 $\bar{a} = -0.242375$; $\bar{b} = -0.0099849$; $\bar{C} = 1.07329$; $\bar{L} = -0.756501$
 $A(x) = 1.07329 - e^{0.0099849x - 0.242375x^{1-0.756501}}$ (3.20)

As it can be seen, simulation function corresponds well to the histogram, so this form of simulation can be used for calculations of systems we are interested in. As it has already been said, the biggest practical interest is for the dependence of absorbed energy on the premise length and maximum value of absorbed energy. In order to determine dependence of absorbed energy on the premise length, $\int_0^M dx A(x)$ integrals are numerically calculated, where M is the premise length. These dependences may also be presented by the function of $A_{TOT}(M)$ form. The stated dependence will also be determined by fitting.

Since all $A(x)$ curves have the same abscissa of maximum absorption, A_{MAX} maximum ordinate is determined by the replacement of this abscissa in the obtained continuous curves, (3.16).

It has already been underlined that the quantity of absorbed energy increases together with the increase of premise length. Due to its practical importance, this fact requires special analysis. We shall observe the premises 8 m, 10 m, 12 m, 14 m, 16 m, 18 m, 20 m, 22 m and 24 m long, and for each of the cases we shall determine $A(x)$ functions. By means of these functions we shall determine the values of total energy absorbed by the premise as:

$$P(M) = \int_0^M dx A(x) \tag{3.21}$$

The found values are given in Table 3:

Table 3

M	8	10	12	14	16	18	20	22	24
$\int_0^M dx A(x)$	1.64	2.49	3.29	4.25	5.34	6.75	7.83	8.97	10.33

Based on this table, it can be concluded that by the increase of M length the extract $\frac{dP}{dM}$ becomes constant, so the simulation curve $P(M)$ will be searched in the form:

$$P(M) = uM + vM^{\frac{1}{4}} \tag{3.22}$$

The value stated in the table will be used to determine u and v coefficients of analytical curve (3.22).

The procedure of fitting is the following: for every pair of the closest points u and v values are determined, and their arithmetic means are taken as coefficients in the curve (3.22). The found values per pairs of points are as follows:

$$\begin{aligned} & \begin{bmatrix} u = 0.490523 \\ v = -1.35819 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.445916 \\ v = -1.10734 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.54349 \\ v = -1.73644 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.620251 \\ v = -2.29201 \end{bmatrix}, \\ & \begin{bmatrix} u = 0.821639 \\ v = -3.90311 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.592166 \\ v = -1.89778 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.62672 \\ v = -2.22458 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} u = 0.76688 \\ v = -3.64835 \end{bmatrix} \end{aligned} \quad (3.23)$$

Here we have 8 u values and 8 v values. Their arithmetic means are:

$$\begin{aligned} \bar{u} &= 0.613448 \\ \bar{v} &= -2.27098 \end{aligned} \quad (3.24)$$

Therefore, the shape of continuous curve is as follows:

$$P(M) = 0.613448M - 2.27098M^{\frac{1}{4}} \quad (3.25)$$

The continuous curve (3.25) and histogram made of values given in the second row of Table III are compared on Figure 4.

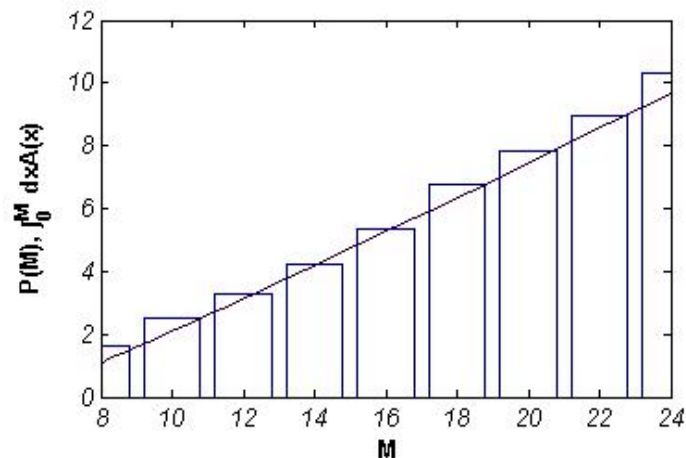

Figure 4 – Absorbed energy depending on the premise length.

As it can be seen the correspondence is very good, so the curve (3.25) may be used for the estimate of absorbed energy by the premises of any length. These estimates are necessary since based on them the reduction of fire hazard can be made. The fact that fire hazard can be estimated by means of simulation curve (3.26) for the premise of any length represents the best illustration required for its determination.

4. Conclusion

As the explosion is one of the modes of terrorists' activities, the detection of explosives is an important area for its prevention. The prevention of explosion is in constant observation and direct control of the entrances of objects – targets of terrorists, application of the modern technical devices (cameras with different scopes of wave length, metal detectors and explosive detectors, X-ray scanners, etc.). The constant vigilance of counterterrorist teams is implied. It is important to realize lifetime education of members of security services. Also, if an explosive device is found, safe transport and its extermination at special range are important.

The risk analyses carried out in this paper have resulted in the fact that the mean absorbed thermal energy of a premise is depending on the layout of objects in it. The simplest example which refers to absorption in length showed that:

–Maximum risk from fire (as consequence of an explosion) in closed space with length of 8 m is on the sixth meter distance from the wall on which flux of thermal energy precipitates

–Minimum fire hazard in closed space is when the object is directly behind the wall on which flux of thermal energy precipitates. The important information concerning which position of the object corresponds to minimum fire hazard is shown in Tables and Graphs (a-f). Based on this information, the position of objects corresponding to low fire hazard can be determined before the construction of the tract.

In order to estimate relevant thermodynamic characteristics of the premise, which depend on the energy absorption, we simulated the histograms by the functions of continual variables.

5. References

- Babrauskas, V., Grayson, S. J. (1992). *Heat Release in Fires*. London: Elsevier Applied Science.
- Bjelovuk, I. (2005). *Forenzička karakterizacija tragova dejstva brizantnih eksploziva na podlogu i okolinu*, magistarska teza, Mašinski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Bolz, F., Jr, Dudonis, K. J., Shulz, D. P. (2002). *The Counterterrorism Handbook, Tactics, Procedures, and Techniques*. Florida: CRC Press.
- Cote, E. A. (2003). *Fire Protection Handbook*. Nineteenth Edition.
- Chow, W. K. (2005). Fire hazard assessment of combustibles in big terminals. *Int J. Risk Assessment and Management*, 8(11), 66-75.
- Jaramaz, S. (1997). *Physics of Explosion*. Belgrade: Faculty of Mechanical Engineering.
- Yinon, J. (March 1, 2003) Analytical Chemistry, *Detection of Explosives by Electronic Noses*, University of Central Florida, retrieved August 24, 2006 (from www.ncfs.ucf.edu/ENPaper.pdf).
- Jovanov, R. i dr. (2000). *Osnovi preventivne zaštite od požara i eksplozija*. Beograd: VŠUP.
- Klikovac, L.J. (1993). Detekcija eksploziva. *Bezbednost, I*.
- Markov, A. A. (1971). Extension of the limit theorems of probability theory to a sum of variables connected in a chain, reprinted in Appendix B of R. Howard, *Dynamic Probabilistic Systems*, Vol .1: *Markov Chains*, John Wiley and Sons.
- Norris, J. R. (1997). *Markov Chains*. Oxford: Cambridge University Press.
- Stojanović, D. (1988). *Zaštita od požara i eksplozija*. Beograd: Savremena administracija.
- Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

PREVENCIJA EKSPLOZIJA I POŽARA U OBJEKTIMA MOGUĆIH TERORISTIČKIH NAPADA

Rezime

Danas je u svetu očigledna ekspanzija terorizma, te se javlja potreba za razmatranjem različitih vidova borbe protiv svih njegovih pojava oblika. Naročitu pažnju treba pokloniti preventivnom delovanju bezbednosnih subjekata. Podmetanje eksplozivnih naprava je jedna od terorističkih aktivnosti, koja koristi štetne posledice dejstva eksplozivnog talasa u vidu pritiska i toplote na okolinu. U ovom radu je dat pregled preventivnih aktivnosti bezbednosnih subjekata, s ciljem borbe protiv terorizma. Te preventivne aktivnosti podrazumevaju protivdiverzionu zaštitu – pregledi, otkrivanje, delaboracija i uništavanje, kao i razmatranje mogućnosti primene teorije rizika, a u vezi s

prostornim rasporedom predmeta u objektima. Minimiziranje rizika od eksplozija i požara, koji su uzročno-posledično povezani, od naročito je značaja. Takođe je dat pregled tehničkih sredstava koja se mogu koristiti u preventivnim pregledima i za detekciju eksploziva. Analiziran je i problem minimizacije rizika od požara nakon eksplozije nalaženjem optimalnog rasporeda predmeta u prostorijama različitih dužina. Cilj tih aktivnosti je ublažavanje posledica na objekte koji se nalaze na putu dejstva eksplozivnog i toplotnog talasa u nekom zatvorenom prostoru (metro, tržni centri i sl.). Takođe je uvedena i kontinualna simulacija zavisnosti apsorbovane energije od dužine prostorije.

TRUST AND CREDIBILITY IN NOTIFYING ABOUT RISK

*Kešetović Ž¹, Ninković V.²

¹*Faculty of Security Studies, University of Belgrade*

²*Transconflict, Belgrade*

Abstract: In the last twenty years the concept and dynamics of trust has come into focus of many social sciences. A concept of trust is widely identified as important to social interactions; however, it is rarely well defined or characterized. The notion of trust is playing an important role especially within the context of postmodern society, risk society. Making recourse to third-party expertise and knowledge is required whenever a context requires action, but one's own experience and individual knowledge is inadequate. If one's own knowledge no longer suffices, the very act of trusting in some external authority becomes a functional necessity. In the field of risk research there is now general agreement that trust in risk management institutions may be an important factor in perception and acceptance of risks. Furthermore, trust is seen as the key to successful risk communication, while distrust may be associated with stigmatization of technologies, such as nuclear power, as well as social amplification effects following major failures of risk regulation. While the transition from trust to distrust is often rather abrupt and is reflected in a crisis of confidence, the reverse, the re-gaining of trust, appears to be a slow and gradual process.

Key words: trust, credibility, risk management, risk communications, public affairs.

1. Introduction: a concept of trust

Trust has become a popular research subject in the social sciences during the last two decades. Trust is considered to lubricate social interactions on various levels so that these function smoothly and harmoniously, it is thought to reduce social uncertainty and complexity, and is seen to be an

*Corresponding author: e-mail: zelimir.kesetovic@gmail.com

important element of social capital and as a prerequisite for a healthy and flexible economy and democracy. (Tyler & DeGoey, 1996)

Trust is a concept widely identified as important to social interactions, but rarely well defined or characterized. Intellectual perspectives on trust emanate from diverse academic disciplines – psychology, sociology, political science, economics and mass communication. Theoretical conceptualizations from these perspectives share a number of common features which can shed light on different types of trust and how they develop among people in social interactions. There are several distinctly different ways of defining the trust:

‘A generalized expectancy held by an individual that the word, promise, oral or written statement of another individual or group can be relied on’ (Rotter, 1980:1)

‘The generalized expectancy that a message received is true and reliable and the communicator demonstrates competence and honesty by conveying accurate, objective and complete information’ (Renn and Levine, 1991:181).

‘A set of expectations shared by all those involved in an exchange’ (Zucker, 1986:54).

‘Members of that system act according to and are secure in the expected futures constituted by the presence of each other or their symbolic representations’ (Lewis and Weigert, 1985:975).

‘A person’s expectation that an interaction partner is able and willing to behave promotively toward the person even when the interaction partner is free to choose among alternative behaviours that could lead to negative consequences for the person’ (Koller, 1988:266).

In very general terms, Rousseau et al. (1998) argue that trust can be defined as: “a psychological state comprising the intention to accept vulnerability based upon the behavior of positive expectations of the intentions of or behavior of another” (p.395). Half a century ago, Hovland et al. (1953) identified competence and care as a base for interpersonal trust. In a series of experiments they found that someone accepts information more readily when the communicator is seen as an expert and when the communicator is seen as being trustworthy, in the sense that the source is seen as willing to communicate the assertions he or she considers most valid (i.e., has no motives to promote a particular view, interest or ideology, or has lack of intent to persuade).

These definitions share some general themes, suggesting the need for a broad-based, multidimensional conception of trust. Important attributes of trust include the following:

- *Expectations about others and orientations toward the future.* Trust allows people to interact and cooperate without full knowledge about others and future uncertainties.

- *A notion of chance or risk taking.* To trust also implies that one has confidence that others will act voluntarily in a manner that is beneficial, even if not certain.

- *Subjective perceptions about others and situations.* These include perceptions of the intentions and attributes of others (e.g. commitment, competence, consistency, integrity, honesty), their motivations, qualities of the situation (e.g. the availability and accuracy of information), risks and uncertainties. In risk communication programmes, trustworthiness can depend on judgments about the quality of a message, its source, and the structure and performance of institutions (Midden, 1988).

Within risk research, a wide range of theoretical (e.g., Renn & Levine, 1991; Kasperson et al., 1992; Johnson, 1999) and empirical studies have been conducted to identify the core elements of trust. In other words, they have examined what kind of evaluative judgments contribute to the creation or destruction of trust in risk regulatory or other institutions. For example, Kasperson et al. (1992) identified four key dimensions that play an important role in the development and maintenance of trust: commitment, as social trust involves some degree of vulnerability, one wants to make sure that the trustee is fully committed to the mission, goal or fiduciary obligation; competence, since trust can only exist when a person or institution is competent in the thing it is obliged to do, so that someone should not only be committed to his or her fiduciary responsibilities, but should also fulfill it competently; caring, a perception that an institution acts in a way that shows concern for the people who put their trust in it; and finally predictability, in that people tend to trust people or organizations that are consistent. Predictability of arguments and behavior means that people know what to expect from a particular person or organization.

On the other hand, Metlay (1999) has criticized researchers for making discussions about trust unnecessarily difficult. His study of judgments of

trust in the U.S. Department of Energy suggests that trust is not complex and multifaceted, but a rather simple concept based on two distinctively different components: 1. a tightly interconnected set of affective beliefs about institutional behavior, which Metlay calls “trustworthiness”, and 2. perceptions of how competent the institution is. Within the paradigm of “two-factor theory” Frewer et al. (1996) found a structure that could best describe the reasons for trusting or distrusting various information sources, later validated with a more representative population sample. The first component comprised the characteristics: truthful, good track record, trustworthy, favor, accurate, factual, public welfare, responsible, knowledgeable, and (negatively) the characteristics: distorted, proved wrong in the past, and biased. The second factor consisted of the characteristics: accountable, self-protection, and a vested interest versus sensationalism component.

Another theory suggests that for most people it is far too demanding to base trust on evidence of competence and fiduciary responsibilities. Salient value similarity theory by Earle and Cvetkovich (1995) says that social trust is particularly critical where complex socio-technical systems generate risks that are remote from everyday experience (social trust being the willingness to rely on those who have responsibility for making decisions and taking actions related to the management of technology, the environment, medicine or other realms of public health and safety). Under such complex circumstances trust is based on agreement and sympathy rather than on carefully reasoned arguments or direct knowledge. In other words, people base their trust judgments on whether they feel that the other person or organization shares the same values, or is seen as having the same understanding of a specific situation.

Salient value similarity theory claims that the social trust consists of two key components: salient values and value similarity.

Salient value consists of the individual’s sense of what the important goals (ends) and/or processes (means) are that should be followed in a particular situation. Salient values are an aspect of the individual’s understanding of the meaning of a specific situation. The inferred meaning of a situation could include an understanding of what problem is being faced, what options are available, and how effective each might be. The modifier “salient” was chosen to emphasize that the individual concludes that specific values are important in one situation given its meaning, but that other values may be important in another situation with a different meaning. (Siegrist, Cvetkovich & Roth. 2000). Salient values are further characterized as being:

1. Generalizations that might apply in more than one situation.
2. Potentially changeable in saliency. As inferred meaning changes so will the saliency of values. Meaning could change, for example, as the individual learns more about a particular hazard. Personal experiences, discussions with family and friends, and media reports could all change the inferred meaning of a technology and affect the saliency of values (Kasperson & Kasperson, 1996; Renn et al., 1992).
3. Most often rapid, implicit, unarticulated, and automatically elicited rather than slow, explicit, articulated, and arrived at on the basis of controlled, systematic logical thought (Cvetkovich, 1999).

Judgments of value similarity involve:

1. A conclusion about the values that are salient for the person whose trustworthiness is being judged. This attribution is made on the basis of that person's verbal statements, actions and/or identity (e.g., federal regulator, nuclear plant operator).
2. A comparison of the similarity of the salient values of the perceiver and the person being judged. (Siegrist, Cvetkovich & Roth, 2000).

Several studies have shown that judged salient value similarity is strongly related to attributions of social trust (Cvetkovich & Löfstedt, 1999; Earle & Cvetkovich, 1995, 1997, 1999). The meaning of the situation determines which values are salient. It is possible to trust the government in one domain where there is salient value similarity, and to distrust it in another domain where there is salient value dissimilarity. It is hardly surprising, therefore, that general trust in politicians was found not significantly related to risks perceived (Sjöberg, 1999).

While a number of functional theories attempt to explain what trust is, few provide insight into the dynamics of trust at the level of society. Many argue that trust is gained slowly through incremental increases stemming from properly conceived and time acts on the part of each person in a relationship (Shapiro, 1987). The general social climate also structures the conditions under which institutions must operate to gain or sustain trust. In a positive social climate, people may invest more trust in institutions from the beginning and may be more forgiving when this trust is abused. In a negative social climate, by contrast, people may be very cautious in investing trust in any social institution (Renn and Levine, 1991).

Trust also depends heavily on the performance of social institutions. Luhmann (1980) contrasted the interpersonal trust that prevails in small, relatively undifferentiated societies with the system trust that prevails in the

bureaucratic institutions of modern, complex societies; he argued that the shifting nature of trust from the former to the latter is one of the hallmarks of our times. It is also probably the case that trust in larger, more complex societies rests on higher levels of cognitive trust, whereas trust in smaller, more immediate groups rests on higher levels of emotional trust (Lewis and Weigert, 1985).

These conceptions contribute to several insights into the nature of social distrust. Distrust appears to arise from violations of expectations that people have in social relations, and it occurs on cognitive, affective or behavioral levels. Violations of expectation, in turn, occur at both the individual level (such as in close interpersonal relationships) and the social level (as when politicians violate constituent expectations). Trust is hard to gain and easy to lose, so, for example, Slovic et al. (1991b) noted that a single act of embezzlement is sufficient to convince us that an accountant is untrustworthy, and that even 100 subsequent honest actions may do little to restore our trust in the individual.

Trust is never completely or permanently attained, but instead requires continuous maintenance and reinforcement. Distrust reflects the suspicion that violated expectations in one exchange may generalize to other transactions. To distrust, then, involves an attribution of intentionality that spreads from limited cases through a broader realm of interactions or exchanges. Renn and Levine (1991) distinguished five analytical levels related to trust and confidence that vary in degree of complexity and abstraction: trust involving a message, personal appeal, institutional perception, institutional climate or sociopolitical climate. They argued that the lower levels (i.e. message, personal appeal) are embedded in the higher ones (i.e. institutional perception, institutional performance) and that conditions that operate on the higher levels also affect lower levels of trust and confidence. Thus, consistent violations of trust at lower levels will, they argued, eventually affect the next higher level. Similarly, distrust at the higher levels will tend to shape options for gaining or sustaining trust at the lower levels.

2. The role of trust within the context of the risk society

In the postmodern world, the principle of social responsibility, concept of democratic governance and growing body of legislative documents encourage the public to take active part in the risk assessment and risk management processes. According to the words of Ulrich Beck, the reason for such practice is that the contemporary society is the “Risk Society” and the world of manufactured uncertainty, the society where in the first place we

become more and more aware of the technological and scientific risks and hazards we are surrounded with and, in the second place, the society where such risks are rapidly increasing. The logic underlying modern industrial societies is changing from one based on the distribution of “good” aspects, in the form of material products, to one based on the distribution of “bad” aspects, in the form of risks and unintended consequences (Beck, 1998). Anthony Giddens speaks (1999) of “risk culture”, which can be seen as a new imperative for modern society; we live in a society which is no longer turned towards the past, but towards the future, in which individuals have acquired considerable autonomy and are encouraged to take their lives in their own hands - we must constantly think ahead and remain alert to both risks and opportunities. In such society it is no wonder that the psychology and perception of risk come into focus of the research.

Postmodern societies are characterized by the fact that they have learned, to a certain extent, to tolerate the unexpected and to deal with uncertainties. Thus, they have developed mechanisms for containing and coping with instances of uncertainty. We can take for an example the concept of “calculated risk”. Probability theory was able to quantify potential risks because, in a world governed by causal relations, sufficient knowledge of relevant factors made the uncertainties of the future estimable. (Reith, 2004)

In this context, trust is playing an eminent role. Making recourse to third-party expertise and knowledge is required whenever a context requires action, but one’s own experience and individual knowledge is inadequate. This always occurs against the background of a perceived uncertainty and/or a subjective lack of information. If one’s own knowledge no longer suffices, the very act of trusting becomes a functional necessity. Trust is considered important when tasks are too big or complex for individuals to manage themselves (Earle & Cvetkovich, 1995). With more differentiation and specialization in a society, members have become more dependent on each other. The division of labor comes with the expectation that people who have a specific task or responsibility will perform their duty in a way that others can count on. Although the division of labor has helped to substantially reduce various risks, the society has become more vulnerable in cases where duties are not properly being carried out. Trust is disappointed, if certain information turns out to be wrong or misleading. While errors in the theoretical, scientific dimension become “gaps of knowledge”, in the factual, social dimension, such errors result in “gaps of trust”. (European Commission, 2006)

Contemporary discourse on trust in social sciences often makes recourse to the theory of Anthony Giddens (1990). He points out that within

an environment fraught with danger, all mechanisms of trust need to be complemented with tangible trust in persons. Repeated and fundamental errors and misjudgments may shake the generalized trust in the system to such an extent that trust will be replaced by skepticism and distrust. While trust will ease the pressure in the present, distrust, at its most extreme, will paralyze all action. Every type of distrust will compel the present to engage in a quest for reassuring knowledge – a quest that consumes both time and resources. Nevertheless, it would be mistaken to generally perceive distrust as a deficiency; in many instances (e.g. in dealing with dangerous substances), distrust may be the rational course of the action (European commission, 2006).

3. Trust in the public sector risk management

Trust is particularly important in the public sector, as these institutions often have the specific duty to protect the public from various risks. Trust in public institutions to effectively regulate or control risks is generally seen as an important factor in the acceptability of these risks (Poortinga W, Pidgeon N, 2005).

In the field of risk research there is now general agreement that trust in risk management institutions may be an important factor in perception and acceptance of risks. Furthermore, trust is seen as the key to successful risk communication, while distrust may be associated with stigmatization of technologies, such as nuclear power, as well as social amplification effects following major failures of risk regulation. An interesting example refers to the protection of population against H1N1 virus (swine flu) where the response of citizens to the official calls on vaccination was much higher in the countries in which governments and responsible ministries and agencies had high public credibility.

The ability to establish constructive communication will be determined, in large part, by whether the audience perceives the communication to be trustworthy and credible. Trust either refers to expected, future actions of third parties, or to the reliability of information, on which current actions are based. It is particularly relevant in conditions of ignorance or uncertainty with respect to unknown or unknowable actions of other. In this respect, trust concerns not future actions in general, but all future actions which condition our present decisions (Gambetta, 2000).¹

¹ Gambetta, Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, University of Oxford – Department of Sociology, 2000, p. 217.

Therefore, it could be said that trust is a strategy for dealing with uncertainty. In the case of risky technologies, consumers and users trust science to be capable of assessing risks; on the other hand, they put their trust in industry and politics as regards their competence in taking action and their capability to implement sensible and preventive risk management.

If it becomes apparent that industry and/or politicians did not adequately communicate relevant information on risk potential, or even knowingly withheld such information, the confidence of citizens, who were affected directly or indirectly, will be severely shaken. Accordingly, dialogue-based risk communication could be the avenue for maintaining, stabilizing, or regaining trust of the public or stakeholders (Ninkovic, Novak, Kesetovic, forthcoming).

Trust is also very much a relational quality, influenced by, for instance, perceived sincerity and integrity. On the one hand, this depends on the degree of willingness (disposition for trust) of the respective "trust givers" (citizens, consumers); on the other hand, it depends on the trustworthiness of the respective "recipients of trust" (politicians, experts...). Trust is contingent, it needs to be voluntary, and it cannot be proscribed through norms nor demanded. The trust of citizens cannot be taken for granted or legislated, a fact often overlooked (European commission, 2006).

However, many studies suggest that people evaluate government policy as a whole, rather than specific policies or decisions on different issues. So, rather than the evaluation of a specific institution or a decision, people may assess the wider political and administrative system of risk governance (Poortinga & Pidgeon, 2003).

Some newer studies question the importance of enhancing trust in institutions. That is, the public does not necessarily expect or see trust as an achievable goal in their relation with institutions. Also, the importance of full trust tends to be exaggerated, especially in democratic societies. The public has become more competent and knowledgeable enough to have "effective" distrust. Such distrust is not destructive, but can be seen as an essential component of political accountability in a participatory democracy.

What is frequently called trust or distrust exists along a continuum, ranging from uncritical emotional acceptance to total rejection. Somewhere in between a healthy type of distrust can be found - critical trust. Critical trust can be conceptualized as a practical form of reliance on a person or institution combined with some healthy skepticism. Different degrees of general trust can coexist with different degrees of skepticism. The situation in which someone has high general trust in and is not skeptical about certain institution can be said to be one of "trust". One may be willing to rely on in-

formation, but one is still somewhat skeptical, and thus may still question the correctness of the received information. The situation, in which general trust is low, combined with low skepticism, is labeled as distrust. Although distrust is not a preferred situation, it could be contrasted to cynicism, a situation in which one not only has no trust in a specific institution, but one is also skeptical about its intentions. In the latter situation one is likely to simply reject everything that comes from a particular organization (Poortinga & Pidgeon, 2003).

The proposed typology of trust raises some interesting questions both for risk policy and the direction of future risk research. Decision makers may confuse critical trust with distrust or rejection. However, they are not the same thing, nor they demand the same responses.

While the transition from trust to distrust is often rather abrupt and is reflected in a crisis of confidence, the reverse, the regaining of trust, appears to be a slow and gradual process (Poortinga & Pidgeon, 2005). Trust is easier to destroy than to create or replace because negative events are more noticeable and carry more weight than positive ones.

The following peculiarities are relevant in the area of risk communications (European Commission, 2006):

1. Building trust is always a hybrid process; there is no clear distinction between “abstract” trust in the system and “tangible” trust in persons. Every agency or organization communicates through actual, visible representatives; and these may appear more or less credible. Accordingly, confidence-building measures implemented by institutions benefit from the trust given to identifiable personalities, e.g. politicians or other spokespersons. However, the trustworthiness of an actual spokesperson can be compromised by the affiliation with a less than trustworthy organization.

2. Trust in abstract systems is not sufficiently grounded in personal or expert knowledge; rather it is based on symbolic indicators of trustworthiness. Among variables we can count the supposed capability (competence and efficiency), integrity (independence and social responsibility), and the reliability of the respective institution, as well as the availability of the information provided. In each new instance, trustworthiness must be newly established afresh; however, even if risk regulation and risk communication have been successful, stakeholders do not automatically confer trustworthiness to the risk regulating institution itself.

3. Trust requires options for controls and enforcement. Trust is voluntary; it is given under the condition of the confidence in and the fairness of the one receiving it. In order to be certain that trust was justified, there need to be control mechanisms; i.e. transparency and continuous flow of infor-

mation are required. If it becomes apparent that trust was unjustified, trust can be withdrawn. The withdrawal of trust can result in unambiguous, pre-defined consequences; e.g. politicians will be forced to step down or the old institutions will be replaced with the new ones. When things have escalated to this point, stakeholders need to be involved in the process of risk communications, in order to regain trust in the risk management of companies or governments.

4. Whether information is perceived as trustworthy or untrustworthy depends on its source. There are fundamental doubts about the credibility and trustworthiness of

- a. Science experts (both as regards their expertise and their integrity)
- b. Industry culprits (due to the assumption of vested interests)
- c. Politicians (perceived as often incapable of action or biased).

The higher the assumed neutrality or independence of the communicators, the greater their trustworthiness. Confidence and trust of the stakeholders depend on the profit status; the more a particular agent stands to profit from a particular situation, the less trust will be given by the public. The studies from the USA and Western Europe showed that the highest marks are achieved by one's family and friends, NGOs (doubtful in Serbia), consumer protection associations, food monitoring agencies, and scientists and university research institutions; followed by ministries/agencies and politicians, and at the bottom of the scale, manufacturers and industry.

5. The willingness to trust is dependent on the reporting by the media. Information as well as assessment criteria as regards new technologies and their potential risks are interpreted and relayed by the media. The presentation by the media provides orientation both on the risk potential and on the trustworthiness of the agents involved.

The more inquiries by the media unearth previously held-back information, the more peoples' trust will be called into question. By necessity, reporting in the media is shaped by time constraints and the need to be on top of the news; it is also selective. Given these conditions, the logic of bad news is good news; the tendency to dramatization becomes more acute, especially in the case of environmental crises. This poses a serious challenge for risk communications, as "negative information" impacts greatly on trust, whilst positive information has much less impact.

The trust and credibility can be built by using support from credible third party sources. A lower credibility source takes on the credibility of the highest credible source that agrees with its position on an issue. When a lower credibility source attacks the credibility of a higher credibility source,

the lower credibility source loses the additional credibility. It is important to remember that the only information source that can effectively attack the credibility of another source is one of equal or higher credibility (Covello & Sandman, 2001).

Sometimes confusing terms risk and crisis, Covello and Allen give five practical rules for building trust and credibility (Covello & Allen, 1988):

1. Accept and involve the public as a partner. Work with and for the public to inform, dispel misinformation and, to every degree possible, allay fears and concerns.

2. Appreciate the public's specific concerns. Statistics and probabilities do not necessarily answer all questions. Be sensitive to people's fears and worries on a human level. Your position does not preclude your acknowledging the sadness of an illness, injury, or death. Do not overstate or dwell on tragedy, but do empathize with the public and provide answers that respect their humanity.

3. Be honest and open. Once lost, trust and credibility are almost impossible to regain. Never mislead the public by lying or failing to provide information that is important to their understanding of issues.

4. Work with other credible sources. Conflicts and disagreements among organizations and credible spokespersons create confusion and breed distrust. Coordinate your information and communications efforts with those of other legitimate parties.

5. Meet the needs of the media. Never refuse to work with the media. The media's role is to inform the public, which will be done with or without your assistance. Work with the media to ensure that the information they are providing the public is as accurate and enlightening as possible.

Finally, a high level of trust of general public is of the utmost importance for all aspects of police work. It is a necessary precondition for citizens to accept the police and cooperate with the police. Without this acceptance and cooperation the police cannot be efficient and effective, regardless of the modern equipment (Kešetović, 2000). By the very nature of its function in society, the police often use risk communication that converts into crisis communication whenever important values are put into jeopardy. Credibility of the police organization and its top management, and trust of the citizens predominantly influence success and effectiveness of this communication.

4. Conclusion

In brief, trust plays a key role in risk regulation; it is necessary to be cognizant of the fact that the more pronounced the uncertainty (gap of knowledge), the greater the need to establish a firm base for trust. On the other hand, one of the major obstacles to effective risk communication is distrust. Sources of distrust include disagreements among experts, lack of coordination among risk management organizations, inadequate training of experts and spokespersons in risk communication skills, insensitivity to the requirements for effective communication, public participation, dialogue and community outreach; mismanagement and neglect; and a history of frequent distortion, exaggeration, secrecy, or worse on the part of many risk information providers. A complicating factor is that while industry and government risk communicators often see the lack of trust and credibility as their central problem, activists tend to see the undermining of undeserved trust as a major achievement.

As we already mentioned, the postmodern-risk society the negative aspects come into focus of the public interest. Unlimited sources and flow of the information enables the average citizen to be well informed in basically every issue he finds of any interest. The more informed and educated public becomes, the more developed attitudes it will have and the better decisions it will make. Therefore, it is the objective and the task of adequate risk communication to create the necessary conditions for a “culture of trust” across all levels. However, the aim cannot be a unilateral act of establishing trust among the public; a “culture of trust” can only be established based on a symmetrical approach. In this, the highest priority must be given to transparency, dialogue, participation and fairness. A merely instrumental interpretation of risk communication as a means to create trust among the public will be insufficient. The best way to build public trust is by assuring that procedures truly involve the public in decision making. Police managers should bear in mind this fact, as police organizations often tend to function as closed systems.

5. References

- Beck, U. (1998). *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage. (Translated from the German Risikogesellschaft, p. 19).
- Covello, V., & Allen F. (1988). *Seven Cardinal Rules of Risk Communication*. Washington, D.C.: U. S. Environmental Protection Agency, Office of Policy Analysis.
- Covello, V., & Sandman, P. (2001). Risk communication: Evolution and Revolution, Anthony Wolbarst (ed.), *Solutions to an Environment in Peril*, Baltimore: John Hopkins University Press, 164–178.

- Cvetkovich, G. (1999). The attribution of social trust. In G.Cvetkovich & R.E.Löfstedt (Eds.), *Social Trust and the Management of Risk*. London: Earthscan.
- Earle, T.C., & Cvetkovich, G. (1995). *Social Trust. Towards a Cosmopolitan Society*. London: Praeger.
- Earle, T.C., & Cvetkovich, G. (1997). Culture, cosmopolitanism and risk management. *Risk Analysis*, 17, 55-65.
- Earle, T.C., & Cvetkovich, G. (1999) Social trust and culture in risk management. In G.Cvetkovich & R.E.Löfstedt (Eds.), *Social Trust and the Management of Risk*. London: Earthscan.
- FP6 (2006) *Stakeholders in Risk Communications*, European Commission.
- Frewer, L.J., Howard, C., Hedderley, D., & Shepherd, R. (1996). What determines trust in information about food-related risks? Underlying psychological constructs. *Risk Analysis*, 16(4), 473-385.
- Gambetta, (2000) *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, University of Oxford – Department of Sociology, p.217.
- Giddens, A (1990) *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.,
- Giddens, A. (1999) *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London : Profile.
- Hovland, C.I., Janis I.L., & Kelley, H.H. (1953). *Communication and Persuasion. Psychological Issues of Opinion Change*. New Haven: Yale University Press.
- Johnson, B.B. (1999). Exploring dimensionality in the origins of hazard related trust. *Journal of Risk Research*, 2(4), 325-354.
- Kasperson, R.E., Golding, D., & Tuler, S. (1992). *Social distrust as a factor in siting hazardous facilities and communicating risk*. *Journal of Social Issues*, 48(4), 161-187.
- Kasperson, R.E., & Kasperson, J.X. (1996). The social amplification and attenuation of risk. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 54(5), 95-105.
- Kešetović, Ž., (2000). *Односи полицје и јавности*, Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Kešetović, Ž., Keković, Z., Ninković, V., (2008). Percepcija rizika. *Kultura Polisa*, 5(8/9/10), 547-565.
- Koller, M. (1988) Risk as a determinant of trust. *Basic and Applied Social Psychology*, 9, 265–276
- Lewis, J. D. and A. Weigert (1985) Trust as a social reality. *Social Forces*, 63(4), 967–985
- Luhmann, N. (1980) *Trust and Power*. New York: Wiley
- Metlay, D. (1999). Institutional trust and confidence: A journey into a conceptual quagmire. In G.T. Cvetkovich & R.E.Löfstedt (Eds.), *Social Trust and the Management of Risk*. London: Earthscan.
- Midden, C. (1988) *Credibility and Risk Communication*. Paper presented to International Workshop on Risk Communication. Jülich, Germany: Nuclear Research Center, October
- Ninković, V., Novak, L., Kešetović, Ž., (forthcoming) Risk perception, communication and decision-making process, *Krizovny manažment/Crisis management*, Scientific-technical magazine of Faculty of special engineering at University of Žilina.
- Poortinga W, Pidgeon, N., Exploring the Dimensionality of Trust in Risk Regulation, *Risk Analysis*, 23(5), 961-972.
- Poortinga W, Pidgeon N. (2005) Trust in Risk Regulation: Cause or Consequence of the Acceptability of the GM food? *Risk Analysis*, 25(1), 199-209.
- Reith, G. (2004), Uncertain Times, *Time & Society*, 13(2/3), 389.
- Renn, O., Burns, W.J., Kasperson, J.X., & Slovic, P. (1992). The social amplification of risk: Theoretical foundations and empirical applications. *Journal of Social Issues*, 48, 137-160.

- Renn, O. and D. Levine (1991) Credibility and trust in risk communication. In R. E. Kasperson and P.-J. M. Stallen (eds), *Communicating Risks to the Public: International Perspectives*. Dordrecht: Kluwer, 175–218
- Rotter, J. B. (1980) Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist*, vol 35, 1–7
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.B., Burt, R.S., & Camerer, C. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23 (3), 393–404.
- Shapiro, S.P. (1987). The social control of impersonal trust. *American Journal of Sociology*, 93(3), 623–658.
- Siegrist, M., Cvetkovich G., & Roth, G. (2000). Salient Value Similarity, Social Trust, and Risk/Benefit Perception. *Risk Analysis*, 20(3), 353–362.
- Sjöberg, L. (1999). Perceived competence and motivation in industry and government in risk perception. In G.Cvetkovich & R.E.Löfstedt (Eds.), *Social Trust and the Management of Risk*. London: Earthscan.
- Slovic, P., M. Layman and J. Flynn (1991b) Risk perception, trust, and nuclear waste: Lessons from Yucca Mountain. *Environment*, vol 33, 6–11, 28–30
- Tyler, T.R., & Degoey, P. (1996). Trust in organizational authorities. In R.M. Kramer & T.R. Tyler (Eds.), *Trust in Organizations. Frontiers of Theory and Research*. London: Sage.
- Zucker, L. (1986) Production of trust: Institutional sources of economic structure, 1840–1920. *Research in Organizational Behavior*, 8, 53–111.

POVERENJE I KREDIBILITET U OBAVEŠTAVANJU O RIZIKU

Rezime

U poslednjih dvadeset godina, pojam i dinamika poverenja se nalaze u žiži interesovanja društvenih nauka. Mada je pojam poverenja uopšteno percipiran kao značajan za društvene interakcije, on je, ipak, retko valjano definisan ili objašnjen. Ideja poverenja igra važnu ulogu u kontekstu postmodernog društva – društva rizika. Korišćenje znanja i veštine treće strane je neophodno kad god kontekst zahteva akciju, a posedovano znanje i veština nisu dovoljni. Ako nečije lično znanje nije dovoljno, sam čin poverenja u neki spoljašnji autoritet postaje funkcionalna nužnost. U oblasti proučavanja rizika, danas postoji opšta saglasnost o tome da poverenje u institucije upravljanja rizikom može biti značajan činilac u percipiranju i prihvatanju rizika. Štaviše, poverenje se smatra ključem uspešne komunikacije rizika, dok nepoverenje može biti povezano sa stigmatizacijom tehnologije, kao što je, na primer, nuklearna energija, kao i efektom socijalne amplifikacije nakon krupnijih grešaka u upravljanju rizicima. Dok je prelazak s poverenja u nepoverenje često nagao i trenutani, a očitava se u krizi kredibiliteta, obratni čin, to jest, ponovno uspostavljanje poverenja je spor i postepen proces.

ENDANGERMENT OF SECURITY AS A CONSEQUENCE OF GLOBAL WARMING

*Blagojević M.¹

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: The ecological issues, primarily the viable development, protection and preservation of living and working environment, have become unavoidable, i. e. dominant issues at the world scene. Warnings are coming from everywhere. Ecological risks are global, long-lasting with incalculable consequences and irrecoverable damage. Ecological problems know no local interests and boundaries. Accordingly, the fight against ecological problems requires common, united and synchronized action.

The problem of climate changes has gathered the representatives of the international community in the search for the appropriate solution. The changes happening in the nature, particularly those that represent the consequence of the emission of gases which create the greenhouse effect, require the involvement of the countries at the international level considering that these gases spread over the entire atmosphere, as well as due to the fact that the gas emission control is very expensive and therefore the common action at the international level is far more economical.

Key words: trend of global warming, safety, environment, global ecological problems.

1. Introduction

Destruction and endangerment of the environment may have serious consequences to human health, poverty, economic crisis and security in the widest sense. Is it possible to maintain safety when there are global prob-

* E-mail: marijablgjvc@yahoo.com, marija.blagojevic@kpa.edu.rs

lems influencing all human activities? Global warming is a rather “popular” ecological phenomenon that lasts from the end of 1980s, when the first prognoses of future temperature increase emerged.

Ecological crisis is a part of great civilisation chain of events, first of all, deep crisis of one way of production, consumption model and economic growth. This way of life has brought man out of the balance with nature, and this balance can be restored only by thorough socio-cultural alternatives related to ways of production and consumption. Times we are living in are challenging regarding environment. Events that occur fast require proper level of engagement – if we cannot prevent them, then at least we can participate in the contemporary world and the European processes in the field of environmental protection and management.

Risks increasingly gain global character. Number of risks continuously grows the same as the number of potentially endangered people, material resources, and the territories of possible ecological misbalance. (Miltojević, 2005).

The end of XX and the beginning of XXI century are characterized by the accelerated process of globalization that leads to numerous positive, but also negative consequences – risks related to the environment, thus it came to emergence of policy of global responsibility, common norms and opinions on what to do in order to maintain ecological security. Achievement of this security requires the existence of socio-ecological security, that is, its achieving is related to economic, social, health, technological, chemical and other types of security. Ecological security implies that kind of state in transnational relations that ensures maintenance, rational use, reproduction and increase in quality of the environment, in order to maintain sustainable and secure development of all countries and create favourable life conditions for every man. Ecological security implies implementation of the system of normative, organizational, agricultural and production measures, adopted within the international cooperation and based on the international law.

2. Global Climate Changes and Greenhouse Effect

Climate changes are general ecological problem, for they represent serious threat to the natural environment. Climate changes are based on the so-called “greenhouse effect”. Greenhouse effect can be described as a change in the atmosphere due to the activity of gases that are “radioactively active” and yet essential for life. These gases trap the heat in lower layers of the atmosphere and thus create a much warmer environment than it would be otherwise.

Although we still do not know for sure the extent to which greenhouse gases cause the warming effect, gases that mostly contribute to climate changes have been identified. Today, climate changes, global warming, ozone hole and acid rains represent world political problems. Although they are interconnected, there are four different problems. Their mutual characteristic is the fact that they cause problems of global proportions. In the last 30 years, human activities have reached the critical level, and their consequences gain global dimension. Since these problems are global, all world nations have to participate in its solving.

Greenhouse effect is a natural process that keeps the Earth warm enough to make life on it possible. From the total solar energy, only 50% reaches the surface of the Earth and warms up land and oceans. One part of radiation is reflected back to space, and the other is absorbed by the atmosphere. The Earth absorbs energy and reflects 30% of it as infrared radiation. Gases in the atmosphere absorb one part of that energy, by transforming it into kinetic energy and potential energy of molecules and thus heating up the atmosphere. Gas molecules radiate energy in all directions, including downward to the Earth. This process when the gases in the atmosphere transform infrared radiation into thermal energy warms up the planet. Every change in radiation, whether it is in the process of absorbing or emitting into the space, influences the climate. The surface of the Earth absorbs nearly twice more energy from the atmosphere than from the Sun. The Sun is far stronger source of energy, but it does not heat the Earth evenly, while the atmosphere warms up the sky evenly (Barde 1991).

Escalation of global ecological crisis, manifested in climate changes, warming, depletion of ozone layer, acid rains and spreading of deserts, represents a result of deterioration of ecological situation in various countries and regions, where pollution is the most intense. Key directions of serious changes must comprise the use of alternative and renewable energy sources, ecologically harmless technologies without polluting atmosphere and hydrosphere, as well as activities directed towards preservation of drinking water resources. Success in realization of sustainable development strategy depends greatly upon understanding mutual dependence between ecodynamics and socio-economic development.

The most serious consequence of pollution, that went previously unnoticed, is the impact of cumulative and long-term effects of chemical substances, especially organic, on human health and all other living creatures. According to the definition adopted by the OUN, „pollution is exogenous chemical substances in inappropriate place, at inappropriate time and in inappropriate amounts“. The analysis of present situation shows that signifi-

cance and „specific weight“ of some ecological problems vary in different regions of the world.

Lately everybody talks about the influence climate has on socio-economic structure of a region or country. This thought was first created by Robert White, the president of the First World Climate Conference held in 1979, organized by the World Meteorological Organization. Since then, the United Nations Environment Programme is dealing with climate research issues. At that time, the decision was made to realize the World Climate Programme and strategies of ecological, political and economic actions (UNEP, 1997). The basic goal of this Programme was to establish political instruments that would enable a country to decrease dependence of its socio-economic systems on climate and its change, whether they were natural or anthropogenic. One of the Programme's tasks is the creation of coordinated system of national and regional response strategies to climate changes.

The concentration of carbon dioxide, methane and nitrous oxides in the atmosphere has doubled compared to the period before industrialization. In case this tendency continues, calculations show that until 2010 the temperature on planet Earth will increase in 1-3°C, which could cause the increase of level of world oceans (according to different estimations from 0,3 to 1 m). Besides, one year increase of concentration of carbon dioxide is 0.5 %, methane 0.9 %, nitrous oxides 0.25 %, hydro-fluorocarbons 4 %. Tendency of increase in concentration of small gases was intense during XX century. Comparisons were possible due to analysis of paleo-temperatures. The basis for their determination is the analyses of relations of stable isotopes in ice. The analysis of Antarctic ice samples enabled the determination of characteristic tendency of increase (Britton, 2002).

The most relevant study on this issue was announced after the Intergovernmental Panel on Climate Changes (IPCC), held in 2001 within the United Nations, which predicts that the temperature on the surface of the Earth could increase 1.4°C to 5.8 °C. This study predicts that this increase in temperature could cause melting of glaciers and polar arctic ice, increase of sea level, emerging of storms, destabilization and disappearance of animal habitats, animal migrations to the North, salinization of shallow waters, massive forest devastations, accelerated disappearance of plant species and great droughts.

Greenhouse effect implies the detention of vast part of energy from the Sun on the surface of the Earth. During the 1970s, it was proved that other gases, in much smaller concentrations than carbon dioxide, cause the greenhouse effect. During the 1970s and 1980s, numeric experiments were conducted that showed that in case the concentration of carbon dioxide doubled,

global warming could be 2-4 °C, and in polar areas of the northern hemisphere 6-8 °C. Main source of carbon dioxide and nitrous oxide is the combustion of fossil fuels. Methane is a by-product of agricultural production (livestock farming, rice production). Halogen hydrocarbons are of solely techno-gene origin. Three countries with the highest levels of carbon dioxide emission are the USA, China and Russia. Several scenarios were elaborated, related to development of energetics, emission of gases in the atmosphere and its consequences on a global scale. The most supported is the concept of global warming due to greenhouse effect. This concept consists of the following:

1) The emission of greenhouse gases in the atmosphere increases continuously. The sources of carbon dioxide are combustion of coal, petroleum, gas and their derivatives (above all petrol) in thermo-electric power plants, car engines, stoves, etc. The emission of carbon dioxide has increased in the last 40 years, especially in industrial countries. The emission of other gases that enhance the greenhouse effect increases much faster – methane, nitrous oxide, and halogen hydrocarbons.

2) Due to the emission of gases in the atmosphere, the average year temperature on the Earth has increased and is still increasing. According to some estimation, in the last decade of XIX century the average annual temperature was 14.5 °C, and in 1990s it exceeded 15.2 °C. According to the predictions, in the period from 2030 to 2050, the average annual temperature on the Earth could increase 1.5-4.5 °C compared to the present, thus achieving the highest level for the past two million years.

3) The consequences of warming to population and economy of different countries may vary – they can be both positive and negative. At global scale, the expected fast climate changes may cause difficulties. Sea and ocean levels might rise for 0.5-1 m by the middle of XXI century, and for 2m by the end of the century, which might cause vast territories to be flooded. According to the data provided by the Intergovernmental Panel on Climate Change, by the year 2100 an average sea level might increase for 15cm to 95cm (probably about 50cm). The number of disasters with catastrophic consequences will increase, too. Biodiversity might drop rapidly, as well as forest regions, and irreversible degradation of ecosystem will start. (Kotler, 2005).

Today, human activities lead to sudden and uncontrolled growth of concentration of gases which participate in the “greenhouse effect”, and because of that the atmosphere is heating and its ability to cool down is decreasing, which results in temperature growth in lower layers of the atmosphere and on the surface of the Earth.

Besides carbon dioxide, which contributes 76% in the “greenhouse effect”, methane also contributes 13% in this phenomenon, hydro-fluorocarbons about 5% and nitrous oxides 6%. All the gases that are leading to “greenhouse effect” can survive in the atmosphere for a long period of time, which would make their concentrations more difficult to decrease:

- Carbon dioxide 50-200 years,
- Methane 10.5 years,
- Hydro-fluorocarbons 2-550 years,
- Nitrous dioxide 132 years (UN 1999).

Global consequences of climate change are:

–The increase of average global temperature of the Earth’s surface: average air temperature in lower layer has increased between 0.3 and 0.6 °C till the end of XX century (1998 was the warmest year according to the European Environment Agency data (EEA).

–The increase of sea level: global warming causes melting of glaciers and sea ice and oceans warming, and this causes their spreading. All these factors contribute to the increase of sea level – according to the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) in the last 100 years sea level has increased for 10 cm-25 cm, which leads to floods and changes of water surfaces and lowlands, increases salinity of estuaries and inflicts damage to drinking water sources and potential human habitats.

–Changes in precipitation (level of precipitation has increased in the North Europe and decreased in the South Europe)

–Changes in hydrological and water sources regime: mountains can lose the substantial part of their ice component, which may lead to withdrawal of ice line. The consequences of these changes to water drainage and river flow would probably manifest in more frequent and stronger floods, poor quality of water due to income of salty water and slow water flow.

The impact on ecosystems, agriculture and forestry: the increase of temperature would lead to shifting of climate zones towards the North, which could happen much faster than some species could migrate, especially wild flora. As regards to agriculture and forestry, prolonged duration of seasons and decreased productivity is possible (Davis, 1998).

The way in which the global warming will lead to the increased frequency of storms and other natural disasters is still in research. Some experts believe that if the level of sea increases for 1 m, hurricanes would be considerably more devastating and more frequent. The intensity of hurricanes depends on sea temperature and if temperature of sea rises, the strongest hurricanes would have 40-50% more power, which could lead to the increase in number of the dead and injured.

With the increase of global temperature the growth of precipitation is expected. Warmer air is leading to larger sea evaporation, which causes increased cloudiness. Rain and snow fall will rise for 5-7%. According to some expectations, based on mathematical models, precipitation will increase up to 20% during winter. It is predicted that the increase in precipitation will not be even.

The changes in normal cycle of atmospheric waters will probably result in dry periods in what we today know as the most fertile parts of the world, which will reflect on the production of food. In the USA Midwest region, which provides 90% of the global grain production, drought periods are expected to decrease crop. Temperature growth of 2°C can decrease crops in Europe and the USA for 2-17%. In the last ten years the production of agricultural products has significantly dropped because of draughts.

In the developing countries, alternating emergence of draughts and floods will influence the decrease in already small crops, so the shortage of food and inadequate diet of population with following consequences to the health will remain a problem in these areas. As the number of people who are insufficiently and inadequately feeding is growing even without the climate change, it can only contribute to endangering larger parts of world population. Global warming is affecting survival, location and contents of ecosystems. Biodiversity is constantly decreasing throughout the world. One of the largest global problems is the increase in the rate of disappearance of animal and plant species compared to the average rate of appearance in previous millennia. The disappearance of species includes the decrease of genetic diversity, which will result in changes of ecosystems. This phenomenon is named the loss of biodiversity. The causes of this phenomenon are secondary consequences of socio-economic activities (population growth, need for food, more intense use of the land, increase in consumption and degradation of resources). Biological diversity is influenced by the structure and behaviour of domestic and international markets and government policies that direct decisions on resources exploitation at local level. The loss of biological resources which derives from their unsustainable exploitation, may cause degradation of land and lead to increase of poverty, especially in rural areas, although areas should not be divided into rural and urban. Development of society ousts untouched wild regions, and animals that live there will not be able to keep up with changes in ecosystem. When they lose their natural habitat, they will have nowhere to go. Some animal species (such as caribou in the Arctic) will lose migration paths while ice that connects islands melts. The loss of species is very important to humans, because in that way we lose various resources, such as food, products, medicaments,

etc. Under the influence of changed climate, some species become dangerous to human health. (Gherardi, 2008).

All these predictions are based on scientific theories and observations.

3. Measures to Prevent Emission of Greenhouse Gases

The most common polluting substances are carbon monoxide (CO), sulphur dioxide (SO₂), nitrogen dioxide (NO₂), microparticles of soot. Specific air polluting substances are also lead, cadmium, manganese, arsenic, nickel, chromium, zinc and other heavy metals and organic compounds that emerge as a result of different activities.

Carbon monoxide (CO) is a very toxic, colourless, odourless and tasteless gas. This gas is produced from the partial combustion of fossil fuels. Concentration of 1% of CO in the air is lethal. Carbon monoxide is toxic in high doses and indirectly contributes to global warming as a precursor of ozone. Emission of carbon monoxide derives mainly from the traffic. Europe emits around 125 M tons, or 11% of the total world emission.

It is estimated that Europe emits 39 M-tons of sulphur dioxide (SO₂) a year. Emission of SO₂ is drastically higher in winter than in summer period, due to the combustion of fossil fuels. Winter smog occurs mostly in central, south and southeast Europe. Because of that, the authorities in these countries started a campaign for the reduction of car use in central town areas. The concentration of SO₂ in the atmosphere of the western European towns has noticeably dropped compared to 1970. The drop of SO₂ concentration in the atmosphere is a result of reduction of fossil fuels use for household heating.

Emitted acid substances such as SO₂ and nitrogen dioxide (NO₂) may stay in the atmosphere for a couple of days and cross distances up to several thousands kilometres, where they convert to sulphur and nitrogen acid. Primary pollutants SO₂ and NO₂ and their reaction product, after deposition and change fall onto the surface of the Earth and into waters (acid rains), where they cause environment acidification. The effects of acidification reflect on water organisms sensitive to increased pH and toxic metals in the water, plants are sensitive to increased concentration of hydrogen ions in soil, people suffer consequences of consuming water that has inadequate pH and increased concentration of metals. Measures to mitigate the consequences of negative effects of these gases are:

- Switching to lower-carbon fuels, such as natural gas;
- Increasing efficiency in use of energy in industry and traffic by adopting ecological agreements;

- Use of renewable energy sources, such as solar, hydropower, wind and biomass energy,
- Better waste management, composting, recycling,
- Decrease of CH₄ emission from coalmines by using best possible technologies. (Bormann, 2000).

4. The Activities of the International Community in the Prevention of Global Warming

World public gives special attention to climate changes. The 1990s were the period of turbulent development of awareness of these changes and reacting to them. An important step in the world ecological policy was the adoption of the United Nations Framework Convention on Climate Change at the United Nations Conference on Environment and Development held in Rio de Janeiro in 1992. This Convention was signed by 154 countries. In accordance with the Convention on Climate Change, by the year 2000 the emission of gases was supposed to decrease to the level it had in 1990, (carbon dioxide 60 %, and methane 23 %). The main pollutants were the USA (22 %) and the USSR (19 %). At the first Climate Conference, held in Berlin in 1995, the participants admitted that these commitments were insufficient. In 1997, at the second Climate Conference, held in Kyoto, it was decided to change them. However, up until the third Global Climate Conference, held in Buenos Aires in 1998, this issue was not fully solved. The USA planned until 2008 to decrease emission of gases to the level of 1990. However, the emission of gases is still increasing. In 1996, the emission of gases increased for 13 % in Canada, and 8,3 % in Japan. The countries of the South Asia demanded the decrease of the emission of 20% until 2005 compared to 1990. At the centre of attention remains the uneven emission of gases of different countries. In 1998, the emission of carbon dioxide per citizen was 5.4 t in the USA, 2.5 t in Great Britain, 1 t in Argentina and 0.3 t in India.

One of the new approaches in solving this problem is the introduction of system of “market” relations. The protocol of the II Climate Conference, held in Kyoto in 1997, predicted the following steps: realization of joint projects of carbon dioxide emissions trading between the countries, credit trading and “clean” development (UNEP, 2003).

The first United Nations Conference on the Human Environment was held in Stockholm in 1972, and it represented the turning-point in human relation towards environment. The Stockholm Declaration was adopted which pointed to alarming condition of environment quality and necessity of monitoring its quality, spending of resources, pollution consequences on

human health, nature, flora and fauna. 5th June, as the first day of the Stockholm Conference, was proclaimed as World Environment Day. In the period 1972-1990, a large number of theories and environment protection movements emerged, that did not go beyond the Stockholm Declaration. Let us list some of them: theory of organic growth, theory of world order transformation, theory of stable state, theory of post-industrial era, theory of social system decentralization. In the year 1987, the World Commission on Environment and Development has presented to the public a report named "Our Common Future" based on intergenerational and intragenerational that meets the demands and provides good life conditions in developing countries. The Report was based on new concept of world economic and ecological policy, and one of its most important results was the adoption of "Business Charter on Sustainable Development" that gives instructions to industrial enterprises on basic components of ecological management. In 1992, a conference was held in Rio de Janeiro, and for the first time it was pointed to the connection between development and environmental protection. It is also important to mention action programme "Agenda 21" that gives proposals for environmental protection and development policy, as well as the "European Community Council Regulation" No. 1836/93 on voluntary participation of industrial enterprises in the European Community system for the Control and management of the environment (Bogdanović 2008).

The first Conference of Parties was held in Berlin in 1995 and the second one in Geneva in 1996. The parties, among other things, accepted:

- Preparation, innovation, publishing and delivery of national reports of anthropogenic emission of gases, whose control is not affected by the Montreal Protocol, using comparative and harmonized methods during the process, and
- Formulation, realisation, publishing and periodical correction of national and, if necessary, regional programmes of measures for preventing climate changes by controlling anthropogenic sources of greenhouse gases emission, whose control is not affected by the Montreal Protocol, as well as measures that help adaptation to climate changes.

The Third Conference of the Parties was held in Kyoto (Japan). 159 countries took place in it. Protocol signed in Kyoto represents an important event in the world ecological policy. The Protocol formulates the task of decreasing emission of greenhouse gases in the developed countries (39 countries were mentioned). Many countries like Russia, Ukraine, Australia and New Zealand can maintain their emission on previous level, while Island and Norway can even increase them (for 1.5 - 10 %). Questions asked by the Kyoto Protocol are still in active consideration. At the fourth Conference of

the Parties, held in Buenos Aires in 1998, the control period from 2008-2012 was established. On the meetings of G-8 group in Gothenburg and Genoa in 2001, the main subject was the decrease of emission of greenhouse gases.

In December 2009, organized by the UN, the delegations of 192 countries held two-week long negotiations in Copenhagen in order to establish and reach a new global agreement on climate changes.

The final document was coordinated by 27 countries, among which were the USA, China, India, Brazil, the South African Republic and the leading EU countries, while the other participating countries agreed to submit reports on whether they would join the Declaration.

The Copenhagen Agreement, as a result of the conference is not legally binding; it does not contain concrete figures related to the obligations of the countries to decrease the emission of harmful gases or the goal to decrease the emission of carbon dioxide for 50% by 2050.

This document provides for the countries to determine themselves and state their national goals related to the emission of harmful gases during January 2010.

Whether the Copenhagen Conference will make a step forward towards the achievement of ideas and thoughts to decrease the emission of harmful gases or it will be interpreted as an excuse for political interests remain a question which holds hope of the positive answer (UN, 2009).

5. Conclusion

Based on all the above mentioned, we can conclude that safety endangerment is the cause of global ecological problems (global warming, climate changes, acid rains, depletion of ozone layer, transportation of radioactive, bacteriological and toxic materials), as well as many other problems (degradation of land and forests, decrease in crops, increase in cancerous, viral and other diseases, melting of glaciers and decrease in drinking water supplies, etc.).

The main problem which remains is the decrease of the greenhouse gases emission. This problem is in the focus of attention of the climate changes research. It is the result of the fact that some gases, such as CO₂, water evaporation, CH₄, N₂O, O₃, CFC, SF₆ and aerosols absorb long wave radiation from the Earth's surface. As it is known, the concentration of carbon dioxide, methane and nitrogen oxide in the atmosphere doubled in comparison with the period before industrialization. Solar warming of the soil causes that it starts behaving as a source of infrared heat radiation. Only a small quantity of this radiation goes into space and the largest part is ab-

sorbed by greenhouse gases in the atmosphere. These gases reemit this radiation and up to 90% returns to the Earth again where it is again absorbed and the process lasts until there is a long wave radiation. During the last 160.000 years the conditions on Earth have been changing. Ice and warm periods have been following each other. The global temperature on Earth is increasing and in the last 100 years it has increased for 0.4 – 0.6 °C.

The analysis of ecological risk is an integral element of ecological decision-making process. The decision-makers must first identify the ecological risks and evaluate the possibility of negative influences on the living environment, which would enable to choose the most suitable direction of the risk reducing actions. Realistically, not all ecological risks can be eliminated and it is therefore important for the ecological decision-makers to determine the level of the risk that a society could tolerate. Necessary and required condition of risk prevention is the acceptable level of risk and its determining.

Conclusion of this paper is that the biggest responsibility lies on the most developed countries which are, at the same time, the biggest pollutants and have to undertake maximum efforts to decrease the amount of gases.

6. References

- Ayres J., & Robert V. (1984). *Nesigurna sutrašnjica*. Zagreb: Globus.
- Barde J., & Pearce D. (1991). *Valuing the environment*. London: Earthscan.
- Bogdanović, S. (2008). *Zaštita životne sredine republike Srbije – Između politike i prakse približavanja EU*. Novi Sad.
- Bormann, Herbert. F. (2000). *Ecology, Economics, Ethics: The Broken Circle*. New Haven: Yale University Press.
- Britton, N. R. (2002). A New Emergency Management for a New Millennium. *The Australian Journal of Emergency Management*, 4.
- Davis, H., & Walters M. (1998). Do all the crisis have to become disasters? Risk and risk mitigation – disasters prevention and management. *New Jersey Academy*, 5.
- Gherardi S. (2008). A Cultural Approach to Disaster. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1.
- Napori UN za bolju životnu sredinu 21-og veka. (1999). Rezultati Svetskog samita u Riju de Ženeiru, Brazil. Beograd: Savezno ministarstvo za životnu sredinu.
- Kotler, K. (2005). *Marketing Management*. New Jersey: Prentice-Hall International inc.
- Милојевић, В. (2005). *Еколошка култура*. Ниш: Факултет заштите на раду.
- UNEP (1997). *Global Environment Outlook – UNEP Global State of the Environment Report*. Nairobi: UNEP.
- United Nations Framework Conferences on Climate Change. Copenhagen – COP 10, December 2009. <http://www.unfccc.de>

UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI KAO POSLEDICA GLOBALNOG
ZAGREVANJA

Rezime

Klimatske promene imaju najviše negativnih uticaja na zdravlje ljudi. Ako trend zagrevanja ostane bez kontrole, čovečanstvo će se suočiti s većim povredama, bolestima i smrtnim slučajevima kao posledicama prirodnih katastrofa i toplotnih talasa, većom učestalošću zaraznih oboljenja koja se prenose hranom, vodom i vektorima, kao i većim brojem prevremenih smrti i bolesti kao posledicom zagađenja vazduha. Nauka je jasna: zemlja se zagreva, zagrevanje se ubrzava, a odgovornost je na čoveku i njegovim aktivnostima. Čista voda i dobri higijenski uslovi, sigurna i pravilno odabrana hrana, imunizacija, nadzor nad bolestima i pravovremeni odgovor, sigurna i efikasna kontrola prenosilaca bolesti i spremnost za katastrofe predstavljaju ključne komponente prakse javnog zdravlja koje treba jačati globalno u skladu s klimatskim promenama. Donosioci odluka na svim nivoima moraju biti svesni činjenice da odluke koje utiču na urbano planiranje, transport, snabdevanje energijom, proizvodnju hrane, korišćenje zemljišta i vodnih kapaciteta istovremeno utiču i na klimatske promene i na zdravlje. Postoje jasni dokazi da globalno zagrevanje postoji. Bez hitne, neposredne aktivnosti u vidu promene načina života i stavova, efekti na globalni klimatski sistem mogu biti nagli i nepovratni, ne štedeći nijednu zemlju, uzrokujući sve češće i sve jače toplotne talase, kišne oluje, tropske ciklone i promene nivoa mora već u ovom veku. Zdravstvena struka, svesna da klimatske promene štete zdravlju, u prvim je redovima u borbi s uticajima klimatskih promena. Da bi se zdravlje sačuvalo od uticaja klimatskih promena, neophodno je da ojačamo i reformišemo postojeće zdravstvene sisteme i da se bavimo ovim problemima kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou.

INSTITUTIONALIZED ABILITY AS A FACTOR IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AND CRIME IN MACEDONIA

Mojanoski C.¹, *Todorovska V.¹
¹*Faculty of security in Skopje*

Abstract: The subject of our attention is the institutionalized ability in the fight against crime and corruption. That issue will be analyzed through the work of the state bodies such as the Ministry of Internal Affairs and the judiciary especially the court bodies. The period of transition is characterized with the appearance and disappearance of the capacities of the institutions. Namely, the transition years are full of crime expansion. The data from the countries in the region clearly show this situation and Macedonia is in this group on the very top regarding the level of corruption. One of the questions is why this is so. What is the institutionalized capacity for the fight against crime?

The answer to some of these questions will be found in the analysis of the research results. Namely, at the Faculty of Security in Skopje (previously known as the Police Academy) a research has been carried out. In our work we will use the research (using the method of content analysis) regarding the published decisions of the Supreme Court in Macedonia in the period from 1961 to 1999.

With this research through long dimension of researches we want to highlight the legal foundation and providing safety by institutionalized capacity strengthening. We especially emphasize this because the transition period is characterized by losing the capacities of the institutions which is one of the many preconditions for emergence of crime and corruption in the post-communist countries especially in the Republic of Macedonia as part of the process. Other research results from empirical researches will be also used for our work.

Key words: bribery, institutions, institutionalized capacity.

*Corresponding author: e-mail: todorovska_viki@yahoo.com

1. Introduction

The subject of our work is the institutional capacity in the fight against crime and corruption. How to answer that question? Perhaps it is necessary to pose the question in a different way? Why does the transition in Macedonia last so long? Is the process of change of the authority relations in the country conditioned by the need of reconstruction of the authority positions? It is impossible to give the answer to this and to other questions in a single work.

The dispute regarding the capacity of the institutions is another name for the process of creating a country, and not any kind of country but a legal one. What is a "legal country"? "The shortest answer would be that it is a creation which is governed on the basis of the rights, i.e. the law, this means that authority is realized mainly through the applied legal regulations and no one not even the one who is supreme bearer of authority or reflection of sovereignty (monarch, parliament, etc.) cannot be "above the law" nor can rule without observing to the law."¹ In that way when we talk about the capacity of institutions we above all think of the ability of the country and other legally defined entities to answer within their functions, duties, assignments and rights set in the law as well as the ability to realize them within and in accordance with the law. However, the situation regarding the observance of the principals of law and the exercise of rights in accordance with the law is alarming. Namely, the country has been in transition labyrinth for almost two decades and it is on the uncertain road to the European Union. Its politics is directed towards the realization of the standards necessary for becoming a member. And if we put the political interests aside the major question which needs an answer is because of what reasons the process of social reforms and implementation of the European standards is being realized slowly and hard.

Namely, after leaving the Federation Macedonia faced a problem of economic blockage as well as an experience with the contentious membership in the UN. These circumstances as well as the fact that the dominant social (state) capital is realized in the economic system of state (self-managed) enterprises have influenced the choice of the privatization model within which a considerable number of workers had the possibility (formal) to participate in the process of changing the authority relations (by including internal actions). The economic embargo against the Socialist Republic of

¹ (Obradovic, 2009)

Yugoslavia and the blockage of the Southern neighbor Macedonia have influenced the creation of the “objective” conveniences which lead towards increasing of the level of crime and criminal activities in the country. And the third factor is of course the political monopoly, the absence of political opposition in the social and political life in the country. These circumstances have crucially influenced the creation of social assumptions for reducing the importance and the role of the state institutions in the process of carrying out the law.

Under the conditions when the country is economically isolated and the internal developing forces are directed towards creating conditions for reducing the price of the capital the public administration functions as foundation for taking over the economic capacities socially and especially politically and serves as a “chance” for “providing bread” for the young, especially party activists. Then the process of using party recommendations as a method becomes a basis for entering the administration. The state bodies are used as structures which one can enter with the help of party recommendations. That is why instead of observance of law the functioning there is based on the influence of the party bodies. The institutions have had the form, but not the content of the work. In that way the country becomes “captured within itself”². That is a model of relations in which the way of recruiting workers and office-holders with responsible assignments has party structure³.

There is a process of criminalization on the stage in which corruption and organized crime have their own symbols. In the beginning let us define corruption. Shorter definition of the term corruption is the following one: abuse of the public function for personal benefit or for someone else’s benefit. The criminal and legal meaning of the term corruption comprises acts of accepting bribe (passive bribe), giving bribe (active bribe) and trade and pressuring as a result of the abuse of the public authorizations of the official, responsible person or person who performs actions of public inter-

² See: (Mojanoski, 2009)
(Kambovski, 2009)

³ In the state bodies such as the Ministry of Education a person gets employed, but not within the management, and in a six-month period the decision is made that this person is appointed state secretary. In that period of time this person holds this position. Or another example: in accordance with the law of primary education the mayor of the municipality is obliged to give its consent in a period of three months for the announcement of open competition for appointment of a headmaster. In the last few years the function Deputy Headmaster is appointed more times which is against the law. No state body or public prosecution has initiated court procedure against the irresponsible behavior of mayors - who as a rule enjoy the protection of the ruling party.

est, as well as any abuse of the official position for personal benefits. Corruption is in many ways connected with organized crime. Above all, corruption itself as concrete act of abuse of specific official or other position can present a form of organized criminal activities which is usually included in the term “systematic corruption” (corruptive network of official persons, etc.). But also when the issue is a “symbiotic” type of organized crime then corruption is important even crucial element of organized activities (bribery of policemen in traffic with people, drug traffic and other organized activities). In the international and economic relations there is a new phenomenon - “corruption rules”, as means of making certain relevant decisions of national, political, economical or other interests (“systematic corruption”)⁴.

However, how can we define corruption and the criminal activities within the institutions especially in those whose work should be in accordance with the law? Although this is a complex matter, we find it necessary to point out certain indicators which lead towards detecting crime done by officials. These indicators are subject of discussions of many authors.⁵ Although this list of indicators is not final nor detailed it is still used mainly as illustration tool.

1. Absence of transparency within the official duties;
2. Not fulfilling the working duties which one is obliged to undertake;
3. Reproduction or duplication of official materials (most frequently by electronic method, Internet, CD and so on) and their private keeping which is against the administrative regulations;
4. Resistance towards new methods of work or different type of work organization which most frequently leads towards pay rise or promotion within the administrative hierarchy;
5. Increased personal correspondence and its distribution outside the defined regulations in the institution;
6. Sponsorships or certain privileges (trips, expensive gifts and so on) from different companies especially those which have business relations or attain certain rights through the institutions;
7. Visible changes in the lifestyle, use of personal things of extraordinary value which are beyond the value of a few-year gross salaries;
8. Violation of discretionary powers - giving different decisions for the same matter, creating fringe benefits, swift issuing of decisions and resolu-

⁴ (Kambovski, 2009)

⁵ See: (Shasivari, 2009)

tions for certain matters, against the defined and usual legal procedures and administrative practice;

9. Conflict of interests (marital, family relations) or in cases when objectivity cannot be provided;⁶

10. Status in the ruling party or work with influential people (people in the ruling structures or people who are personal security or work in the cabinet);

The mentioned author (J. Shasivarija⁷) presents the following practical forms of corruption of officials:

1. Revealing secrets regarding official matters or data and providing money or other benefits;

2. Gaining fringe benefits through the decisions one makes, enabling concession or intentional setting of criteria which automatically lead towards concrete winner by eliminating the others;

3. Lack of verification of different offers on public tenders;

4. Concealing the offers of the competition;

5. Trust and short-term deposit of budget resources in commercial banks or exchange offices;

6. Taking provisions in cases when state property is leased or sold to certain subject;

7. Receiving financial awards due to a favor regarding the appointment to responsible position through lobbying or other specific favors;

8. Including false names on the lists for social aid, pension or social apartment⁸;

⁶ The case with the Minister of Justice and the MPs in the Parliament who were simultaneously using both salary and pension;
www.forum.com.mk/tools/pdf/5103/article [12.07.2009]

⁷ Jeton Shasivari, quote Work p. 9-11

⁸ The internal control of the Pension Fund showed that at least 30 counterfeits were done. <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=96455> [12.07.2009]

In the period from 2001, 2003, 2004 and 2008 it counterfeited the data for ten persons regarding their salaries (as if they were in early working relationship and as if their contributions were paid). The official person made two working cards for the people and wrote false data regarding their professional experience so that in that way they can get financial compensation from the Employment Agency and the Pension Fund. In that way that official person earned one million Denars. According to <http://www.a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=96533> [12.07.2009]

In the police action "Pillar" ten employees in the Fund of Pension and Invalid Insurance were taken into custody under suspicion of document counterfeit...for certain compensation they counterfeited data, added years to the professional experience and did other peculations ... these services cost up to 4000 Euros and in one-year period they caused financial damage of the budget of around 200.000 Euros. See:

2. State bodies and situation in Macedonia

The key assignment in the fight against crime is the one of the state bodies especially police and the court. But let us see how things are with the statistical indicators of crime in the Republic of Macedonia. The data from the State Office of Statistics say that in 2008 the number of reported adult persons-notorious violators is 15.462 and in comparison to 2007 this is 2.9% increase. In 2008 in comparison to 2007 the number of convicted adult persons is 1.4 % reduced and the number of prosecuted persons is also 2.9% reduced. The number of reported juveniles - violators is 1.355 and it is higher 10.2% in comparison to the previous year. Also in 2008 in comparison to 2007 the number of convicted juveniles is 5.8% higher in comparison to 2007⁹.

The data regarding the movement of criminal activities in the period from 1998 to 2007 are presented in Table 1. If we look at the dynamics of the reported crime in Macedonia in the last ten years we could get the following data. Namely we can notice 5.83% decrease in 1999 of the development rhythm of reported persons in comparison to 1998, this decrease is especially noticeable in 2001 when it is 10.89% in comparison to 2000. Here we should take into consideration that the same year there was a war conflict in the country and a part of the security forces were involved in the fighting actions. The dynamic of increase of the number of reported crime activities is noticeable in 2003 when it reaches 10.93% and in 2004 when it is 12.05% in comparison to the previous year and this is an indicator that only during these years on the basis of the election results certain changes in these institutions took place. More illustrative is the information regarding the movement of the convicts in the Republic of Macedonia in the period from 1998 to 2007. If we look at the development rhythm calculated with chain index then we can conclude: that there is 9.94% increase of the index of convicts in 1999 in comparison to 1998 and then it goes down in 2000 and 2001. The highest increase of convicted adult persons is in 2003 (20.02%) in comparison to 2002. What follows are better results, in 2005 - 9.24%, in 2006/07 - there is mild fall of the increase index for 4.92% in 2006 and 3.87% in 2007.

<http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=71091022483&id=13&setIzdanie=21734> [12.07.2009]

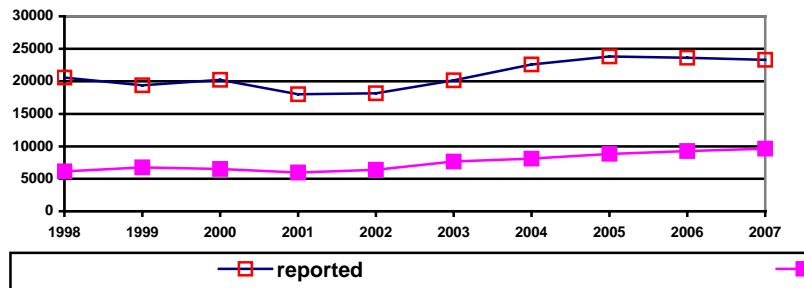
⁹See: Announcement from the Office of Statistics of Macedonia - reported, prosecuted and convicted persons in the Republic of Macedonia from June 18, 2009 Number 2.1.9.18 2008

Chart 1 – *Reported and convicted adult persons in the Republic of Macedonia in the period from 1998 to 2007*

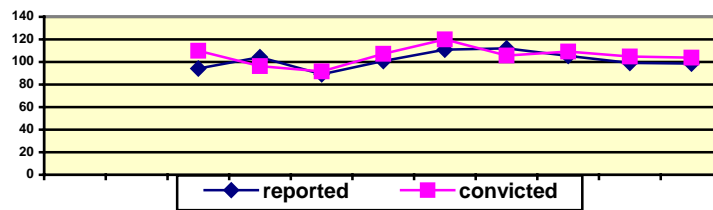
Total					
Year	Reported	Convicted	Relation/ convicted reported	Reported Index	Convicted Index
			%		
1998	20582	6128	29,77	–	–
1999	19383	6737	34,76	94,17	109,94
2000	20220	6496	32,13	104,32	96,42
2001	18018	5952	33,03	89,11	91,63
2002	18171	6383	35,13	100,85	107,24
2003	20161	7661	38,00	110,95	120,02
2004	22591	8097	35,84	112,05	105,69
2005	23814	8845	37,14	105,41	109,24
2006	23614	9280	39,30	99,16	104,92
2007	23305	9639	41,36	98,69	103,87

Source¹⁰: Perpetrators of crimes in 2007, Office of Statistics of Macedonia, Skopje, 208, p. 14 - 22

Graph 1 – *Reported and convicted adult persons in the Republic of Macedonia in the period from 1998 to 2007*

Graph 2

¹⁰ In tables 2, 3, 4 the same source has been used.

Let us see the structure of the reported adults persons, only during 2007. 82.66% of the total are reports at the request of inspections bodies, and more than 17.34% belong to other subjects as is stated in Chart No. 3. On second place are aggrieved citizens with 7, followed by companies and MIA by their own initiative with 1.50%. If we look the structure by form of application, we can note that 44.19% of the citizens report the crime directly, after that the companies with 32.31%. Inspections bodies 98.75% report the crime over MIA.

Chart 2 – Reported adult persons in the Republic of Macedonia, according to the applicant in 2007

	Total	Application form	
		Directly	over MIA
Total	23305	3797	19508
Aggrieved citizen	1827	1678	149
Other citizens	78	57	21
Aggrieved companies	1264	1227	37
Institution for Paid Turnover	106	101	5
Inspections	19264	0	19264
MIA	350	324	26
Other state agencies	103	103	0
Other	313	307	6

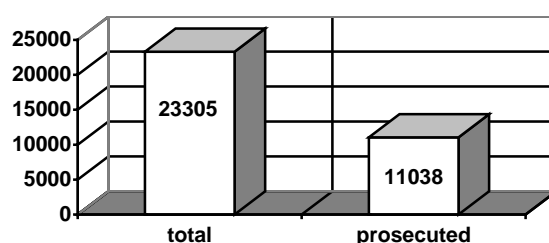
Chart 3 – Reported adult persons in the Republic of Macedonia, according to the applicant in 2007– structure

	Total	Application form	
		Directly	over MIA
Total	100,00	100,00	100,00
Aggrieved citizen	7,84	44,19	0,76
Other citizens	0,33	1,50	0,11
Aggrieved companies	5,42	32,31	0,19
Institution for Paid Turnover	0,45	2,66	0,03
Inspections	82,66	0,00	98,75
MIA	1,50	8,53	0,13
Other state agencies	0,44	2,71	0,00
Other	1,34	8,09	0,03

One of the data that needs deep analysis is the relation between the reported and the convicted. Office statistics data are given in Chart No. 4. That relation is 47.36%. We can note that more than 52.64% do not have final court decision, or were not prosecuted. That is the indicator that illustrates one point of view that says „police task is to report a crime“, which certainly opens a lot of questions and dilemmas.

Chart 4 – *Reported and prosecuted adults in the Republic of Macedonia, according to the applicant in 2007*

	Total	Prosecuted	Relation prosecuted / total
1	2	3	4
Total	23305	11038	47,36
Aggrieved citizen	1827	654	35,80
Other citizens	78	38	48,72
Aggrieved companies	1264	861	68,12
Institution for Paid Turnover	106	66	62,26
Inspections	19264	8874	46,07
MIA	350	233	66,57
Other state agencies	103	83	80,58
Other	313	229	73,16

Graph 3 – *Reported and prosecuted adults in the Republic of Macedonia, according to the applicant in 2007*

Corruption is a subject of observation by other bodies also. So in the final report of Transparency International Organization it is scored that Macedonia has a progress on the corruption list in the world for only two years. Namely, it has improved its position for 32 places in the fight against corruption (for two years it on 72nd place instead on 105th). Such progress is subsidies for state agencies to work on the index of perception of corruption can be reduced to a minimum. Therefore, in the budget for the year 2009 153 million denars (about 2.5 million euros) are provided for the implementation of the Action Plan against corruption until 2011. Administration is the first dam of corruption and that is why state and local administrations have task to be uncompromising in the fight against corruption¹¹. But if we look the area of corruption, then by the inter indicator that is the area of jurisdiction.

¹¹ See: Nova Makedonija, No 21713 | Tuesday 16.6.2009

Institution/Sector	Country/Territory
Political Parties	Argentina, Austria, Bolivia, Bosnia and Herzegovina, Chile, Colombia, El Salvador, Finland, Greece, Hungary, India, Israel, Italy, Lebanon, Malaysia, Nigeria, Serbia, South Korea, Thailand, United Kingdom, Venezuela.
Parliament/Legislature	Indonesia, Panama, Romania, United States.
Business/Private Sector	Brunei Darussalam, Canada, Denmark, Hong Kong, Iceland, Luxembourg, Moldova, Netherlands, Norway, Portugal, Singapore, Spain, Switzerland.
Public officials/Civil Servants	Azerbaijan, Belarus, Cameroon, Czech Republic, Ghana, Iraq, Japan, Kenya, Kuwait, Lithuania, Morocco, Pakistan, Philippines, Poland, Russia, Senegal, Turkey, Ukraine, Zambia.
Judiciary	Armenia, Bulgaria, Cambodia, Croatia, Macedonia, Georgia, Kosovo, Mongolia, Peru, Senegal, Uganda.

		Country/Territory
% of respondents who reported paying bribe in the previous 12 months	Group 1: More than 50 per cent	Cameroon, Liberia, Sierra Leone, Uganda.
	Group 2: Between 23 and 49 per cent	Armenia, Azerbaijan, Bolivia, Cambodia, Ghana, Indonesia, Iraq, Kenya, Lithuania, Moldova, Mongolia, Russia, Senegal, Venezuela
	Group 3: Between 13 and 22 per cent	Belarus, Greece, Hungary, Kosovo, Kuwait, Lebanon, Nigeria, Pakistan, Peru, Romania, Serbia, Ukraine.
	Group 4: Between 7 and 12 per cent	Bosnia and Herzegovina, Chile, Colombia, Czech Republic, Hong Kong, India, Malaysia, Philippines, Thailand.
	Group 5: 6 per cent or less	Argentina, Austria, Brunei Darussalam, Bulgaria, Canada, Croatia, Denmark, Finland, Macedonia , Georgia, Iceland, Israel, Japan, Luxembourg, Netherlands, Norway, Panama, Poland, Portugal, Singapore, South Korea, Spain, Switzerland, Turkey, United Kingdom, United States.

¹² Source: Transparency International Global Corruption Barometer 2009

We find interesting the data of the distribution about perceptions of citizens whether and how much it is necessary to give bribe to finish a job. The data are given in Chart No. 7.

Chart 7 – Bribe by countries		
		Country/Territory
% of respondents who reported paying bribe in the previous 12 months	Group 1: More than 50 per cent	Cameroon, Liberia, Sierra Leone, Uganda.
	Group 2: Between 23 and 49 per cent	Armenia, Azerbaijan, Bolivia, Cambodia, Ghana, Indonesia, Iraq, Kenya, Lithuania, Moldova, Mongolia, Russia, Senegal, Venezuela
	Group 3: Between 13 and 22 per cent	Belarus, Greece, Hungary, Kosovo, Kuwait, Lebanon, Nigeria, Pakistan, Peru, Romania, Serbia, Ukraine.
	Group 4: Between 7 and 12 per cent	Bosnia and Herzegovina, Chile, Colombia, Czech Republic, Hong Kong, India, Malaysia, Philippines, Thailand.
	Group 5: 6 per cent or less	Argentina, Austria, Brunei Darussalam, Bulgaria, Canada, Croatia, Denmark, Finland, Macedonia , Georgia, Iceland, Israel, Japan, Luxembourg, Netherlands, Norway, Panama, Poland, Portugal, Singapore, South Korea, Spain, Switzerland, Turkey, United Kingdom, United States.

How can we conclude the judiciary is still at the top of the corruption and it has announced legislative changes? The changes will move towards the introduction of special investigative measures, which will increase the detection of crimes, from organized crime and corruption, especially high-corruption, local police officers. The announced amendments of the Criminal Code therefore introduce new crimes and higher penalties, as part of receiving and giving bribe. In addition to penalties, there are measures introduced to ban the exercise of the profession¹³.

In the reports we can read that by the end of 2008 in the Republic of Macedonia there were 27 verdicts of judicial corruption and organized crime pronounced, which sanctioned former deputy-ministers, directors and senior state officials. During 2007 and 2008, the courts have imposed sentences for confiscation of property to the value of 2.6 billion, or 43 million Euros¹⁴.

¹³ According to daily newspaper Utrinski vesnik, No. 3011 Tuesday, 16 June 2009

¹⁴ According to daily newspaper Utrinski vesnik, No. 3011 Tuesday, 16 June 2009

3. Research results

The work of judicial bodies reached a certain quality of work. To answer to this statement we used a part of research results from the research conducted (using the method of content analysis) regarding the published decisions of the Supreme Court in Macedonia in the period from 1961 to 1999. On the grounds of these documents it can be concluded that the Supreme Court in Macedonia in the period from 1961 to 1999 has reached 700 decisions with criminally legal character. In our research 734 decisions have been analyzed. As a result of this in the period of analysis the Supreme Court has reached 515 or 70.2% verdicts, 159 or 21.7% decisions and 12 or 1.6% preliminary stands. The structure referring to the decisions regarding criminal acts is also interesting. Namely, in 98 or 13% the court has reached decisions which were against life and body in 94 or 12.8% against social and private property, in 80 or 10.9% against common human and property safety, 38 or 5% against official duties, 27 or 3.7% against public order and legal traffic. As compared to the evaluation forms of violations of law by the lower instance courts, the Supreme Court said that in 67 or 9.1% the factual situation was wrong established, in 35 or 4.8% of cases the factual situation was not sufficiently established, the Criminal Code was incorrectly applied in 101 or 13.8, at 355, or 48.4% there was no violation of law and in 56 or 7.6% the ground was something else.

To do this, what are the perceptions of citizens of Macedonia about the relationship of institutions, especially the authorities of persecution, we can illustrate with the results from the research about citizens' opinions of police in Macedonia, conducted in January 2009 with 1318 respondents. The results show that the perception of citizens of the country is that the criminal situation influences the selective attitude of authority prosecution.

Chart 8 – *The criminal situation in the country is influenced by the fact that big criminals are not prosecuted*

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Do not influence at all	106	8.0	8.3	8.3
	Little influence	91	6.9	7.1	15.4
	I cannot evaluate	226	17.1	17.7	33.0
	Average influence	196	14.9	15.3	48.4
	Influence a lot	661	50.2	51.6	100.0
	Total	1280	97.1	100.0	
Missing	No answer	38	2.9		
Total		1318	100.0		

From the offered distribution it can be concluded that the dominant belief among citizens, 50.2% to the situation believe that influence, and 14.9% average influence in the country.

What is the relationship of the police and citizens, we can estimate based on the answers to the question of "Police have honorable attitude towards the citizens." Namely, 6.9% do not agree to such attitude, 24.2% disagreed, 31.1% could not estimate, and 28.3% agree to such statement and 8.3 completely agree. In order to illustrate the attitudes of Macedonian citizens to police, we will make known one more position. Namely, the requirement expressed level of compliance with the attitude: "Police officers have understanding about the concerns of people" the respondents have answered in this way: do not agree at all 74 or 5.6%, do not agree 354 or 26.9%, 424 or 32,2% cannot evaluate, they agree 402 or 30,5% and 54 or 4,1% agree completely.

Chart No. 9 shows the results and the degree of compliance with the attitude that the country is corrupt. The results have shown that 20 or 1.5% of the citizens thought that the country is not corrupt, 63 or 4.8% do not agree with that attitude, 224 or 17.1% cannot evaluate, and notable part of respondents 1001 or 75.9% agree with this statement.

Chart 9 – *Our country is corrupt*

		Fre- quency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	I do not agree at all	20	1,5	1,5	1,5
	I do not agree	63	4,8	4,8	6,3
	I cannot evaluate	224	17,0	17,1	23,5
	I agree	543	41,2	41,5	65,0
	I agree at all	458	34,7	35,0	100,0
	Total	1308	99,2	100,0	
Missing	No answer	10	,8		
Total		1318	100,0		

In March 2009 a research was conducted at the Faculty of Security about the degree of security in Skopje. The responses to the question, what is your level of confidence to certain bodies and institutions in the country responses ranged from more level of trust towards the police of 37.5% contrast confidence in the judiciary is somewhere around 7.8%, which indicate to the statement that Macedonian citizens almost do not have confidence in judiciary. It is a similar situation with confidence in the government and the president of the state. Namely in this research only 17.00% have full confidence in the gov-

ernment and 17.3% in the State President. Something better ranking is of the church with 27% of full trust and the army with 45.00% of full trust. Among other institutions, political parties in Macedonia were given very low degree of full confidence with 5.3% and non-governmental organizations with 8.3%.

4. Conclusion

From the previous presentations, we can conclude that the degree of corruption and the corruption perceptions of citizens of the country are very disadvantaged. The reasons for that condition can be sought in several directions. However, from the above one can conclude that the state of crime and corruption is a consequence of several factors, especially the absence of capacity, or lack of responsibility in law enforcement. That is the consequence primarily of general climate made by law disrespect, state bodies being ruled by the parties, and for sure the decrease of law awareness and conscience as assumption for good law enforcement.

5. References

- Announcement from the Office of Statistics of Macedonia - reported, prosecuted and convicted persons in Republic of Macedonia from 18.06.2009 Number 2.1.9.18 2008
- Daily newspaper, "Utrinski vesnik", No. 3011 Tuesday, 16 June 2009
- Daily newspaper "Nova Makedonija" No. 21713 | Tuesday 16. June 2009
- Kambovski, V. : Megunarodno-pravna ramka na borbata protiv korupcija; www.fes.org.mk/.../Vlado%20Kambovski.%20MEUNARODNO-PRAVNA%20%20RAMKA%20%20NA%20%20BORBATA%20PR.. [10.05.2009] p.1
- Labovic, M. : Vlasta korumpira, De, Gama, Skopje 2006
- Mojanoski, C.: Politickata partija vo izborniot proces – polozba i nadleznost; see: Reforma na instituciiite i nejzinoto znacenje za razvojt na Republika Makedonija; MANU, Skopje, 2009
- Obradovic, K.: Pravna drzava i ljudska prava from <http://www.cbs-css.org/obradov2.php> [12.07.2009]
- Perpetrators of crimes in 2007, Office of Statistics, Skopje, 2008,
- Research report: Analiza na sudskite odluki na Vrhovniot sud na Republika Makedonija vo periodot od 1960-1999, Skopje 2009
- Research report, "Mislenjeto na graganite na Republika Makedonija za rabota na policijata ", Skopje 2009
- Research report: „Chustvoto na bezbednost na graganite na Skopje“, Skopje, 2009
- Transparency International Global Corruption Barometer 2009
- Shasivari, J.: Korupcijata na oficijalnite lica kako zakana za pravната drzava vo Makedonija from www.fes.org.mk/.../Jeton%20Shasivari.%20KORUPCIJATA%20NA%20OFICIJALNITE%20LICA%20KA... [12.07.2009], p. 6-8;

INSTITUCIONALNA SPOSOBNOST KAO FAKTOR U BORBI PROTIV
KORUPCIJE I KRIMINALA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Rezime

Predmet našeg rada je institucionalna sposobnost u borbi protiv kriminala i korupcije. Ovaj problem biće analiziran kroz praksu državnih organa, kao što je Ministarstvo unutrašnjih poslova, i pravosudnih, osobito sudskih organa. Period tranzicije se karakteriše pojavom i praksom gubljenja kapaciteta institucija. Naime, godine tranzicije su ispunjene ekspanzijom kriminala. O tome najbolje govore podaci da se države regiona, a među njima i Republika Makedonija, nalaze u samom vrhu po nivou korupcije. Neka od pitanja su zašto je to tako i kakav je institucionalni kapacitet za borbu protiv kriminala. Odgovor na neka od tih pitanja tražićemo analizom istraživačkih rezultata. Naime, na Fakultetu bezbednosti u Skoplju (dosađanja Policijska akademije) sprovedena su određena istraživanja. U našem radu korišćemo istraživanje (primenom metode analize sadržaja – *content analysis*) objavljenih odluka Vrhovnog suda Makedonije u periodu od 1961. do 1999. godine.

Ovim istraživanjem, kroz longitudinalnu dimenziju, želimo da aktuelizujemo pravnu zasnovanost i obezbeđivanje sigurnosti jačanjem institucionalnih kapaciteta. Ovo posebno ističemo zbog toga što period tranzicije karakteriše pojava gubljenja kapaciteta institucija, što je jedan od uslova za procvat kriminala i korupcije u postkomunističkim zemljama, naročito u Republici Makedonije. U radu će biti korišćeni i drugi istraživački rezultati dobijeni empirijskim istraživanjima.

LEGISLATIVNI I PRAKTIČNI ASPEKTI OPTIMIZACIJE PRIVATNOG OBEZBEĐENJA U REPUBLICI SRBIJI

*Milošević M.¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Usled svojinske transformacije i naglog porasta obima privatne imovine, privatno obezbeđenje (zaštitna/samozaštitna i detektivska delatnost) u Republici Srbiji je preraslo iz sporednog u jedan od ključnih subjekata zaštite lične i imovinske sigurnosti. Takvo stanje je nametnulo potrebu profesionalizacije i standardizacije privatnog obezbeđenja, ali se, u prvom redu, nameće potreba celovitog i kvalitetnog normativnog uređenja te oblasti. Time se stvaraju osnovne pretpostavke za uspešno organizovanje i funkcionisanje preduzetnika, internih službi obezbeđenja i specijalizovanih preduzeća (agencija) za obezbeđivanje lica, imovine i poslovanja, ali i za sveukupnu zaštitu društva od kriminala, havarija i drugih štetnih pojava.

Ključne reči: korporativna bezbednost, privatno obezbeđenje, zaštitna/samozaštitna delatnost, detektivska delatnost, normativno uređenje, standardizacija.

1. Uvod

U savremenom društvu se javlja potreba za sofisticiranim oblicima zaštite od protivpravni radnji koje država ne može (ili neće) da osigura. S tog aspekta, privatni sektor bezbednosti svojim kvantitetom i kvalitetom prevazilazi bezbednosne standarde koje država tradicionalno garantuje svim fizičkim i pravnim licima, dok je privatno obezbeđenje dopuna poslovima bezbednosti koje obavljaju nadležna tela državne vlasti. U svakom slučaju, delokrug i nadležnosti privatnog i državnog sektora bezbednosti moraju biti nedvosmisleno određeni i razgraničeni.

* E-mail: milan2003@nadlanu.com

S tim u vezi, kao prethodno pitanje se javlja problem definisanja delatnosti privatnog obezbeđenja, odnosno privatnog sektora bezbednosti u celini. Pri tome je nesporno da oblast privatnog obezbeđenja obuhvata zaštitnu, odnosno samozaštitnu delatnost s jedne strane, i detektivsku delatnost s druge strane. Zaštitna, odnosno samozaštitna delatnost, koju čine fizičko obezbeđenje i različiti vidovi tehničkog obezbeđenja lica, objekata i druge imovine, predstavlja esencijalni podsistem ne samo privatnog obezbeđenja, već i privatnog sektora bezbednosti u celini.

Štaviše, u savremenim uslovima zaštitna, odnosno samozaštitna delatnost predstavlja izuzetno važan činilac uspešnog funkcionisanja privrednih i drugih kolektiva. U tom smislu, i za oblast privatnog obezbeđenja moglo bi se reći da predstavlja ekonomsku kategoriju iako, za razliku od zaštite bezbednosti i zdravlja na radu, ne utiče direktno na produktivnost. Uprkos tome, privatno obezbeđenje lica, objekata i druge imovine u Srbiji deluje u uslovima svojevrsnog pravnog vakuuma sa svim posledicama koje takvo stanje nosi sa sobom, a utvrđeni standardi u toj oblasti se primenjuju ograničeno i selektivno.

2. Privatno obezbeđenje – pojmovno određenje i razgraničenje

U teoriji se s pravom ističe da se tekuća privatizacija sektora bezbednosti istovremeno odvija u dva paralelna pravca. Tako se ukazuje na pojavu „privatizacije odozgo“ (odozgo nadole), kada država delegira neke svoje nadležnosti privatnim akterima, uglavnom preduzećima za privatno obezbeđenje. Štaviše, određena javna ovlašćenja dobijaju i strukovna udruženja takvih preduzeća. Paralelno s njom egzistira i „privatizacija odozdo“ (odozdo nagore), koja je posledica činjenice da država nema snage da obezbedi neophodan nivo bezbednosti svim svojim građanima i poslovnim organizacijama (Bryden & Caparini, 2006; Ostojić, 2003).

U oba slučaja savremena država, uvidevši potrebu da delegira svoja, do skoro neprikosnovena prava upotrebe sile i prisile na druge činioce u sklopu sistema nacionalne bezbednosti, dopušta slobodan i ekonomski opravdan izbor pojedinca ili kompanija da uživa u većem stepenu bezbednosti nego što to država obezbeđuje svim građanima (Anđelković, 2009). Prema tome, usluge privatnog obezbeđenja ne spadaju u policijsku ili drugu bezbednosnu delatnost države, odnosno njihovim vršenjem se bezbednost lica, imovine i poslovanja ostvaruje iznad obima koji obezbeđuje država.

Privatno obezbeđenje se može definisati kao analiziranje, otkrivanje i sprečavanje potencijalnih opasnosti i protivpravnih radnji koje narušavaju dostojanstvo i ugrožavaju život i fizički integritet lica, ili umanjuju vrednost

imovine koja je predmet obezbeđenja. Ta oblast obuhvata niz normativnih, operativnih, informativnih i obrazovno-edukativnih radnji i mera kojima se uspostavljaju: organizacija vršenja poslova fizičko-tehničkog obezbeđenja lica, objekata i druge imovine; funkcionisanje službe fizičko-tehničkog obezbeđenja; kadrovski sastav službe fizičko-tehničkog obezbeđenja; opremljenost potrebnim sredstvima i opremom; obučavanje i stručno osposobljavanje izvršilaca fizičko-tehničkog obezbeđenja lica, objekata i druge imovine, i drugo.

Oblast privatnog obezbeđenja podrazumeva angažovanje specijalizovanih radnika na poslovima sprovođenja i stručne kontrole bezbednosne zaštite, primenu posebnih mera prilikom skladištenja i čuvanja oružja i municije, fizičku i tehničku zaštitu objekata – pogotovo prostorija u kojima su smešteni vitalni pogoni i postrojenja, sistem tehničkog obezbeđenja zgrada i prostora, izdavanje službenih legitimacija i bezbednosno-propusnih dokumenata, kao i posebno obezbeđenje pri čuvanju i transportu novca i dragocenosti („menadžment vrednostima“), i slično.

Konkretnije, sistem fizičko-tehničkog obezbeđenja se sastoji, u prvom redu, od fizičkog obezbeđivanja, koje obuhvata zaštitu objekata, zaštitu lica i zaštitu javnih skupova. U podjednako meri to važi i za tehničku zaštitu, koja podrazumeva upotrebu interne televizije (tzv. sistem zatvorenog kruga), upotrebu protivprovalnih i dojavnih sistema, korišćenje specijalnih rendgena i detektora za otkrivanje oružja i eksploziva, održavanje veza posebne namene (telefonijom i radio-vezom), satelitsko praćenje vozila (GPS).

U tehničku zaštitu spadaju i „menadžment vrednostima“ i „menadžment iz kontrolnog centra“. Kategorije menadžmenta vrednostima su: transport vrednosti; Centar za gotovinu (mesto za bezbedno deponovanje, zaštitu, preradu i distribuciju gotovine u opticaju na tržištu za poslovne banke i Narodnu banku Srbije); rukovanje bankomatima za finansijske institucije i trgovine i informaciono-komunikacioni sistem za menadžment gotovinom.

Menadžment iz kontrolnog centra se definiše kao organizovan monitoring s udaljenih lokacija i upravljanje alarmom primljenim od alarmnih sistema ugrađenih u stacionarne i/ili mobilne objekte i/ili pridodate osobama, kao i organizovanje intervencije nakon prijema alarma upotrebom patrolnog tima u koordinaciji s nadležnim javnim službama. Njegove kategorije su: menadžment iz kontrolnog centra obezbeđenjem stacionarnih objekata, menadžment iz kontrolnog centra obezbeđenjem mobilnih objekata i menadžment iz kontrolnog centra uz pomoć mobilnih interventnih timova.

U oblasti privatnog obezbeđenja se pojavljuje još jedan segment koji je poveren privatnim preduzetnicima i agencijama. Naime, postojeća praksa i potrebe titulara privatne svojine su uslovlili nastanak i razvoj detektivske

delatnosti kao nezavisne profesije, čiji je opšti cilj sprečavanje i otkrivanje štetnih pojava i protivpravni radnji koje narušavaju dostojanstvo i ugrožavaju život i fizički integritet lica, ili umanjuju vrednost imovine koja je predmet zaštite. Pomenuta delatnost obuhvata poslove prikupljanja i pružanja informacija u oblasti privatnog obezbeđenja, a njene kategorije su: traženje izgubljenih lica, aktivnosti privatnih istražitelja, aktivnosti detektiva u trgovinskim radnjama i aktivnosti agenata osiguranja.

Užu oblast zaštite lica, imovine i poslovanja, u smislu korporativne bezbednosti, predstavlja i segment protivpožarne zaštite. Taj segment obuhvata sistem mera i aktivnosti koje se preventivno preduzimaju na planu zaštite od požara (sistemi za otkrivanje i dojavu požara, ugradnja izolacionih materijala i sl.), ali i mere i radnje koje se preduzimaju s ciljem otklanjanja posledica požara i eksplozija (kompletiranje vatrogasnih sprava i opreme, edukacija kadra za stručne protivpožarne poslove i dr.). S tim u vezi treba naglasiti da između sistema fizičko-tehničkog obezbeđenja i zaštite od požara postoje bliže unutrašnje veze i preplitanja, što se naročito ispoljava u praktičnom postupanju.

Poznato je, naime, da se tehničko obezbeđenje deli na mehaničko, koje podrazumeva primenu naprava i uređaja koji omogućavaju zaštitu određenog objekta, i elektronsko, tj. korišćenje uređaja koji najavljuju ili sprečavaju pristup u zatvoren prostor ili ulaz u objekat pod zaštitom. Međutim, izvršioци tehničkog obezbeđenja u obavljanju poslova iz svog delokruga rada redovno koriste opremu i sredstva protivpožarne zaštite (npr., sisteme za otkrivanje i dojavu požara). S druge strane, praksa pokazuje da većinu poslova zaštite od požara i eksplozija u privrednim subjektima obavljaju radnici fizičko-tehničkog obezbeđenja koji su položili odgovarajući ispit.

3. Hronični i akutni problemi privatnog obezbeđenja u Republici Srbiji

Poslovi obezbeđivanja i zaštite, čiji su nosioci specijalizovana preduzeća i preduzetnici (poslovi zaštite), ali i poslovi obezbeđivanja imovine i poslovanja koje privredna organizacija obavlja za sopstvene potrebe (poslovi samozaštite), mogu se izvršavati kvalitetno i efikasno samo ako su ispunjeni neophodni kadrovski, ergonomski i drugi materijalno-tehnički uslovi, te ako su sprovedeni adekvatna obuka i trening izvršilaca poslova obezbeđivanja. Time se u celini unapređuje obavljanje poslova obezbeđivanja ljudi, imovine i poslovanja, a samim tim doprinosi i jačanju lične i imovinske bezbednosti kao jednoj od osnovnih, ustavom zagarantovanih sloboda i prava građana na kojima savremeno društvo počiva. Ipak, sve-

mu tome mora prethoditi institucionalizacija rada specijalizovanog preduzeća ili preduzetnika, odnosno interne službe obezbeđenja, i to donošenjem internih akata u skladu s postojećim zakonskim i podzakonskim okvirima.

Na to upućuje i trend da države, korporacije, međunarodne i nevladine organizacije, ali i pojedinci i zajednice, sve više ukazuju poverenje privatnom sektoru i prepuštaju mu staranje o njihovoj bezbednosti. Prema podacima Konfederacije evropskih bezbednosnih kompanija (SoESS), u 23 zemlje članice ove organizacije, koju čine zemlje članice EU i Turska, trenutno posluje čak 27 318 privatnih bezbednosnih kompanija, koje zapošljavaju preko 1 200 000 ljudi. Malo je država u svetu u kojima se ne odvija proces privatizacije sektora bezbednosti, pa tako i zemlje Jugoistočne Evrope, a među njima i Srbija, „prate“ ovaj globalni trend. Zapravo, u ovom regionu se odvijao (a i dalje se odvija) jedan od najintenzivnijih procesa privatizacije sektora bezbednosti u svetu (Petrović, 2007).

Smatra se da u Republici Srbiji trenutno postoje dva značajna momenta u sagledavanju pitanja privatnog sektora bezbednosti. Prvi i najvažniji je nedostatak zakonske regulative koja bi sveobuhvatno regulisala tu specifičnu delatnost. Srbija je danas jedina država Jugoistočne Evrope koja nije pravno uredila poslovanje svojih privatnih bezbednosnih kompanija. Specifičnost ovakvih firmi zahteva poseban zakon koji bi regulisao njihovo poslovanje. Privatne firme koje pružaju usluge bezbednosti su ujedno i privredni subjekti koji funkcionišu prema tržišnim pravilima i akteri u sektoru bezbednosti koji svojim delovanjem mogu da utiču na povećanje ili smanjenje bezbednosti građana. Tako osetljivo polje delovanja zahteva posebno zakonsko rešenje koje bi tim firmama omogućilo da slobodno učestvuju u tržišnom takmičenju, poštujući istovremeno minimum standarda i garancija ljudskih prava (Maravić, 2008).

S tim u vezi treba naglasiti da je još 1993. godine stavljen van snage Zakon o sistemu društvene samozaštite iz 1986. godine, a samim tim i Pravilnik o načinu upotrebe vatrenog oružja od strane lica koja vrše poslove neposrednog fizičkog obezbeđivanja u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama iz 1988. godine. Od tada do danas, u pravnom sistemu Republike Srbije ostala su pravno neuređena ključna pitanja koja se odnose na specifičnosti vezane za privatno obezbeđenje, jer i dalje nema zakona sistemskog karaktera koji bi celovito regulisao obavljanje delatnosti obezbeđivanja lica, objekata i druge imovine. Do sada nisu doneti ni zakoni kojima bi se, u izmenjenim okolnostima, uredio privatni sektor bezbednosti u celini, pa samim tim ni detektivska delatnost nije uređena.

S druge strane, pojedina pitanja koja se odnose na zaštitnu, odnosno samozaštitnu (i detektivsku) delatnost uređena su odgovarajućim odredbama zakona i podzakonskih propisa iz više oblasti. Među tim zakonima su: Krivični zakonik; Zakonik o krivičnom postupku; Zakon o prometu eksplozivnih materija; Zakon o prevozu opasnih materija; Zakon o eksplozivnim materijama, zapaljivim tečnostima i gasovima, Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu; Zakon o planiranju i gradnji; Zakon o prekršajima; Zakon o javnom redu i miru; Zakon o okupljanju građana, i dr. Pogotovo to važi za Zakon o zaštiti od požara, koji je nedavno donet, i Zakon o oružju i municiji, koji se u bliskoj budućnosti mora temeljno inovirati.

Pored navedenih, kao i drugih zakona i izvršnih propisa kojima su uređena pojedina pitanja privatnog obezbeđivanja lica, objekata i druge imovine, moraju se imati u vidu i interna pravna akta poslovnih i drugih subjekata, koja se odnose na fizičko i tehničko obezbeđenje lica, imovine i poslovanja. Pomenuta akta (tzv. samoregulatorna) se dele na opšta i posebna, a javljaju se u obliku pravilnika, strategija, planova, odluka, procedura i normativa.

U svakom slučaju, postojeća legislativa o privatnom obezbeđenju obiluje prazninama i protivrečnostima, ne samo u pogledu tumačenja, već i u pogledu primene. Zahtev za uspostavljanje efikasnih pravnih standarda je postao glavna tema subjekata ove oblasti, s obzirom na to da nastoje da pruže profesionalne i vrhunske usluge obezbeđivanja. Socijalne norme i pravni akti bi trebalo, kao prvo, da omogućе delovanje privatnog obezbeđenja i, kao drugo, da ga sačuvaju od negativnih tendencija, ili od uticaja nespojivih s privatnim obezbeđenjem (Kalesnykas, 2003).

Problem je utoliko izraženiji što se tokom 2002. godine, prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, poslovanjem obezbeđivanja u Srbiji bavilo 3 241 pravno lice, uključujući službe fizičko-tehničkog obezbeđenja velikih preduzeća koje su vršile samozaštitne poslove, kao i privatne agencije i društvena preduzeća koja su se bavila poslovanjem zaštite imovine i lica. U pomenutom periodu, na ovim poslovanjima je radilo ukupno 32 457 radnika, naoružanih sa čak 26 245 komada raznog oružja, među kojima je najviše registrovanih bilo pištolja – 17 267. U njihovom radu je u tom periodu često dolazilo do ozbiljnih zloupotreba ovlašćenja koja proizlaze iz prirode tih poslova, pri čemu organi Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije nisu imali posebna ovlašćenja u odnosu na nosioce tih delatnosti (osim onih koja imaju u odnosu na sve učesnike u pravnom prometu i onih utvrđenih propisima o oružju i municiji).

Posebno je bila zabrinjavajuća okolnost što je, u odnosu na ukupan broj, u to vreme registrovanih pravnih lica (preduzeća i radnji), veći broj njih registrovao te poslove kao dopunsku delatnost i „naplatu potraživa-

nja“, mada je ta vrsta usluga (tzv. uterivanje dugova) očigledno nespojiva s delatnošću fizičkog i tehničkog obezbeđivanjaštićenih objekata i lica. Posledica pravne neuređenosti u navedenim delatnostima bila su relativno česta i gruba prekorčenja ovlašćenja, koja su proizlazila iz prirode tih delatnosti, od kojih je zapažen broj proteklih godina dobio negativan publicitet u javnosti Srbije. Često je ova oblast bila žigosana kao „siva zona bezbednosti“, imajući u vidu da su i dalje postojali problemi karakteristični za devedesete godine prošlog veka poput kriminalizacije (na primer, učestvovanje u pljačkama zaposlenih u firmama za FTO, loš odabir kadra i, naročito, tržišna dominacija pojedinih firmi zbog političkih veza) (Keković, Milašinić, 2008).

U literaturi se s pravom ukazuje na apsurdnu situaciju u kojoj naša socijalna praksa privatne bezbednosti ide ispred socijalne regulacije (u smislu normi i legislative). Mnoga privatna preduzeća u ovom sektoru odavno su stekla ISO sertifikate o standardizovanosti svog rada. Iako se ti standardi uopšte ne odnose na delatnost privatne bezbednosti, već na uslužnu delatnost uopšte, ovaj podatak rečito govori o tome koliko je vlasnicima tih preduzeća stalo do toga da profesionalno i kvalitetno obavljaju svoju delatnost (Davidović, Kešetović, 2007).

U međuvremenu su ti problemi uglavnom prevaziđeni, a značajan doprinos na tom planu su dali državni organi, odgovarajuća strukovna udruženja (posebno Udruženje za privatno obezbeđenje Privredne komore Srbije) i, uopšte, nevladine organizacije (Centar za civilno-vojne odnose i dr.). U Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije vode se i vrlo precizne evidencije o izdatim odobrenjima i registrovanom oružju za potrebe pravnih lica – službi koje se bave fizičkim obezbeđivanjem i zaštitom objekata. Tako je, prema zvaničnim podacima, u periodu 2006–2008. godine, Ministarstvo izdalo 2 527 odobrenja za nabavku oružja za potrebe pravnih lica – službi koje se bave fizičkim obezbeđenjem i zaštitom objekata, dok je u istom periodu registrovalo 3 957 komada oružja za potrebe pomenutih pravnih lica – službi.

Zavod za standardizaciju Republike Srbije je usvojio 2008. godine nacionalne srpske standarde za usluge privatnog obezbeđenja, koji su razvrstani i kategorisani u standard SRPS A:L2.001. Korišćenje ovog standarda pomaže organizacijama da uspostave ili provere kvalitet procesa u kojima se pružaju i koriste usluge privatnog obezbeđenja. Standard daje osnovne elemente koje mora da ispuni organizacija koja je pružalac ili korisnik tih usluga – kada se opredeljuje za uslugu obezbeđivanja, ili koja je osiguravač – kada zaključuje ugovor o osiguranju od procenjenog rizika. Međutim, tako utvrđeni standardi još se primenjuju selektivno.

4. Mere za unapređenje stanja u oblasti privatnog obezbeđenja

Posledice pravne neuređenosti zaštitne, odnosno samozaštitne delatnosti u privatnom sektoru bezbednosti višestruko su negativne. Pri tome se uobičajeno ukazuje na zloupotrebe privatnog sektora bezbednosti, uz nedovoljna ovlašćenja državnih organa za sprečavanje i suzbijanje tih i drugih negativnih pojava. Znatno manje se ukazuje na štetne posledice koje sam privatni sektor snosi zbog nemogućnosti objektivne procene pruženih usluga, tj., onoga što je urađeno.

Poznato je, naime, da nepostojanje te važne komponente profesionalizma uslovljava sve niži standard pruženih usluga. Davaoci usluga visokog standarda objektivno gube bitku s neloyalnom konkurencijom, koja na tržištu ima jeftiniju ugovornu ponudu za usluge niskog standarda. Zbog toga su potrebni i dobro organizovanje privatnog sektora bezbednosti i godine revizija i preispitivanja da bi se dostigao ujednačen standard svih davaoca usluga u tom sektoru. To je u njihovom, ali i u interesu korisnika tih usluga, koji su spremni da plate više samo ako je i kvalitet usluga bolji.

Osim toga, da bi se izbegli stvarni i mogući problemi u sferi obezbeđivanja lica i imovine, neophodno je doneti zakon kojim bi se regulisalo privatno obezbeđenje i uspostavili adekvatni pravni mehanizmi. Taj zakon bi trebalo da bude sastavljen od homogenih pravnih normi, koje bi ustanovile pravni status privatnog obezbeđenja i njegovo mesto u pravnom sistemu, te pripojen istom skupu pravnih normi koje regulišu usluge privatnog i javnog obezbeđenja koje pružaju druge institucije (Kalesnykas, 2003). Prema tome, i dalje je preko potrebno donošenje odgovarajućeg posebnog zakona, koji bi bio primeren pravnom sistemu Republike Srbije, a kojim bi se uredili način, obim i uslovi za obavljanje tih delatnosti, stavljajući ih pod veći stepen kontrole nadležnih organa države, odnosno policije.

To podjednako važi i za odgovarajuće podzakonske normativne akte u ovoj oblasti, a posebno za: Pravilnik o uslovima i načinu sprovođenja fizičkog i tehničkog obezbeđenja; Pravilnik o načinu osposobljavanja, programu i načinu polaganja stručnog ispita za vršenje obezbeđenja lica i imovine; Pravilnik o obrascima, sadržaju i načinu vođenja evidencija iz oblasti zaštite lica i imovine; Pravilnik o sadržaju i izgledu legitimacije izvršioca obezbeđenja; Pravilnik o uslovima obavljanja poslova pratnji i obezbeđivanja novca, vrednosnih papira, plemenitih metala i drugih vrednosti, i slično.

Utvrđivanje uslova za obavljanje delatnosti privatnog obezbeđenja je neophodno za dalji razvoj ekonomije i za ostvarivanje ravnopravnosti subjekata koji posluju na tržištu, pa je zakonsko uređenje ovog pitanja nesumnjiv

interes Republike Srbije. Konačno, potreba donošenja takvog sistemskog zakona i podzakonskih propisa u vezi s njim istovremeno je i potreba za jedinstvenim i konsistentnim uređenjem nadzora i kontrole subjekata koji se bave obezbeđivanjem lica i imovine, za uređenjem uslova za obavljanje te delatnosti, odnosno uslova za izdavanje odobrenja i dozvola za rad, za dokazivanje svojstva lica koja neposredno vrše poslove obezbeđivanja i drugo.

Dakle, može se konstatovati da je pitanje normativnog regulisanja privatnog sektora bezbednosti u Republici Srbiji nezasluženo izostavljeno s liste prioriternih zakonskih projekata. Pogotovo je nejasno zbog čega je Nacrt zakona, koji je 2003. godine sačinilo Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, povučen iz skupštinske procedure. Samo zemlje koje imaju izuzetno čvrste mehanizme i regulatorne okvire koji utvrđuju tržišnu utakmicu, kao i iskustvo u funkcionisanju parlamentarne demokratije, mogu sebi da dozvole luksuz da pitanja rada privatnog sektora bezbednosti prepuste opštim propisima i profesionalnim udruženjima (Maravić, 2008).

Polazeći od toga, sigurno je da se i u pravni sistem Republike Srbije moraju uneti savremeni pravni sadržaji, koji su regionalno i šire prihvaćeni. U reformskim opredeljenjima koja su nesporna, ostvarivanje ustavno-pravnog uređenja na principima pravne države, političkog i svojinskog pluralizma i tržišne ekonomije, moguće je samo ako se na odgovarajući način preuzimaju i upodobljavaju zakonodavstva drugih evropskih zemalja. U tom smislu, primereno našim uslovima i tradiciji, u budući zakon o privatnom obezbeđenju treba inkorporirati rešenja zastupljena u zakonodavstvima zemalja iz bliskog okruženja, od kojih su neke punopravni članovi Evropske unije (Slovenija, Rumunija, Bugarska). Međutim, dužnu pažnju treba posvetiti i konkretnim rešenjima sadržanim u propisima zemalja koja izražavaju najviše standarde u ovoj oblasti (Velika Britanija, Nemačka, Španija).

Na kraju, neophodna je usklađenost predstojećeg zakona o privatnom obezbeđenju lica i imovine i sa standardima međunarodnog prava u toj oblasti, konkretno s rešenjima sadržanim u: Konvenciji OUN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala; Akcionom programu OUN za sprečavanje, borbu protiv i iskorenjivanje ilegalne trgovine lakim i malokalibarskim naoružanjem; Programu OUN za sprečavanje, borbu i iskorenjivanje nezakonite trgovine lakim i malokalibarskim naoružanjem i svim njegovim delovima; Protokolu OUN protiv nezakonite proizvodnje i krijumčarenja oružja, njihovim delovima i komponentama i municijom, Regionalnom pravilniku o mikro razoružanju za Jugoistočnu Evropu (RMDS), i slično.

Prema tome, nesporno je da konkretna rešenja sadržana u budućem zakonu o privatnom obezbeđenju moraju biti u svemu kompatibilna i usklađena s rešenjima sadržanim u postojećem zakonodavstvu Republike Srbije (npr., u

Krivičnom zakoniku, Zakonu o oružju i municiji i dr.), ali isto tako moraju biti usklađena s pravnim standardima razvijenih evropskih zemalja i istraživanjima domaće i strane prakse. Tako, na primer, nesporno je da privredna društva i preduzetnici, radi zaštite lica i imovine, mogu nabavljati vatreno oružje najviše za polovinu zaposlenih koji vrše poslove fizičkog obezbeđivanja, jer je to standard utvrđen relevantnim međunarodnim dokumentima i preuzetim obavezama Republike Srbije. Kako se vršenje poslova fizičke zaštite odvija u smenama, takvo zakonsko rešenje ne bi trebalo da ometa proces rada.

Načelno, može se reći da bi idealno rešenje u pogledu normiranja privatnog sektora bezbednosti podrazumevalo postojanje posebnog pravnog akta zakonske snage, koji bi postavio jasne standarde i obavezujući okvir za delovanje privatnih bezbednosnih kompanija. Važno je i postojanje strukovnog udruženja, koje ima mogućnost izgradnje dopunskih elemenata pravnog okvira, s ciljem obezbeđivanja dinamičnog razvoja, ali i profesionalne etike i odgovornosti. Država mora da se jasno opredeli da li će zadržati za sebe ili će strukovnom udruženju poveriti pravo izdavanja licenci, sprovođenje bezbednosnih provera, pravo vršenja nadzora, obavljanje redovne kontrole sistema godišnjih izveštaja, utvrđivanje mehanizma rešavanja pritužbi, i drugo. Zatim, potrebno je razviti sistem treninga i obuke, doneti odluke u pogledu vrste i količine vatrene naoružanja za koje je moguće dobiti odgovarajuće dozvole, uspostaviti jasne odnose s javnim sektorom bezbednosti, pre svega s policijom, ali i s nadležnim parlamentarnim odborom, ombudsmanom i drugim demokratskim institucijama. Moraju postojati naročito stroga i nedvosmislena pravna pravila u pogledu zaštite garantovanih ljudskih prava i sloboda, koji bi, delovanjem privatnih bezbednosnih kompanija, mogli biti ugroženi (Maravić, 2008).

5. Zaključak

Procesi političke i ekonomske tranzicije u Srbiji su doneli promene i u sferi privatne bezbednosti uopšte, a posebno u sferi obezbeđivanja lica, imovine i poslovanja. Tokom poslednje dve decenije, prevashodno usled svojinske transformacije i naglog porasta privatne imovine, privatni sektor bezbednosti je prerastao iz sporednog aktera u jedan od ključnih subjekata zaštite lične i imovinske sigurnosti. Takvo stanje je nametnulo potrebu profesionalizacije i standardizacije, ali se, u prvom redu, nameće potreba celovitog i kvalitetnog normativnog uređenja ove oblasti. Time se stvaraju osnovne pretpostavke za uspešno organizovanje i funkcionisanje preduzetnika, internih službi obezbeđenja i specijalizovanih privrednih društava (agencija) za obezbeđivanje lica, imovine i poslovanja, ali i za sveukupnu zaštitu društva od krađa, havarija i drugih štetnih pojava.

Imajući u vidu potrebu što šire zaštite lica, imovine i poslovanja, a u skladu s konkretnim potrebama radnog procesa, sigurno je da savremenim privrednim subjektima treba pouzdan normativno-operativan sistem zaštite koji garantuje adekvatan nivo bezbednosti. To važi za sve subjekte u privrednoj i vanprivrednoj oblasti poslovanja, ali se, u prvom redu, odnosi na kolektive koji obuhvataju gotovo sve segmente rada i izuzetno veliki broj tehnoloških procesa. Osim toga, u velikim kolektivima s pravom se insistira na dodatnoj rigoroznosti po pitanju zaštite, pogotovo ako je reč o javnim preduzećima od vitalnog značaja za funkcionisanje države i društva u celini.

Najzad, poznato je da privatno obezbeđenje, kao najznačajniji segment privatnog sektora bezbednosti u Srbiji, u suštini je sastavni deo organizacije rada i radnog procesa. Ono obuhvata više međusobno komplementarnih podsistema fizičkog i tehničkog obezbeđenja, s tim što istovremeno predstavlja i najmarkantniji segment integrisane, tzv. korporativne bezbednosti, koja obuhvata protivpožarnu i protivdiverzionu zaštitu, bezbednost i zaštitu zdravlja na radu i druge komponente. Zakonska i podzakonska regulativa se javlja, u tom slučaju, kao osnova efikasnosti, ali i kao granica delovanja internih službi obezbeđenja i agencija za obezbeđenje. Isto važi i za normativno utvrđene standarde zaštite lica i imovine, koji nosioce privatnog obezbeđenja podstiču da profesionalizuju i specijalizuju svoje osoblje, odnosno da standardizuju i modernizuju uređaje, sredstva i opremu.

Zbog toga je preko potrebno doneti poseban zakon kojim bi se uredili način, obim i uslovi za obavljanje privatnog obezbeđenja. Ohrabruje činjenica da je u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije konačno obrazovana mešovita radna grupa, s ciljem da u optimalnom roku pripremi nacrt zakona o fizičko-tehničkom obezbeđenju. Nakon usvajanja tog sistemskog propisa, mora se pristupiti i izradi odgovarajuće podzakonske regulative u toj oblasti, što se prvenstveno odnosi na pravilnike: o uslovima i načinu sprovođenja fizičkog i tehničkog obezbeđenja; o načinu osposobljavanja, programu i načinu polaganja stručnog ispita za vršenje obezbeđivanja lica i imovine; o obrascima, sadržaju i načinu vođenja evidencija iz oblasti zaštite lica i imovine; o sadržaju i izgledu legitimacije izvršioca obezbeđivanja; o uslovima obavljanja poslova pratnji i obezbeđenja novca, vrednosnih papira, plemenitih metala i drugih vrednosti, i slično.

Najzad, zbog nesumnjivog uticaja privatnog obezbeđenja na efikasnost tržišnog privređivanja i unapređenje ambijenta za strane investicije, neophodno je i inoviranje podzakonske normativne regulative u ovoj oblasti, koja je potpuno zastarela. U pitanju su, na primer, Pravilnik o zaštiti vazdušnih telefonsko-telegrafskih linija i vodova od rastinja iz 1965. godine; Pravilnik o uslovima koje moraju ispunjavati radne organizacije za ispiti-

vanje i žigosanje, odnosno obeležavanje ručnog vatrenog oružja i municije iz 1969. godine; Pravilnik o postavljanju i održavanju određenih poštanskih, telegrafskih i signalno-sigurnosnih postrojenja i uređaja na zemljištima i objektima u društvenoj svojini i svojini građana iz 1970. godine; Uredba o merama zaštite od požara pri izvođenju radova zavarivanja, rezanja i lemljenja iz 1979. godine; Pravilnik o opasnim materijama u vodama iz 1982. godine, i slično.

6. Literatura

- Andelković, S. (2009). Potreba uređenja privatnog sektora bezbednost. *Revija za bezbednost*, 3 (4), 29–35.
- Button, M. (2002). *Private Policing*. Cullompton: Willan Publishing.
- Bryden, A., & Caparini, M. (2006). *Private Actors and Security Governance*. Geneva: LIT/DCAF.
- Davidović, D., & Kešetović, Ž. (2007). Profesionalizacija i partnerstvo javnog i privatnog sektora bezbednosti u Srbiji – pretpostavke i prepreke. *Science, Security, Police (NBP)*, 12 (3), 17–32.
- De Ward, J. J. (1999). The Private Security Industry in International Perspective. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 7 (1), 143–74.
- Johnston, L. (1992). *The Rebirth of Private Policing*. London: Routledge.
- Jones, T., & Newburn, T. (1998). *Private Security and Public Policing*. Oxford: Clarendon Press.
- Kalesnykas, R. (2003). The Place and Role of Private Security in Policing : A State in Transition. *Science, Security, Police (NBP)*, 10 (2), 21–37.
- Keković, Z., & Milašinović, S. (2008). Privatna bezbednost u Srbiji – stanje i perspektive. *Privatna bezbednost – stanje i perspektive* (zbornik radova). Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 76–89.
- Kovač, P. (2005). Javna ovlašćenja na području unutrašnjih poslova u Sloveniji. *Science, Security, Police (NBP)*, 10(3), 51–71.
- Maravić, D. (2008). O potrebi zakonskog regulisanja privatnog sektora bezbednosti u Srbiji. *Srpska pravna revija*, 4(8), 79–99.
- Noaks, L. (2000). Private Cops on the Block: A Review of the Role of Private Security in Residential Communities. *Policing and Society: An International Journal of Research & Policy*, 10, 143–61.
- Ostojić, A. (2003). *Zakon o privatnoj zaštiti sa komentarom*. Zagreb: IPROZ.
- Petrović, P. (2007). Privatizacija bezbednosti u Srbiji. *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 4, 13–21.
- Private Security Companies in Serbia – A Friend or a Foe?*(2008). Belgrade: CCMR.
- Shearing, C. D., & Stenning, P. C. (1981). Modern Private Security: Its Growth and Implications. In M. Tonry, & N. Morris (Eds.), *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, 3, (193–245). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- South, N. (1988). *Policing for Profit: The Private Security Sector*. London: Sage Publications.
- Stenning, P. C. (1994). Private Policing: Some Recent Myths, Developments and Trends. In D. Biles, & J. Vernon (Eds.), *Private Sector and Community Involvement in Criminal Justice System* (pp. 145–53). Canberra: Australian Institute of Criminology.

LEGISLATIVE AND PRACTICAL ASPECTS OF PRIVATE SECURITY
OPTIMIZATION IN SERBIA

Summary

In the last two decades primarily due property transformation and considerable expansion of private ownership, the private sector developed from the secondary into one of the key factors of protection of persons and property. Such situation has imposed the need for professionalism and standardization, but first of all complete and efficient normative regulation of this area. That would be the way of creating basic prerequisites for a successful organization and functioning of entrepreneurs, internal security services and specialized companies (agencies) for providing the safety of persons, property and business, including also the overall protection of society against theft, damage and other detrimental events.

Private security as the most significant segment of private security sector in Serbia is, in essence, a component part of the organization of labor and work process. It encompasses several mutually connected complementary sub-systems of physical and technical safeguarding and, at the same time, the most conspicuous segment of an integrated, so-called corporate security that includes fire protection and anti-diversion protection, safety and protection of health at work as well as other relevant components. Legislative and secondary regulations figure in this respect as the basis of efficiency, but also as the limit of activity of internal security services and that of the security agencies. Consequently, the area of private security in Serbia encompasses the protection and/or self-protection activity, at the one hand, and the detective activity, at the other.

Consequently, in addition to a law, a better organization is also required in this sector as well as years reassessment in order to reach a uniform standard, which would hopefully be in the interest of everyone. The first step in that direction is the prompt enactment of the special law that would be appropriate to the legal system of the Republic of Serbia and a measure of introducing stricter control by State authorities, i.e. police. This is equally true for secondary legislation, and particularly for the books of rules covering the following areas: ways of carrying out physical and technical security jobs; ways and means of professional training and passing examination; forms, content and way of recording the activities of personal and property security, content and form of identity cards for performers; conditions of performing the job of safe transport of money, securities and valuable objects, and the like.

MENTALNE SLIKE U PREDSTAVAMA O GLOBALNIM KONFLIKTIMA

*Jevtović Z.¹, Despotović Lj.²

¹*Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu*

²*Fakultet za kulturu i medije, Megatrend univerzitet, Beograd*

Sažetak: Holistička priroda informacija omogućava njihovo kontrolisanje u procesima odlučivanja, što u sferi bezbednosti predstavlja novu vrstu komunikacione moći sa zastrašujućim posledicama na globalnom planu. Mnogobrojne pojave nad kojima čovek nema kontrolu (klimatske promene, prirodne katastrofe, biološki ratovi, terorizam, itd.) objašnjavajuće se pomoću medijskih slika, koje će, gradeći mentalne predstave, poluobrazovanoj javnosti nuditi i moguća rešenja. Konfliktne paradigme zasnivaće se na kvalitetu, a ne na kvantitetu informacija, pri čemu će gospodarenje informacionim mrežama biti ključ nacionalnih bezbednosti. Strateški preobražaj se krije u kreiranju masovnih pogleda na aktuelni problem, što zahvaljujući internetu, bežičnim telefonima, kamerama i kompjuterima omogućava bolje planiranje, informisanje i reagovanje centara moći. Dvadeset prvi vek nosi nove rizike, menjajući postojeće geopolitičke odnose, jer spojem nanotehnologije, biotehnologije, informacione tehnologije i neurotehnologije društvenu odgovornost seli na globalne konkurentne prostore. Konceptije rata i mira danas su totalno promenjene, ali mali broj pojedinaca shvata da, u skladu s novom stvarnošću, u bliskoj budućnosti treba izvršiti kvalitetne promene na svim nivoima.

Ključne reči: informacije, internet i komunikacione mreže, globalni konflikti, mentalne slike, bezbednosne promene, kontrola.

1. Uvod

Talasi demokratizacije postepeno preplavljaju planetu, proizvodeći dramatične i intenzivne promene na evolucionoj političkoj putanji. Uzbudljivi statistički trijumf neoliberalnog poretka raduje humanistički orijentisani deo

*Corresponding author: e-mail: zjevtovic@beotel.rs

planete, ali iza paravana zaštite sloboda, ljudskih prava i ekonomskog blagostanja prikriva se niz društvenih problema, itekako bitnih za dalji koncept civilizacijskog razvoja (energetske, biološke i ekološke krize, klimatski poremećaji, lomovi na svetskim berzama, rastuća nezaposlenost, ugrožena privatnost, terorizam...). Katalog modernih kriza zavisi i od drugih agenasa koji bitno odlučuju da li će novouspostavljena demokratija preživeti mnogobrojne bolesti kojima je izložena (korupcija, pandemije, tiranija medija...). Ako je globalizacija u prvom talasu objedinjavala države, moglo bi se reći da je u drugom talasu za cilj imala multinacionalne kompanije, a da će u narednim godinama (treći talas) dinamička sila biti usmeravana ka pojedincima. Trostruki dobitnik Pulicerove nagrade, spoljnopolitički kolumnista *Njujork tajmsa*, Tomas Fridman prvi talas objašnjava periodom od otkrića Amerike 1492. do 1800. godine, kada se moć države merila jedinicama fizičke snage, pa su vlade vodećih zemalja radile na procesima integracija. U naredna dva veka, prekidana Velikom depresijom i Prvim i Drugim svetskim ratom, ključne instrumente su preuzele multinacionalne kompanije, razvijajući kretanje roba i informacija ka jedinstvenom tržištu. Treći talas je u novootkrivenoj moći pojedinaca da sarađuju i da se takmiče globalno, što je omogućeno neslućenom konvergencijom medija.¹ To znači da je mnogo više ljudi, grupa i nacija u igri, pošto digitalne platforme nude raskošan dijapazon informacija, ali i njihovih interpretacija i konteksta. Tehnologija razorno transformiše tradicionalne oblike pojavnosti, svaki aspekt života i svaki aspekt društva. U javnoj areni cilj postaje nametanje agende² društvenih problema, prioriteta i načina rešavanja. Time političke vođe i elite konstruišu dominantnu komunikacionu paradigmu kojom promovišu sebe i svoje političke programe kao neizbežnu i apsolutnu društvenu moć. Suština modernog političkog vladanja je sve više u medijskom predviđanju, kontrolisanju i upravljanju društvenim krizama, odnosno njihovom prisustvu i odsustvu s javnog prostora!³ Praksa se menja paralelno s razvojem primenjenih tehnika koje omogućavaju reprodukciju stvarnosti, čime prioritet dobija tehnološki okvir unutar kojeg medijski edukovani kreativci informacije stapaju u vizuelno primamljiv, čulno zanimljiv i estetski savršen oblik. Sve više ljudi radi na distribuciji medijskih paketa koji uniformišu javnost, komponujući nove identitete, tumačenja i interpretacije. Kao drevni kovači koji, razvlačeći mehove, raspiruju žar neophodan za slamanje gvožđa, tako danas medijski konstruktori oblikuju informacioni kontekst, efikasan u savijanju kičmi i promeni svesti, modifikujući tuđe živote i preko očekivanih granica!

¹ Fridman, T.: *Svet je ravan – kratka istorija XXI veka*, Dan Graf, Beograd, 2007, str. 17–19.

² Dnevnog reda, prim. autora.

³ Jevtović, Z.: Politički spektakl i javno mnjenje, *CM*, 2008, broj 7, str. 5.

Medijsko-tehnološke discipline guše tradicionalne komunikacione forme, redukuju ih ili modeliraju u skladu s potrebama elita. Značaj nekog događaja sve manje zavisi od relacija u kojima se dogodio, a sve više od medijske prezentacije kojom se izlaže građanima. Prema teoriji, primarna svrha novinarstva je da građanima dostavi informacije zahvaljujući kojima će biti slobodni i učestvovati u procesima dogovaranja i upravljanja.⁴ Mada je pojam *publicitet*⁵ prvi put upotrebljen davne 1896. godine, tokom izbornog duela Makinlija i Brajana, moglo bi se konstatovati kako je medijskom eksplozijom *imidž* (dopadljiva slika) postao cilj propagandnih stratega, a istina etički problem kome se često ne pridaje dovoljno pažnje. Milioni ljudi, kontaktirajući s masmedijima, postaju deo nove mase, koja nesvesno učestvuje u preobražaju sveta. Društveni problemi se konstruišu prigušujući konflikte interesa među različitim ideološkim centrima, ili maskirajući druge, državne probleme. Volter Lipman, jedan od najslavnijih američkih novinara, tvrdio je skoro pre jednog veka da čovek svet poznaje indirektno, preko *slike koju pravi u svojoj glavi*, aludirajući na mentalne predstave o tuđem iskustvu. Problem je što su slike ponekad beznadežno iskrivljene i nepotpune, oštećene mnogobrojnim i sofisticiranim medijskim tehnikama. Poplava visokobudžetnih filmova, telenovela, rijalitija, reklama, senzacija, spektakala i sličnih sadržaja, koji propagiraju potrošnju, stvara groznicu imbecilnosti, udaljujući ljudsku zajednicu od klasičnih poimanja etike i estetike.

Slike upravljaju društvom, a što su zavodljivije, svetlucavije, mističnije i afektivnije, to je njihov uticaj veći. Jedan od najvećih majstora propagande i dezinformisanja, Jozef Gebels, tokom 1942. godine ponudio je svetskoj javnosti niz fotografija i filmova kojima je stvarao privid *naseljavanja Jevreja na Istoku*, u vreme kada je oko dva miliona pripadnika ove zajednice već bilo najsirovije pobijeno. U isto vreme, jevrejska štampa u Palestini je uveravala sumnjičavi auditorij kako je reč *o smeštaju u centre za poljoprivredu u Poljskoj i drugim zemljama*, odbacujući tačne vesti kao previše užasavajuće i neverovatne. Destrukcija stvarnosti je najlakša i najuspešnija uz pomoć vizuelnih medija, koji spektakularnošću privlače mnogobrojnu publiku. Prenos smisaonih kodova s politikoloških na kulturološke i sociološke jedna je od veština kojom se pažnja javnog mnjenja preusmerava ka drugim problemima.

Još krajem 1981. godine, u Poljskoj je na radiju emitovana popularna emisija 60MPH (*Šezdeset minuta na sat*), koja je na humorističan način po-

⁴ Kovač, B., i Rozenstil, T.: *Elementi novinarstva*, CID i Institut za medije, Podgorica, 2006, str. 22–24.

⁵ Engl. *publicity*, fr. *publicité*, javno izlaganje, upoznavanje javnosti, obaveštavanje, preporučivanje.

merala granice uobičajenih retoričkih sloboda. Samo u njoj slušaoci su mogli da čuju skeč o priglupom komunističkom lekaru koji uzalud traga za lekom protiv ekstremizma ili vođi zaljubljenom u sopstveni lik u ogledalu. Malo poznati sindikat *Solidarnost* sa svojim aktivistima imao je velikog udela u kreiranju sadržaja koji je postajao sve slobodniji i kritičniji prema vlastima. Problem je nastao trinaestog jutra decembra iste godine, kada se na frekvencijama umesto uobičajenog programa čulo samo šuštanje!? Poljska vojna vlada je uvela vanredno stanje, zabranila *Solidarnost* i uvela kontrolu medija. U gradiću Švidnik, na granici sa Češkom, u vreme večernjeg *Dnevnika*, odjednom su se pojavili mnogobrojni šetači pasa!? U Gdanjsku su TV aparate građani počeli da zatamnjuju ili okreću ka prozorima koji gledaju na ulicu. I u ostalim gradovima Poljske ljudi su krenuli da ih podražavaju. Po crkvenim podrumima ili iznajmljenim stanovima počelo je diskretno gledanje amaterskih snimaka tortura koje je vlast vršila, dok je na geštetnerima počelo umnožavanje letaka, fotografija i sličnih cenzurisanih sadržaja. Sve-dočanstva o aktuelnim dešavanjima su se gledala u tajnosti, kolektivno memorisanje je vršeno alternativnim kanalima, a zabrane i represija sistema samo su podsticale bunt masa. Javnost je poslala poruku: odbijamo vašu istinu, odbijamo da gledamo slike koje nam šaljete, odbijamo da im verujemo!

Tradicionalne sponje koje su pre samo nekoliko decenija vezivale građane za etničko, socijalno ili kulturno poreklo s tehnološkom revolucijom naglo su oslabile, ustupajući mesto narastajućoj informacionoj plimi. Jürgen Habermas, pored političke i društvene moći, među prvima potencira značaj medijske moći kao specifično novog kapitala, strateški bitnog za funkcionisanje pluralističke zajednice. U normativnu teoriju on uvodi pojam *deliberacije*,⁶ objašnjavajući da interakciju između države i njenih društvenih okruženja omogućavaju komunikacioni kanali koji filtriraju političke zahteve i ideje. Halabuku negdašnjih izbornih kampanja vođenih po trgovima ili nezadovoljnih štrajkača na ulici smenila je čudesna opsena elektronskih slika, koje predodređuju ugao posmatranja. Istorijske slike maglovitog novembarskog dana 1989. godine, koje su prikazivale gnevne istočnoevropske demonstrante kako čekićima i golim rukama kidaju zidove podeljenog Berlina, munjevito su obišle televizijske ekrane širom sveta, najavljujući kraj gvozdenih zavese, ali i početak novih, „demokratsko-plišanih” revolucija. Sovjetska imperija, na čijem su rušenju radile mnogobrojne obaveštajne službe,

⁶ Deliberativna demokratija je model u kojem se političke odluke donose procesom pregovaranja, dogovaranja i ubeđivanja. Ono je rezultat komunikacionog delovanja između formalno organizovanih i neformalnih deliberacija licem u lice, u arena, i na vrhu i na dnu političkog sistema (Habermas, J.: *Politička komunikacija u medijskom društvu*, CM, Beograd, decembar 2007, str. 11).

armije, naučnici, političke elite, crkve, zaljuljala se pod besom razočaranih ljudi oslobođenih straha od komunističkog terora, posustalog pod teretom sopstvenog birokratskog aparata. Totalitarni režim je otišao s globalne pozornice relativno mirno, uz važnu misiju zapadne propagande koja je, postepeno menjajući svest građana istočnog bloka, stvorila uslove za ideološki preokret! Nove tehnologije (video-rikorderi, satelitski tanjiri, jeftine kamere i sl.) učinile su da informacije postanu dostupne prevelikom broju ljudi, tako da je slika koju su državni mediji uporno slali razočaranoj publici bleдела i pre nego što bi stigla do njih! Novi mediji su ukinuli tradicionalne granice ideoloških i nacionalnih rezervata, pružajući šansu običnim ljudima da pokažu svoja osećanja.

Informacija olako menja smisao pod uticajem predrasuda, stereotipa, ideoloških magli, manipulacija, neznanja ili neobaveštenosti. Tako centri moći difuzno rasprostiru poželjne slike o društvu, prepuštajući autoritetima da stvaraju stavove i nude rešenja. Kada bivši ruski predsednik Putin drži konferenciju za štampu⁷ pred 1 364 novinara, od kojih je više od dve stotine iz inostranstva, jasno je da živimo u vremenu političkih spektakala koji medijskom moći kreiraju nove međunarodne odnose. Odgovori najmoćnijeg ruskog čoveka simultano su prevedeni na engleski, francuski, nemački, japanski i kineski, što znači da ih je video, čuo ili pročitao najveći deo planete. Dužina plaćenih termina na svim televizijama u Srbiji tokom drugog kruga predsedničke kampanje iznosila je tri dana, deset sati, pedeset jedan minut i četrdeset četiri sekunde,⁸ pa se može zaključiti da je skoro trećina vremena u tom periodu služila boljoj prodaji slika o budućem vođi. Politika i ideje se sve više predstavljaju u kontekstu strategije dominantnih elita s ciljem pribijanja izborne moći, pa javnost postaje naivan objekt važan samo kao glas koji ubacuje listić. Demokratija postaje sve ranjivija jer, pod dejstvom medijskih slika, globalna publika sve manje kritički razmatra svet oko sebe, ne shvatajući da podleže veštački nametnutim predrasudama, stereotipima, nepažnji, pa i manipulacijama. Kao da je još aktuelno Lipmanovo poređenje od pre skoro pola veka, gde *građani liče na posetioce u pozorištu koji stignu na sredinu trećeg čina i odu pre poslednje zavese, ostajući taman koliko je potrebno da zaključe ko je heroj, a ko negativac* (Lippmann, 1963: 108). Brzina, spektakularnost, pouzdanost i simulacija su nove poluge medijskog društva, s tendencijom prodaje publiciteta.

⁷ Dana 14. februara 2008. godine, u Kremlju je održana tradicionalna godišnja konferencija za novine koja je trajala četiri sata i četrdeset minuta. Državni kanali *Rusija* i *Majak*, kao i TV stanica *Vesti-24*, koja se emituje preko interneta, direktno su je prenosili.

⁸ AGB Nielsen Media Research.

2. Manipulativna moć medijskih slika

Mnogi politikolozi, geostratezi i medijski teoretičari smatraju da je ujedinjenje dve Nemačke, odnosno rušenje Berlinskog zida, ključni trenutak u stvaranju novog pogleda na svetske procese, posebno posmatrane kroz prizmu oružanih sukoba.⁹ Gubljenjem uticaja porodice i društvenih klasa, obrazac političkog mišljenja i sklonosti je prepušten sredstvima masovnog komuniciranja, koja postaju mehanizmi u procesima izgradnje političkih uverenja i vrednosti. Štampa, film, knjige, radio, televizija, kompjuteri, ali i nove digitalne alatke oblikuju stavove i uverenja, objašnjavajući njihov smisao i značaj. Masmedijsko konstruisanje i dekonstruisanje društvenih problema postaje uobičajen segment osvajačke strategije, bitne za pridobijanje ili odbacivanje političkih programa i ideja. Pojednostavljene i vrednosno obojene predstave određuju političku agendu, tematski se usredsređujući na određeni ideološki kontekst. Stvarnost ne postoji sama po sebi, već prema konstruisanim isečcima medijske realnosti, poduprte sofisticiranim velom sveprisutne ideologije. Ilustrujmo to konkretnim primerom: inscenirana priča o navodnom iračkom oružju za masovno uništavanje zasnivala se na lažnom dokumentu kojim je Irak tražio od Nigerije uranijum neophodan za proizvodnju atomske bombe. Papir su podmetnule tadašnja iračka opozicija i neke strane obaveštajne službe zadužene za svrgavanje režima Sadama Huseina. Pokazujući fotografije muzejskih kamiona za dekontaminaciju i oklopnog izviđačkog vozila opremljenog detektorima za bojne otrove, penzionisani general i državni sekretar SAD Kolin Pael dokazivao je tezu o ruskim pokretnim laboratorijama! Manipulisanje javnošću se krilo u prećutkivanju važnih činjenica: takve laboratorije u svom formacijskom sastavu imale su sedamdeset tri armije na planeti, uključujući i sve nekadašnje članice Varšavskog pakta, Egipat, Iran, Kuvajt, Jemen i druge zemlje. Lažnim razlozima, koje su servirale tajne službe, opravdan je povod za novi „humanitarni“ rat (posle Avganistana i Srbije), tako da je u pitanju bio očigledan propagandni trik u funkciji spoljne politike. Iskrivljena komunikacija je odgovarala grupama za pritisak koje su, zahvaljujući medijskim manipulacijama, proizvodile moralnu paniku, koja je unutar iračkog društva širila spiralu straha. Globalni mediji se međusobno dopunjuju, prožimaju, pothranjuju, a u interakciji s političkim slojem na vlasti poprimaju zastrašujuću moć. Jedan događaj se može preneti verno, onako kako se zaista i dogodio, ali, isto tako, novinari ga mo-

⁹ Avijucki, V.: *Kontinentalne geopolitike*, Klio, Beograd, 2009, str. 5; Hantington, S.: *Vojnik i država*, Beograd, 2004, str. 53–61; Petrova, M.: The end of the cold war: a battle or bridging ground between rationalist and idealist approaches in International Relations?, *European Journal of International Relations*, God. 9, br. 1, str. 133.

gu preuveličati, minimizirati ili iskriviti. Zadatak plaćenih komunikatora je da ređanjem činjenica preuzmu nametanje zaključaka, pri čemu im veliku pomoć često pružaju ideologizovani gosti, oličeni u raznoraznim „ekspertima“, „analitičarima“, „nezavisnim intelektualcima“ i sl. Pogrešni nalazi i informacije američkih (CIA) i britanskih obaveštajaca (MI 6) „da Irak poseduje oružje za masovno uništavanje i da saraduje s teroristima Al Kaide“, uvukle su svet u skupu i krvavu ratnu avanturu!

Šta je značenje *dobra* i *zla* zavisi od toga na čijoj ste strani, a ne od istine u filozofskom smislu! Stvaranje informacija, njihova obrada i distribucija, pod snažnim su uticajem nosilaca vlasti, koji iz njih ostvaruju spoljne efekte¹⁰. Virdžinijski vodnik Filip Majers (30) ušao je u istoriju ukidanja ne-svakidašnjeg embarga koji je u američkoj štampi trajao skoro osamnaest godina: predsednik Džordž Buš stariji, u vreme „Pustinjske oluje“ 1991. godine, zabranio je fotografisanje ili snimanje mrtvih američkih vojnika i kovčega s njihovim telima. „Moja administracija neće ništa objavljivati što bude saznala na obaveštajnom planu, ona neće saopštavati ni da li je nešto saznala, niti šta je saznala, reč je o bezbednosti američkih građana“, izjavio je tada prvi čovek SAD. Zvanično obrazloženje se krilo iza poštovanja privatnosti i saučešća s porodicama nastradalih, dok su oponenti tvrdili da se na taj način prikriva tragična cena rata.¹¹ Vlast nije želela da smanjuje ratobornost u javnom mnjenju, tim pre što su razlozi bombardovanja Iraka bili na klimavim nogama, tako da je nacionalna homogenizacija rasla sa širenjem straha od muslimanskog fundamentalizma. Posmatrajući sistem kao organizovan skup interaktivnih delova, uočavamo da je središte u kontekstualnom favorizovanju smisla, što znači da mediji dobijaju ulogu društveno odgovornog subjekta. Bezbednost sistema počiva na kontrolisanim informacijama, jer bi rizik depresivnih slika vodio rizičnim oblicima ponašanja američkih građana. Otuda je važno uočiti kontekstualni okvir: ukidanje cenzure se dešava u vreme svetske krize, sve većeg nezadovoljstva građana zbog rastuće nezaposlenosti, pada standarda, gubitka životne perspektive (bolje i siromašan nego u kovčegu)...¹²

¹⁰ Štefan Rus-Mol to vidi kao medijsko izveštavanje u kojem sve uključene strane nastoje da imaju korist, pa je u praksi *sve češći dil između novinara i njihovih izvora, obično PR stručnjaka* (2008: 35).

¹¹ Embargo nije poštovao Bil Klinton kada je 1996. dočekivao posmrtno ostatke ministra trgovine i još 32 osobe nastradale prilikom udesa aviona u Hrvatskoj, da bi Pentagon objavio i snimke s kovčezima poginulih u atentatu na razarač „Kol“ 2000. godine, a onda i žrtava terorističkog udara, otehim putničkim avionom, na njegovu zgradu 11. septembra 2001.

¹² Strategija *Bele kuće* se očigledno menja: Majers je bio odlikovan za ratno angažovanje u Iraku, ali je poginuo u Avganistanu, što je u funkciji Obamine izjave da je ova država *opasnije žarište od Iraka...*

Analitičarima preostaje nauk o prethodno agresivnoj masmedijskoj kampanji prećutkivanja i rata informacijama, čiji je cilj gušenje istine i svih eventualno suprotstavljenih ideja. Provociranje informativne tišine, uz punu kontrolu informacija, poznati su u teoriji vođenja specijalnih ratova. Stvarajući privid apsolutne informativne dominacije, njeni nosioci podgrevaju isforsiranu predstavu o potpunom vladanju situacijom, uz istovremeno uskraćivanje činjenica bitnih za analitiku protivničke strane. Izgovore za svojevrstnu cenzuru lako je naći, pa tako vašingtonska administracija često koristi obrazloženje o mogućem nanošenju štete izvoru informacije i brige za njegovu bezbednost. Lord Batler, koji je bio na čelu britanskog tima za proveravanje informacija o opravdanosti novog bombardovanja, zaključio je da tvrdnje Obaveštajnog komiteta da „Irak može da upotrebi oružje za masovno uništavanje za 45 minuta nisu tačne“, ali da zbog kolektivne greške niko ne može snositi odgovornost. Uočavate li da niko ne govori o dezinformacijama, manipulisanju, lažima? Ostavka šefa CIE Džordža Teneta i njegovog zamenika Džejmisa Pavita, direktora za „mokre“ operacije, nakon okončanja vojne akcije, imala je zadatak da smiri tenzije u svetskoj javnosti i da individualizuje odgovornost, ali za razorenu zemlju i hiljade mrtvih niko neće odgovarati.

Polarizaciju je najlakše izvršiti podelom stanovništva po manihejskom, dualističkom obrascu: crno – belo; patriota – izdajnik; reformista – konzervativac i slično. U kriznim društvenim situacijama mediji lako projektuju profil vodećih ličnosti, ističući i glorifikujući određene vrline, uz istovremeno podsticanje suprotnih značenja za protivnike. Model počiva na principima primitivne plemenske osude (kazne) i pohvale (nagrade), što znači da korene možemo tražiti u arhaičnim, istorijskim vremenima kada je sredina javno žigosala kukavice i slabiće, za razliku od heroja i junaka, koji su predstavljali nosioce moralnog značenja. Paganski mentalitet samo je utkan u modifikovane novinarske priče, tako da stvaranjem predstave o karakteru neke ličnosti ili, čak, čitave vlasti, pletete propagandnu mrežu koja će se sklopiti u trenutku kada se stvore uslovi za političke promene. Proizvodnja „domaćih izdajnika“ i „stranih agenata“ predstavlja proveren i delotvoran sociopsihološki instrument zavođenja javnosti, koja pod utiskom političkih i medijskih kvalifikacija žigoše metu kampanje, nezavisno od realnih postupaka. Dualizam se ogleda u isforsiranom shvatanju: ili dobar, ili loš, čime se omogućava ideološka manipulacija.

Savremeni psihološko-propagandni konflikti se oslanjaju na prethodno definisane i strateški proračunate ekonomske parametre, zasnovane na masmedijskim pripremama kao uvodima u dalje pooštavanje krize. To je oblik ekonomske prinude koja je legitimna, skrivena od očiju javnosti, s jasnim

zadatkom da nametne određene tehnologije, obrazovanje, kvalitet, sistem vrednosti. Za razliku od standardne ekonomske špijunaže, koja ima industrijski karakter i profit kao isključivi cilj, ovde je u pitanju geopolitički i geoekonomski pritisak s planom kasnije promene ekonomskog ambijenta i dovođenja u direktnu potčinjenost objekta koji je meta napada. Za konflikt je bitno privlačenje medijske pažnje, jer slika koja će biti promovisana u javnosti od velikog je značaja za dalji razvoj situacije. Jeftina tehnologija omogućava većini medija da u realnom vremenu prenose tok događaja, što kod ekstremista razvija osećaj moći u distribuciji straha, ugroženosti i opšte paranoje.

U modernom društvu se podrazumeva da demokratija neće voditi ratove protiv drugih demokratija, tako da ekonomije dobijaju ulogu razarajućeg činioca u osvajanju određenog prostora. Apsurdno je da Bliski istok, iako među najbogatijim izvoristima nafte u svetu, ima toliki procenat siromašnih, da je po bruto domaćoj proizvodnji najbolje kotirana Turska tek na dvadeset trećem mestu, da je po poređenju kupovne moći prva muslimanska država Indonezija na petnestom mestu, a po životnom standardu najbogatiji Katar na dvadeset trećem!? Po vlasništvu telefonskih linija na stotinu stanovnika prva muslimanska država Ujedinjeni Arapski Emirati tek je na trideset trećem mestu u svetu, dok je u oblasti informatike najbolja mala država Bahrein tek trideseta!? Prema izveštaju Komiteta arapskih intelektualaca, „bruto domaća proizvodnja u svim arapskim zemljama zajedno iznosila je u 1999. godini 531,2 milijarde dolara – što je manje nego u samo jednoj evropskoj državi, Španiji – 595,5 milijardi dolara“. Savremeni svet sve više postaje poligon za isprobavanje novih geopolitičkih scenarija i planova, a istorija pokazuje da se iza njih uvek kriju *parcijalni interesi moći, koji se ne mogu maskirati nikakvim pričama o demokratiji, ljudskim pravima i slobodnom tržištu*¹³. Analizirajte liniju razbijanja nekadašnje Jugoslavije i videćete da su pravci etničkih preseljenja vodili ka ekonomski bogatijim zonama, strateškim koridorima i preduzećima koja predstavljaju važnu kariku u nacionalnim lancima ekonomije.

3. Mučenici (šahidi) na posterima

Publikujući terorističke akcije mediji postaju važna poluga u propagandi njihovih političko-religijskih ideja, pa se može konstatovati sve veća ranjivost globalne zajednice. Terorizam uvek ima svoj cilj, bilo da je reč o ideo-

¹³ Despotović, Lj.: Politika i prostor – prilozi za jednu sociologiju geopolitike, *Kultura polisa*, Novi Sad, 2007, br. 6/7, str. 345.

loškim konfrontacijama, etničkim ili verskim razlikama, do konkretnog delovanja u destabilizaciji neke države. Treba jasno istaći da on nema ideološku podlogu, ali u sebi sadrži elemente ideološkog i verskog opredeljivanja! Otuda potreba ubeđivanja običnih ljudi da se baš oni bore za pravdu, jednakost i poštenje, poistovećujući svoje ciljeve s potrebama naroda ili religije. To je najbolji i najbrži način pridobijanja armije novih simpatizera, čime se dugoročno obezbeđuje regrutovanje novih pripadnika. Na primer, nakon objavljivanja spornih i uvredljivih karikatura proroka Muhameda u danskim, ali i nekim drugim evropskim listovima, došlo je do svekolikog i oštrog gneva muslimanskih vernika širom planete, koji su u novinarskom činu videli žestoku uvredu! S druge strane, protivnici islama su takvo reagovanje doživeli kao još jednu potvrdu verskog fundamentalizma koji je opasan, neprirodan i fatalistički. Sveopšta politizacija religije samo je pogodovala daljem eskaliranju konfliktne paradigme, pa umesto dodira kultura dobijamo obrise sudara koji religije tumače kao cilj života! Terorizam se zato sve više predstavlja platformom siromašnih i obespravljenih, čime se, pored simpatija, osvajaju i novčanici bogatih sponzora, koji nemaju hrabrosti da lično učestvuju u borbi, ali obezbeđivanjem logističke podrške postaju važni šrafovi u funkcionisanju smrtonosne mašinerije. Kombinacija religije, ekonomije i ljudskih prava čini trijadu novog organizovanja, koje potpomognuto medijski sinhronizovanom podrškom svet vodi globalnom sukobu civilizacija!¹⁴

U terorističkom svetu posebna pažnja se posvećuje stvaranju kulta mrtvih, koji se uzdižu na pijedestal svetaca, što je najprisutnije među pripadnicima islama. Fanatizovano ponašanje odanih vernika je rezultat povećanja religioznosti, koja se sve više okreće izvornim učenjima i bitkama protiv svih „koji su skrenuli s božjeg puta“. Informacije koje govore o „ljudima-bombama“, koji sa sobom u smrt vode veliki broj nedužnih žrtava, seju strah u javnosti, ali i provociraju reakciju napadnute države, koja žestinom odmazde zapravo promovise ideje terorista. Istorijski, reč je o verskim fanaticima koji se pominja u jevrejskim i muslimanskim učenjima još pre više od dve hiljade godina. Pojam *zealot* u jevrejskom danas bi označavao „fanatičnog ratnika“, koji je bodežom (sikom) na javnom mestu, presecanjem grla ili udarcem u srce, „presuđivao“ rimskim legionarima ili njihovim saradnicima. Tada nije bilo televizije, štampe niti interneta, pa čin ubistva treba da posmatramo kao poruku upućenu ostalim članovima zajednice, zbog čega je egzekucija vršena pred publikom, nikako na usamljenim putevima ili iza zidina dvoraca. Sličan izraz važi i za *fudajine* („čovek koji

¹⁴ Vidi u: Masmedijski preobražaj terorizma i religije u globalnom poretku, *Politiologija religije*, 2007, br. 1, str. 97–124.

dvoraca. Sličan izraz važi i za *fudajine* („čovjek koji ubija druge na podmu- kao način“), naslednike muslimanske sekte Asasini (od arapske reči *Hashishiyya*), koja je još u XI veku u Iranu, a kasnije i u Siriji, kovala zave- re protiv faraona (u smislu vladara), spremna da žrtvuje živote radi konač- nog cilja. Fanatično odani idejama Vođe (prema drevnim učenjima Starca koji je sišao s velike planine da bi vladao), oni bez trenutka razmišljanja ubijaju nepoznatu žrtvu ako im je tako naređeno. Marko Polo u knjizi *Čude- sa sveta* govori o Alaedinu Muhamedu, jednom od poslednjih Vođa, koji kada želi da usmrti nekog velmožu, odlazi kod Asasina, da bi se odabranom obratio sledećim rečima: „Idi i ubi tu osobu, a moji će te anđeli po povratku odvesti u raj; ukoliko se desi da pri tome stradaš, narediću anđelima da te u raj vrate“. U arapskim učenjima nema ni pomena o ovolikoj moći Vođa, ali ima o poreklu reči „hašišin“ (na arapskom: *trava*), pa se može pretpostaviti da su pre odlaska u akcije asasini koristili drogu. Da bi ih potpuno mentalno promenili, vrbovanje pristalica su vršili među siromašnim i mladim člano- vima zajednice, odvođeci ih u svoje raskošne palate, u kojima su ih darivali čarobnim zadovoljstvima i slastima, da bi ih prestankom dejstva narkotika vraćali u surovu svakidašnjicu, nudeći lažan izbor: večni raj s Alahom, ili život u bedi!? Moć Asasina se krila u strahu i teroru, pa se može tvrditi da na neki način imaju sličnosti s današnjim bin Ladenovim sledbenicima. Komu- nikacijska poruka je uvećavala stvarnu moć snagom glasina, koje su služile kao inspiracija novim generacijama potencijalnih ubica.

Strožije posmatrano, to nije terorizam u današnjem smislu jer je žrtva uvek pojedinac na visokom položaju, oružje je bodež, dok se izvršilac bori do smrti, bez prava na samoubistvo. U Iranu tokom druge polovine XIX veka, delovanjem političko-religiozne grupe terorista, ovaj izraz je oživeo, da bi ga kasnije preuzelo militantno krilo PLO. Kao važan trenutak se uzima akcija japanskih terorista koji su 30. maja 1972. godine na izrael- skom aerodromu Lod ubili dvadeset šest putnika, da bi aktiviranjem ručne bombe ubili i sebe! Tako je Nacionalni front za oslobođenje Palestine ob- novio tradiciju japanskih kamikaza iz Drugog svetskog rata, da bi je od- mah preuzele i mnoge druge terorističke grupe. U literaturi se gotovo ne pominje podatak da su kabine aviona u kojima su japanske kamikaze letele bile zavarene, tako da je u slučaju predomišljanja odustajanje bilo nemo- guće! Pravi inspiratori novog oblika terorizma krili su se u Severnoj Koreji i Siriji, gde su vojni stručnjaci obučavali prve generacije bombaša samou- bica. Švajcarski „Noje cirher cajtung“ otkrio je nekoliko kampova za obu- čavanje, zapažajući da ti fanataci koriste sva sredstva za prenos eksploziva, računajući i sopstveno telo! Izraelski eksperti su uočili još jedan zanimljiv detalj: u pratnji se obično nalazi još jedan terorista, opremljen daljinskim

komandama za aktiviranje smrtonosnog tovara, tako da se svako dvoumljenje u poslednjem času isključuje.

Profilišući lik bombaša samoubica, njihovi tvorci posebnu pažnju posvećuju razvijanju sopstvenog ega, razvijanju vere u posmrtni život i slave koju će terorističkim činom ostaviti u nasledstvo svojim potomcima i porodici. Važno je pokoriti njegov um, odvojiti ga od porodice, prijatelja i okoline, psihički izolovati, kako bi se lakše oblikovalo nametnuto mišljenje i nezadovoljstvo trenutnim društvenim položajem. Tehnologija smrti i razaranja vešto se razvija u psihi dobrovoljaca spremnih na sve, pa se u mnogobrojnim kampovima od Avganistana, Libana, Irana, Somalije, Jemena, Pakistana, Alžira, Čečenije, Sudana do Uzbekistana, Albanije, Bosne i Kosova stvaraju uslovi za njihovo formiranje. Otudeni pojedinac, s nejasnim i maglovitim predstavama o dobru i zlu, podložan je manipulacijama, žrtvovanju, velikim dozama očajanja, te negiranjem postojanja greha njegovi učitelji postepeno projektuju ideju o mesijanskoj misiji za koju je izabran. Božji sinovi su po prirodi jake, karakterne ličnosti, pa se pažljivim profilisanjem i uočavanjem psihičkih slabosti razvija poželjan model ponašanja, iz kojeg se briše i pomisao na osećaj krivice. Očistiti svoje misli i predati se Proroku, koji će trenutkom smrti i izvršenja terorističkog čina trajno darovati spokoj i sreću, osnovni je stub svih učenja, zbog čega je u kampovima za obuku najstrože zabranjeno razgovarati s ostalima, osim s „učiteljima“ koji programiraju masovne ubice!

I danas se, kao i pre deset vekova, raj opisuje kao: *reka mleka i vina... jezera meda i usluga sedamdeset dve device*. Gradi se mit o pravdi i borbi protiv Satane, tako da, uništavajući pripadnike zapadnog civilizacijskog kruga, gradite psihološku potku o bezgraničnoj snazi kolektivnog uma čiji ste deo. Pri tome, u svetskim medijima se pogrešno stvara neosnovana predstava o „krivici islama“, jer nijedna religija ne nosi zlo po sebi. To što većinu savremenih bombaša samoubica čine muslimanski vernici proizvod je sociodruštvenog okruženja u kojem religija zauzima dominantno mesto! Reporter arapskog nedeljnika „Ali vatan alu Arabi“ („Arapska domovina“) posetili su jedan od takvih logora u blizini pakistanske granice, uočivši da u strogoj, spartanskoj obuci, pored učenja svih borilačkih veština i rukovanja oružjem različitog porekla, regruti smrti dosta vremena provode s verskim učiteljima čiji je zadatak očvršćivanje karaktera. Međusobno gotovo da ne razgovaraju, već samoposmatranjem razvijaju sposobnost razmišljanja. Obično imaju između šesnaest i trideset godina, a posle nekoliko meseci obuke odlaze na zadatak ne sumnjajući u njegovu opravdanost. Karakterišu ih velika disciplinovanost, mobilnost, nepokolebljiva rešenost da se žrtvuju i religioznost, tako da obično deluju mimo terorističkih ćelija. Nasilje je deo po-

sla, tako da je veća količina užasa i prolivene krvi snažniji i primamljiviji mamac za medije željne morbidnih javnih senzacija. Uoči posljednje akcije, terorista oko srca nosi umotanu molitvenicu, recitujući u sebi:

*„Smeši se u poduhvatima, mladiću
jer krećeš se ka večnom raju.
Moraš da misliš
da izgovaraš molitvenice
svuda kuda ideš,
i u svakoj stvari koju činiš.
Bog je sa svojim vernim slugama.
On će ih zaštititi i olakšaće njihov zadatak,
i doneće im uspeh,
vladanje sobom, pobjedu, kao i sve stvari...“*
(iz dokumentacije FBI, dokumenata
otkrivenih u ruševinama Pentagona)

Očevici i preživeli u prvim samoubilačkim napadima islamista početkom osamdesetih godina svedoče da su gledali nasmešena lica terorista samo nekoliko sekundi pre nego što će aktivirati eksploziv i odleteti u vazduh! „Tako se, na primer, jedan marinac koji je bio na straži van kasarne na Bejrutskom međunarodnom aerodromu 23. oktobra 1983. godine seća kako je vozač kamiona bombe, mladić crne grgurave kose i brkova gledao pravo u mene i smešio se“ (Hofman, 2000: 90). Prema islamskim verovanjima, reč je o „basamat al Farahu“ („osmehu radosti“), šitskom običaju koji prati trenutak samožrtvovanja. Aprila 1995. godine u javnosti se prvi put pojavio snimak nepoznatog člana Hezbolaha s celovitim pričom o pripremi i obučavanju vojnika smrti. Kamera je detaljno zabeležila svaki trenutak obuke, putovanje na mesto izvršenja zadatka, eksploziju i jauke nastradalih, kao i poruku rodbini i prijateljima teroriste. Od tog trenutka za njih se koristi pojam „mučenik“ i oni postaju simbol mladih. Važno je oduzeti svaku mogućnost razmišljanja, modelovati duh, kako ne bi mogao da samostalno donosi odluke, ili da se predomisli u poslednjem trenutku. Motivirajući očajnika na užasni čin, njegovi programeri pripremaju porodicu da psihički snažno primi vest, kako bi podsticajno uticala na prijatelje, familiju, sunarodnike. Kada je u terorističkoj akciji ubijen Jahija Ajaš, Hamas objavljuje *hrabrom, palestinskom narodu*, kako je „naš vođa i junak dospao u raj, čestita svom vođi i junaku što je stekao čast mučenika u ime Boga“, dok otac teroriste izjavljuje: „Ako je mrtav, neka mu Bog blagoslovi dušu. Ako je stekao mučeništvo, onda mu čestitam.“

Cilj terorizma su ubijanje i publicitet, najprimitivnije i najužasnije uništavanje neprijateljskih ciljeva, čak i ako su žrtve žene i deca, iako je to u suprotnosti sa Svetom knjigom. Životi za ideju! Dok užasnuta stjuardesa na snimku crne kutije aviona koji je svom silinom udario u jednu od Kula bliznakinja panično viče: „Vidim vodu i zgrade. Oh, Bože moj! Oh, Bože moj!“, teroristi fanatično mirni, horski uzvikuju: „Tekbir, Tekbir! Alahu Akbar, Alahu Akbar!“ Ponosni na učinjeno (ne)delo, nošeni opsesivnom željom da *nevernicima* zadaju smrtonosni udarac, oni savršeno i precizno obavljaju krvavi posao, ubeđeni da će svet nakon njihovog žrtvovanja biti bolji i pravedniji? Tumačeći bezobzirne izjave ili aktivnosti vladajućih elita kao udar na muslimansku civilizaciju, *mučenici* nude svoj život za ideju, jer njihovom smrću nestaje materija, dok duša čuva ideje koje niko ne može uništiti. Mučenici komuniciraju s javnošću šokantnošću svojih akcija, njihov altruizam je toliko jak da smrt čekaju kao trenutak novog rađanja!

Teorista nije običan čovek! U svojim postupcima njega ne privlače dobra niti materijalne vrednosti, već samo duh, ideja kojoj se žrtvuje. Paralelno, on prati naučna dostignuća boraca protiv terorizma s jasnom namerom da se stalnim usavršavanjem i traganjem za novim oblicima ekstremizma zatresu temelji svetske bezbednosti. Nekadašnji gerilski terorizam, karakterističan za mnoge oslobodilačke pokrete sredinom prošlog veka, redefinisano je u nove modele anarhističke globalne pobune, bunta koji se kanališe u kult patrijarhalnog žrtvovanja u ime ideala pravde! Zato je jedino rešenje ulazak u mentalni sklop tih ličnosti, vrhunsko poznavanje učenja i motiva kojima se rukovode u ponašanju, a nikako spuštanje na jezik sile i brutalne moći. Argumente sile treba zameniti silom argumenata, jer borba besom i snagom samo podstiče njihovu odlučnost i uverenje da su na pravom putu. To je složen i odgovoran zadatak u koji treba uključiti timove psihologa, komunikologa, teologa, istoričara i stručnjaka sličnih profesija, spremnih da dijalogom kultura zaustave vraćanje krstaša.

Kandidati za važne terorističke akcije u specijalnoj obuci proučavaju odnose s masmedijima, jer rezultat čitave akcije mora biti vršenje pritiska na javnost, kako bi se stvorio sindrom projektovanja željenih ideoloških ciljeva. Treba napraviti jasnu razliku između političkog terorizma i običnog zločina, što podrazumeva posebno oglašavanje kojim se preuzima odgovornost i ukazuje na konačan cilj. Namera je napraviti jasnu podelu između kriminalnog akta i *uzvišenih* terorističkih aktivnosti, kako bi se interesovanje i pažnja javnosti iskoristili za promovisanje vlastitih ideja. Ne zaboravite, današnji teroristi već sutra mogu biti legitimni nosioci vlasti, pa se ogromna pažnja mora posvetiti brižljivom negovanju imidža, zbog kojeg se u terorističkim štabovima sve češće nalaze eksperti za medijsko delovanje! Govor, reči i

slike su obavezno u funkciji dinamizma između aktivnog i pasivnog posmatranja događaja, jer informacija mora pobediti prostor i vreme. Pokret treba zalediti na najšokantnijem trenutku (npr., odsecanja glave taoča), strah razviti do najudaljenijih kutaka svesti, blokirati i samu pomisao na kontraakciju, a iskaz rasporediti tako da jednakom težinom svake reči precizno ukazuje na povod i moguća razrešenja problema. S moralnog stanovišta se čini sve kako bi se teroristički akt opravdao pred očima *svoje* javnosti, uz pozive na podršku u mobilizaciji do ostvarenja projektovanog sna. *Nevernike* je dozvoljeno lagati, pa pitkim, holivudskim pričama o borbi za slobodu i poštovanju ljudskih prava, miru i demokratiji, zavaravaju naklonjenu javnost, prodirući duboko u njenu svest. Otuda pribegavanje samosnimanju pogubljenja ili terorističkih akcija, s afektivnim slikama i licima u krupnom planu. Video snimak objavljen na jednoj islamističkoj internet stranici 20. novembra 2004. godine počinje borbenim pesmama, da bi se pojavio natpis „Al Tawhid wa Al Jihad“. Iz teksta možete saznati više o postojanju medijske sekcije koja je za posetioce pripremila snimak pogubljenja jednog američkog građanina, zarobljenog u Iraku. Nakon nekoliko grubih rezova pojavljuje se pet naoružanih i maskiranih ljudi ispred kojih sedi užasnut civil. Vođa kidnapera šest minuta čita optužnicu (na arapskom) koja je, u stvari, adresirana američkoj politici, da bi se u narednih tridesetak sekundi pred kamerama, bez samilosti, prikazala brutalna scena pogubljenja. Odsečena glava žrtve polako joj se stavlja na grudi, dok snimatelj zumira njeno lice sedam sekundi, kako porodica i obaveštajne službe ne bi pomislile da je reč o montaži. Zadatak je isprovocirati čulni nerv recipijentata, tako da, spontano reagujući na slike užasa, nehotično postajemo podvrgnuti psihološkom tretmanu. Veći broj mrtvih koje će odvesti sa sobom podrazumeva veću slavu i prostor u medijima, što rezultira enormnim brojem stradalih civila kojih će u budućnosti biti još više. U trenucima kada publika prepoznaje da se atakuje na njenu svest, informacijski paketi se teorijom „agende“ vešto obrađuju, šireći željene političke stavove i ubeđenja. Arapski mediji dobijaju zadatak glorifikacije njihovog akta, dok se likovi i biografije *hrabrih sinova* propagiraju vizuelno, da bi se što duže zadržali u sećanju generacija koje dolaze.

Poster *mučenika* se nalaze na gotovo svim zidovima većih muslimanskih naselja, ponekad čak bolnica, učionica i džamija u trusnim područjima. Pojava je posebno uočljiva na prostorima Zapadne obale i Gaze, gde već godinama besne teroristički okršaji Palestinaca i Jevreja. „Ako se ovako nastavi, neće više biti mesta na zidovima za naše mučenike“, izjaviće Mohamed Abu Hamad, lider ćelije Brigada mučenika Al Akse u Dženinu, dela Fatah pokreta predsednika Jasera Arafata. Krvavi obračuni i stradanja civila se smenjuju s obe strane, mržnja i osveta su potrebe mladih naraštaja, baš kao

hrana i voda! Strateško lukavstvo se krije u nevidljivom propagiranju terorističkih činova, koji javnim iznošenjem dobijaju publicitet i popularnost koja se nezaustavljivo širi. Pored postera, izrađuju se posebne publikacije koje uz fotografije sadrže i detaljne opise terorističkog akta, a slavljenje je proporcionalno broju žrtava. Đaci se utrkuju da u svojim sveskama prikupe isečke iz štampe koja objavljuje slike ili tekstove o akcijama mučenika čija je popularnost daleko iznad popularnosti sportista, pevača ili drugih ličnosti. Treba zavrbovati nove pristalice, posebno među sinovima dobrostojećih vernika. Slika i tekst kamufliraju činjenice, zločin je zanemaren, dok je u prvom planu veličanje onoga što su teroristički planeri zacrtali. Racio se potiskuje u pozadinu, emocije izbijaju na površinu, tako da posmatrači reaguju brzopleto i ponosito. Stara istina, po kojoj se uvek više veruje očima nego ušima, dobija na vrednosti, tim više ako se zna da je stepen obrazovanosti publike nizak.

Fotografija obično predstavlja snimak ozbiljnog pokojnika koji pozira s puškom ili drugim oružjem, često ispred džamije Aksa u Jerusalimu ili nekom drugom verskom objektu, ali obavezno u klečećem položaju tokom molitve. Cilj je porukom prodreti u psihu posmatrača, ostvariti uticaj i poistovećivanje s činom koji je pokojnik izvršio, s buđenjem želje da i drugi čine isto. Umesto okvira stoje stihovi iz Kurana koji veličaju Alaha i pohvale ispisane na arapskom, čime se ostali pozivaju da pođu putem mučenika. Slike i reči podvaju javnom mnjenju, tako da se zaključci donose na osnovu pogrešnih činjenica! Uvek se veliča terorizam, ali se ne objašnjavaju uzroci koji su ga proizveli! Štampaju se na jeftinom papiru, u skladu s islamskim pravilima za brzu sahranu i privlačenje sveta, a tiraži su između dve i tri hiljade primeraka.

Poster predstavlja savremene vizuelne simbole koji podsvesno ukazuju na poželjna politička, etnička i religiozna opredeljenja. Kompletnu brigu o štampanju i distribuciji preuzima organizacija kojoj pokojnik pripada, dok se porodica materijalno pomaže sredstvima prikupljenim od bogatih darodavaca iz čitavog sveta. Tako organizacija „Hizb Alah“ vodi računa o maloletnim članovima sve dok ne završe školovanje, kako bi rasteretila briga potencijalne samoubice. Palestinci samoubilačke napade ne smatraju terorizmom, već legalnim i legitimnim pravom otpora okupaciji sopstvene zemlje i odbrani svojih života, pa militantnost ima opravdanje. „Šahid“ (*engl. martyr* – mučenik) je izraz kojim se označava borac koji je poginuo tokom džihada, bombaš samoubica ili slučajno nastradali prolaznik, čime su im garantovani večno blaženstvo i mesto u raju. Izjednačavanjem ubica i slučajnih žrtava postiže se božansko pomirenje, što je novi atak na religijsku svest. U islamu smrt od sopstvene ruke vodi u pakao, ali ako je to zarad ciljeva džihada, reč je o visokouzvišenom činu kojeg svi muslimani moraju slaviti. Zato njihove postere niko ne sme da skine, pa se u slučajevima da nema mesta za njihovo stavljanje, lepe

jedan preko drugog, dok se deo šalje pripadnicima drugih ćelija u inostranstvu ili drugim gradovima! Propagandni stratezi uviđaju potrebu da uverljivošću slike ostvare neophodnu dozu emocionalnosti, jer treba pridobiti nove mučenike. Uostalom, palestinska nacionalna televizija je juna 2001. godine, u direktnom prenosu molitve iz džamije u Gazi, prenela poruku imama Ibrahima Made okupljenim muslimanima: „Uz Božju volju, da ova nepravlična država Izrael bude zbrisana; da ova nepravedna država Amerika bude zbrisana; da nepravedna država Britanija bude zbrisana.“

Poslednjih godina je sve uočljivija tendencija porasta žena samoubica, što je deo nove strategije. Al Kaida je oduvek koristila nežniji pol, ali za obavljanje sporednih poslova, održavanje kurirskih veza, dostavu lažnih dokumenata ili oružja, da bi se analizom nekoliko većih terorističkih akcija uočila pojava njihovog naglog prodiranja u središte događaja. Kada su čečenski teroristi u moskovskom pozorištu držali sedamsto talaca, među teroristima je bilo osamnaest žena!? Iste godine u Izraelu su se pojavile žene bombaši samoubice, a grupe poput Islamskog džihada i Hamasa su istovremeno promenile kriterijume regrutovanja svojih sledbenika po prvi put uključujući crne udovice! Tako dolazimo do prividne kontradiktornosti: kako je moguće da žene, koje zbog prirodne grešnosti i slabosti u islamskom društvu imaju perifernu društvenu ulogu, postaju nosioci osvetničkog čina. Tu je zamka, jer slanjem poruke da i nemoćne žene narušavaju neverničku bezbednost, fanatici podsećaju istomišljenike i simpatizere na ranjivost agresora. Ubijanjem žena stiče naklonost svoje javnosti, jer se tada ona prikazuje žrtvom, a nikako kamikazom koja sa sobom u smrt vodi veliki broj nevinih građana! Na kraju, ne zaboravimo i jedan praktičan razlog: međunarodna bezbednost usredsredila je svoje sisteme provere ka standardizovanim opisima muškarača, tako da eventualni propusti mogu imati nesagledive posledice.

4. Medijska hegemonija – opasnost za demokratiju

Svetsku demokratiju oblikuju mediji, ali je pogrešno misliti da je moć samo u njihovim rukama. Komunikacijski uragan, koji pokušava da napravi medijsko tržište po ugledu na tržište kapitala, kontrolišu njegovi vlasnici koji odlučuju o tome šta je dobro, a šta zlo. Brojčanost medija ne znači i adekvatan pluralizam mišljenja! *SAD imaju impresivnu mrežu masovnih komunikacija: 1 700 dnevnih novina, 11 000 revija, 9 000 radio i 1 000 tv-stanica, 2 500 izdavača i 7 filmskih studija. Kada bi svako od sredstava imalo samo jednog vlasnika, ukupno bi bilo 25 000 različitih medijskih pogleda. Ta impresivna brojka u potpunosti bi garantovala širok spektar političkih i socijalnih ideja... Ali, u SAD nema 25 000 različitih vlasnika. Danas, 50 korporacija poseduju naj-*

veći deo medija. Pedeset žena i muškaraca koji su na njihovom čelu moglo bi stati u malo veću sobu. Za te osobe se može figurativno kazati da sačinjavaju Privatno ministarstvo za informisanje i kulturu (Bagdikan, 1997: 134). Strateški menadžment geopolitičkih interesa oblikuje novi izgled planetarne zajednice, izgrađujući hegemoniju novog tipa, drugačiju i opasniju od svih poznatih u istoriji čovekovog postojanja. Vremeplov dvadesetog veka pokazuje jedva приметnu tezu ukрупnjavanja medijskog vlasništva, koje pod maskom profita stvara nevidljive imperije političkog uticaja. Na primer, 1930. godine 84% dnevnih listova u SAD bilo je nezavisno (Bustern, 1989: 2), da bi kraj veka dočekalo oko 1 500, od kojih tek petina u nezavisnom statusu! Tokom poslednjih šest godina minulog veka (od 1994. do 2000), 47% svih novina promenilo je vlasnike, neke od njih tri ili četiri puta, a konstatacija je da se broj najuticajnih ljudi koji odlučuju o medijskim sadržajima sve više smanjuje. Čak 99% svih listova postaju monopolisti na svojim tržištima, dok većina dnevnika postaju delići imperija „Times Mirror Company“, „Knight-Ridder Newspapers“, „Gannet Company“, „Newhouse Newspapers“ i sl. (Bagdikian, 1997: 26). Iluzije da će moćne megakorporacijske kuće dozvoliti da u svojim programima daju prostor ljudima drugačijih političkih stavova, makar ih bilo više od milijardu, treba se osloboditi na vreme! To je deo bajke namenjene malim, potlačenim narodima, kojima se nameće teza o *slobodnim i nezavisnim medijima*, otvorenim za sve ideje i građane. Koliko je ona prisutna u američkom masmedijskom miljeu prosudite sami: „Dvadeset kompanija poseduje pola od 61 miliona primeraka dnevnih novina koje se prodaju u SAD, a drugih dvadeset dobija preko pola dohotka od 61 hiljade objavljenih revija. Tri firme kontrolišu većinu prihoda od televizije, deset kontroliše radio, jedanaest izdavačku delatnost, a četiri filmsku produkciju“ (Simons, 1997: 63). Ako biste zagrebali ispod površine, lako biste došli do podataka da su akcionari, a ponekad i većinski vlasnici tih informativnih džinova korporacije koje su vodeći isporučioi oružja, ili tajne bezbednosne službe, ili zvanično nevladine organizacije. Iza dve najmoćnije medijske mreže u SAD, ABC („American Broadcasting Company“) i NBC („National Broadcasting Corporation“), stoje „Westing house“ i „General Electric“, giganti u proizvodnji atomskog oružja, raketa i elektronike. Prinčevi novog poretka su multinacionalne kompanije koje stvaraju ratove radi kontrole resursa i profita, dok masmediji imaju funkciju proizvodnje stvarnosti prema željama onih koji ih plaćaju. Nezavisno novinarstvo postaje fatamorgana, tako da globalna propaganda postaje proizvod političko-medijskih kampanja. Smilja Avramov to pokazuje na primeru „Intelsata“ (*International Telecommunications Satellite Consortium*), čijih 60% akcija kontrolišu kompanije ili pojedinci iz SAD, 20% drže Francuzi, Englezi i Nemci, a samo petinu sve ostale zemlje sveta. Radio mreže „Voice of Ame-

rica“, „Free Europe“ i „Radio Liberty“ u celosti su u rukama SAD, a otvoreno ih kontroliše i finansira CIA. O slobodi tržišta i demokratskih standarda govori i podatak da građani Nemačke ne mogu da slušaju programe radija „Dojče vele“, iako se emituju na četrdeset svetskih jezika, baš kao što je u SAD zabranjen prijem „Glasa Amerike“! Globalni „rudnik zlata“ – CNN Teda Tarnera, programe emituje u oko dvesta zemalja, a pored engleskog, oglašava se na arapskom, francuskom, indijskom, japanskom, hindu jeziku i na još šest popularnih jezika. Strategija ove i sličnih kuća je jednostavna: stalnim ulaganjima u savršenu tehnologiju, brze i konfekcijske informacije, postaju globalni lideri kojima se veruje. Drugim rečima, krojači medijske politike, forsirajući verbalno pošteni „tržišnu utakmicu“ i „otvoren protok informacija“, favorizuju moćne komercijalne emitere koji preuzimaju publiku.

U arhipelagu visokih tehnologija dolazi do hiperpovezanosti društvenih i etničkih grupa, kompanija, agencija, institucija i pojedinaca koji, razmenjujući informacije, stvaraju novi globalni sistem. Mediji se sve više obraćaju građanima kao potrošačima, a sve manje kao predstavnicima društvene zajednice. Na nacionalnom nivou to podrazumeva hiperobilje slika proizvedenih ili finansiranih na drugim tržištima, koje se dalje prilagođavaju, nadograđuju ili transformišu, u skladu s prihvatanjem ili odbijanjem ponuđenih značenja. Publika radije prihvata mentalne predstave usklađene s kulturnim, socijalnim i nacionalnim identitetom, što stratezi novih preobražaja odlično znaju da iskoriste kada kreiraju osećaj planetarne bliskosti. Već pominjani Volter Lipman je konstatovao još pre skoro jednog veka da vest i istina nisu isto: *funkcija vesti je da ukaže na neki događaj ili da navede ljude da ga budu svesni, dok je funkcija istine da na svetlost iznese skrivene činjenice, da ih postavi u međusobne odnose i načini sliku realnosti na osnovu koje ljudi mogu da deluju*¹⁵.

5. Literatura

- Avijucki, V. (2009). *Kontinentalne geopolitike*. Beograd: Klio.
- Bagdikian, B. H. (1997). *The Media Monopoly*. Boston: Beacon Press.
- Bustern, C. J. (1989). Daily Newspaper Chains and the Antitrust Laws. *Journalism Monographs*, 110.
- Despotović, Lj. (2007). Politika i prostor – prilozi za jednu sociologiju geopolitike. *Kultura polisa*, 6/7.
- Fridman, T. (2007). *Svet je ravan – kratka istorija XXI veka*. Beograd: Dan Graf.
- Hantington, S. (2004). *Vojnik i država*. Beograd: Prometej, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore.

¹⁵ Lippmann, W.: *Liberty and the News*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 1995, str. 58.

- Habermas, J. (2007). Politička komunikacija u medijskom društvu. *CM*, 5, 5–26.
- Jevtović, Z. (2008). Politički spektakl i javno mnjenje. *CM*, 7, 5–26.
- Kovač, B., Rozenstil, T. (2006). *Elementi novinarstva*. Podgorica: CID, Institut za medije.
- Lippmann, W. (1963). *The Essential Lippmann*. (Eds.) Clinton Rossiter and James Lare. New York: Random House.
- Lippmann, W. (1995). *Liberty and the News*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Petrova, M. (2003). The end of the cold war: a battle or bridging ground between rationalist and idealist approaches in International Relations?. *European Journal of International Relations*, 9.
- Simons, A. (1997). Democratisation and Ethnic Conflict: the Kin Connection. *Journal of Nations and Nationalism*, 3.
- Stefan, R. M. (2008). Ekonomija novinarstva: istraživački manifest. *CM*, 9, 25–47.

MENTAL PICTURES IN IMAGES ABOUT GLOBAL CONFLICTS

Summary

Holistic nature of information enables their controlling in the process of making decision, which in sphere of security represents new kind of communicative power with terrifying consequences in global sphere. Many phenomena, on which human have no control (climate changes, catastrophes, biological wars, terrorism, etc.) will be explained by media pictures. By building mental images to half-educated public, those pictures will offer possible solutions. Conflict paradigms will not be establish on quantity, but on quality of information, during which management of informational networks will be key of national security. Strategic transformation is hidden in creating massive understanding of actual problems, which thanks to Internet, cell phones, cameras and computers, enables better planning, informing and reacting of centers of power. Twenty first century brings new risks by changing established geo-political relations, because by integration of nanotechnology, biotechnology, informational technology and neurotechnology social responsibility is moved in global space. Conceptions of war and peace today are completely changed, but very few individuals realize that according to new reality, in near future high-grade changes on each level should be done.

PRISTUP METODOLOGIJI PROCENE RIZIKA

*Keković Z.¹, Glišić G.², Komazec N.²

¹*Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu*

²*Vojna akademija, Beograd*

Sažetak: Metodologija procene rizika opisana u ovom radu je opšteg karaktera i stoga može biti primenjena na širok spektar aktivnosti, odluka i operacija javnih, privatnih ili društvenih preduzeća, asocijacija, grupa ili pojedinaca. Ipak, njena primena podrazumeva određene uslove kojima se ovaj rad takođe bavi.

Ključne reči: rizik, organizacioni ciljevi, štice vrednosti, metodologija procene, upravljanje rizicima.

1. Uvod

Nezavisno od vrste i veličine, organizacije se suočavaju s rizicima koji mogu uticati na ostvarivanje njihovih ciljeva. Ti ciljevi se mogu odnositi na različite organizacijske aktivnosti – od strateških inicijativa do operacija, procesa i projekata, i mogu se ogledati u društvenim, zaštitnim, bezbednosnim i ishodima koji se odnose na okruženje, zatim u vidu komercijalnih, finansijskih i ekonomskih mera, društvenim, kulturnim, političkim, kao i uticajima na reputaciju.

Sve aktivnosti organizacije uključuju rizike kojima je potrebno upravljati. Proces upravljanja rizicima doprinosi odlučivanju tako što uzima u obzir neizvesnost i mogućnost pojave budućih, nameravanih ili nenameravanih događaja i okolnosti i njihovih uticaja na prihvaćene ciljeve.

Suštinska faza upravljanja rizicima je procena rizika. U okviru sistematizacije radnih mesta u različitim poslovnim jedinicima i organizacijama ob-

*Corresponding author: e-mail: zorankekovic@yahoo.com

razovani su timovi za procenu rizika, a operativnom osoblju u opisu radnog mesta je navedeno i poštovanje načela upravljanja rizicima kao jedan od radnih zadataka. Rukovodiocima je, kao obaveza, propisano praćenje sprovođenja, kao i vođenje relevantnih evidencija i prikupljanje podataka od značaja za upravljanje rizicima. Na taj način, upravljanje rizicima postaje sastavni deo organizacione kulture, s vizijom da postane dominantan metod u poslovanju.

2. Osnovni uslovi

Pri proceni rizika organizacija obavlja proces identifikacije, analize i ocene svih razumno predvidivih rizika kao što su: opšti poslovni rizici, rizici na radu i u radnoj okolini, pravni rizici, rizici od kriminalnog delovanja, rizici od delovanja neloyalne konkurencije, delovanja ostalih trećih lica, od požara i elementarnih nepogoda, kao i od neusaglašenosti organizacije korisnika sa standardima menadžmenta kvalitetom organizacije.

Osnovni operativni prioriteti u izradi i primeni metodologije za procenu rizika su *normativno regulisanje* ove materije i *informatička podrška*.

Normativno regulisanje podrazumeva sledeće instrumente u izradi i primeni metodologije za procenu rizika:

- 1) odrediti parametre za ocenu nivoa rizika i odnosne akcije;
- 2) propisati sve obrasce u oblasti procene rizika, način njihovog popunjavanja i primene;
- 3) propisati način komunikacije između organizacionih jedinica odgovornih za poslove procene rizika – uzimajući u obzir pravila sigurnosti, bezbednosti i zaštite podataka;
- 4) sistematizovati radna mesta koja će se baviti procenom i upravljanjem rizikom kao jedinim zadatkom s dovoljnim brojem izvršilaca;
- 5) propisati postupak procene i upravljanja rizikom u prometu roba i usluga s obzirom na informatička ograničenja i potrebu saradnje s drugim subjektima, i
- 6) pristupiti definisanju kriterijuma za povlašćene učesnike u postupku, kako bi im se ustanovili odgovarajući status i tretman u analizi rizika.

Ispunjenjem ovih uslova moći će da se sačini sprovodivo operativno uputstvo o sadržaju i načinu rada na poslovima procene i upravljanja rizikom u oblasti zaštite lica, imovine i poslovanja privrednih i drugih subjekata.

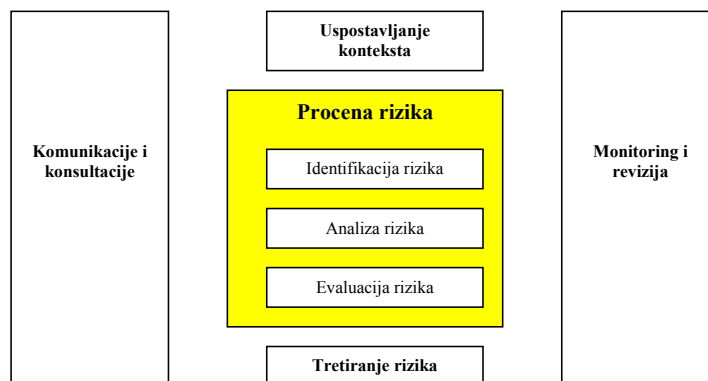
Imajući u vidu dosadašnja iskustva s vremenom potrebnim za izradu i sprovođenje procesa procene rizika, kao i neophodnost uvođenja što kvalitetnijih alata za procenu rizika u skladu s novim rizicima, pristupa se doradi/dopuni postojećih alata procene rizika, poštujući operativne prioritete:

- 1) aktiviranje poruka/naloga procene rizika preko svih kriterijuma (veći broj karaktera – mogućnost unosa kvalitetnije poruke i naloga za postupanje);
- 2) novi kriterijum/dopuna starih kriterijuma u skladu s opštim prioritetima bezbednosti;
- 3) merljivost rezultata prema vrsti, broju, fiskalnom efektu i sl.;
- 4) analitički alati u IS;
- 5) procena rizika u evidenciji identifikovanih aktivnosti;
- 6) utvrđivanje načina popunjavanja zapisnika o rizicima (iskaz o rizicima);
- 7) procena rizika pri potvrdi usluge, i
- 8) objedinjavanje svih baza podataka u jedinstvenu bazu podataka.

Od nemerljivog su značaja prethodno prikupljeni podaci o svemu što bi moglo pomoći pri određivanju kriterijuma, kao i njihova sistematizacija u upotrebljivu bazu podataka. U tom smislu se koriste saznanja i podaci svih poslovnih jedinica, ali i različiti javno objavljeni podaci, kao i podaci drugih državnih organa i organizacija kao što su, npr., MUP, BIA, Vojska, Poreska uprava, Narodna banka, Agencija za privredne registre i drugi.

3. Proces procene rizika

Procena rizika je sveukupan proces identifikovanja, analize i ocene rizika.

Slika 1 – *Proces upravljanja rizicima*¹

¹ ISO TC 223/SC: Risk management – Guidelines on principle and implementation of risk management.

3.1. Identifikovanje rizika

Identifikovanje rizika obuhvata proces utvrđivanja i prepoznavanja elemenata rizika koji su relevantni za ciljeve upravljanja rizicima, odnosno procene rizika. Organizacija bi trebala da identifikuje izvore rizika, događaje ili niz okolnosti, kao i njihove potencijalne posledice. Cilj ovog koraka je sastavljanje **sveobuhvatne liste** rizika, zasnovanih na događajima i okolnostima koji mogu kreirati, omogućiti, sprečiti, umanjiti ili usporiti ostvarivanje ciljeva. Sveobuhvatna identifikacija rizika je od suštinske važnosti jer se rizik, koji u ovom stadijumu nije identifikovan, isključuje iz dalje analize. Identifikacijom bi trebalo obuhvatiti sve rizike bez obzira na to da li organizacija njima već upravlja. Rizici se uvek identifikuju u odnosu na određene ciljeve, odnosno procenjuje se šta je pretnja određenim vrednostima. Štićene vrednosti organizacije možemo podeliti na: **nominalne** (ljudi, sredstva, objekti, instalacije, postrojenja, informacije...) i **nenominalne** (ugled, imidž, moral...).

Bezbednost organizacije može biti narušena delovanjem pretnji spolja i iznutra. Pretnje spolja mogu biti:

- 1) prirodne nepogode: zemljotresi, poplave, oluje, požari;
- 2) napadi: terorizam, paljevine, diverzije, krađe, prevare, razbojništva, industrijska špijunaža, kompjuterski kriminal, i
- 3) delovanje konkurencije.

Pretnje iznutra mogu biti:

- 1) kriminalne radnje zaposlenih (sabotaže, krađe, utaje, prevare i sl.);
- 2) kompjuterski kriminal;
- 3) štrajk, i
- 4) tehnološke nepogode (požari, eksplozije, izlivanje otrovnih supstanci...).

Pretnje mogu biti i kombinovane, a mogućnost realizacije pojedinih pretnji se može prikazati nivoom rizika.

Pri identifikovanju rizika veoma su bitne relevantne i ažurirane informacije. To se odnosi na odgovarajuće prethodne informacije o riziku ukoliko je do njih moguće doći. Oni koji imaju odgovarajuća znanja takođe bi trebalo da budu uključeni u identifikovanje rizika. Nakon identifikovanja onoga što bi moglo da se desi, neophodno je uzeti u razmatranje i uzroke i scenarije koji pokazuju do kakvih posledica može doći. Pri identifikovanju rizika takođe je važno uzeti u obzir i rizike u vezi s neiskorišćenim prilikama.

3.2. Analiza rizika

Analiza rizika pruža ulaznu informaciju za ocenu rizika i predstavlja uslov za odluku o tome da li je rizike potrebno tretirati, kao i koje su najprihvatljivije strategije za tretiranje rizika. Analiza rizika obuhvata razmatranje uzroka i izvora rizika, njihovih pozitivnih i negativnih posledica, kao i verovatnoću pojavljivanja tih posledica. Takođe je potrebno identifikovati činioce koji utiču na pojavu posledica i verovatnoću njihovog pojavljivanja. Prema mestu i pravcu delovanja, ti činioci se mogu podeliti na spoljne i unutrašnje.

Spoljni činioci predstavljaju aktivnosti različitih subjekata, događaja ili pojava, a fizički se ne nalaze u krugu ili u prostorijama organizacije. Spoljni faktori mogu biti:

- a) makrolokacija;
- b) mikrolokacija, i
- v) konkurencija.

Unutrašnji činioci predstavljaju aktivnosti različitih subjekata, događaja ili pojava, a fizički se nalaze u krugu ili u prostorijama organizacije. Unutrašnji faktori mogu biti:

- a) istorija negativnih događaja;
- b) usklađenost organizacije s propisima;
- v) veličina organizacije;
- g) način organizovanja;
- d) edukovanost zaposlenih;
- đ) količina vrednosti u objektu – organizaciji;
- e) dnevni broj stranaka, i
- ž) postojeće obezbeđenje.

Rizik se analizira tako što se određuju posledice i verovatnoća njegovog nastanka, kao i ostale osobine rizika. Neki događaj može imati višestruke posledice i višestruko ugroziti ciljeve organizacije. Takođe, u razmatranje treba uzeti postojeće mere za kontrolu rizika i njihovu efikasnost.

Način na koji su verovatnoća nastanka rizika i njegove posledice izraženi i način na koji se oni kombinuju s ciljem ocenjivanja stepena rizika variraju u zavisnosti od tipa rizika i svrhe u koje će se izlazna informacija o proceni rizika koristiti. Svi oni moraju biti u skladu s kriterijumom rizika. Takođe je važno razmotriti međuzavisnost različitih rizika i njihovih izvora.

U analizi bi trebalo da budu razmotreni pouzdanost ocene rizika i njena osetljivost na stvarne uslove i pretpostavke, kao i njeno delotvorno prenošenje donosiocima odluka i ostalim zainteresovanim stranama ukoliko se tako zahteva. Činioci poput razmimoilaženja u mišljenjima stručnjaka ili ograničenja u modelima treba da budu jasno predočeni, pa čak i naglašeni.

Analizi rizika treba pristupiti s različitim stepenom detaljnosti, što zavisi od rizika, svrhe analize i dostupnih informacija, podataka i izvora. Analiza se može podeliti na kvalitativnu, polukvantitativnu i kvantitativnu, ili može predstavljati njihovu kombinaciju u zavisnosti od okolnosti. U praksi, kvalitativna analiza se često primenjuje kao prva da bi se došlo do opšte indikacije stepena rizika i otkrivanja najvećih rizika. Kad god je to moguće, trebalo bi izvršiti i određeniju, kvantitativnu analizu rizika kao sledeći korak.

Posledice se mogu odrediti izradom modela ishoda nekog događaja ili niza događaja, ekstrapolacijom iz eksperimentalnih studija ili dostupnih podataka. Posledice se mogu izraziti u vidu merljivih i nemerljivih uticaja. U nekim slučajevima, neophodno je raspolagati s više od jedne numeričke ili opisne vrednosti da bi se precizirale posledice za različito vreme, mesto, grupe ili situacije.

3.3. Ocena rizika

Cilj ocene rizika je pomoć u donošenju odluka na osnovu rezultata analize rizika o tome kojim se rizicima treba baviti i o prioritetima u tretiranju rizika.

Ocena rizika obuhvata poređenje stepena rizika dobijenog na osnovu analize i kriterijuma za rizike utvrđenim tokom razmatranja čitavog konteksta. Takođe, treba razmotriti ciljeve organizacije i okolnosti do kojih može doći. U situacijama kada treba napraviti izbor između opcija, on će zavistiti od konteksta organizacije. Prilikom odlučivanja treba uzeti u obzir širi kontekst rizika i toleranciju na rizike drugih organizacija od kojih organizacija ima koristi. Odluke takođe treba da uzmu u obzir zakonska ograničenja.

Ukoliko se stepen rizika ne može tolerisati s obzirom na postavljeni kriterijum za rizike, onda bi takav rizik trebalo tretirati, odnosno baviti se njime.

U nekim uslovima, ocena rizika može dovesti do odluke o nastavku dalje analize. Ocena rizika može takođe voditi i ka odluci o tome da se rizik dalje ne ublažava ni na koji drugi način osim realizacijom postojećih mera za tretiranje rizika. Ta odluka će zavistiti od odnosa organizacije prema riziku i kriterijuma za rizike koje je ona utvrdila.

4. Metodologija procene rizika

Da bi bilo uspešno i održivo, upravljanje rizicima bi trebalo da bude integrisano u organizaciju i da ima podršku menadžmenta. Koncept za upravljanje rizicima pomaže organizacijama da efikasno upravljaju rizicima pri-

menom procesa upravljanja rizicima na različitim nivoima i u okviru specifičnih područja organizacije. Takav koncept treba da omogući da se informacije o riziku, nastale u okviru tog procesa, adekvatno procesuiraju i koriste u donošenju odluka na relevantnim nivoima organizacije.

Aktivnom i sveobuhvatnom procenom rizika menadžment organizacije treba da:

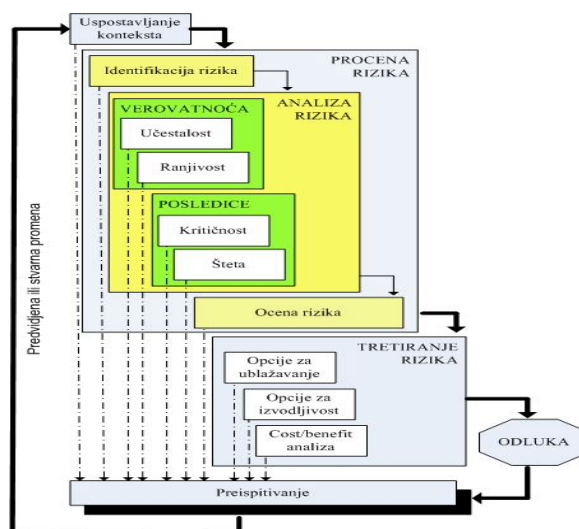
- 1) artikuliše i odobri politiku upravljanja rizicima;
 - 2) obavesti sve zainteresovane strane o prednostima upravljanja rizicima;
 - 3) definiše indikatore performansi (uspeha) upravljanja rizicima koji odgovaraju organizacionim performansama;
 - 4) osigura podudarnost ciljeva upravljanja rizicima s ciljevima i strategijom organizacije;
 - 5) obezbedi zakonitost i saglasnost s pravnim aktima, i
 - 6) obezbedi raspodelu potrebnih resursa za potrebe upravljanja rizicima.
- Radi definisanja kriterijuma za procenu rizika (poglavlje 5), metodologija procene rizika treba da obuhvati sledeće:

- 1) kako će biti definisana verovatnoća;
- 2) kako će biti utvrđen nivo rizika;
- 3) kakvi su priroda i tipovi posledica koji se mogu pojaviti i kako će se meriti;
- 4) nivo na kom rizik postaje podnošljiv/tolerancija rizika;
- 5) vremenski okvir verovatnoće i/ili posledice;
- 6) koji nivo rizika zahteva tretiranje, i
- 7) da li treba uzeti u obzir kombinaciju više rizika.

To je moguće postići razumevanjem organizacije i njenih odnosa sa spoljašnjim i unutrašnjim subjektima.

Procena rizika obuhvata:

- izračunavanje verovatnoće realizacije pretnje, i
- izračunavanje verovatnoće posledica negativnog događaja.

Slika 2 – Grafički prikaz metodologije procene rizika

Nivo rizika je u direktnoj zavisnosti od učestalosti ponavljanja događaja, ranjivosti sistema, odnosno postojećeg stanja zaštite u sistemu i posledica za sistem ako rizik preraste u negativan događaj. Nivo rizika se izračunava prema sledećem obrascu:

$$NR = V \times P$$

$$V = U \times R$$

$P = \frac{\check{S}}{K}$, gde su:

NR – izračunati (određeni) nivo rizika,

V – verovatnoća da određeni rizik rezultira negativnim događajem,

P – posledice ili efekat koji negativan događaj ostavlja na vrednosti organizacije,

U – učestalost ili frekvencija dešavanja (pojavljivanja),

R – ranjivost ili osetljivost organizacije na mogućnost realizacije pretnji i pretvaranja u negativan događaj,

Š – šteta, vrednost (veličina) oštećenja štice vrednosti na koju je negativan događaj ostavio posledice,

K – kritičnost, vrednost ili važnost štice vrednosti za organizaciju na koju je negativan događaj ostavio posledice.

Učestalost se odnosi na ponavljanje određene pretnje u određenom periodu. Može se stepenovati na sledeći način: 1 – vrlo retko, 2 – povremeno, 3 – često, 4 – pretežno i 5 – veoma često.

Na primer: Organizacija je banka. U proteklom periodu je bila tri puta napadnuta. Učestalost je 2 – povremeno.

Ranjivost predstavlja postojeće stanje zaštite organizacije, odnosno osetljivost organizacije na pretnje. Može se stepenovati na sledeći način: 1 – vrlo velika, 2 – velika, 3 – srednja, 4 – mala i 5 – vrlo mala.

Na primer: Organizacija je banka. Ima samo fizičko obezbeđenje. Ranjivost je 2 – velika.

Verovatnoća predstavlja kombinaciju učestalosti dešavanja određene pretnje i ranjivosti organizacije u odnosu na datu pretnju. Može se stepenovati na sledeći način: 1 – retko, 2 – malo verovatno, 3 – umereno verovatno, 4 – verovatno i 5 – skoro sigurno.

Na primer: Organizacija je banka U proteklom periodu je bila tri puta napadnuta. Ima samo fizičko obezbeđenje. Učestalost je 2 – povremeno. Ranjivost je 2 – velika. Verovatnoća je 3 – umereno verovatno.

RANJIVOST		vrlo velika	velika	srednja	mala	vrlo mala
UČESTALOST		1	2	3	4	5
vrlo retko	1	3	2	1	1	1
povremeno	2	4	3	2	2	1
često	3	5	4	3	2	2
pretežno	4	5	4	3	3	3
stalno	5	5	5	4	3	3

Šteta je mera oštećenja vrednosti i može biti izražena različitim stepenima: 1 – vrlo mala, 2 – mala, 3 – srednja, 4 – velika i 5 – vrlo velika.

Na primer: Organizacija je mala fabrika. Izvršen je fizički napad. Napadom je nastala šteta u vrednosti od 1 000 dinara lomom stakala na kućici čuvara. Šteta je 1 – vrlo mala.

Kritičnost je mera vrednosti, odnosno važnosti štice vrednosti za organizaciju. Može se stepenovati prema sledećem: 1 – vrlo velika, 2 – velika, 3 – srednja, 4 – mala i 5 – vrlo mala.

Na primer: Organizacija je mala fabrika. Izvršen je fizički napad. Napadnuta je i oštećena kućica čuvara. Kritičnost je 5 – vrlo mala.

Posledice predstavljaju efekat negativnog događaja na vrednosti organizacije, a manifestuju se kao veličina gubitka (šteta) u odnosu na kritičnost štice vrednosti. Posledica se može stepenovati prema sledećem: 1 – vrlo laka, 2 – laka, 3 – srednje teška, 4 – teška i 5 – izrazito teška.

Na primer: Organizacija je mala fabrika. Izvršen je fizički napad. Napadom je nastao gubitak u vrednosti od 1 000 dinara lomom stakala na kućici čuvara. Napadnuta je i oštećena kućica čuvara. Šteta je 1 – vrlo mala. Kritičnost je 5 – vrlo mala. Posledica je 1 – vrlo mala.

KRITIČNOST		vrlo velika	velika	srednja	mala	vrlo mala
ŠTETA		1	2	3	4	5
vrlo mala	1	3	2	1	1	1
mala	2	4	3	2	2	1
srednja	3	5	4	3	2	2
velika	4	5	4	3	3	3
vrlo velika	5	5	5	4	3	3

Prema nivou rizika svi procenjeni rizici se mogu svrstati u sledeće kategorije:

1. vrlo mali rizik, zanemarljiv (NR = 1 i 2);
2. mali rizik (NR = 3, 4 i 5);
3. umereno veliki rizik (NR = 6, 8 i 9);
4. veliki rizik (NR = 10, 12, 15 i 16), i
5. izrazito veliki rizik (NR = 20 i 25).

POSLEDICA		vrlo laka	laka	srednje teška	teška	izrazito teška
VEROVATNOĆA		1	2	3	4	5
retko	1	1	2	3	4	5
malo verovatno	2	2	4	6	8	10
umereno verovatno	3	3	6	9	12	15
verovatno	4	4	8	12	16	20
skoro sigurno	5	5	10	15	20	25

Procenjeni rizici se prema datoj kategorizaciji mogu svrstati u:

- 1) PRIHVATLJIVE (NR = 1, 2, 3, 4 i 5) i
- 2) NEPRIHVATLJIVE (NR = 6, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 20 i 25).

Posle završenog procesa procene rizika sledi proces tretiranja rizika. Izbor odgovarajuće opcije za tretiranje rizika obuhvata balansiranje troškova i napora u primeni opcije i koristi koja se može iz toga izvući.

Veliki broj opcija za tretiranje rizika može biti razmatran i primenjen pojedinačno ili u kombinaciji. Organizacija može imati koristi od usvajanja kombinacije opcija za tretiranje rizika.

Odluke treba da uzmu u obzir retke ali ozbiljne rizike koji mogu opravdati akcije tretiranja rizika koje nisu opravdane (dozvoljene) prema strogo ekonomskim pravilima.

Radi delotvornog tretiranja rizika, a na osnovu izvršene procene, potrebno je definisati:

- opcije za ublažavanje rizika,
- opcije za izvodljivost primenjenih strategija, i
- analizu odnosa cene i koristi.

4.1. Opcije za ublažavanje

Na osnovu stepena prihvatljivosti rizika, potrebno je odrediti strategije kojima se tretira rizik. Mogu se primeniti sledeće strategije:

1. Izbegavanje rizika tako što se neće početi ili nastaviti s aktivnošću koja može dovesti do pojave rizika.
2. Traženje mogućnosti tako što će se početi ili nastaviti s aktivnošću koja može dovesti do manjeg rizika ili ga održati.
3. Uticaj na verovatnoću.
4. Uticaj na posledice.
5. Podela rizika s još jednom ili više strana.
6. Zadržavanje rizika, svesnim izborom ili nesvesno.

4.2. Opcije izvodljivosti

Svaka opcija za tretiranje rizika treba da bude uzeta u obzir prema etapama procene rizika. Analiza svake opcije mora uzeti u obzir i cenu koštanja izmene procedura ili proizvoda u skladu s merama za tretiranje rizika.

Na primer: Postoji realna opasnost od krađa u prodavnicama maloprodaje. Moguća strategija kojom se eliminiše rizik je zatvaranje prodavnica i onemogućavanje ulaska lopova. Predložena strategija nije dobra zato što zatvaranjem prodavnica onemogućavamo ulazak redovnih mušterija i time ugrožavamo posao.

Dakle, potrebno je pronaći strategiju koja će omogućiti normalno funkcionisanje s jedne strane, a sprečiti ili svesti na minimum mogućnost krađa s druge strane.

4.3. Analiza cena/korist

Analiza cena/korist je poslednji korak u sprovođenju procene rizika s obzirom na preduzete strategije za tretiranje rizika. Potrebno je utvrditi kolika je stvarna cena koštanja primene predloženih opcija za tretiranje rizika i odrediti veličinu finansijskih i drugih troškova koji nastaju primenom predloženih mera.

Na primer: Nema smisla potrošiti 100 000 dinara za sigurnosnu opremu za sprečavanje krađe robe vredne 1 000 dinara, naročito ako se rizik od krađe može preneti na osiguravajuću kuću.

5. Kriterijumi za procenu rizika

U tabeli 1 su prikazani kriterijumi za kategorisanje rizika, proračunavanjem rizika na osnovu vrednosti verovatnoće nastupanja događaja i vrednosti mogućih opasnih posledica događaja.

Tabela 1 – Kriterijumi za kategorisanje rizika

1.1. KRITERIJUMI ZA PRORAČUN RIZIKA					
Verovatnoća		Posledica		Rizik	
Učestalost	Vrednost	Ozbiljnost	Vrednost	Kategorija	Ocena
Retko	0,1	Materijalna šteta koja ne prelazi iznos od 100 000 dinara , ili izazivanje opasnosti za zdravlje ljudi ili za imovinu malog obima.	1	Optimalan – rizik je prihvatljiv, redovno pratiti stanje.	0–2
Malo verovatno	0,3	Materijalna šteta koja prelazi iznos od 100 000 dinara , ili izazivanje opasnosti za zdravlje ili telo ljudi ili za imovinu manjeg obima.	2	Srednji – rizik smanjiti na razumnu meru.	3–4
Umereno verovatno	0,5	Materijalna šteta koja prelazi iznos od 450 000 dinara , ili izazivanje opasnosti za život ili telo ljudi ili za imovinu srednjeg obima, ili narušavanje poslovnog ugleda ili kreditne sposobnosti, ili odavanje poslovne tajne.	3	Visok – pre daljeg rada se mora smanjiti rizik.	>4
Verovatno	0,8	Materijalna šteta koja prelazi 1 500 000 dinara , ili izazivanje opasnosti za život ili telo ljudi ili za imovinu većeg obima, ili odavanje poslovne tajne iz koristoljublja.	4	Stepen rizika se dobija množenjem brojevanih vrednosti verovatnoće nastupanja opasnosti i posledice, i to za svaku stavku iz Liste rizika organizacije.	
Skoro izvesno	1,0	Materijalna šteta koja prelazi iznos od 5 000 000 dinara , ili izazivanje opasnosti za život ili telo ljudi ili za imovinu većeg obima, ili odavanje poslovne tajne iz koristoljublja ili u pogledu naročito poverljivih podataka.	5		

6. Integralno upravljanje rizikom

Otkada je središte procene rizika pomeren s rizika koji potiču iz jednog izvora (npr., ispuštanje toksičnih materija iz industrijskog postrojenja s velikim lokalnim posledicama) ka višestrukim izvorima rizika (kao što je ispu-

štanje karbon-dioksida s globalnim posledicama za životnu sredinu), porastao je značaj interdisciplinarnog pristupa. Konvencionalni pristup upravljanju rizicima, koji je uglavnom vezan za disciplinarnu podvojenost, zamenjen je holističkim i integrisanim pristupom. Eliminisanje jednog izvora opasnosti može generisati drugu opasnost. Douglas daje primer azbesta, čiji je pronalazak praćen velikim publicitetom kao sredstvom prevencije od požara (Douglas, 1985). Mnogo godina kasnije, otkrivena su štetna dejstva azbestnih vlakana kao izvora plućnih bolesti.

L. Drenan i A. Makonel uočavaju da, koliko god da su precizne procene rizika, ne može se zanemariti činjenica da su prihvatljivost i tolerantnost na pojedinačne opasnosti u krajnjem određeni ljudskim činiocem. S druge strane, industrijski i društveni razvoj podrazumevaju da se rizici neprestano menjaju. Pomenuti primeri imaju veliki uticaj na razvoj metodologije procene rizika. Nastupanjem internih i eksternih događaja kontekst i znanje se menjaju, pristupa se monitoringu i reviziji, neki rizici se pojačavaju i izbijaju na površinu, dok se drugi umanjuju. Organizacija bi morala da obezbedi proces upravljanja rizicima koji će moći da kontinuirano detektuje i odgovara na promene.

Kao rezultat prethodnog uviđanja, potrebno je sve rizike predstaviti na integralnoj mapi rizika, što je izvanredan alat koji omogućava veću preglednost i sistematičnost rizika i opasnosti, a naročito bolju komunikaciju s drugim linijama i nivoima menadžmenta. Što je još važnije, mape rizika omogućavaju da se lakše uoče veze između rizika i opasnosti, a time i interdisciplinarni uvid u carstvo rizika, s naglaskom na kontinuirani razvoj metoda procene rizika.

7. Zaključak

Sve aktivnosti organizacije uključuju rizike kojima se mora upravljati. Proces upravljanja rizicima doprinosi odlučivanju tako što uzima u obzir neizvesnost i mogućnost pojave budućih događaja i okolnosti i njihov uticaj na prihvaćene ciljeve. Iako je praksa upravljanja rizicima razvijana tokom vremena i u domenu različitih sektora kako bi zadovoljila različite potrebe, njen opšti okvir, sastavljen od osnovnih elemenata, može doprineti delevor-nom i koherentnom upravljanju rizicima u organizaciji.

Pristup upravljanju rizicima opisan u ovom radu može biti upotrebljen u okviru širokog spektra različitih konteksta, kao što su projekti, funkcije, imovina, proizvod ili aktivnost. Izbor odgovarajućeg pristupa upravljanju rizicima podržaće i ojačati veze između određenih proizvoda, aktivnosti ili funkcija i opštih ciljeva organizacije. To znači da su razumevanje i pozna-

vanje neke organizacije, njenih procesa, ciljeva, kulture i konteksta u kome deluje uslov za upravljanje rizicima.

Ni najbolja metodologija procene rizika ne donosi sama po sebi rezultate. Upravljanje rizikom mora biti prihvaćeno kao deo rutinskih poslova organizacije i obaveza svakog pojedinca i poslovne funkcije. Upravo to ovaj posao razlikuje od ostalih, kao što su upravljanja ljudskim resursima, finansijama, marketingom i slično, gde je preciziran delokrug rada.

8. Literatura

ASIS INTERNATIONAL: General security risk assessment guideline.

Douglas, M. (1985). *Risk acceptability According to the Social Sciences*. New York: Russel Sage Foundation.

Drennan, L., & McConnell, A. (2007). *Risk and Crisis Management in the Public Sector*. London and New York: Routledge.

ISO TC 223/SC: Upravljanje rizicima – Uputstvo o principima i implementaciji upravljanja rizicima.

APPROACH TO RISK ASSESSMENT METHODOLOGY

Summary

All single organization has to provide risk management process to enable continuously detection and response to changes in dynamical environment. This paper describes common risk assessment methodology and can be apply to any activity, decision and operation of public, private and societal enterprises, associations, group or person. However, applying this methodology includes certain precondition this paper presents as well.

RAZVOJ POLICIJSKE ORGANIZACIJE OD TRADICIONALNE KA SAVREMENOJ U FUNKCIJI SUZBIJANJA KRIMINALITETA

*Simić B.¹, Nikač Ž.¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: U uvodnom delu referata je ukratko ukazano na nastanak, razvoj i teorijske preteče koncepta *community policing* i početak ere modernizacije policije, te kritički izložen tradicionalni koncept rada policije kroz političku eru, eru reformi i profesionalni model organizacije. Centralni deo rada čini izlaganje o savremenom pristupu organizaciji policije i uspostavljanju novog strateškog koncepta, kroz aktuelnu periodizaciju policije u funkciji suzbijanja kriminaliteta. U eri zajednice dominantno mesto zauzima novi model policijskog rada u okviru zajednice. Na kraju je ukazano na početne rezultate koncepta *community policing*, u kontekstu razvoja novog modela policije („servis građana“).

Ključne reči: policija – organizacija, *community policing*, suzbijanje kriminaliteta, zajednica, RS, EU.

1. Uvod

Pojava policije datira iz vremena nastanka prvih država i, kao takva, ubraja se među prvobitne i najstarije institucije ljudskog društva. Policija je nastala, pre svega, kao potreba vladajuće elite da nametne određena pravila ponašanja pojedincima. Pre nastanka prvobitnih država, u primitivno organizovanim društvima, bilo je pokušaja formiranja nekih oblika policije koja su imala neformalan karakter. Povećanje robnovčanog razmene, razvoj zanatstva i poljoprivrede, nastanak privatne svojine, formiranje upravnog aparata i vojne strukture, doveli su do formiranja složenog društva, odnosno do nastanka prvih država. U isto vreme, država je morala da definiše norme po-

*Corresponding author: e-mail: boban.simic@kpa.edu.rs

našanja kako bi u novonastaloj društvenoj zajednici obezbedila red, regulisala odnose u društvu, ali i zaštitila interes vladajuće grupacije.

Najraniji primer pokušaja kontrole ponašanja ljudi datira iz *antičkog doba*, oko 2 300 godine pre nove ere, kada su sumerski vladari sačinili dokument o krivičnim delima protiv društva. Od tada, pravila su modifikovana i prilagođavana.

Sa formiranjem prvih *država* javila se i potreba stvaranja državnih institucija, koje su u sebi sadržale zakonski, upravni i sudski aparat. Ti delovi državne vlasti nisu bili jasno razgraničeni, pa samim tim ni njihove funkcije, niti organizacija, tako da su isti organi vršili različite zakonske, sudske i izvršne delatnosti. Zbog svega toga, policijska organizacija je dugo bila povezana s izvršnom i političkom vlašću, tako da je njen delokrug delovanja i ovlašćenja bio širok, da bi se, s razvojem države, on suzio i preciznije definisao. U većini država policija je, u smislu organizacije i delovanja, najduže bila povezana s vojskom, da bi se tek krajem srednjeg veka izdvojila u posebnu službu sa sopstvenim sredstvima prinude.

Nakon pada Rimskog carstva došao je mračni *srednji vek*, koji karakteriše degradacija institucija države, pa samim tim i policije. Ovo je period feudalizma, kada je zemlja podeljena na veliki broj samostalnih poseda kojima upravlja imućna vlastela, dok su siromašni seljaci koji su na njima radili bili zaduženi za održavanje reda, što je u osnovi preteča principa kolektivne odgovornosti. Rad policije je bio organizovan po sistemu dnevne i noćne straže.

U Evropi od XV veka počinje promena državnog uređenja i prelazi se iz feudalizma u *kapitalizam*. Taj period karakteriše nastanak apsolutističkih monarhija, kada je apsolutistički vladar izjednačen s državom i često je, čak, iznad svih institucija. Formiran je jak i centralizovan vojni i upravni aparat (u koji spada policija), sve je podređeno interesu i zaštiti vladara, on je taj koji postavlja i ukida zakonske akte. Monarh daje policiji široka ovlašćenja, tako da se ona meša u privatni život građana i progoni političke neistomišljenike. Policija se deli na *policiju sigurnosti* (za održavanje reda, lične i imovinske sigurnosti) i *policiju blagostanja* (briga o zdravlju, moralu, ishrani, trgovini, zanatstvu, prosveti). Za ovakav tip države često se koristi termin *policajska država* (Nikač, 2007).

Do XVII veka, dužnosti pripadnika organa reda su obavljale dve jedinice – dnevna i noćna straža. Dnevna straža se sastojala od policajaca, koji su, između ostalog, obavljali dužnosti zatvorskih stražara. Noćnu stražu su činili građani. Od svakog građanina se očekivalo da obiđe okrug, kako bi se uverio da nema požara, nevremena i pojedinaca koji krše zakon. U nekim gradovima, noćni stražari su objavljivali i tačno vreme. Ako bi stražar, ili bilo

koji drugi građanin, video da je izvršenje nekog krivičnog dela u toku, od njega se očekivalo da počne da viče, kako bi mu se svi građani koji ga čuju pridružili u poteri za prekršiocem. Očuvanje mira je predstavljalo dužnost svih građana. Do kraja XVIII veka, najveći broj ljudi je plaćao drugima da, umesto njih, obavljaju dužnosti stražarenja, što predstavlja začetak plaćene policije, odnosno *straže u susedstvu*. Sistem dnevnih i noćnih stražara je bio vrlo neefikasan. Bogati građani su mogli da izbegnu dužnosti unajmljivanjem zamena, koje nisu savesno obavljale posao.

Za razliku od kontinentalnog dela Evrope, u *Engleskoj* je policija bila organizovana po lokalnom principu. Država je podeljena na okruge (vojne oblasti), svakim od njih su rukovodili okružni šerifi, a policijske zadatke su obavljali izabrani lokalni stanovnici. Meštani su svoje dužnosti obavljali u smenama, organizovani u stražarske jedinice, a u XVIII veku je bilo naznaka profesionalizacije jer su organi reda za svoj rad u policiji dobijali novčanu nadoknadu.

2. Modernizacija policije

S nastankom savremene države dolazi do diferenciranja vlasti prema trojnom konceptu (zakonodavna, izvršna i sudska), a potom do razgraničenja u pogledu organizacije i delokruga rada. Ovo je *era industrijske revolucije*, koju karakterišu, s jedne strane, naučnotehnička dostignuća i povećanje proizvodnje uvođenjem mašina u proces rada, razvojem saobraćaja, edukacijom stanovništva, dok, s druge strane, dolazi do klasnih raslojavanja i socijalnih nemira, koji uzrokuju nastanak siromaštva, povećanje i pojavu novih oblika kriminaliteta.

Usled razvoja industrije nastaju demografske promene¹, proširuju se gradske sredine i povećava saobraćaj, što uslovljava veće angažovanje ljudstva i resursa. Javlja se potreba za uvođenjem posebnih službi za pojedine grupe policijskih poslova, a pod uticajem naučnih dostignuća, u upotrebu ulazi nova oprema. Delovanje policije je u skladu s legalizacijom i demokratizacijom društva i policija sve više postaje servis građana. Slabi uloga policijske prinude, a akcenat se stavlja na obrazovanje i obuku policijskog kadra shodno novonastalim potrebama društva.

Pod uticajem svih tih faktora dolazi do *reforme policije* i promena metoda rada. Zadaci se sužavaju na održavanje reda i mira, prevenciju i represiju kriminala i zaštitu poretka, a policija se organizaciono izdvaja iz uprave kao po-

¹ Demografske promene se odnose na migracije stanovništva iz slabo razvijenih oblasti zemlje u gradske (urbane) sredine.

seban resor. Za pojedine poslove koje je obavljala policija, a koji su više upravne prirode, formirane su posebne službe u okviru izvršnog aparata.

Najbolji primer modernizacije rada policije u ovom periodu predstavljaju reforme koje je u Engleskoj načinio Ser Robert Pil (Sir Robert Peel), kada je kao državni sekretar predložio formiranje Metropolitenske policije u Londonu. Osnovni razlozi koji su doveli do reformi su bili neefikasnost postojeće policije i nemogućnost da se prilagodi povećanom broju prestupnika i maloletnih delinkvenata usled velike nezaposlenosti i siromaštva. Akt o Metropolitenskoj policiji je usvojen još 1829. godine i u njemu su začeti budući temelji i osnovni *principi* moderne policije i to:

- profesionalni sastav (osoblje iz civilstva, plata kao naknada za rad);
- sistem zvanja (činova) i jednoobrazno uniformisanje;
- poluvojni karakter policijske organizacije, i
- načela i standardi u radu: primena zakona, preventivna uloga u sprečavanju kriminala i nereda, delovanje u skladu s ovlašćenjima, uslužni servis građana, stalni kontakti s javnošću, poverenje, odobravanje i razumevanje za policijsko delovanje i slično (Keilling & Moore, 1991).

Dalje se naglašava značaj odnosa s javnošću koji odslikava istorijsku tradiciju da je „*policija javnost, a javnost policija*“. Policiju predstavljaju članovi javnosti koji su plaćeni da posvete punu pažnju dužnostima svakog građanina i da postupaju u interesu dobrobiti opstanka zajednice. Kao začetnik moderne policije, Ser Robert Pil je shvatio neophodnost obavljanja policijskih dužnosti na jedan drugačiji način, kojim se, pre svega, *preventivnim delovanjem* dolazi do rezultata, uz saradnju i podršku javnosti, odnosno s minimalnom upotrebom sredstava prinude. Definisao je blisku saradnju policije i građana koja je pomogla u očuvanju reda u Londonu.

Prema originalnoj zamisli osnivača Metropolitenske policije, primarni posao i zadaci pripadnika policije pre svega su *prevencija kriminala i očuvanje društvenog poretka*, a ne otkrivanje krivičnih dela. Policija ima ulogu lokalnih službenika, koji se bave aktivnim očuvanjem reda interakcijom sa zajednicom kojoj služe. Prema tom shvatanju, efikasno obavljanje poslova policije se ogleda u nepostojanju prestupa na terenu i uspešnosti njihovog svođenja na što manju meru. Pomenuto shvatanje rada policije je predstavljalo osnovu za nastanak i razvoj savremenog koncepta *community policing*, tj., policijskog rada u okviru zajednice.

Međutim, ideja otvaranja policije prema zajednici i reagovanja na njene probleme ustupila je mesto, tokom XX veka, jednom drugačijem modelu, poznatijem pod nazivom *tradicionalni koncept organizacije i rada policije*. Koncepti tradicionalnog i savremenog policijskog rada su međusobno suprotstavljeni u polaznoj analizi:

* *Tradicionalni* policijski rad ima represivan karakter (učinjeno krivično delo → prijava → rešavanje).

* *Savremeni* policijski rad ima preventivan karakter (komunikacija → uočavanje problema → eliminisanje uzroka problema → stvaranje poverenja u zajednici) (Keilling & Moore, 1991).

3. Tradicionalni koncept

Tradicionalni koncept predstavlja primaran oblik policijskog delovanja sve do osamdesetih godina XX veka. Nalazimo ga kako u totalitarnim autokratskim sistemima, tako i u zapadnim demokratijama.

U *totalitarnim sistemima*, ovaj oblik dodatno odlikuje militarizacija policijske organizacije, kada su primena sile i brutalnost glavni oslonac vladajuće elite. Policija ovde ima izraženu ulogu političke policije, vlast je koristi za borbu protiv političkih neistomišljenika, što uz prekomernu upotrebu sredstava prinude stvara negativan stav u zajednici i njeno distanciranje. Policija se doživljava kao institucija u službi vlade, kojom se zadire u prava i slobode građana, a ne kao njihov servis. Njena *represivna uloga* je prenaplašena, tako da se uspeh ogleda u broju rešenih krivičnih dela i smirivanju tenzija među nezadovoljnim građanstvom, dok je otklanjanje uzroka prestupništva u drugom planu. Preventivni rad u vidu pozorničke i patrolne delatnosti ne daje rezultate zbog zaziranja i straha građana od policije. Takav sistem je postojao u nekadašnjem Sovjetskom Savezu i u ostalim istočnoevropskim komunističkim zemljama do 90-tih godina prošlog veka, ali je i danas na snazi u nekim zemljama Azije i Južne Amerike.

U *zapadnim zemljama*, akcenat je stavljen na demokratizaciju društva, legalitet i poštovanje ljudskih prava, pri čemu se težilo ka uspostavljanju partnerstva između policije i građana. Ova konstatacija se može smatrati samo težnjom zapadnih demokratija, jer je u XIX i u skoro celom XX veku to bilo na nivou teorije. Ove države imaju kapitalističko uređenje i karakteriše ih brz naučnotehnički napredak. S druge strane, *liberalni kapitalizam* uzrokuje pojavu velikog klasnog raslojavanja, pojavu malobrojnog sloja bogatih monopolista, nasuprot velikom broju siromašnih građana. Takođe, jedan od negativnih činioca jesu izraženi *rasizam* i netrpeljivost prema doseljenicima iz nerazvijenih zemalja, uprkos stalnom propagiranju prava, sloboda i jednakosti svih građana pred zakonom. Bezbednosna problematika postaje sve složenija, policijski rad i resursi se zasnivaju na rešavanju težih krivičnih dela, dok sitni prestupi, koji u najvećoj meri opterećuju zajednicu, ostaju u drugom planu. Policija često biva korumpirana od strane bogatih pojedinaca, a 50-tih i 60-tih godina prošlog veka u SAD je jako izražena rasna diskriminacija prema crnačkoj populaciji.

3.1. Politička era

Politička era je period razvoja policije koji traje od 1840. do 1930. godine, a kao što se iz samog naziva može videti, taj period obeležava bliska povezanost policije i interesnih grupa na vlasti. Ako se uporede američka i engleska policija iz tog perioda, dolazi se do zaključka da je u SAD postojao decentralizovan policijski sistem, dok je u Engleskoj dominirao centralizovan policijski aparat (Milosavljević, 1997). Engleska policija je bila pod okriljem kralja, postojale su unutrašnja kontrola s viših hijerarhijskih lestvica, kao i direktna podređenost višem nivou, a šef policije je mogao da otpušta podređene pripadnike zbog nediscipline i loših rezultata.

Decentralizacija podrazumeva podelu na određene regione i okruge, veće slobode u donošenju odluka i organizovanju unutrašnjeg ustrojstva službe, dok je autoritet iz centrale u drugom planu. Shodno potrebama lokalne zajednice, obrazuju se policijska odeljenja i, u okviru njih, pojedini odseci, koji su, pored tradicionalnog policijskog posla, imali i zadatak da obezbeđuju privremeni smeštaj za doseljenike i da im pružaju pomoć u nalaženju posla, kao i odsek koji se bavio brigom o beskućnicima. Pošto je policija bila blisko povezana s politikom, to su *političari*, u skladu sa sopstvenim interesima, postavljali šefove policije iz svojih redova i imali uticaj na izbor osoblja u jedinicama policije. Ti pripadnici su regrutovani iz okruga u kojima su radili, tako da su dobro poznavali lokalne prilike. Ovaj sistem se nazivao *patronažni*, odnosno *sistem položaja*, a njegov moto je bio: „pobednik dobija položaje“ (Milosavljević, 1997).

Unutar gradova su postojale glavne i pomoćne policijske stanice, koje su bile organizovane prema poluvojnom principu. Kadrovska politika u stanicama u vezi s primanjem, otpuštanjem i napredovanjem, kao i samo rukovođenje stanicama, bili su pod stalnim patronatom političara na vlasti, tako da su komandiri stanica bili u stalnom kontaktu s njima i skoro nijedna odluka nije mogla da se donese bez njihovog znanja.

Sistem decentralizacije je uslovio *nedostatak organizacione kontrole*, tako da je *negativna selekcija* bila uzrokovana političkom podobnošću, što je za rezultat imalo nesposobnost u rukovođenju i nedostatak discipline među pripadnicima policije. Rad policije na terenu se odvijao i u vidu patrolne delatnosti, koja se uglavnom vršila pešice zbog nedostatka prevoznih sredstava, što je omogućavalo stalni kontakt s građanima a, samim tim, i stvaranje poverenja i bliskih odnosa policije sa zajednicom. Pored funkcija sprečavanja nereda i otkrivanja krivičnih dela, policija je imala ulogu servisa građana, izlazeći u susret njihovim zahtevima, tako da se može reći da je policija uspešno zadovoljavala *očekivanja građana*, ali i političke elite tog vremena.

Glavni nedostatak političke ere je bila *korupcije* kako političke elite, tako i zajednice u kojoj su policajci vršili svoje delatnosti (SAD za vreme prohibicije). Pored toga, policija je, pod uticajem politike, čvršće sprovodila nepopularne zakone, koji su često bili na štetu manjinskih grupacija u zajednici. Građani, kojima su ti zakoni išli na štetu, često su davali mito policiji kako bi izbegli punu primenu zakona, pri čemu se, u velikoj meri, pribegavalo diskrecionim ovlašćenjima.

3.2. Era reformi

Era reformi je period razvoja policije od 1930. do 1980. godine, pri čemu se delovanje policije može smatrati *klasičnim*, odnosno *tradicionalnim*. Osnivačem ovog načina organizacije i funkcionisanja policije smatra se August Volmer (August Vollmer), koji je zagovarao drastične promene u organizaciji i funkcionisanju odeljenja policije. Ova era se često naziva i *progressivna era* (Keilling & Moore, 2000).

Polazna tačka pri razmatranju ove ere je ideja da se rukovođenje u policiji, ali i policijska primena zakona na terenu, oslobode patronaže politike i političara. *Položaj šefa policije* nije zavisio od političke pripadnosti, već je postao civilni položaj koji se dobijao shodno stručnosti i sposobnostima, a u pojedinim slučajevima, šefovi su dobijali doživotni položaj od strane policijske komisije. Ugovorom su bili predviđeni uslovi rada, kao i okolnosti u kojima može doći do smene s tog položaja. Što se tiče policajaca u patrolama, napuštena je praksa da policajci rade u četvrtima u kojima stanuju. Bilo kakav uticaj na rad policije od strane političara, kao i pripadnika zajednice preko prijateljskih i rodbinskih veza, smatran je korupcijom. Policija je svoje delovanje usmeravala ka striktnoj primeni zakona i suzbijanju kriminaliteta, pri čemu je akcenat stavljan na lišavanje slobode i privođenje prestupnika. Problemi koji nisu bili u tolikoj meri društveno opasni ostavljani su po strani i vremenom su prebačeni na druge ustanove, poput problema u porodici koji su preusmereni ka službama za socijalni rad.

Tokom ere reformi je došlo do profesionalnog *distanciranja policije od društvene zajednice* kojoj služi, pa je čak postojala velika *centralizacija* službe u vidu piramidalno-hijerarhijske strukture u lancu komandovanja, uz određenu kontrolu celishodnosti i zakonitosti rada na svim nivoima. S povećanjem i pojavom novih oblika krivičnih dela obrazuju se *specijalizovane jedinice*, odeljenja i odseci za suzbijanje pojedinih vidova krivičnih dela, kao što su: razbojništva, maloletnička delinkvencija, narkodelikti i dr. Razvijaju se forenzičke službe, čime sve veći značaj dobija otkrivanje materijalnih dokaza. Zatim se obrazuju posebne (specijalne) jedinice za sprečavanje nereda

i antiterorističke jedinice, u skladu s novim bezbednosnim izazovima. Takvom podelom rada se postiže da radnici budu stručniji u pojedinim oblastima, a samim tim i bolji rezultati. Kada je reč o patrolnoj delatnosti, teži se smanjenju diskrecionih ovlašćenja i čvrstom sprovođenju zakona. Ovaj period reformi je značajan jer se u okviru njega definiše novi pristup policiji i njenom radu, koji se smatra profesionalnim.

3.3. Era profesionalizacije

Osnovu ere profesionalizacije čini shvatanje da su policajci *profesionalni borci protiv kriminala*, pri čemu se u svom radu rukovode principom „tanke plave linije“, što podrazumeva da policija predstavlja barijeru između devijantnih pripadnika društva i građana koji poštuju zakon. Unapređeni su metodi rada, razvijeni su administracija i menadžment i sve je veća primena savremenih informacionih sistema (kompjutera i telekomunikacionih sredstava). Posebno je značajno uvođenje *auto patrola*, koje su potisnule preventivne pešačke patrole, prepoznatljive u ranijim periodima razvoja policije.

Centralna ideja ovog načina delovanja jeste poziv u policijsku centralu kako bi se prijavio zločin, odakle bi se pristupilo organizovanju i koordinaciji patrola na terenu prema rasporedu rada i u zavisnosti od situacije. Nakon obaveštenja iz centrale, auto-patrola bi brzo reagovala, težeći da za što kraće vreme dođe na mesto zločina. Takvim, centralizovanim načinom komunikacije se smanjuje važnost neposrednog kontakta između lokalnog policajca i zajednice, čime se gube informacije vezane za svakodnevne probleme određene sredine.

Delovanje policije u okviru ovog modela ima naglašen *represivan karakter*, što podrazumeva da je težište policijske organizacije na uspostavljanju određenih linija rada, koje se bave specifičnom problematikom. Za rukovodioce tih jedinica merilo uspeha je *statistika*, odnosno broj rasvetljenih krivičnih dela. Među njenim pripadnicima je rašireno shvatanje da je suština policijskog posla u brznoj intervenciji, otkrivanju i hapšenju prestupnika i što manjem utrošku vremena na neke, za njih nebitne probleme građana, jer policajci profesionalnog modela sebe ne smatraju „socijalnim radnicima“.

Ere reformi i profesionalizacije policijskog rada su bile usredsređene na sužavanje policijske funkcije, kako bi se pristupilo rešavanju problema koji predstavljaju veću društvenu opasnost, uz strogu primenu zakona i uz minimalno slobodno i široko tumačenje propisa. Delatnost je, u većoj meri, okrenuta ka suzbijanju, a ne uočavanju i otklanjanju uzroka prestupa. Prilikom vršenja dužnosti, policija je uglavnom bila autonomna u odnosu na druge bitne društvene činioce.

4. Savremeni pristup i novi strateški koncept policijske organizacije

Klasičan pristup rešavanju bezbednosnih problema nije dao željene rezultate jer, uprkos razvoju novih metoda rada i organizacionih jedinica, nije smanjen broj prestupa, već se s napretkom društva njihov broj povećao, a javili su se i novi oblici krivičnih dela. Policija se svojim angažovanjem na terenu udaljila od običnih građana i izgradila sliku autoriteta koji strogo profesionalno sprovodi zakon, dok prema običnim građanima zauzima distanciran i neutralan stav. Krajem 70-tih godina prošlog veka obrazuju se istraživački forumi i analizira neuspešnost policijskog delovanja, pri čemu se dolazi do zaključka da se moraju izvršiti korenite promene i naponi usmeriti ka izgradnji novog strateškog koncepta, koji podrazumeva približavanje zajednice i policije, kao i stvaranje osnova za uspostavljanje novog i partnerskog odnosa između tih društvenih činilaca.

U sklopu *revizije tradicionalnih metoda* u radu policije beleži se značajna aktivnost nekoliko, uglavnom nevladinih organizacija (NVO) širom Sjedinjenih Američkih Država, kao što su: Policijska fondacija, Istraživački forum izvršnih organa policije, Nacionalna organizacija tamnoputih pripadnika policije, Grupa gradskih šerifa Nacionalnog udruženja šerifa, Međunarodno udruženje šefova policije i dr. Pomenute organizacije su pokrenule mnogobrojne inicijative za usvajanje različitih programa radi unapređenja veza policije sa zajednicom kojoj služe i čije pripadnike štite.

U te programe se ubrajaju različite *kampanje* vezane za odnose s javnošću, prevenciju kriminaliteta, suzbijanje narkodelikata, razvoj saobraćajne kulture i podizanje nivoa bezbednosti uopšte.

Odnosi s javnošću obično podrazumevaju jednosmerno angažovanje na unapređenju predstave o policiji među građanima. Odeljenja policije, u tom smislu, osnivaju *otvorene kuće* i angažuju portparola, koji će se baviti školama i zajednicom. Mnoga odeljenja policije su osnovala i *kancelarije za odnose s javnošću* i angažovala službenike koji će se baviti njihovim poslovima². Ti naponi odražavaju sve veću potrebu za dobijanje podrške, izraženu u redovima policije.

Tokom prethodnih nekoliko decenija, a posebno krajem sedamdesetih godina, naročito usled širenja nepoverenja između policije i javnosti, mnoga odeljenja policije su pokrenula programe za poboljšanje odnosa sa zajedni-

² Šire: Kešetović, Ž. (1997). Zadovoljstvo zajednice policijom: Zapadno australijsko iskustvo. *Bezbednost*, 4.

com. Za razliku od napora usmerenih ka odnosima s javnošću koji se obično svode na jednosmernu komunikaciju s medijima, *programi odnosa sa zajednicom* predstavljaju mehanizam približavanja policije i zajednice, poput izolovanih taktika policije, timskog rada i službenika za resurse zajednice. Napori na unapređenju odnosa sa zajednicom često obuhvataju i učešće građana u programima prevencije kriminala.

4.1. Era zajednice

Prema istorijskopравnim izvorima, era zajednice ima korene u Izveštaju *Kernerove komisije*, koji je u februaru 1968. godine objavio predsednik Nacionalne savetodavne komisije za građanske nemire. U Izveštaju je osuđen *rasizam* u Sjedinjenim Američkim Državama, a zvaničnici su pozvani da pruže pomoć zajednicama tamnoputih građana. Era zajednice je period razvoja policije od 1980. godine do danas, kada su osamdesetih godina prošlog veka odeljenja policije počela da eksperimentišu s povećanim učešćem zajednice i kada je počeo neobjavljeni „rat protiv kriminala“. Tokom te decenije, u nekoliko gradova je testiran novi pristup u radu policije u smislu *rešavanja problema*, pri čemu je akcenat stavljan na prevenciju, a ne na represiju (suzbijanje) kriminala.

Postepeno, pripadnici organa reda su se povinovali želji građana za drugačijom vrstom rada policije. Danas postoji značajna interakcija građana i policije u rešavanju problema. Iako i dalje ima aktera koji se opiru promenama, policijske agencije danas deluju u skladu s potrebama zajednica kojima služe. Značajne promene u načinu tretiranja seksualnih delikata, nasilja u porodici, seksualne zloupotrebe dece, vožnje u pijanom stanju i problema nestale dece, ukazuju na nove načina reagovanja. Javnost želi da je *policija proaktivna*, a ne samo da hapsi kriminalce nakon što izvrše krivična dela. Rečju, tokom ere zajednice policija je ponovo uspostavila bliske odnose sa zajednicom.

Era zajednice se označava različitim imenima u policijskopравnoj praksi i doktrini, kao što su: rad policije u okviru zajednice, rad policije orijentisan ka zajednici (COP), rad policije u susedstvu i slično. Trenutno se najčešće koristi termin *community policing* (*policijski rad u okviru zajednice*). U središtu većine „novih“ pristupa jeste povratak antičkoj ideji *odgovornosti zajednice za dobrobit društva*, čime pripadnici policije postaju deo zajednice, umesto da budu odvojeni od nje.³

³ Šire: Simić, B. (2009). Savremeni koncept policijskog rada u okviru zajednice. *Bezbednost*, 1–2 (tekst je recenziran i u pripremi).

Tabela 1 – Tri ere u radu policije: karakteristike (Keilling & Moore, 1991)

	Politička era od 1840. do 1930.	Era reformi od 1930. do 1980.	Era zajednice od 1980. do danas
Ovlašćenja	politička i zakonska	zakonska i profesionalna	podrška zajednici (politička), zakonska i profesionalna
Funkcija	širok spektar usluga	kontrola kriminala	pružanje opštih usluga
Organizacioni dizajn	decentralizovan	centralizovan, klasičan	decentralizovan, jedi- nice, matrice
Veze sa zajedni- com	bliske	profesionalne, distancirane	bliske
Taktika i teh- nologija	patrola koja se sprovodi pešice	preventivna patrola i brzo reagovanje na pozive	patrola koja se spro- vodi pešice, rešavanje problema, odnosi s javnošću
Ishod	zadovoljstvo građana i političara	kontrola kriminala	kvalitet života i zado- voljstvo građana

4.2. Policijski rad u okviru zajednice (*community policing*)

Policijski rad u okviru zajednice, kao *novi model organizacije* policije, počeo je najpre da se primenjuje u SAD početom 80-tih godina XX veka, da bi od 90-tih godina zaživeo i u zemljama Zapadne Evrope (Velika Britanija, Norveška, Danska, Švedska, Holandija, Francuska, Nemačka), zatim u nekim zemljama Azije (Hong Kong, Japan) i u Kanadi i Australiji. Od 2000. godine, *community policing* je aktuelan i u postkomunističkim zemljama Istočne Evrope, koje se nalaze u tranziciji.

Model policijskog rada u okviru zajednice se sve više prepoznaje kao idejni temelj koji najviše odgovara demokratskoj policijskoj službi. Ovaj pristup se temelji na poštovanju ljudskih prava, odgovornosti i potrebi da se delotvorne policijske operacije sprovedu u partnerstvu sa zajednicama, za čije potrebe policija kao servis vrši javne usluge. Takva filozofija je usredsređena na zajednicu (javnost) i njene potrebe, kao i na to da policija odgovorno i poštujući ljudska prava služi zajednici.

Izraz *community policing* (policijski rad u okviru zajednice) ima mnogo različitih definicija i donekle je devalviran zbog česte i sveopšte upotrebe. Za potrebe ovog referata opredelili smo se za radnu *definiciju* prema kojoj „*community policing* predstavlja *novu filozofiju* policijskog rada, zasnovanu na ideji da *policajci i građani rade zajedno*, te da na različite kreativne načine *rešavaju probleme* na nivou lokalne zajednice, vezane za kriminal, strah od kriminala i druge, različite društvene poremećaje“ (Trojanovicz, 1990).

Osnov nove filozofije čini uverenje da postizanje tih ciljeva zahteva od policije *razvitak novih, kvalitetnih odnosa* s građanima koji poštuju zakone, u sklopu kojih će građani dobiti priliku da definišu *prioritete* i da se uključe u različite aktivnosti radi unapređenja kvaliteta ukupnog života u zajednici u kojoj žive. Dakle, „*community policing* pomera središte delovanja policije s intervencija po prijavama građana na rešavanje problema u *partnerstvu* sa zajednicom. Na taj način, zajednica učestvuje u sopstvenoj policiji, policija i zajednica rade zajedno mobilisući resurse kako bi se dugoročno rešili problemi koji utiču na javnu bezbednost, pre nego da policija sama kratkoročno reaguje na incidente kada se oni dogode“ (Trojanovicz, 1990).

Policijski rad u okviru zajednice je kako *nova filozofija* (način razmišljanja), tako i *organizacijska strategija* (način da se sprovede filozofija) koja dozvoljava policiji i zajednici da zajedno rade i pronalaze nove načine za rešavanje problema, krivičnih dela i svih drugih vidova ugrožavanja bezbednosti građana, s ciljem poboljšanja kvaliteta života u zajednici (Goldstein, 2000). Filozofija se zasniva na verovanju da građani zaslužuju i imaju pravo da kažu svoje *mišljenje* i da *utiču na način rada policije*, u zamenu za sopstveno učešće i podršku u tom radu. Takav način rada se zasniva na stanovištu da rešavanje problema u zajednici zahteva da se policiji i javnosti dozvoli da ispituju nove načine pristupa svih članova zajednice, izvan uskog okvira pojedinačnih krivičnih dela ili incidenata.

Nakon sagledavanja i prihvatanja sopstvenog mesta i uloge u društvu, *policijski službenici* moraju podići nivo *aktivnosti policije* u pravcu uveravanja pripadnika lokalne zajednice u istinsku promenu filozofije vršenja policijskih poslova i načina pružanja usluga zajednici. S druge strane, zahvaljujući noveliranom odnosu i poziciji policije kao ravnopravnog partnera, *građani* počinju da prihvataju sopstvenu ulogu u zaštiti lične i imovinske sigurnosti, čime se stvara osnov za implementaciju projekta. *Zajednica* ima posebnu ulogu u tom procesu, jer podrazumeva informisane pojedince i aktivne predstavnike koji glasno iskazuju svoje mišljenje, nude svoju stručnost i resurse i preuzimaju odgovornost za svoje postupke.⁴ Policija mora biti usmerena ka građanima kao korisnicima usluga jer će, na taj način, poboljšati efikasnost, poverenje i lakše preći na *problemski orijentisan rad (bezbednosne potrebe – bezbednosne usluge)*.

Prema usvojenim principima u doktrini i praksi, kao celishodne *preporuke* za rad policije u okviru zajednice navode se:

- izvršavanje poslova i zadataka uz saglasnost, bez prisile;
- koegzistencija policije u društvu kao dela zajednice;

⁴ Šire: Gačević G., Vasilijević A., Milenić, Ž. (2007). *Strateški program razvoja policije u zajednici*. Beograd: MUP RS, Direkcija policije, Uprava policije u sedištu.

- prepoznavanje (zajedno sa zajednicom) potreba zajednice;
- partnerstvo s ostalim ustanovama i javnošću;
- usklađivanje policijskog posla s potrebama zajednice, i
- nadležnost za „poslovne usluge“, kvalitet usluga i dr.

Prema navedenim karakteristikama, policija bi trebalo da bude: usluga (efikasna, efektivna i kvalitetna) a ne sila, odgovorna pred zakonom i javnošću, otvorena i prepoznatljiva, profesionalna, usmerena ka ljudima (pitanja vezana za pol, uzrast, etničku pripadnost), vidljiva i pristupačna, savetodavna i uključena u zajednicu, organizacija koja reaguje pravovremeno i deluje preventivno.

5. Zaključak

Kroz različite epohe ljudske civilizacije policijska organizacija je bila u bliskoj vezi s državom i društvom, pa se napredak države istovetno odražavao i na policiju. Postojanje pravnog poretka i stepen legalizma u društvu su se odražavali na delovanje policije u društvu, a posebno na stepen poverenja koju je ova institucija uživala u zajednici.

Paradigma moderne policijske organizacije je poznata londonska Metropolitenska policija, nastala na osnovu Zakona o Metropolitenskoj policiji, koji je bio rezultat opusa Ser Roberta Pila. Zakon je bio praćen nizom principa za obavljanje policijskih poslova, koji se i danas smatraju relevantnim jer naglašavaju ključni značaj saradnje i partnerstva policije sa zajednicom, međusobnih veza i saglasnosti. Kasnije označeni kao „obavljanje policijskih poslova uz saglasnost“ (*policing by consent*), ti principi sadrže imperativ da ciljevi policije moraju izražavati ciljeve društva.

Savremeni koncept community policing nastao je iz pomenutih Pilovih principa, razvoja „ranog“ modela policije u zajednici i reforme organizacije. Sličnost ovih modela je samo konceptualna, dok je primena u praksi različita zbog potpuno drugačijih ambijentalnih činilaca i drugih uslova. *Tradicionalna* policijska organizacija, po svojim karakteristikama, organizacionoj strukturi i menadžerskoj filozofiji, nije bila primerena modernom vremenu i novom modelu rada policije u zajednici, već je pre bila paramilitarna organizacija. Kako su se društvo, država i zajednica razvijali, policija je bila sklonija tome da zadrži centralizovanu organizaciju, zatvoreni režim upravljanja i vojni način komandovanja i kontrole.

Prelazak s tradicionalno reaktivnog i ka akciji usmerenog stila obavljanja policijskih poslova na uslužno orijentisani model *community policing* predstavlja najznačajniju pozitivnu promenu u policijskoj filozofiji. Uvođenje *community policing* je usledilo kao posledica ograničenosti tradicional-

nog policijskog modela, koji je bio pretežno reaktivan u odnosu na kontrolu kriminala i nesposoban da razvije i održi bliske radne odnose sa zajednicom u kontroli kriminala. Zamenom tradicionalnog modela savremenim modelom, policija smanjuje represiju i u prvi plan stavlja *preventivno delovanje*, izlazeći u susret zahtevima zajednice.

Koncept *community policing*, uprkos nekim nedostacima, predstavlja najprihvatljiviji oblik delovanja u današnjim demokratskim društvima.

6. Literatura

- Bošković, G., Simić, B. (2004). Iskustva u realizaciji projekta školski policajac – prijatelj i zaštitnik dece. *Bezbednost*, 5, 761–775.
- Gačević, G., Vasiljević, A., Milenić, Ž. (2007) *Strateški program razvoja policije u zajednici*. Beograd: MUP RS, Direkcija policije, Uprava policije u sedištu.
- Goldstein, H. (1990). *Problem Oriented Policing*. New York.
- Keilling, G. L., & Moore, M. H. (1991). From Political to Reform to Community: The Evolving Strategy of Police. In J. R. Greene & S. D. Mastrofski (Eds.), *Community Policing: Rhetoric or Reality*. New York: Praeger Publishers.
- Keilling, G. L., & Moore, M. H. (2000). *Community Policing*. New York.
- Kelling, G., Wasserman, R., & Hubert, W. Police Accountability and Community Policing. In M. O. Willard, *Community Policing, Classical Readings*.
- Kelling, G., & Moore, M. The Evolving Strategy of Policing. In M. O. Willard, *Community Policing, Classical Readings*.
- Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
- Milosavljević, B. (1995). Klasična lokalna policija i koncept policije u zajednici. *Bezbednost*, 3.
- Moore, M., Trojanowicz, R., & Kelling, G. (1998). Crime and Policing. In: M. O. Willard, *Community Policing, Classical Readings*.
- Moore, M., & Trojanowicz, R. Corporate Strategies for Policing. In M. O. Willard, *Community Policing, Classical Readings*.
- Morash, M., & Ford, K. (Eds) (2002). *The Move to Community Policing*.
- Nikač, Ž. (2007). *Policija u zajednici*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Palmiotto, M. (2000). *Community Policing: A Policing Strategy for the 21st Century*. Maryland.
- Trojanovitz, R., & Bucquerox, B. (1998). *Community Policing, How to Get Started*. Cincinnati, OH.
- Willard, M. O. (2004). *Community-Oriented Policing*. New Jersey.
- Wilson, J., & Kelling, G. Making Neighborhoods Safe. In Alpert-Piquero, *Community Policing, Contemporary Readings*.

DEVELOPMENT AND ORGANIZATION MODERN
CRIMINALISTIC POLICE

Summary

In the introduction of the paper briefly points to the creation, development and predacious theoretical concept of "community policing" era and the beginning of modernization of the police, and subjected to critical of the traditional concept of the political era, the reform era and the professional model of the police organization. Central part of the exposure is about the modern approach to the organization of the police and the establishment of a new strategic concept, the current periodically police in combating crime. In the era of community occupies a dominant place a new model of policing in the finals of society. In points to the initial results of the concept "community policing", in the context the development of new models of police ("Service").

POLITIČKA EKOLOGIJA ENERGETSKE BEZBEDNOSTI

*Nadić D.¹, Milašinović S.²

¹*Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu*

²*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Politika u oblasti energetike spada u red strateških pitanja savremenih društava – kako pojedinačnih država, tako i međunarodne zajednice, saveza i odnosa na kojima počiva. Kao jedno od značajnih pitanja u funkciji razvojnih mogućnosti, privredne, ekonomske, vojne i tehnološke moći jedne zemlje, pitanje energetske politike danas se sve više pretvara u složenu kalkulaciju nužnosti i ograničenja. Resursi energenata su ograničeni i neobnovljivi, a potražnja za njima je u stalnom porastu jer je funkcionisanje modernih ekonomija bez njih nezamislivo. U uslovima globalizovane industrije i svetskih ekonomskih tokova, posebno trgovine, neprestana i sigurna proizvodnja energije pitanje je i međunarodnog prestiža. U radu se analiziraju politički odnosi i kontroverze, koji determinišu kreiranje strategija nacionalne i globalne energetske bezbednosti, na primerima Sjedinjenih Američkih Država, Venecuele i Ruske Federacije.

Ključne reči: politička ekologija, prirodni resursi, energija, energetska bezbednost, politika.

1. Politička ekologija i proučavanje ekološke i energetske bezbednosti

Razmatranja o energetici i energetske problemima već davnih sedamdesetih godina prošlog veka izašli su iz uske sfere prirodnih nauka. Sve više društvenih nauka, a naročito sociologija i političke nauke, bave se izučavanjem problema energetske politike, stabilnosti i bezbednosti. Energija se sve više posmatra ne kao vrednost sama po sebi koja obezbeđuje egzistenciju ži-

*Corresponding author: e-mail: darko.nadic@fpn.bg.ac.rs

vog sveta i ne samo kao upotrebna vrednost koja svoju cenu iskazuje kroz „korišćenje, eksploataciju, iskorišćavanje prirodnih resursa“, odnosno kao sredstvo za zadovoljavanje fizičkih i drugih potreba ljudi, održavanje proizvodnje, stvaranje profita, investiranje. Politika posmatra energetska pitanja kao sredstvo koje služi za uspostavljanje i osiguravanje stabilnosti socijalnog sistema, odnosno za uspostavljanje „socijalnog mira i stabilnosti“, bez obzira na to što taj socijalni mir destabilizuje ekološki sistem (ekosistem) i što će, u doglednoj budućnosti, neposredno i korak po korak ugrožavati socijalni mir.

Između ekološkog, prirodno-naučnog i klasičnog političkog poimanja energetike politička ekologija uspostavlja naučnu i metodološku vezu politike, životne sredine i ekonomije, odnosno politička ekologija je politikološka disciplina koja uspostavlja vezu između distribucije (političke) moći i ideološke analize socioekoloških odnosa.

Cilj političke ekologije jeste pokušaj da se da odgovor na pitanja društvenih nauka o odnosima ljudskog društva, kao biokulturnog i političkog kompleksa i humanizovane prirode. U tom smislu, politička ekologija predstavlja pojam „kišobran“ koji u sebe uključuje različita shvatanja pojmova politika i ekologija, odnosno životna sredina. Imamo tri tipa shvatanja: *razumevanje politike korišćenjem metoda i termina ekologije* (kao što se životinje i biljke mogu razumovati samo u okviru svojih vrsta, tako se države i društva mogu razumeti samo u okviru većih sistema); kao izučavanje političke borbe za kontrolu prirodnih resursa (odnosno, kao vrstu političke borbe čiji je krajnji rezultat determinisan različitim pristupom prirodnim resursima), i *istraživanje biotičke različitosti i eksploatacije prirodnih resursa*.

Politička ekologija treba da istražuje kako *politika i političke pojave, politički odnosi, institucije i subjekti političkog života utiču na odnos društva prema životnoj sredini*. Ova definicija političke ekologije, kao dela političkih nauka, ali i kao „nadogradnje“ socijalne ekologije, podrazumeva da se u okviru tih grupa političkih odnosa podrazumevaju i ekonomski ali i svi drugi odnosi koji postoje u nekom društvu. Ovako definisana politička ekologija ima četiri dimenzije: istražuje specifične sektorske politike (ekološka politika) i posebne političke procese koji utiču na odnos društva prema životnoj sredini, ali i uticaj specifičnih društvenih grupa, klasa, slojeva, pokreta; ideološke momente koje te politike nose sa sobom, kao specifična ekološka ideologija koja ima dva pojavna oblika: ekologizam i envajronmentalizam kao dva oblika delovanja ekoloških (ekologističkih) partija i ekoloških pokreta; ekologija kao kritika tradicionalne, konzervativne politike, gde se ekologija tretira kao subverzivna delatnost; ekološka svest kao politička svest, koja se pita o uzrocima i posledicama odnosa između društva i prirode

U tom kontekstu, socijalna ekologija, kao i politička ekologija, ima u svom predmetu proučavanja i pojam bezbednosti kao osnovni pojam, iz koga proizlaze posebni pojmovi kao što su nacionalna bezbednost, međunarodna bezbednost, politička bezbednost, vojna bezbednost, ekonomska bezbednost, socijalna bezbednost i, posebno, ekološka bezbednost. Osnovni pojam i za socijalnu i za političku ekologiju jeste svakako ekološka bezbednost. Za definisanje ekološke bezbednosti u okviru političke ekologije neophodno je poći od definisanja opšteg pojma bezbednosti. *Bezbednost* je, kako ističe Vera Arežina, „društvena pojava u tom smislu što ljudi, njihove zajednice, organizacije i institucije postaju svesne opasnosti iz raznih izvora, sadržaja, oblika i intenziteta, koje mogu naneti štete njihovoj egzistenciji (fizičkom (telesnom) i psihičkom integritetu, materijalnim dobrima, kulturi i prirodnom okruženju) i preduzimaju razne, sada prvenstveno organizovane i sistematske mere zaštite od tih opasnosti. Te mere nazivamo bezbednosnim, a organizacije i organe društva shvatamo kao organe bezbednosti.“¹ Iz pojma opšte bezbednosti je moguće izvesti i pojam ekološke bezbednosti. Pod *ekološkom bezbednošću* se podrazumeva „veoma složen proces suprotstavljanja ugrožavanju iz bilo kog izvora, bilo koje vrste i bilo koje komponente prirodne celine, uključujući i ljudsko društvo, pri čemu se ostvaruje neki stepen zaštićenosti od opasnosti po egzistenciju, potrebe i interese.“ (Galoa, 1997). U tom smislu, a imajući u vidu obezbeđivanje daljeg razvoja svet-skog društva u uslovima oskudice neobnovljivih prirodnih resursa, moguće je govoriti i o energetske bezbednosti kao podvrsti ekološke bezbednosti. Stoga je potrebno da se energetska bezbednost proučava i definiše i sa stanovišta političke ekologije, jer politika više nego ijedan drugi faktor utiče na shvatanje energije kao bezbednosnog pitanja.

Pod energetske bezbednošću na globalnom i nacionalnom nivou često se podrazumevaju dostupnost energenata u dovoljnoj količini i po prihvatljivim cenama, stabilnost isporuka, kao i fizička bezbednost gasovoda i naftovoda. *Energetska bezbednost* definiše se kao stanje u kome jedna nacija, svi njeni građani i preduzeća, imaju pristup dovoljnim količinama energije po razumnoj ceni, bez rizika od prekida u snabdevanju u bliskoj budućnosti. Međutim, ovaj pojam energetske bezbednosti je relativno usko definisan jer se temelji na shvatanju energetske bezbednosti kao podvrste nacionalne bezbednosti. Pojam nacionalne energetske bezbednosti je približno jednak nečemu što bismo mogli definisati kao *energetska samostalnost* ili energetska samodovoljnost. Takvo srećno stanje danas može da priušti samo nekoliko

¹ Arežina, V.: *Problem merenja ekološke bezbednosti*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2008, str. 175–176.

nacija na svetu. Imajući u vidu da su problemi iscrpljivanja prirodnih resursa i problemi proizvodnje, distribucije i prodaje energije i energenata jedan od globalnih problema savremene civilizacije, a da se ceo taj proces obavlja u isprepletanoj i često zamršenoj mreži globalizovane neoliberalne ekonomije, onda je moguće *globalnu energetsku bezbednost* definisati kao *proces u kome je obezbeđen stabilan, siguran i kontinuiran dotok energenata (pre svega nafte i gasa) svim nacijama, uz istovremeno obezbeđivanje minimuma interesa proizvođača, u smislu stabilnih cena i pouzdane tražnje*. Na taj način je moguće govoriti o *održivoj globalnoj energetske bezbednosti* kao specifičnom sporazumu između onih koji imaju izvorišta nafte i gasa i onih koji su samo potrošači.

2. Energija i ekološka katastrofa

Energija je jedan od malobrojnih aksiomatskih pojmova. Kada govorimo o elementarnim česticama ili o samom univerzumu i kada se proučavaju organizmi, jedinke ili čitavi sistemi, energija se javlja kao strukturni činilac života po sebi. Takođe, govoreći o svakom obliku prirodnog ili društvenog organizovanja vidimo da se energija, u svojim različitim vidovima, pojavljuje kao određujući činilac opstanka i razvoja, bilo u obliku toplote i hrane, bilo kao mehanička ili električna energija.

Zato ne čudi što su raspoloživost energetske izvora, način njihove upotrebe, a kasnije i mogućnosti koje je otvorila era (elektronske) tehnologije, zaokupili pažnju mnogih teoretičara sociologije, razvoja civilizacije i društvenopolitičkih sistema. Tako je još pre nekoliko decenija Alvin Tofler, jedan od značajnijih sociologa XX veka, čije vizije budućnosti danas živimo upravo kroz kriterijum dostupnosti i vrste energetske izvora, podelio razvoj ljudske kulture u *tri talasa civilizacije*. Prema Tofleru, društva „prvog talasa“ su se temeljila na kontroli prirodnih i bioloških izvora energije i organizovala u skladu s tim, teško dostupnim resursima, dok je njihova integracija najčešće postizana silom. Nakon njih, društva „drugog talasa“ su stvorila relativno blagostanje, crpeći energiju iz neobnovljivih, fosilnih izvora (ugalj, nafta, gas). Priroda tih resursa ubrzo ih je suočila s granicama rasta. Princip integracije je ekonomska motivacija. U društvima „trećeg talasa“, traga se za obnovljivim izvorima energije (vetar, sunce, bioenergija).

Upravo zato, politika u oblasti energetike spada u red najvažnijih strateških pitanja savremenih društava – kako pojedinačnih država, tako i međunarodne zajednice, saveza i odnosa na kojima počiva. Kao jedno od značajnih pitanja u funkciji razvojnih mogućnosti, privredne, ekonomske, vojne i tehnološke moći jedne zemlje, pitanje energetske politike danas se sve više

pretvara u složenu kalkulaciju nužnosti i ograničenja. Saznanja o raspoloživosti (dostupnosti) energetske izvora i potencijala, ali sve više i njihova namena, vrsta i način upotrebe, utiču na mnoga druga strateška opredeljenja zemalja i njihovih lidera. Na sceni je sve čvršća kauzalnost energetike i ekonomskog prosperiteta, od njih zavisne političke stabilnosti, vojne i ništa manje važne ekološke bezbednosti. Ova poslednja istovremeno otvara novi krug uzročno-posledičnih odnosa, koji će isplivati među prioritete pri donošenju političkih odluka u svim relevantnim domenima, a naročito u oblastima eksploatacije i upotrebe energetske resursa.

Načini i obim potrošnje energije u svakoj zemlji uslovljeni su stanjem ekonomije po sektorima, uključujući i sam sektor energetike, a posebno strukturom i intenzitetom proizvodno-uslužnih aktivnosti, standardom i navikama građana, kao i dostupnošću energetske izvora i ekonomsko-energetskim okolnostima u okruženju. Ne treba gubiti iz vida da energetske situaciju, rizike i budućnost jedne zemlje određuje i niz činilaca na koje ona može imati tek posredan, delimičan uticaj. Prirodno geografsko i klimatsko nasleđe svakako je „teža“ konstanta za energetske budućnost države od nje socioekonomske ostavštine.

Osnovni energetske izvori koji se danas koriste uglavnom spadaju u neobnovljive izvore. To su prirodni gas, ugljen, treset i nafta. Obnovljivi resursi, kao što su drvo, biljke, sunce, vodena snaga, termalni izvori, takođe su u upotrebi, ali znatno manje. Korišćenje svakog od ovih izvora ima svoje ekonomske, ekološke i zdravstvene prednosti i mane i nosi sa sobom određene rizike i pogodnosti, koje prilikom izbora energetske strategije treba imati u vidu jer je izbor energetske strategije istovremeno i izbor ekološke strategije. Siguran i održiv energetske plan je od presudnog značaja za održivi razvoj, ali kao takav još ne postoji. Dok se takav plan ne izradi, prvi korak koji je potrebno preduzeti jeste podsticanje korišćenja obnovljivih energetske resursa, čime će se značajno smanjiti emisija ugljen-dioksida koji se oslobađa sagorevanjem fosilnih goriva, a pritom neće doći do opadanja rasta BNP-a. Važno je smanjiti emisiju ugljen-dioksida, jer veća koncentracija ugljen-dioksida proizvodi efekat staklene bašte.

Stope rasta korišćenja energije ne beleže pad. Industrijalizacija, razvoj poljoprivrede i ubrzan priraštaj stanovništva u zemljama trećeg sveta dodatno će stvoriti mnogo veću tražnju za energijom. Kada bi se potrošnja energije u zemljama trećeg sveta izjednačila s potrošnjom u razvijenim industrijskim zemljama do 2025. godine, potrošnja energije na svetskom nivou bi se upetostručila. Ekosistem planete to ne bi izdržao, posebno ako bi se povećanje zasnivalo na neobnovljivim fosilnim gorivima. Zbog opasnosti od globalnog zagrevanja i kiselih kiša čak je i udvostručenje količine energije koja

se danas koristi isključeno kao mogućnost. Zbog toga, u budućnosti ekonomski razvoj se mora zasnivati na korišćenju manje energije nego danas. Siguran, ekološki i ekonomski isplativ energetska plan koji će održati ljudski razvoj u daljoj budućnosti nesumnjiv je politički imperativ.

3. Biogoriva i nuklearna energija – trajno rešenje ili Pandorina kutija?

Osnovni problem u kontekstu promišljanja energetske bezbednosti u njenoj ekonomskoj, pa i političkoj dimenziji jeste preterana upotreba energije. Svetskom ekonomijom dominiraju naftna industrija i industrija automobila. Kapitalizam zahteva neprestani rast proizvodnje i potrošnje, a izvori energije su ograničeni. Neoliberalni kapitalizam, s parolom da postoji tržište, tržište i ništa drugo osim tržišta, samo je pojačao problematiku razmišljanja i sumnji o tome da li će energije biti u budućnosti. Racionalna opcija, koja je u datim trenucima pre septembra 2008. godine bila nepopularna, bila bi da se utvrdi koja je količina potrošnje energije društveno korisna. Međutim, tako nešto nije moglo da se dogodi zato što je društveni ekonomski život podređen proizvodnji korporacijskih profita, a ne kolektivnom ljudskom blagostanju. I u tom slučaju političke i ekonomske suicidnosti neoliberalnog kapitalizma, ponuđena su dva rešenja kao alternativa nafti i gasu: biogoriva i nuklearna energija (Galoa, 1997). Ove dve nove vrste energije nikako ne mogu da umanje činjenicu da se prava politička igra vodila, vodi i vodiće se oko nafte i gasa. Barem dotle dok ova dva energenta bude u prirodi.

Biogoriva možemo razumeti kao deo opšteg koncepta bioenergije, „obnovljivih“ izvora energije proizvedenih od biomasa. Prva generacija biogoriva se zasniva na korišćenju šećerne trske, žitarica (kukuruza, ječma, pšenice, soje itd.), pirinča i biljnog ulja za dobijanje etanola, koji se potom može koristiti kao pogonsko gorivo. Njihova pojava, prema mišljenju nekih, jeste signal da mogu da odahnu i da je to rešenje koje se tražilo od trenutka kada je postalo jasno da fosilna goriva neće trajati zauvek. Neke zemlje su se ozbiljno prihvatile biogoriva kao rešenja: Brazil i Sjedinjene Američke Države su svetski lideri u industrijskoj proizvodnji etanola. Brazil je, pre svega, najveći svetski izvoznik etanola, koji se u ovoj zemlji proizvodi iz šećerne trske. Tokom 2006. godine SAD su proizvele 18,4 milijarde litara, dok je Brazil imao učinak od 16,3 milijarde litara. Zajedno, ove dve zemlje proizvele su 70% etanola na svetskom tržištu i 90% etanola koji se koristi kao gorivo².

² Bill, P.: *Future Energy. How the New Oil Industry will Change People, Politics and Portfolios*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2007, str. 55–81.

Iako jedan litar etanola proizvodi svega 55% energije koju proizvede litar benzina, smatra se odličnom alternativom i zato ga je propagirala većina razvijenih država, a najviše SAD. Samo ova država je uložila oko 9 milijardi dolara tokom 2007. godine kao pomoć farmerima, ne računajući oslobođanje od poreza i različite druge olakšice. Ipak, cene biogoriva nisu bile mnogo niže od cena benzina i dizela koji su oporezovani. Krajnji rezultat takvog „očinskog“ odnosa prema biogorivima bio je mogućnost za farmere da koriste više od litra fosilnog goriva za proizvodnju litra biogoriva i da i dalje ostvaruju profit. Mnogo je naučnih radova napisano u pokušaju da se objasni ta apsurdna situacija i da se izračuna koliko se stvarno energije koristi da bi se dobio etanol u odnosu na energiju koju taj etanol potom može da oslobodi.³

Pravi i ključni problem vezan za biogoriva postao je očigledan kada je izbila poslednja globalna kriza cena hrane. Kao što smo već opisali, tokom 2007. i 2008. godine cene hrane su dramatično povećane, što je uzrokovalo globalnu krizu stvorivši političku i ekonomsku nestabilnost u različitim regionima sveta, u nerazvijenim, ali i u razvijenim državama. Neki stručnjaci su bili potpuno uvereni da će, naslute li poljoprivrednici veću dobit u sadnji useva namenjenih proizvodnji biogoriva nego što bi je ikada bilo moguće ostvariti u uzgoju za ljudsku prehranu, doći do trajne transformacije poljoprivredne proizvodnje. Američki farmeri, pritisnuti kreditnim obavezama, povećavali su uzgoj kukuruza, unosne sirovine za proizvodnju biogoriva. To je već izazvalo rast cena kukuruza do najvećeg nivoa u poslednjih deset godina. U januaru 2007. godine više od 10 000 Meksikanaca je izašlo na ulice da protestuje zbog rasta cene tortilja za 300%, tj., na 15 pezosa po kilogramu. Uzme li se u obzir da polovina tamošnjeg stanovništva živi s pet ili manje dolara dnevno, jasno je da nije reč o zanemarljivom poskupljenju tih palačinki od kukuruznog brašna – osnovne hrane u meksičkoj kuhinji. Zbog toga je čak morao da interveniše i predsednik Meksika Felipe Calderon, konzervativac koji je čvrsto verovao, u tom trenutku, u ideologiju slobodnog tržišta.

Pitanje koje se tada postavilo jeste do koje mere je povećano korišćenje prve generacije biogoriva uticalo na ovaj duboki poremećaj tržišta. To je potom dovelo do debate „hrana protiv goriva“, odnosno do dileme koliki rizik sa sobom nosi trend sve većeg korišćenja obradivog zemljišta i jestive letine za proizvodnju biogoriva. Ovaj trend je lako predstaviti brojkama. Povećano korišćenje biogoriva (zbog rasta cena nafte od 2003. godine) pove-

³ Olah, G. A., Goepfert, A., & Surya Prakash, G. K.: *Beyond Oil and Gas: The Methanol Economy*, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co KGaA, Weinheim, 2006.

ćalo je korišćenje jestivih žitarica za ovu proizvodnju. Umesto za hranu, 25% celokupne proizvodnje žitarica u SAD koristilo se 2007. godine za dobijanje biogoriva. Međutim, imajući u vidu da bi se svega 16% potreba za gorivom za automobile zadovoljilo čak i kada bi se celokupna američka letina iskoristila za proizvodnju biogoriva, mnogi smatraju da će takmičenje zbog nedovoljne količine obradivog zemljišta usloviti ogroman skok cena hrane.

No, pitanje je do koje je mere proizvodnja biogoriva uticala na poslednju krizu hrane i rast cena. Mišljenja su oštro suprotstavljena i na osnovu tog sukoba se može jasno uočiti i konflikt snažnih interesa i lobija oko tog pitanja. Naime, Svetska banka je jula 2008. godine izdala tzv. *Policy research working paper*, u kome je zaključeno da su „...povećanja u proizvodnji biogoriva u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropi glavni razlog oštrog rasta cena hrane...“, kao i da je „...uticaj biogoriva na rast cena hrane oko 75%, dok se preostalih 25–30% može objasniti visokim cenama nafte i slabljenjem dolara“. Izveštaj je takođe naveo da brazilski etanol na bazi šećera „nije u značajnoj meri povećao cenu hrane“. Istog meseca, i OECD je izdao svoj ekonomski izveštaj koji je bio nešto umereniji u oceni uticaja biogoriva na krizu. Istraživači ove organizacije su se složili s nalazima Svetske banke da je uticaj biogoriva na rast cena značajan, ali su smatrali da ga ne treba preuveličavati. Prema njihovim procenama, učešće razvijenih država sveta u podršci nacionalnim proizvodnjama etanola uticaće na rast cena pšenice za 5%, kukuruza za oko 9%, a biljnog ulja za oko 19% u narednih deset godina.

S druge strane, izveštaj Oxfam-a iz juna 2008. oštro je kritikovao protekcionističku politiku vezanu za biogoriva koju vode bogate zemlje, tvrdeći da je od svih biogoriva brazilski etanol nastao iz šećerne trske, iako „daleko od savršenog“, najprijemčiviji u smislu očuvanja životne okoline i smanjenja emisije štetnih gasova. Oxfam na kraju zaključuje da „bogate zemlje troše godišnje oko 15 milijardi dolara podržavajući sopstvenu proizvodnju biogoriva i blokirajući, u isto vreme, brazilski etanol koji najmanje od svih ugrožava globalnu proizvodnju hrane“.

Na drugoj strani „terena“ su najrazvijenije zemlje sveta koje smatraju da proizvodnja biogoriva može biti istovremeno i „zlatna koka“ za samu zemlju i rešenje problema koji preta da postane egzistencijalan. Zbog toga ne treba da čudi izjava nemačke kancelarke Angele Merkel da je rast cena hrane uzrokovan lošim poljoprivrednim politikama i promenom načina ishrane u zemljama u razvoju, a ne biogorivima kako neki kritičari tvrde. Bivši predsednik SAD Džordž Buš je imao takođe šta da kaže o toj temi: prema njegovom mišljenju, „85% svetske cene hrane je uzrokovano vremenom, povećanom tražnjom i cenom nafte, a svega 15% je uzrokovano etanolom“. Mnogo je

interesantnija sledeća njegova izjava, koja može da odslika u pravom svetlu interese razvijenih zemalja – proizvođača biogoriva: „Visoka cena benzina će podstaći još veća ulaganja u etanol kao alternativu benzinu. Prava je istina da je naš nacionalni interes da naši farmeri stvaraju energiju umesto da je kupujemo iz delova sveta koji su ili nestabilni, ili u kojima su oni koji nas ne vole.“

Kontroverze se ne smiruju. Prošle godine je specijalni izvestilac UN o Pravu na hranu nazvao biogoriva „zločinom protiv čovečnosti“ i pozvao na petogodišnju zabranu korišćenja obradivog zemljišta za te svrhe. Ban Ki-Mun, generalni sekretar UN, odbacio je taj predlog, oprezno rekavši da je neophodno biti pažljiv po tom pitanju, ali da ne treba *a priori* odbaciti nijedan alternativan izvor energije, pa ni biogoriva. Brazilski bioetanolni program je započet u doba velike naftne krize sedamdesetih godina prošlog veka i predstavlja najznačajnije tržište biogoriva na svetu već decenijama. Brazilski bioetanol je ekonomski isplativ, za razliku od američkog koji se proizvodi od kukuruza, a opstaje na tržištu zahvaljujući ogromnim subvencijama. Ipak, pored ekonomske isplativosti, javljaju se i ekološki problemi – hektar šećerne trske apsorbira 13 tona ugljen-dioksida godišnje, a hektar brazilskih prašuma 20 tona. Prašume se najčešće uništavaju zbog širenja plantaža soje, a naročito stradaju amazonske i atlantske prašume, čije je očuvanje neophodno kako bi se zaustavila dalja globalna ekološka degradacija i očuvala bioraznolikost.

U međuvremenu, možda i najbolji način za rešavanje ovog problema leži u pojavi *druge i treće generacije biogoriva*, u čije se istraživanje i razvoj u poslednje vreme ulaže mnogo sredstava. Druga generacija biogoriva se zasniva na korišćenju ostataka iz procesa proizvodnje hrane kao što su kora limuna, korišćeno biljno ulje, reciklirano ulje iz restorana, mast, celuloza, šumski materijal. Komercijalna ulaganja u novu generaciju biogoriva su počela 2006/2007. godine i otišla su mnogo dalje od pilot projekata. Problem koji se javlja i s ovom generacijom je visoka cena transporta etanola do udaljenih lokacija. Naime, pošto je etanol vrlo korozivan, nemoguće je graditi cevovode, već je neophodno koristiti kamione–tankere. To, naravno, povećava cenu jer je opet neophodno koristiti fosilna goriva. Treća generacija, čiji je razvoj još u eksperimentalnoj fazi, možda će pomoći da se jednog dana obesmisli takmičenje „hrana protiv goriva“, jer se zasniva na stvaranju goriva iz algi. Međutim, sve to još nije izvesno, jer nove generacije biogoriva zahtevaju novu tehnologiju, kao i dalji razvoj ulaganja u poljoprivredu.

Nuklearna energija je često isticana kao najbolja alternativa zavisnosti od fosilnih goriva. Međutim, finansijska, a naročito ekološka bezbednosna komponenta korišćenja ove energije neprestano je slabila političku podršku

ovoj alternativni. Korišćenje nuklearne energije deluje, na prvi pogled, jeftino i efikasno, ali nosi rizik nesagledivih razmera – otvara mogućnost zapadanja u novu nuklearnu bezbednosnu dilemu i nema pouzdane mehanizme za odlaganje toksičnog, radioaktivnog nuklearnog otpada koji je realna pretnja zdravlju i životu na planeti. S druge strane, cela svetska kampanja o smanjenju globalnog zagrevanja je izazvala pravu bujicu pronuklearnog raspoloženja političara koji u toj vrsti energije vide više političko, ideološko i ekonomsko spasenje sakriveno pod plaštom proekološke brige za budućnost (Olah et al., 2006). Lažni ekologizam i lažni envajronmentalizam političkih struktura je veoma lako identifikovati ukoliko se ima u vidu da je stvaranje i funkcionisanje sistema nacionalne ekološke bezbednosti intenzifikacijom nuklearnog programa najlakše sakriti pred običnim građanima u vidu dva varljiva podatka: neprestana proizvodnja električne energije za industriju i domaćinstva i, drugo, njena niska cena. Ono zbog čega se nekada nuklearna energija smatrala rizičnom danas se zanemaruje pričom da je tehnologija proizvodnje nuklearne energije napredovala, da je potpuno sigurna u odnosu na tehnologiju koja se koristila osamdesetih godina prošlog veka. Dakle, ideja o postojanju čvrste i stabilne simbioze između energetske efikasnosti, energetske bezbednosti i brige za životnu sredinu jeste, pre svega, rezultat klasične političke manipulacije, odnosno politizacije ekološkog i energetskog problema.

Globalno, problem energetske bezbednosti dobija na značaju s obzirom na činjenicu da su svetski energetske resursi ograničeni, a da se potražnja i potrošnja energenata povećavaju zajedno s porastom svetskog stanovništva i razvojem novih tehnologija. Od 50-tih godina dvadesetog veka ne postavlja se više pitanje da li će svet ostati bez fosilnih goriva, već kada će se to dogoditi. Naftni šok iz 1973. godine stavio je pitanje energetske bezbednosti na dnevni red svetske politike. To što se tada desilo nije bilo rezultat prirodne nestašice nafte, dostizanja „naftnog vrha“, već politički organizovan embargo praćen klasičnim primerom potrošačke panike.⁴ Ali i ta kombinacija potrošačke panike i političkog embarga je izazvala recesiju, racionalizaciju snabdevanja naftom i naftnim derivatima, nezaposlenost itd. Posledice nisu bile samo ekonomske i političke, već i socijalne.

Konflikt u Iraku, gasna kriza u odnosima Rusije i Zapadne Evrope samo su neki od događaja koji i danas stavljaju ovo pitanje u sam vrh prioriteta spoljne politike mnogih zemalja. Za SAD – to je pitanje geopolitičke prirode, za Kinu – jednačina u stopi ekonomskog rasta, za Rusiju – oslonac spo-

⁴ Maugeri, L.: *The Age of Oil. The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*, Praeger Publishers, Westport, 2006, str. 261.

ljne trgovine i ostvarivanja spoljnopolitičkih interesa, dok za Evropljane ono prvenstveno predstavlja problem zbog zavisnosti od uvoza prirodnog gasa.

Resursi energenata su ograničeni i neobnovljivi, a potražnja za njima stalno raste jer je funkcionisanje modernih ekonomija bez njih nezamislivo. Trgovina energentima jeste pitanje od javnog značaja koje zahteva angažovanje državnog aparata i, samim tim, predstavlja predmet državne politike. Drugim rečima, trgovina energentima je postala političko pitanje, a posledica toga je da odnose ne određuju samo ekonomska logika, već i politički motivi i spoljno-politički interesi kupaca i potrošača. Otuda i smanjenje predvidljivosti, a povećanje neizvesnosti i nepoverenja učesnika u lancu energetske zavisnosti. Osim toga, resursi i njihova potrošnja su geografski neravnomerno raspoređeni. Najveći potrošači gasa su zemlje Evropske unije, a njihov glavni snabdevač je Ruska Federacija koja raspolaže trećinom svet-skih rezervi gasa. Najveću potražnju za naftom imaju SAD i „azijski tigrovi“, a glavni izvoznici nafte su zemlje Bliskog istoka. Neravnomeran raspored snaga ponude i potražnje energenata je uslovio da u njihovoj distribuciji vlada odnos zavisnosti na relaciji proizvođač–kupac. Zato trgovina energentima odavno nije samo ekonomsko, već i političko pitanje.

4. Nafta i demokratija nisu kompatibilne

Prva naftna bušotina ili „naftni bunar“ je iskopana 1859. godine u Pensilvaniji. Kada je teški crni mulj pronađen 1870. godine, on nije imao nikakvu tržišnu vrednost u Evropi. Nije imao svoju korisnost jer niko nije znao u koje svrhe on može da se upotrebi. Iste godine Džon Rokfeler je u Sjedinjenim Američkim Državama osnovao kompaniju „Standard Oil Co.“ radi pokrivanja tržišta uljanih sveća i medikamenata. Godine 1882. teški crni mulj, nazvan nafta, već je služio kao zamena za kitovo ulje koje se koristilo za osvetljavanje domova na britanskom ostrvu, kao i za proizvodnju sveća, koje je u Berlinu izumeo nemački proizvođač sveća Stohwasser.⁵ Pronađena je socijalna upotrebna vrednost nafte. U isto vreme kada je Rokfeler prodavao lekove od nafte, na Kaspijskom jezeru trgovački parobrodi su koristili teško naftno gorivo koje su nazvali mazut. Iste godine kada je u Evropi nafta korišćena za proizvodnju sveća, britanski pomorski kapetan Fišer, kasnije Lord Admiral, u jednom javnom obraćanju je pokušao da ubedi vladu svoje zemlje da mornarička flota umesto pogona na ugalj mora uvesti pogon na naftu ukoliko želi da zadrži svoju stratešku prednost na moru. Time je nafta dobila i svoju vojnu upotreb-

⁵ Engdahl, W. F.: *Stoljeće rata. Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, AGM, Zagreb, 2004, str. 53.

nu vrednost. Tri godine kasnije, 1885, nemački inženjer Gotlib Dajmleer je konstruisao prvi motor na naftni pogon za pokretanje automobila. Krug se zatvorio. Nafta je dobila konačno i svoju civilnu upotrebnu vrednost.

Savremeno spominjanje nafte danas nije samo u kontekstu pitanja pokretanja i održavanja industrijske proizvodnje, već i očuvanja socijalnog mira i stabilnih nacionalnih država kao i regionalnih saveza. Sasvim je sigurno da neprestana proizvodnja energije doprinosi ne samo ekonomskoj stabilnosti i energetske nezavisnosti nacionalnih država, već i socijalnom miru. Ne postoji nijedna država niti jedan narod koji bi bio spreman da se, zarad ekološke ravnoteže, u potpunosti odrekne proizvodnje energije ili uživanja koje energija može da pruži ljudima. U uslovima globalizovane industrije i svet-skih ekonomskih tokova, posebno trgovine, neprestana i sigurna proizvodnja energije stvar je međunarodnog prestiža. Industrije koje su u nezadrživom razvoju, poput kineske na primer, imaju i potrebe za povećanom proizvodnjom energije kako bi održavale i uvećavale svoju proizvodnju.

Francusko ministarstvo odbrane je u studiji o perspektivama u narednih trideset godina istaklo da će budući razvojni period ipak dovesti do povećane potrošnje nafte, ali i do zamene nafte drugim energentima kao što su prirodni gas i nuklearna energija. Te promene, koje će obeležiti dominacija nuklearne energije, ne treba očekivati pre 2050. godine.⁶ Te, radikalno anti-ekološke promene u načinu izbora energije u budućnosti su rezultat, pre svega, slabljenja društvenog uticaja ekoloških pokreta, a pre svega antinuklearnih pokreta, ali i posledica trenda marginalizacije političkog uticaja nekada ekosocijalističkih i antinuklearnih, a danas ekoliberalističkih zelenih partija.

Ali, ako se malo bolje razmotre ti oblici alternativne energije, onda se može primetiti da svi oni mogu biti dostupni samo industrijski razvijenim zemljama. Primena biogoriva je praktično nemoguća u afričkim zemljama gde nema dovoljno obradivih površina, a ograničena proizvodnja biogoriva u razvijenim državama biće praktično rezervisana samo za uske nacionalne okvire. Tehnologija proizvodnje biogoriva biće, isto tako, nedostupna industrijski nerazvijenim zemljama, dok će te iste zemlje biti tretirane kao resursna baza zapadne industrijske civilizacije. Klasični neokolonijalizam, zamenjen tehničko-tehnološkim kolonijalizmom krajem prošlog i početkom ovog veka, dobija novi lik: energetske neokolonijalizam. Treba imati u vidu da će zapadna industrijska civilizacije sve više i više zavisiti od prirodnih resursa, a posebno od energenata iz zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja.⁷ Neda-

⁶ *Perspectives à 30 ans*, République Française, Ministère de la Défense, août 2004.

⁷ „Jedan od prioritarnih ciljeva Sjedinjenih Američkih Država, koji je legitiman jer je saglasan s njihovim interesima, jeste kontrola energije, koja je ključ razvoja. Dvos-

vna inicijativa Medlin Olbrajt, da prirodne resurse treba proglasiti opštim planetarnim prirodnim dobrom i da njima treba upravljati na nivou neke, na brzinu stvorene međunarodne uprave, pokazuje stvarnu logiku i interes energetske neokolonijalizma. A to je sledeća politička matrica: Pošto mi nemamo više svoje resurse i energente, jer smo ih iscrpili brže nego što smo se nadali, stvarajući pritom potrošačko i rasipničko društvo koje je politički stabilno i uspavano, a pošto vi nerazvijeni imate resurse, ali ne i kapacitete da industrijalizujete svoje društvo, onda je sasvim moralno (sa stanovišta logike neoliberalnog kapitalizma) da vi, nerazvijeni, nama date na upravljanje sve vaše prirodne resurse pod maskom opšte brige za budućnost civilizacije. Kako je pitanje energije jedan od glavnih činilaca socijalne i političke bezbednosti jednog sistema, postaje jasno šta je zapravo imala na umu Olbrajtova. Na svu sreću, siromaštvo ne pretpostavlja i političko ludilo nerazvijenih i zemalja u razvoju.

Isto tako, pitanje sirovina i energenata dobija ne samo naučnu i ekonomsku, već i političku dimenziju. Ona se ispoljavala u stvaranju *petrotiranija*, odnosno, diktatorskih i militarističkih režima, koji su svoju pravu moć zasnovali na dve osnove: čvrstim vezama sa SAD i, naravno, proizvodnji nafte. Čvrste veze koje je SAD održavala ili i danas održava s nekim od bivših *petrotiranskih* sistema, omogućava SAD lak i jeftin prilaz izvoristima nafte i prirodnog gasa. Američke kompanije su imale prednost u dobijanju koncesija za eksploataciju nafte i prirodnog gasa i istraživanju nalazišta. Zauzvrat, SAD su davale tim *petrotiranjama* primamljivu vojnu i političku podršku. S druge strane, smanjena proizvodnja i potrošnja nafte otvorili bi put novim – alternativnim izvorima energije, a to bi značilo odustajanje SAD od saradnje s nekim od starih *petrotiranskih* saveznika i političko uklanjanje američkog naftnog lobija – takozvane „petromafije“. Danas su SAD suočene s posledicama „petrotiranske energetske politike“. Petrotiranskih režima na svetu više nema. S jedne strane, SAD su u prijateljskim odnosima s nekim od bivših „petrotiranijskih“ režima, a te bliske veze su rezultat vojne i ekonomske saradnje, dok s drugim svojim, bivšim nazovi „energetskim satelitima“, SAD imaju izuzetno komplikovane političke odnose, često na ivici sukoba. Osim toga, postoje tiranije čiji su politički kontekst, ideologija, metode vladanja i upravljanja uspostavljeni pre nego što su otkrivene ogromne rezerve nafte ili prirodnog gasa. Njihovo sedište više nije Latinska Amerika, već Bliski istok.

truka kontrola: s jedne strane, omogućavanjem snabdevanja Amerike koja čuva vlastite rezerve, a s druge strane, sprečavanjem pristupa crnom zlatu i prirodnom gasu drugim konkurentima. Sve u svemu, u pitanju je gospodarenje proizvodnjom energije, što predstavlja moćno sredstvo prinude.“ (Galoa, P. M. (1997). Strategija na balkanskom tlu, *Smisao*, 1, 48)

Američka politika energetske bezbednosti je, kao što je i bila u slučaju latinoameričkih petrotiranija, složena, ali i uspešna na kratak rok. Dok traje rat „protiv terorizma“, čija je sekundarna, ako ne i primarna poruka rat prema fundamentalistima islamske vere, iako je to, u stvari, „rat za naftu“ i za „američku energetske nezavisnost“⁸, istovremeno se dešava da SAD smatraju prijateljima politički i religiozno umerene, ali i dalje duboko nedemokratske režime na Bliskom istoku. To možda liči na političku dvoličnost spoljne politike SAD, ali, u svakom slučaju, za SAD bi bio veliki luksuz da imaju loše ekonomske ili političke odnose sa Saudijskom Arabijom, koja je treći po redu snabdevač naftom američkog tržišta. To militarističko-ekonomsko-političko balansiranje SAD s pitanjem „demokratija ili nafta“ pokazuje opredeljenost SAD za naftu, ali ne i za stvarnu demokratiju na Bliskom istoku. Opet „pozitivno“ iskustvo stečeno iz Latinske Amerike. Dok se etanol stabilno uvozi iz Brazila, dotle nafta i gas stižu iz Kuvajta, Saudijske Arabije i sada iz Iraka. Ono što SAD zanemaruju u ime energetske stabilnosti i bezbednosti jeste da u tim državama ne postoje ni osnovni elementi onoga što čini temelj zapadne civilizacije za koju se SAD bore – ljudska prava. Ali postoji nafta i to je sasvim dovoljno da energetske-ekonomski partner postane veoma uvaženi i blizak politički partner. S druge strane, iskustvo stvaranja *petrotiranija* u Latinskoj Americi i politika „prijateljstva s islamom“ pomogli su SAD da sličan metod oproba i u kaspiskom regionu.

Povećano vojno prisustvo na obodima kaspiskog regiona tokom „rata protiv terorizma“, omogućilo je SAD da se uključi u nadmetanje za kontrolu nad resursima basena i istovremeno otvorilo pitanje o smernicama američke spoljne politike u tom delu sveta. Administracija bivšeg predsednika Buša je posebno istakla dva kumulativna spoljnopolitička cilja u centralnoj Aziji: prvi, ograničenje kineskog geopolitičkog uspona u regionu i drugi, širenje sopstvenog uticaja u ruskom „zadnjem dvorištu“. U tu svrhu, SAD su otvoreno podržale političke promene u Kirgistanu 2004. godine, s jedne strane, i nastavile da deluju u prilog izgradnje naftovoda Baku–Tbilisi–Čejhan, s druge strane. Stara misao Henrija Kisindžera – *kontroliši naftu i kontrolisaćeš zemlju, kontroliši hranu i kontrolisaćeš ljude*, uvek je nailazila na uspeh u praksi. Međutim, američko nastupanje u kaspiskom regionu izaziva reakcije Rusije, Kine i Irana, ali i prikaspiskih država. Odgovor na ekspanziju američkog uticaja u regionu dobija oblik produbljene regionalne saradnje između Rusije, Kine i drugih zemalja na političkom, ekonomskom i bezbednosnom planu. Štaviše, povećan intezitet delovanja američkih državnih i ne-

⁸ Zubrin, R.: *Energy Victory. Winning the War on Terror by Breaking Free of Oil*, Prometheus Books, Amherst, 2007, str. 5.

državnih subjekata (transnacionalnih naftnih kompanija) u energetsom polju podstiče okretanje pojedinih prikaspijskih zemalja ka Rusiji ili Kini, ali istovremeno omogućuje rusko-kinesko približavanje, stvaranje energetskog savezništva koje ne treba zanemarivati.

U tom smislu treba posmatrati dve blisko povezane pojave. Prva, pobuna venecuelanskog predsednika Uga Čaveza protiv petrotiranskog i eksploatorskog položaja američkih naftnih kompanija koje su eksploatisale naftu u Venecueli i druga, koncentracija i ukрупnjavanje „naftnog i gasnog kapitala“ u striktno državnom vlasništvu, kao što je to slučaj u Rusiji, s ciljem kontrole izvora nafte i gasa i njihove distribucije. Čavezov politički radikalizam je rezultat činjenice da su američki naftaši, ustoličeni u Venecueli u doba kada je ta država bila petrotiranija, plaćali skroman porez na eksploataciju prirodnih resursa, što je dovelo do opšteg siromaštva, gladi, uvećane stope smrtnosti i nepismenosti naroda Venecuele. Čavezov levičarski petropopulizam je efikasan i ima odličan politički marketing. Godine 2006, kompanija „Petroleos de Venezuela“ je obezbedila gorivo po povoljnim cenama za oko 50 000 socijalno ugroženih Amerikanaca. Time je bila potvrđena izjava Uga Čaveza da njegov režim ne ratuje protiv američkog naroda, već protiv „imperialističkih vlasti“ SAD. Venecuelanska nafta se koristi da bi se na vlasti održali režimi koji su prijateljski nastrojeni prema Čavezu, u kojima vladaju levičari (Kuba, Nikaragva, Ekvador). Prošlogodišnja septembarska evropska turneja Uga Čaveza je potvrdila i procene da će se venecuelanska nafta uskoro naći i na evropskom tržištu. Naime, državna naftna kompanija Venecuele („Petroleos de Venezuela CA“) sklopila je ugovor s pet ruskih naftnih kompanija („Rosneft“, „Lukoil“, „Gazprom“, „TNK-BP“ i „Surgutneftegaz“) o eksploataciji i istraživanju naftnih bušotina u Venecueli u sledećih 25 godina. Očekuje se da će zajednička kompanija proizvoditi između 400 i 500 000 barela nafte dnevno. Osim toga, nacionalizacijom izvorišta nafte Venecuela je stekla ogroman priliv novca potrebnog za izgradnju održivog obrazovnog i sistema zdravstvene zaštite. Novac od nafte odlično služi za unapređivanje vojnog kompleksa za slučaj potencijalne direktne ili orkestrirane američke agresije. Drugi rezultat Čavezovog susreta s ruskim predsednikom Medvedevom je da će Venecuela od Rusije kupiti raketne sisteme kratkog dometa, kako bi parirala američkom vojnom prisustvu u Kolumbiji, na ostrvu Aruba i holandskim Antilima. Venecuela danas ima preko 300 milijardi tona rezervi nafte, što je ogromna količina u odnosu na američke rezerve od 20 milijardi tona.⁹

⁹ Uopšteno, podržavljene naftne kompanije su imale i imaju važnu ulogu u svetskoj politici. Nakon što je 1991. godine Irak okupirao Kuvajt, saudijska kompanija

Ruska naftna industrija je prešla dvostruk put. Od nacionalizacije ka privatizaciji i obrnuto. Prodajom „Sibnefta“, privatne naftne kompanije ruskog milijardera Romana Abramoviča državi, a pre toga nacionalizacijom naftne kompanije „Jukos“, vlasništvo još jednog milijardera – Mihaila Hordorkovskog, ruski naftni sektor je skoro u potpunosti nacionalizovan. Država je postala vlasnik celokupnog naftnog bogatstva Rusije, koji je ranije bio u vlasništvu kriminalno sumnjivih biznismena, tako da sada ima mogućnost da kontroliše izvoz nafte i prirodnog gasa, tretirajući ta dva energenta kao strateško pitanje u međunarodnim trgovinskim pregovorima. Energetska povelja, koju su svojevremeno potpisali Ruska federacija i Evropska unija, obuhvatala je pet velikih oblasti: zaštitu i unapređenje ulaganja u energetske sektor, slobodnu trgovinu materijalima, proizvodima i opremom u skladu s pravilima Svetske trgovinske organizacije, slobodan transport kroz cevovode i cevovodne mreže, očuvanje energije, smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu i povećanje energetske efikasnosti, kao i delotvorno rešavanje sporova između država ili investitora. Ruska Federacija je svojevremeno potpisala taj dokument, jer je posle neuspešnih reformi s početka devedesetih godina bila u teškoj ekonomskoj situaciji. Kada je 1994. godine potpisan ugovor o Energetskoj povelji, na ruskom međubankarskom tržištu se dogodio „crni utorak“ – vrednost rublje je u jednom danu oslabila za 27%. Te godine, prosečna cena nafte bila je oko 17 dolara. Rusija praktično do kraja cele te decenije nije mogla ni da bira ni da postavlja uslove. U 2006. godini, uz prosečnu cenu nafte nešto malo preko 66 dolara, stopa ekonomskog rasta u Rusiji iznosila je 6,9%, direktna strana ulaganja samo tokom prva tri kvartala dosegla su 2,5% BDP, a zlatne rezerve su se popele na 299 milijardi dolara. Takvoj osnaženoj Rusiji više nisu odgovarale odredbe Povelje, prema kojima je bila dužna da stranim investitorima dozvoli potpuno slobodan pristup svojim nalazištima nafte i gasa i kompletnoj izvoznoj cevovodnoj mreži. Takođe, nije joj više odgovaralo da Evropa koristi naftovode i gasovode koji idu preko ruske teritorije za direktnu kupovinu od drugih kaspijskih proizvođača. To bi značilo da Rusija ne može da materijalizuje prednosti svog geografskog položaja i da reeksportuje te energente.

Teško da bi iko na to pristao samo u ime energetske bezbednosti, koja se prvenstveno zasniva na solidarnosti i zaštićenosti potrošača, tim

„Aramco“ je hitno povećala kapacitete proizvodnje nafte kako ne bi dozvolila krah tržišta. „Aramco“ je 1980. godine igrao na kartu smanjenja svetskih cena nafte, jer je to bio način da liši Iran finansijskih sredstava koja su mu bila potrebna za naoružavanje armije. Naftne kompanije se koriste i kao instrument za uspostavljanje i jačanje veza s drugim zemljama. Tako Iran daje prednost državnim kompanijama prijateljskih zemalja – pre svega kineskim i indijskim.

pre što bi od nje najviše koristi imale velike nadnacionalne korporacije, izgrađene na starom, uglavnom kolonijalnom naftnom bogatstvu, koje se nisu, makar u prošlosti, preterano obazirale ni na kakvu solidarnost. Zato je tadašnji predsednik Ruske Federacije, Vladimir Putin, pozvao na redefinisavanje pojma energetske bezbednosti, kako ona više ne bi podrazumevala samo bezbednost potrošača u smislu sigurne isporuke nafte i gasa, već i bezbednost proizvođača u smislu stabilne i pouzdane tražnje. Rusija je smatrala, s pravom, da su neki bitni delovi tog dokumenta štetni za njene osnovne interese i da bi njihova realizacija mogla najneposrednije ugroziti razvoj njenog energetskeg potencijala i njen ekonomski i državni suverenitet. Kao retke primere uspešne i obostrano korisne saradnje Putin je naveo dugoročne ugovore koje Gazprom ima s Francuskom do 2030. i Italijom do 2035. godine. Zalažući se za jedan novi i realniji pristup, Putin je postojeći sistem opisao kao „energetski egoizam“ koji je od koristi samo „maloj grupi najrazvijenijih“, dok su energetske resursi otvoreni praktično samo za angloameričke korporacije i pod njihovom su kontrolom. Predložio je da se model liberalnog, otvorenog tržišta nafte i gasa zameni mrežom dugoročnih sporazuma i zajedničkih ulaganja, u kojima bi aktivno učestvovali i drugi proizvođači i zemlje u razvoju. Predlog je dočekan krajnje hladno i uzdržano. Zato pojedini svetski lideri, kao i pojedini mislioci, često prave paralelu između narastajuće „energetske supersile“ (Rusije danas) i bivše nuklearne supersile (SSSR). Takva poređenja predstavljaju uvod u novu spiralu bezbednosne dileme – ko kome može da uskrati pristup resursima neophodnim za opstanak i funkcionisanje, tako da ova situacija primorava aktere da se daju u potragu za novim modelima energetske bezbednosti. O posledicama politizacije ovog problema svedoče i reakcije Evropske unije na obustavu isporuka ruskog gasa početkom 2006. i 2007. godine, da bi se slična situacija ponovila i početkom 2009. godine. Rusija je bila optužena da energetske moć koristi kao sredstvo zastrašivanja drugih država kako bi ostvarila spoljnopolitičke ambicije. Mada je Rusija te poteze objašnjavala isključivo ekonomskim razlozima, zemlje pogođene tim merama ocenile su ih kao sredstvo postizanja ne samo ekonomskih, već i političkih ciljeva. Restrikcije nisu pogodile samo susede Rusije, već i zemlje Evropske unije, koje su najneposrednije osetile manifestaciju činjeničnog stanja – da je skoro cela Unija energetske zavisna od ruskog gasa. Ukoliko energetske snabdevanje bude promišljano samo kao ekonomski i tehnološki, a ne i kao politički, ekološki i bezbednosni problem, to može biti uvod u novu, energetske dilemu i novi politički izazov u međunarodnim odnosima.

5. Umesto zaključka – svet posle nafte

Pošto naftno-energetsko pitanje nije da li će ovaj prirodni resurs biti iscrpljen već kada, postavlja se pitanje da li možemo da zamislimo društvo posle dostizanja „naftnog vrha“. Najgori mogući scenario jeste globalna recesija koja će biti stalna. Nestašica nafte, u tom slučaju, kada se ekonomija i industrija zaustave, imaće za drugu posledicu pokretanje vojnih akcija svet-skih sila, koje će vojnim zastrašivanjem, ucenjivanjem i, na kraju, direktnim ratnim dejstvima, ići u nasilnu potragu za naftom. Mnogi stručnjaci su zabrinuti zbog toga što će industrija, transport, poljoprivreda i komunikacije jednostavno stati usled nedostatka nafte. Rezultat bi mogao da bude očajnička borba za resurse, grad protiv grada, regija protiv regije, država protiv države, nacija protiv nacije.

Prosečni građani svetskog društva ne osećaju i ne iskazuju zabrinutost jer su ušuškani izjavama političkih lidera svojih zemalja da će tehnologija pronaći rešenje i izlaz iz energetske krize, da će doći do transformacije tehnologija, odnosno da će budućnost sveta biti jednako dobra kao i prošlost. Međutim, izazov energetske preživljavanja je možda prevelik. Prelazak s fosilnih goriva na one koji su ekološki prihvatljivi i održivi bukvalno je na samom početku. Uostalom, solarna energija i energija vetra, osim što proizvode zanemarljivo malu količinu energije, stvaraju samo električnu energiju, koja je u suštini potrebna određenoj industriji i domaćinstvima, ali još uvek ne služi za potrebe masovnog transporta i saobraćaja. Dok se vozom na električni pogon možete prebaciti iz Beograda do Minhena, to ne možete da uradite na isti način i istim prevoznim sredstvom iz Minhena do Njujorka. Drugo, osim što nafta zadovoljava određene energetske potrebe, ne treba zanemariti ni njenu drugu ulogu, a to su petrohemijska koja su osnovne komponente u mnogim svakodnevnim proizvodima kao što su asfalt, plastika, gume, poliesteri, kozmetički i farmaceutski proizvodi. Tehnologija, čija je uloga preuveličana, s podjednakim žarom se usmerava ka iskorišćavanju alternativnih izvora energije i maksimiziranju eksploatacije već postojećih naftnih izvora, što opet samo ubrzava proces presušivanja.

U svakom slučaju, buduće generacije će morati da teorijski redefinišu i praktično i u potpunosti promene naš sadašnji koncept kvaliteta života. Ta promene bi trebalo da obuhvate ne samo promene pod kojima podrazumevamo traženje novih resursa i zamenu postojećih energija, već i promenu tradicionalnog antiekološkog ponašanja što bi, možda, uslovalo i najkrupnije promene – promenu shvatanja da je kapitalizam trajan i jedini mogući politički okvir u kome ljudi mogu da žive.

6. Literatura

- Arežina, V. (2008). *Problem merenja ekološke bezbednosti*, Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Engdahl, W. F. (2004). *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski porijeklo*. Zagreb: AGM
- Galoa, P. M. (1997). Strategija na balkanskom tlu. *Smisao, 1*.
- Maugeri, L. (2006). *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*. Westport: Praeger Publishers.
- Olah, G. A., Goepfert, A., & Surya Prakash, G. K. (2006). *Beyond Oil and Gas: The Methanol Economy*. Weinheim: Wiley VCH Verlag GmbH & Co. KGaA.
- Paul, B. (2007). *Future Energy: How the New Oil Industry will Change People, Politics and Portfolios*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Perspective à 30 ans*. (2004). Paris: Ministère de la Défense.
- Shelley, T. (2005). *OIL, Politics, Poverty and the Planet*. London & New York: Zed Books.
- Zubrin, R. (2007). *Energy Victory: Winning the War on Terror by Breaking Free of Oil*. Amherst: Prometheus Books.

POLITICAL ECOLOGY OF ENERGETIC SAFETY

Summary

Societies – both the individual states and the international community, alliances and the relationships they are based on. From the important issue in the function of developing possibilities, economic, military and technological power of a country, the issue of energy supply politics is turning today into a complex calculation of necessities and limitations. Energy sources are limited and impossible to restore while the demand for them is constantly increasing because the functioning of modern economies cannot be imagined without them. Under the conditions of globalized industry and world economic flows, particularly commerce, constant and safe energy production is also the matter of international prestige. This paper analyzes the political relationships and controversies which determine the creation of strategies of national and global energetic safety at the example of the United States of America, Venezuela and the Russian Federation.

PROSJAČENJE I SKITNJA KAO SOCIJALNI I BEZBEDNOSNI PROBLEM

*Jugović A.¹

¹*Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Univerzitet u Beogradu*

Sažetak: Prosjačenje i skitnja su složene društvene pojave s odlikama socijalnog i bezbednosnog problema. Ove srodne pojave su neodvojivi deo fenomena siromaštva, ali i tipična devijantna ponašanja zato što dovode u pitanje vrednost ljudskog rada. U savremenom društvenom kontekstu prosjačenje ima vrlo upečatljive bezbednosne izazove za društvo i državu zbog jasnih veza s organizovanim kriminalom, trgovinom ljudima i decom, prostitucijom, kao i zloupotrebom i zlostavljanjem dece. U kriminološko-bezbednosnom smislu prosjačenje danas ima i upečatljiv međunarodni karakter, i u pogledu fenomenologije pojave i u pogledu neophodnosti saradnje država u suzbijanju ove društvene devijacije i njenih kriminalnih elemenata. U radu su pokazane osnovne socijalne i bezbednosno-kriminološke karakteristike prosjačenja i skitnje: istorijski kontekst, obeležja, tipovi, uzroci, posledice i karakteristike društvene/državne reakcije. Problematizovana je definicija ovih pojava i dat kratak pregled glavnih teorijskih objašnjenja.

Ključne reči: prosjačenje, socijalni problem, bezbednost, društvo.

1. Uvod

Prosjačenje i skitnja spadaju u „klasične“ socijalne probleme i društvene devijacije. Ove društvene pojave su poznate još od robovlasničkog društva, tačnije od nastanka prvih socijalnih raslojavanja. Kroz istoriju ljudskog društva prosjačenje i skitnja su menjali sadržaje, oblike i obim ispoljavanja, ali je jedna činjenica uvek ostajala ista: prosjačenje i skitnja su neodvojivi deo

* E-mail: alex7@eunet.rs

pojave siromaštva. Kao deo siromaštva, prosjačenje i skitnja imaju sve karakteristike jednog socijalnog problema: masovnost i raširenost, socijalne uzroke i nepovoljne društvene posledice. U društvenoj svesti postoji saznanje da ove pojave predstavljaju problem i da na njih postoji društveno reagovanje. Prosjačenje i skitnja su i tipična devijantna ponašanja zato što dovode u pitanje jednu od najvažnijih vrednosti svakog društva: vrednost ljudskog rada i sticanja sredstava za život radom.

S druge strane, u savremenom društvenom kontekstu prosjačenje ima vrlo upečatljive bezbednosne izazove za društvo i državu zbog jasnih veza s organizovanim kriminalom, trgovinom ljudima i decom, prostitucijom, kao i zloupotrebom i zlostavljanjem dece. U kriminološko-bezbednosnom smislu prosjačenje danas ima i upečatljiv međunarodni karakter, i u pogledu fenomenologije pojave i u pogledu neophodnosti saradnje država u suzbijanju ove društvene devijacije i njenih kriminalnih elemenata.

Osnovni cilj rada je analiza osnovnih fenomenoloških i etioloških aspekata prosjačenja i skitnje kao socijalnih i bezbednosnih problema savremenih društava. Drugi cilj rada je analiza karaktera i vidova društvene i državne reakcije na prosjačenje i skitnju. Značaj teme je u sagledavanju socijalnog problema koji nije mnogo istražen, naročito u našem naučnom i stručnom miljeu. Proučavanje pojava prosjačenja i skitnje i društvene reakcije doprinosi i spoznaji mogućih pravaca prevencije i odnosa državnih organa koji otkrivaju krivična dela i prekršaja – policije.

2. Pojam prosjačenje i skitnja

Prosjačenje i skitnja nisu privlačili veliku pažnju naučnika s teorijskog i empirijskog stanovišta, pa zato i nema mnogo definicija ovih pojava. Jedan broj tih shvatanja polazi od moralističkog stava u odnosu na prosjačenje i skitnju. Tako, „u klasičnoj pravnoj literaturi u Francuskoj pod prosjacima se podrazumevaju osobe koje ne mogu dokazati da žive pošteno i moralno, niti to mogu potvrditi osobe dostojne verovanju. Stara definicija s legalnopravnog aspekta pod prosjacima podrazumeva osobe koje nemaju ni zanimanje, ni zanat, ni sigurno boravište, niti mesto za opstanak“ (Milosavljević, 2003).

U pozitivnopravnom smislu prosjačenje se shvata kao prekršajno delo bez jasne definicije samog pojma, uz određenje sankcije. U sociološkom pogledu prosjačenje je društvena devijacija i socijalan problem koji se sastoji u sticanju materijalnih vrednosti traženjem od drugih lica, bespovratno i bez pružanja protivusluge. Ova definicija prosjačenja ima tri obeležja (Milosavljević, 2003): 1) iskanje ili traženje govornim putem ili gestom (ispružena

ruka ili slično); 2) sticanje materijalnih vrednosti (novac, hrana, odeća, obuća i sl.), i 3) odsustvo vraćanja i bilo kakvih protivusluga (mada prosjačenje često prate neke prividne protivusluge, s tim što ta ponuđena usluga nikada nije ekvivalentna onome što se dobija – na primer, gatanje, vraćanje ili neke manje zanatske usluge poput pranja šoferšajbne na kolima, itd.).

Za prosjačenje bi se moglo reći da predstavlja oblik sticanja materijalne dobiti korišćenjem ljudske samilosti prema osobama koje se time bave (Bosse & Hwang, 2002). Iz toga često proističe zloupotreba u vidu organizovanog kriminala i eksploatacije osoba, posebno dece, koja su primorana na takav oblik aktivnosti. To se odnosi na jedan broj osoba s hendikepom ili pripadnika marginalnih grupa. Kao delatnost koja ima negativne posledice na psihosocijalno stanje pojedinca, kao i na teškoće u socijalnom funkcionisanju, iziskuje naročitu pažnju socijalnih službi za prevenciju i obezbeđenje odgovarajućih uslova socijalne terapije i rehabilitacije (Vidanović, 2007).

Prosjačenje se definiše i kao javni poziv za novac ili hranu na ulici od osoba koje se nalaze u stanju krajnjeg siromaštva i nemaštine (<http://dictionary.die.net>).

Jedna od definicija prosjačenja polazi od toga da ono može biti jedino moguće sredstvo za preživljavanje ljudi koji nemaju posao ili pristup socijalnom osiguranju, što se posebno odnosi na izbeglice bez dokumenata ili poljoprivrednike u vreme gladi i suše. Prošnja se vezuje i za ljude koji koriste drogu, alkohol ili imaju psihijatrijske i porodične probleme, što ih sprečava da žive u svojim primarnim porodicama. To su ljudi odbačeni od porodica koji se nalaze na ulici kao skitnice gde se izdržavaju prošnjom (<http://encyclopedia.thefreedictionary.com>).

Prosijaci su uglavnom ljudi koji nisu u stanju da zarađuju legalnim radom za život i koji se izdržavaju milostinjom i milosrđem drugih ljudi (<http://definitions.uslegal.com/b/beggars/>). Razlikujemo nekoliko tipova: 1) osobe koje su veći deo svog života provele u institucijama i koje imaju slabu socijalnu i porodičnu podršku kada napuste sistem za negu ili zatvor; 2) osobe koje imaju problem s mentalnim zdravljem kada ne dobijaju tretman; 3) osobe koje životom na ulici i prošnjom izbegavaju prethodno doživljene situacije poput fizičkog, psihičkog ili seksualnog zlostavljanja u porodici; 4) osobe, obično sa sela ili iz manjih gradova, koje nisu uspele da pronađu posao u gradu i koje socijalne okolnosti (npr., glad) opredeljuju da se izdržavaju prošnjom, i 5) osobe čija prošnja nastaje kao posledica zloupotrebe droga.

Prosjačenju je veoma bliska pojava skitnje, naročito u fenomenološkom i etnološkom pogledu, s tim što one nisu nužno istovetne pojave (Peace Studies Program, 2006).

Najveća sličnost se ogleda u činjenici da je skitnja često praćena prosjačenjem kao glavnim načinom izdržavanja i da se prosjaci regrutuju iz reda skitnica. Ima mišljenja i da je reč prosjačenje (*fechten* što znači „aktiviranje ruku“) iskovana na osnovu ponašanja prosjaka koji potiču od skitnica i pustolova srednjeg veka koji su vršili razna krivična dela, kao što su razbojništva, krađe, paljevine, itd. (Milutinović, 1981: 372). Međutim, vidljivo je da nisu sve skitnice prosjaci (s tim što je i činjenica da većina prosjaka skita), te stoga ne možemo staviti apsolutan znak jednakosti između skitnje i prosjačenja. Jedan od najpoznatijih istraživača skitnje u svetu Aleksandar Veksliar smatra da bi se skitnja mogla izdvojiti kao poseban podtip prosjačenja.

Skitnju bismo mogli definisati s tri aspekta: pravnog, sociološkog i psihološkog. Pravni pojam je vezan za zakonske odredbe o skitnicama. U krivičnom pravu termin skitnica se javlja u francuskom i engleskom jeziku još u XIV veku, a pojam skitnje u XVIII veku. Od tada se ti pojmovi, sa svojim istorijskim specifičnostima, različito tretiraju u pravnim sistemima pojedinih zemalja (Milutinović, 1981). U sociološkom smislu skitnja (neki je nazivaju i vagabondažom: od francuske reči *vagabond* što znači skitnica) predstavlja društvenu pojavu koja izvire iz društva, društvenih odnosa, struktura i uslova. „To je negativna pojava koja se ispoljava na osnovu ponašanja skitnica, tj., lica koja su manje-više izolovana od društvenog života, koja nikada ozbiljno ne traže zaposlenje, a nemaju sopstvena sredstva za život već žive od prosjačenja, krađe i drugih sličnih delatnosti“ (Milutinović, 1981: 371). U ovoj definiciji uočavamo sledeća obeležja i karakteristike skitnje: 1) izolovanost od društva; 2) društvenu marginalizaciju izraženu nezaposlenošću i nemogućnošću normalne egzistencije zbog nedostatka sredstava za život, i 3) postojanje veze s drugim devijacijama (prosjačenjem, kriminalom – krađama) koje predstavljaju adaptaciju na uslove života.

U psihološkom smislu skitnice se najčešće opisuju kao osobe s izrazito slabim voljnim osobinama i slabom unutrašnjom psihološkom čvrstinom, što dovodi do devijacija u strukturi ličnosti (asocijalni tipovi), a s jasno izraženim crtama neprilagođenosti društvenoj sredini (Milutinović, 1981: 371). Ovo shvatanje skitnje potencira dva momenta: 1) skitnju kao devijaciju ličnosti (asocijalnost i neprilagođenost) i 2) odbijanje prilagođavanja društvu (uzrokovano poremećajima ličnosti). Psihološka definicija, s ovakvim pristupom, ima ključnu slabost u tome što meša uzrok i posledicu: odbijanje prilagođavanja društvu i poremećaji ličnosti prevashodno su uzrokovani uslovima i načinom života. Naime, uslovi i način života prosjaka i skitnica nisu određeni poremećajima (devijacijama) ličnosti, već njihovim društvenim

položajem (koji karakterišu marginalizacija i društvena izolovanost). Njihovo odbijanje da se prilagode društvu i prilagođavanje na neki drugi (devijantan) način izraz su adaptacije na društveni položaj i uslove i način života, dok određene karakteristike ličnosti pre pogoduju prosjačenju i skitnji nego što su njihovi glavni uzroci.

Kada analiziramo prosjačenje i skitnju dece i maloletnika možemo reći da ove pojave predstavljaju vid ometenosti u socijalnom razvoju i zadovoljavanju socijalnih potreba dece i omladine. U stvari je došlo do osujećenja i izvitoperenja u zadovoljavanju potreba jer prosjačenje i skitnju dece i maloletnika prate siromaštvo (beda), neobrazovanost, nepismenost, kulturno zaostajanje, različiti vidovi otuđenja, zloupotreba i zanemarivanje od strane roditelja, itd. (Jugović, 1998). U odnosu na druge oblike maloletničkog prestupništva (kao što su imovinski kriminal, organizovani kriminal, devijacije samouništenja, agresije, saobraćajni prekršaji i krivična dela), prosjačenje i skitnja maloletnika predstavljaju devijacije povlačenja kao vid reakcije na nepovoljne društvene i socijalne okolnosti i uslove života, ali i kao specifičan supkulturni izraz marginalnih društvenih grupa.

3. Socijalne karakteristike prosjačenja i skitnje

Prva upečatljiva karakteristika ovih pojava jeste njihov *istorijski karakter*. Prosjačenje i skitnja su poznati još iz starog i srednjeg veka. Ove društvene pojave su se javile sa socijalnim raslojavanjem društva i nastankom prvog sloja siromašnih. Pojavom i razvojem robovlasničkog društva javlja se sloj isluženih i nepotrebnih robova koji su činili gradsku sirotinju. Ti prvi prosjaci i skitnice su obično uz vojsku išli u ratove. U srednjem veku krstaški ratovi su ostavili za sobom veliki broj skitnica i pustolova koji su živeli izvan zakona. „Među njima se posebno zapažaju vojnici poraženih armija, razni artisti, komedijaši, šarlatani, mačevaoci i pevači“ (Milutinović, 1981: 370). Prosjačenje i skitnja naročito su se razvili u periodu ranog kapitalizma usled masovnog osiromašenja, pauperizacije i stvaranja tzv. rezervne armije rada, odnosno viška stanovništva. Prosjačenje i skitnja imaju istorijsku uslovljenost koja se ogleda u činjenici da su ove pojave menjala svoje oblike, vidove, sadržaje i načine ispoljavanja.

Karakteristika prosjačenja i skitnje je i činjenica da ove devijacije predstavljaju tip tzv. *adaptivne devijacije*. To znači da ljudima koji skitaju i prosjače nisu, zbog društvenog položaja, dostupna društveno prihvatljiva sredstva za sticanje materijalnih vrednosti. Takva situacija uslovljava da prosjačenje i skitnja postaju način egzistencije, odnosno način adaptacije na društvene ciljeve (zahteve).

Društvena izolacija prosjaka i skitnica stvara, kao karakteristično obeležje ovih pojava, specifičnu *supkulturu*. Prosjaci i skitnice ne koriste na stalan način postojeće društvene funkcionalne mehanizme i ne znaju za socijalne veze – ekonomske, pravne, političke, teritorijalne, kulturne i druge. To su izolovani i zaboravljeni ljudi bez društvenih odnosa i veza (Milutinović, 1981). Duga, ponekad čak višegeneracijska društvena izolovanost neminovno stvara supkulturne obrasce ponašanja i vrednosti. Prosjačenje i skitnja imaju sve karakteristike tzv. „kulture siromaštva“ (Lewis, 1985). Ova „kultura“ ili, preciznije, supkultura predstavlja način adaptacije i reakcije marginalizovanih slojeva na svoj socijalni i kulturni položaj. Ova (sup)kultura „predstavlja napor za prevladavanje osećaja beznadežnosti i očajanja koji nastaju iz shvatanja nemogućnosti postizanja uspeha koji bi bio u skladu s vrednostima i ciljevima šireg društva. Kultura bede nije samo prilagođavanje objektivnim uslovima društva. Kada nastane, ona teži svom ovekovečavanju iz generacije u generaciju, delujući na decu. U uzrastu od šest ili sedam godina deca iz slama obično su već apsorbovala osnovne vrednosti i stavove svoje supkulture i nisu psihološki pripremljena da iskoriste uslove koji se menjaju ili mogućnosti koje im se mogu ukazati u životu“ (Luis, 1985: 16). Odlika ove supkulture je i specifičan sleng u vidu šifri i lozinki, koje im služe u komunikaciji, a naročito u zaštiti od policijskog privođenja.

Prosjaci i skitnice pripadaju vidljivo *marginalizovanim grupama* i najnižim društvenim slojevima koji žive u izrazito lošim socijalnim, kulturnim i ekonomskim uslovima života. Među prosjacima i skitnicama je visok procenat nepismenih, bez zanimanja ili s neupotrebljivim zanimanjima. Takođe, kulturne i higijenske navike, zbog načina života, zaostaju za prosečnom populacijom. Sve to doprinosi nerazvijenosti većine ljudskih potreba, osim osnovnih potreba da se preživi, prehrani ili zaštiti od vremenskih nepogoda. Prosjačenje i skitnja se pokazuju i kao postojane društvene pojave. One imaju težnju ka reprodukciji, tako da se unutar porodice i među različitim generacijama iste porodice stalno obnavljaju.

Prosjačenje karakterišu *mobilnost i razrađenost tehnika prošnje*. Prosjaci (naročito profesionalni) stalno menjaju mesto boravka, tražeći područja gde se najviše daje. Uspeh u prosjačenju zavisi od broja prolaznika, vremena i mesta za prošnju, spremnosti prolaznika da daju novac, itd. „Prilikom prošnje prosjaci se često predstavljaju na različite načine samo da bi izazvali sažaljenje prolaznika. U tom smislu, govori se o posebno razrađenoj tehnici („moljenje milostinje“) koja se prenosi na novopridošle prosjake i sopstvenu decu, koju prosjaci posebno uvežbavaju za prosjačenje“ (Milutinović, 1981: 372). Čest je slučaj zloupotrebe dece u prosjačenju: držanje bose i gole dece na hladnoći, pokazivanje raznih telesnih de-

formiteta (ponekad, čak, u tu svrhu nasilno sakate sopstvenu decu) „iznajmljivanje“ dece drugim prošnjacima, itd.

Skitnju i odraslih i maloletnika (kada se posmatra odvojeno od prosjaćenja) karakteriše besposličjenje ili besciljno lutanje. Za maloletnike je karakteristično da beže od kuće i da se ne vraćaju dok ih ne „pokupi“ policija ili socijalne službe. U tom lutanju i skitnji, oni neretko čine prekršaje i krivična dela, naročito krađe.

Prosjaćenje i skitnju karakterišu *masovnost, raširenost ali i organizovanost*, iako nema pouzdanih podataka o stvarnom broju prosjaka i skitnica u našem društvu. Verovatna je i pretpostavka da ova pojava „raste“ u periodima društvene krize i masovnog siromaštva. Kao i kada je reč o većini devijacija, i ovde postoji tamna brojka. Prema nekim procenama u Srbiji ima 2 500–4 000 prosjaka, iako institucije socijalne zaštite godišnje identifikuju nekoliko stotina prosjaka i skitnica (Milosavljević, 2003). Procenjuje se da se u Beogradu više od 1 200 ljudi „bavi“ prosjaćenjem. Ova pojava je očito prerasla okvire pojedinačnih slučajeva i postala organizovana kriminalna delatnost, u kojoj se godišnje, samo u glavnom gradu Srbije, zaradi desetak miliona evra. Procena je, takođe, da je u oko 90% slučajeva prošnje reč o profesionalnim prošnjacima. Neke slobodnije procene ukazuju na to da prosečna mesečna zarada jednog beogradskog prosjaka može da dostigne i 1 000 evra, u zavisnosti od lokacije prošnje i milosrđa prolaznika (u stručnim krugovima se smatra da neki organizovani prosjaci u Beogradu mogu da isprose i do 2 500 evra za trideset dana!). Organizovanost prošnje se vidi i po tome što prosjaci u našoj sredini imaju i „svoje radno vreme i dan za odmor“: najčešće prose od devet ujutru do četiri posle podne, dok se nedeljom odmaraju.

U potragu za milostinjom često su uključene i čitave porodice. Najčešće se raspoređuju na glavne raskrsnice, prometne parkove, ispred verskih objekata, gradskih groblja i kod autobuskih i železničkih stanica. Organizacija se odvija tako što makro, ili ponekad najstariji član porodice, prikuplja novac na kraju dana i raspoređuje ga ostalima. Jedan od načina organizovanog prošnja su i tzv. *vršnjačke komune*, najčešće maloletnika, čiji su članovi obično bivši i sadašnji štićenici domova za decu bez roditeljskog staranja i deca pobegla od kuće. Ove grupe imaju po 20–30 članova. Stručnjaci smatraju da u Beogradu trenutno ima pet do šest takvih grupa. Vođa je obično ili najstariji maloletnik, ili onaj ko je fizički dominantan. Poznato je da ove grupe maloletnika i dece žive po napuštenim kućama i zgradama van centralnog dela grada, pa čak i u šahtovima. Između vršnjačkih komuna dolazi od sukoba zbog kontrole teritorije koju pokrivaju prošnjom. Ipak, treba konstatovati da je uz društvenu krizu, ratove i osiroma-

šenje srpskog društva nastao jedan broj prosjaka koji nemaju organizovanu zaleđinu. Obično je reč o tzv. „totalnim životnim gubitnicima“, odnosno o osobama koje su imale čak uspešne porodične i profesionalne živote priče, ali su tokom kriza a naročito ratova na prostorima bivše Jugoslavije ostale i bez porodica i bez imovine.

Postoji bliska *veza između prosjačenja i skitnje i drugih društvenih devijacija i kriminala*, u vidu uzročno-posledične veze. To se posebno odnosi na alkoholizam, proste oblike prostitucije, neke vidove kockanja, pojedina krivična dela koja vrše prosjaci (najčešće krađe), ali i na krivična dela vezana za organizovani kriminal, trgovinu ljudima i zloupotrebu dece. Često su isluženi kriminalci ili bivše prostitutke uključeni u prosjačenje kao „prihvatljiviji“ način obezbeđivanja egzistencije, nego što je to bio slučaj s njihovim dotadašnjim „delatnostima“.

I na kraju, prosjačenje i skitnja su posebno *rašireni među određenim etničkim grupama*. Kod nas je to slučaj s Romima, kojih među prosjacima ima ubedljivo najviše, iako su u ukupnoj populaciji mala etnička zajednica. Ova činjenica pokazuje da pojedine etničke grupe ili zajednice (Romi) imaju loš društveni položaj koji pokušavaju da prevaziđu adaptivnim devijacijama među koje spadaju i prosjačenje i skitnja.

4. Tipovi i oblici prosjačenja i skitnje

Postoje različite tipologije prosjaka i skitnica i različite klasifikacije prosjačenja i skitnje. Sve te tipologije imaju vrlo jasne socijalne, socijalno-političke i bezbednosne implikacije. Tako Aleksandar Veksliar prosjake svrstava u tri grupe (Milosavljević, 2003: 213):

1. socijalno slabe – klasični prosjaci, na primer, invalidi, stari, mentalno hendikepirani, kod kojih je prosjačenje proizvod društvenih uslova i hendikepa;
2. pojedince i grupe koji su izbačeni iz društvenih tokova usled rata i kataklizmi, i
3. gradsku sirotinju seoskog porekla, koja je došla u gradove iz nerazvijenih područja i koja se bavi klasičnim prosjačenjem.

Isti autor skitnju deli na elementarnu i strukturalnu (Milutinović, 1981: 371):

1. elementarna skitnja se javlja kao posledica prirodnih nepogoda — poplava, gladi, suše, epidemija i sličnih pojava, a
2. strukturalna skitnja je posledica nezaposlenosti, ekonomskih kriza i drugih pojava koje izviru iz strukturalnih odnosa u društvu. Elementarna

skitnja može preći u strukturalnu ukoliko društvo ne ukloni posledice elementarnih nepogoda.

Prema obliku prosjačenja mogu se razlikovati tri osnovna tipa (Milosavljević, 2003: 214):

1. individualno prosjačenje – kada se prosi pojedinačno i svako za sebe;
2. grupno prosjačenje – bilo da se dobit deli ili ne, i
3. kolektivno prosjačenje – kada se grupno prosi, postoji podela uloga i, često, organizator prosjačenja.

Prema načinu ili obliku prosjačenja razlikuju se i (Milutinović, 1981: 372):

1. klasično prosjačenje, koje se ispoljava u traženju milostinje pozivajući se na bolest i fizičku nemoć, i
2. aktivno prosjačenje, koje postoji kada prosjaci idu od kuće do kuće, prodaju predmete bez vrednosti, traže pomoć na osnovu bolesti, nedavnog napuštanja bolnice ili izlaska iz zatvora.

U sociološkom pogledu, najvažnija je podela prosjaka prema društvenom položaju i stilu života (Milosavljević, 2003: 213). Postoje dva osnovna tipa:

1. *Siromašni, socijalno ugroženi prosjaci*, među kojima se izdvajaju dva podtipa: a) slučajni prosjaci kojima prosjačenje nije stil života, niti način egzistencije, već u nekoj kriznoj situaciji prose i b) prosjaci iz navike, koji su pokušali da se ponašaju legalno, međutim, nakon višestrukih neuspelih pokušaja i siromaštva, okreću se prosjačenju. Ova grupa prosjaka je na putu da postanu profesionalni.

Ovi prosjaci se često vode u statistikama socijalne zaštite kao materijalno neobezbeđena lica (to se odnosi i na maloletnike). Deo maloletnih prosjaka u socijalnoj zaštiti se vodi i kao kategorija dece bez roditeljskog staranja.

2. *Profesionalni prosjaci*, koji se prošnjom bave u vidu zanata. Oni imaju većinu obeležja uobičajnih profesija (čak i visoke prihode) kao što su:

- posjedovanje specifičnih tehnika i metoda prosjačenja, koje su rezultat obuke ili učenja;
- prostornu pokretljivost: obavljanje „posla“ tamo gde se očekuje najveća dobit uz najmanji rizik;
- praktično iskustvo kako pridobiti mušterije i zaštititi se od sankcija (čini se da postoji i „moda“ u prosjačenju, kao što je danas aktuelno predstavljanje prosjaka kao izbeglica. Na taj način, oni očekuju najveće sažaljenje i mogućnost bolje zarade. Ali, činjenica je i da među prosjacima u Srbiji danas sigurno ima dosta izbeglica. I taj podatak pokazuje veliku uslovljenost ove devijacije društvenom stvarnošću i promenljivošću);

– udruživanje s ciljem da se izbegnu sankcije, represije i neugodnosti „zanata“;

– iznajmljivanje dece radi prosjačenja, i

– međunarodno prisustvo mnogih profesionalnih prosjaka.

Prema kretanju prosjaka možemo govoriti o tri glavna tipa:

1. prosjaci koji prose samo u određenim gradovima i u užim regionima;

2. tzv. turistički prosjaci, koji idu u turistička mesta gde očekuju veliki broj ljudi a, samim tim, i veću šansu za dobijanje „milostinje“, pri čemu se posle završetka „sezone“ vraćaju u svoja mesta, i

3. međunarodni prosjaci, koji su deo međunarodno organizovanih kriminalnih grupa i koji prose u više zemalja.

5. Teorijski pristupi u razumevanju prosjačenja i skitnje

Različiti teorijski pristupi u okviru socijalne patologije i kriminologije nisu se posebno i specifično bavili prosjačenjem i skitnjom. Međutim, određenim opštim teorijskim konceptima mogli bi se objasniti neki od glavnih društvenih uzroka ovih pojava.

Teorija anomije Roberta Mertona objašnjava devijacije društvenom protivrečnošću ili stanjem anomije koje dovodi do toga da određene društvene grupe (klase), zbog svog položaja u strukturi društva, ne mogu da do kulturnih i poželjnih ciljeva dođu legalnim sredstvima. Pritisak ka devijantnom ponašanju biće najizraženiji u nižim klasama (među najsiromašnijim i najmarginalizovanim), gde je raskorak između ciljeva i sredstava najveći (Jugović, 2009). Jedno od mogućih pet adaptivnih reagovanja na stanje anomije (pored konformizma, inovacije, ritualizma i bunta) jeste i povlačenje. Povlačenje je adaptivna devijacija kojom se odbacuju i kulturni ciljevi i dozvoljena sredstva. Ova devijantna adaptacija je karakteristična za prosjačenje i skitnju. Uzrok prosjačenja i skitnje je u doživljenom „dvostrukom neuspehu“. Pošto su u pokušaju da ciljeve ostvare dozvoljenim sredstvima doživeli neuspeh, oni odbacuju i ciljeve i sredstva i adaptiraju se povlačenjem, tj., devijacijama kao što su prosjačenje i skitnja.

Dugotrajna društvena izolovanost i marginalizacija prosjaka i skitnica utiče na njihovo društveno adaptiranje i stvaranjem supkulture. To znači da prosjaci i skitnice imaju svoj poseban sistem vrednosti, normi, stavova ili ideja. Funkcionalističkom *teorijom različitih sistema mogućnosti Ričarda Klauarda i Lojda Olina*, prosjačenje i skitnja bi se mogli objasniti konceptom supkulture povlačenja. Devijantne supkulture su posledica nemogućnosti siromašnih, nižih slojeva (ili nekih marginalizovanih etničkih zajednica) da dostignu poželjne i dominantne vrednosti koje nameće srednja klasa. Su-

pkultura povlačenja (prosjačenje, skitnja, narkomanija, alkoholizam) pokazuje da ni nelegitimna sredstva nisu svima dostupna, kao što su dostupna kriminalnoj supkulturi ili, delimično, konfliktnoj supkulturi. Prosjaci i skitnice ne učestvuju u kriminalu, osim povremenih sitnih krađa. Znači, oni ne ulaze u sistematsku i organizovanu kriminalnu aktivnost. Supkultura povlačenja nastaje u neintegrisanim zajednicama (getima), gde prosjaci i skitnice svoje mesto mogu tražiti samo u okviru najuže grupe (drugih prosjaka), a ne u široj devijantnoj supkulturi ili kulturi uopšte.

Određeni oblici prosjačenja, pre svega profesionalnog, mogu se shvatiti i *teorijom diferencijalne asocijacije*. To znači da prosjaci postepeno stiču znanja, veštine, tehniku i motivaciju za devijantno ponašanje. Prosjačenje se uči interakcijom u primarnim grupama, pre svega u porodici i vršnjačkoj grupi. Bitno je da u socijalizaciji maloletnika, pod uticajem okruženja, postoje odgovarajući stavovi prema tom devijantnom ponašanju i da ti stavovi (definicije) preovlađuju u odnosu na negativan odnos prema prosjačenju i skitnji (Jugović, 2009).

Teorija etiketiranja polazi od stava da nema devijacije mimo reakcije društva. To znači da sve devijante (pa samim tim i prosjake i skitnice) proizvode društvene grupe koje nametnu svoja pravila ponašanja, pa onda sude i etiketiraju delanja kojima se krše ta pravila. Prosjačenje i skitnja, u skladu s ovim pristupom, imali bi svoje faze razvoja ili „modele devijantne karijere“. Pod uticajem društvene reakcije situacioni prosjaci (siromašni, ugroženi ili slučajni) pojačavaju primarnu devijaciju i postepeno reorganizuju svoju društvenu ulogu u pravcu prihvatanja devijantnog društvenog statusa. Veliki udeo u društvenoj reakciji imaju i institucije socijalne kontrole, koje svojim delovanjem stvaraju outsajdere, marginalce i, u našem slučaju, prosjake. Na primer, ustanove socijalne zaštite koje se bave prosjačenjem maloletnika (centri za socijalni rad, prihvatilišta) svojim programima i načinima rada i organizacije (tzv. „totalne ustanove“) mogu doprinosti obezličanju i gubitku identiteta maloletnika. Boravak u takvim ustanovama utiče na to da maloletnici zauvek nose etiketu devijanta i marginalca. Socijalna kontrola, kao način društvene reakcije na prosjačenje i skitnju, sankcijama, osudama i etiketiranjem ne zadire u korene prosjačenja i skitnje, već samo ovu devijaciju pojačava (Jugović, 2009).

Socijalno-antropološki pristup u proučavanju društvenih devijacija polazi od kriterijuma ljudskih potreba. Društvene okolnosti u kojima dolazi do izvitoperenja u karakteru, sadržaju i načinima zadovoljenja univerzalnih ljudskih potreba (za udruživanjem, prevazilaženjem, ukorenjenosti, identitetom i okvirom orijentacije) mogu se označiti kao devijantne a ta društva kao bolesna (From, 1984). Prosjačenje i skitnja maloletni-

ka su društvene pojave koje dovode ili se ispoljavaju u osujećenju i izvitoperenju u zadovoljavanju ljudskih potreba, kao i u nemogućnosti iskazivanja čoveka kao radnog i stvaralačkog bića. Uzroci ovih devijacija su u društvu ili u karakteru društva, koje ne može da zadovolji osnovne i autentične potrebe, pa ih pojedinci i grupe zadovoljavaju na izvitoperen ili devijantan način.

Kulturološke perspektive marginalizacije polaze od ideja kulture ili supkulture bede, pri čemu prosjačenje i skitnja jesu izraz te kulture (Milosavljević, Jugović, 2009). Kultura bede je adaptacija siromašnih na sopstveni marginalan položaj u društvu. U socijalno-ekonomskom smislu, odlike te kulture, koje su povezane i s prosjačenjem, izražene su u sledećim osobenostima (Lewis, 1985): neintegrisanost u šire društvo, segregacija, hronična nezaposlenost, nepostojanje imovine, odsustvo štednje, odsustvo rezervi hrane kod kuće, hronični nedostatak novca, pozajmljivanje novca od „lokalnih pozajmljivača“ uz zelenaške kamate, spontano međususedsko organizovanje kreditiranja, upotreba polovne odeće, često kupovanje malih količina hrane u toku istog dana, nizak nivo pismenosti, loši stambeni uslovi i prenaseljenost, mržnja prema predstavnicima vlasti (policiji, npr.), itd.

Individualno-psihološke teorije prosjačenja i skitnje su vezane za pojedine karakteristike ličnosti koje mogu pogodovati nastanku ovog devijantnog ponašanja. Reč je o tome da postoje neke osobine ličnosti koje pogoduju opredeljenju za prosjačenje kao stilu života i načinu egzistencije – na primer, nestabilne ličnosti, lenjivci, pasivni ili parazitski tipovi ličnosti, itd. (Milosavljević, 2003). Pojednim konceptima psiholoških teorija o devijacijama, kao što su teorije frustracije, učenja, imitacije, neuspele socijalizacije, ili teorijama o psihopatijama mogu se objašnjavati i prosjačenje i skitnja. Međutim, značajno je istaći da individualno-psihološke karakteristike ličnosti prevashodno čine pogodno tlo za nastanak prosjačenja i skitnje maloletnika, nego što su dominantni i direktni uzroci. Određene karakteristike ličnosti skitnica i prosjaka su uslovljene, u većoj meri, društvenim kontekstom, tj., načinom i stilom života.

6. Uzroci i posledice prosjačenja i skitnje

Uzroci prosjačenja i skitnje su mnogobrojni. U najopštijem smislu se mogu podeliti na društvene i individualno-psihološke. Najvažniji društveni uzroci prosjačenja i skitnje (Milosavljević, 2003: 212) su sledeći:

1. *Socijalno-ekonomski uslovi egzistencije* – podeljenost društva na siromašne i bogate, tj., socijalna i statusna raslojenost.

2. *Profesionalni uslovi života* – neobrazovanost dece i maloletnika, neredovno pohađanje i napuštanje škole, što kasnije u punoletstvu dovodi do nezaposlenosti i odsustva bilo kakvog radnog statusa. Jedna od ključnih odlika prosjačenja i skitnje uopšte jeste dovođenje u pitanje ljudskog rada kao vrednosti, tj., sticanje sredstava za život radom. Između ostalog, ovo je jedan od najvažnijih razloga zašto društvo identifikuju prosjačenje i skitnju kao devijacije.

3. *Socijalno-biološki faktori* – kao što su invalidnost i bolest ili drugi socijalni rizici koji podstiču osiromašenje.

4. *Socijalno-politički uzroci* – od kojih se posebno izdvajaju ratovi, koje uvek prati masovno osiromašenje stanovništva. Kroz istoriju ljudskog društva jedna od socijalnih posledica ratova uvek je bilo i povećanje prosjaka i skitnica usled opšte društvene kataklizme.

5. *Uticaj drugih društvenih devijacija* – kada se prosjačenje i skitnja javljaju kao prateće pojave ili rezultat neke druge devijacije, na primer, alkoholizma, prostitucije, kriminala, a ponekad i narkomanije, itd.

6. *Neadekvatan društveni odnos i socijalna politika prema pojavi prosjačenja* – reč je o društvenoj reakciji koja ne dopire do uzroka siromaštva i prosjačenja, nego u svom delovanju mnogo više pojačava te devijacije, ili se njima uopšte i ne bavi.

7. *Porodična psihosocijalna patologija* – ona je od posebnog značaja za nastanak prosjačenja i skitnje među maloletnicima. Ogleda se u uslovima porodičnog života koje karakterišu roditeljska nebriga, različite devijantne pojave kao što su alkoholizam, prostitucija, kriminal, mentalne i psihijatrijske bolesti roditelja, višegeneracijsko prenošenje prosjačenja, itd.

Posledice prosjačenja i skitnje se ispoljavaju na sličan način kao i posledice siromaštva. To je još jedan argument o istorodnosti ovih dveju društvenih pojava. Najvažnije posledice koje prate prosjačenje i skitnju (Jugović, 1998) su sledeće:

1. *Ekonomske posledice* – ograničenost ili nepostojanje izvora prihoda ili imovine i nezaposlenost.

2. *Kulturne posledice* – izopštenost i marginalizacija iz šireg društva, poseban stil života i adaptacija stvaranjem supkultura.

3. *Političke posledice* – odsustvo iz političkog života i bilo kakvog uticaja na javni život.

4. *Socijalno-egzistencijalne posledice* – nemogućnost zadovoljavanja osnovnih životnih potreba i velika nemoć da se menjaju vlastita situacija i život, poremećaj odnosa s okruženjem i širom sredinom.

5. *Obrazovne posledice* – nepohađanje ili napuštanje školovanja, nepismenost, neobrazovanost i opšta zaostalost.

6. *Psihološke posledice* – osećanja bezperspektivnosti, nesigurnosti, nemoći i odsustvo planiranja budućnosti.

7. *Povezanost s drugim devijacijama* – način društvene adaptacije koji ih prisiljava da postojeće devijantno ponašanje šire i na druge devijacije, kao što su kriminal, prostitucija, kockanje, narkomanija, autoagresija.

8. *Zdravstvene posledice* – loše higijenske navike, socijalne i psihijatrijske bolesti.

7. Društvena i državna reakcija na prosjačenje i skitnju: istorijski i savremeni kontekst

Istorijski kontekst. Ponašanja kojima se krše društvene norme i vrednosti od prvih, primitivnih ljudskih zajednica do savremenog društva uvek su izazivala društvenu reakciju. Ona se očitovala u raznim pojavnim oblicima i različitim stepenima intenziteta – od individualnog neodobravanja do opšte osude, kažnjavanja, suzbijanja ili indiferentnosti i tolerancije. Društvena reakcija na prosjačenje i skitnju prolazila je kroz različite periode, ispoljavala različite oblike i specifičnosti i zasnivala se na različitim ciljevima.

U starom veku društvo je bilo veoma strogo prema prosjacima i skitnicama. Najčešće nije pokazivalo nikakvu brigu u odnosu na njih. Jedan od poznatijih vidova zaštite siromašnih i skitnica javio se u klasičnoj Grčkoj. U pitanju su bile institucije *xenodocie* – ubožnice ili kuće za zbrinjavanje sirotinje i stranaca. U srednjem veku se javlja dvostruki odnos prema prosjačenju i skitnji. S jedne strane, pod uticajem hrišćanske religije i ideje o raju na nebu, društvo je slavilo prosjake, nazivalo ih „božjim iskušenicima na zemlji“, jer je njihov život bio oličenje skromnosti i asketizma (Milosavljević, 2003). Pojedine kategorije skitnica su vršile i neke funkcije (vraćanje, služenje u vojsci) koje je društvo odobravalo. Zbog njihovih društvenih uloga postojala je moralna obaveza da im se pomogne. Međutim, s druge strane, u pojedinim evropskim zemljama, naročito u onim u kojima je bio jak uticaj judeizma i protestantizma, odnos društva prema prosjacima i skitnicama je bio izrazito negativan. Poznate su kazne ponižavanja i žigosanja prosjaka i skitnica, kao i izlaganje na stubu srama, nošenje ponižavajućih znakova, nošenje teških gvozdениh krstova oko vrata, javno bičevanje, itd. (Milutinović, 1985). Prosjaci su nazivani „đavoljim semenom“ i vešticama; čak su i spaljivani. Ovaj negativan odnos pod uticajem protestantizma se javlja kao neodobravanje poricanja vrednosti ljudskog rada i sticanja sredstava za život radom. Srednjovekovni dihotomni odnos prema prosjačenju i skitnji aktuelan je i u savremenom društvu.

U novom veku, s pojavom ranog kapitalizma i usled velikih društvenih potresa i promena (mnogobrojnih ratova, masovnih bolesti, ekonomskih i

političkih previranja) javlja se siromaštvo, a s njim i masovno prosjačenje i skitnja. I u novom veku se uočava dihotoman odnos u reakciji društva prema prosjačenju i skitnji. Pozitivan odnos prema skitnicama (ne toliko prema prosjacima) nastaje zbog njihovog slobodnog ponašanja, nesputanog života i boemije. Taj pozitivan stav je uzrokovan otporom prema feudalizmu, koji je bio istorijski prevaziđen poredak, tj., otporom prema neslobodi u feudalizmu.

Ipak, masovno širenje siromaštva, skitnje i prosjačenja prebacuje društvenu reakciju ka negativnom odnosu. Ta reakcija društva se iskazivala na tri načina (Milosavljević, 1997: 111). Prvo, donošenjem prvih propisa protiv siromaštva: na primer, Zakon o sirotinji u Engleskoj (1701), čija je funkcija bila da natera sirotinju da radi. Drugo, u periodu od XVI do XVIII veka formiraju se prve institucije koje se specijalizovano bave prosjacima, skitnicama i sličnim devijantima. To su bila popravilišta, zaštitne radionice, prihvatilišta i domovi za siromašne. Na evropskom kontinentu prvo popravilište se javlja u Engleskoj, u Londonu, u palati Brajdvel (Bridewell) 1553. godine. Ta popravilišta su pretvorena u ustanove za rad i proizvodila su robu za tržište (Milutinović, 1985: 20). Cilj tih ustanova je bio da osposobe prosjake i skitnice za vršenje određenih poslova i da ih tako odvrate od devijantnog ponašanja. Iako su to bili začeci ideje resocijalizacije i rehabilitacije, činjenica je da su prosjaci u tim ustanovama živeli u lošim uslovima i da su u njih nasilno privođeni. I treće, u pojedinim zemljama, i u različitim periodima, prema prosjacima i skitnicama su primenjivane i vrlo surove sankcije. Poznato je pogubljenje 8 500 skitnica u Engleskoj za vreme Henrija VIII ili giljotiranje više hiljada skitnica u Francuskoj (Milosavljević, 1997).

Interesantni su zaključci Vilijama Čamblisa, koji je analizirao istorijsku prirodu socijalne kontrole ili krivičnog pravosuđa upravo na primeru engleskih zakona o zabrani skitnje. On je došao do saznanja da se zakonsko definiisanje skitnje menjalo kroz istorijske periode u zavisnosti od potreba proizvođača za radnom snagom. U vreme nestašice radne snage, skitnicama su smatrani svi koji su odbijali da se zaposle, a kazna za skitnju je bila prinudan rad u manufakturi. Nasuprot tome, u periodima masovne nezaposlenosti, kao skitnice su kažnjavani oni za koje se sumnjalo da su izvršioci krivičnih dela, ili čak i oni za koje se pretpostavljalo da mogu biti izvršioci krivičnih dela (Jugović, 2009).

Društvena/državna reakcija savremenog društva prema prosjačenju i skitnji. U reakciji savremenog društva prema prosjačenju i skitnji uočavamo mnogo sličnosti s prošlim vremenima, ali i nove pristupe. Novi pristupi su rezultat opšte humanizacije društvenih odnosa. Javlja se svest da klasične mere ispaštanja, represije, odmazde i zastrašivanja nisu primerene savreme-

nom dobu. Pa čak i kada se društvo bori protiv tih devijacija sankcijama ili bilo kojim drugim represivnim merama, te mere više nemaju iste sadržaje, ciljeve i posledice kao pre dva-tri veka ili kao pre pet vekova.

Osnovni tipovi društvene reakcije na prosjačenje i skitnju (Milosavljević, 2003: 214–215) su sledeći:

1. *Indiferentnost ili nezainteresovanost društva* – ovaj tip društvene reakcije izražava, ili karakter društveno-ekonomskih i političkih odnosa, ili nemoć siromašnih i nerazvijenih društava da odgovore na pojavu prosjačenja i skitnje.

2. *Tolerancija* – javlja se u svim slučajevima kada postoji razumevanje i kada nema osude i odbojnosti prema prosjačenju i skitnji. Model tolerancije podrazumeva i reakciju koja ove devijacije ne smatra značajnim ili „opasnim“ – nema žrtve.

3. *Prezir i odbacivanje* – izražavaju tip društvene reakcije zasnovane na moralnom suđenju i manifestuju se u vidu odbojnosti i moralne osude prosjaka i skitnica (ovaj model reagovanja je značajan za maloletnike s asocijalnim ponašanjem – bežanje od kuće i škole, besposličenje, lutanje i sl.).

4. *Sankcije i represija* – javljali su se kroz istoriju, kao što je pokazano, u različitim vidovima: od žigosanja, odmazde, smrtne kazne do zatvora, zastrašivanja, prinudnog rada, itd. Cilj današnjih sankcija (makar i deklarativno) su resocijalizacija, prevaspitavanje i rehabilitacija, pre svega, maloletnika. Sam čin prosjačenja i skitnje smatra se prekršajem koji se sankcioniše. Prosjačenje i skitnja u našem pozitivnopravnom sistemu se kvalifikuju kao prekršaj protiv javnog reda i mira. U Zakonu o javnom redu i miru prosjačenje se posebno ne definiše. Ovaj prekršaj određuju dva elementa: „Ko se zatekne u prosjačenju kazniće se...“ i „ko se uz naknadu bavi vraćanjem, proricanjem sudbine ili sličnim oblicima predskazivanja kazniće se...“. Sankcija je novčana ili u izdržavanju kazne zatvora do 30 dana (o broju dana u zatvoru ili o visini novčane kazne odlučuje sudija za prekršaje). Za one koji organizuju prosjačenje, skupljaju prosjake, razvoze ih i uzimaju novac od njih, predviđene su kazne do 30 000 dinara ili do 60 dana zatvora. Kada je reč o maloletnicima, za lica ispod 14 godina života nema prekršajne odgovornosti – ta lica su pod ingerencijom organa starateljstva.

Takođe se uočava velika razlika između registrovanih i presuđenih prekršaja protiv javnog reda i mira. Prosjačenje i skitnja su zastupljeni u velikom procentu među registrovanim prekršajima, dok se „gube“ među presuđenim: dominiraju tuče, svađe, nepristojno ponašanje ili pojedini tipovi agresije. Ovde uočavamo nekoliko stvari koje treba istaći. Prvo, često pos-

toji zbrka u identifikovanju vrste prestupa. Drugo, prosjačenje i skitnja se često „kombinuju“ s drugim prekršajima i krivičnim delima. Treće, kao skitnja (kada se posmatra izdvojeno od prosjačenja) često se registruje bekstvo od kuće ili prostitucija. Bekstvo od kuće nije propisano kao prekršaj, pa ga službe (MUP, tužilaštvo) podvode pod skitnju, dok se prostitucija maloletnica kvalifikuje kao skitnja kako bi, najčešće, maloletna prostitutka izbegla moguće etiketiranje i imala veće šanse da se resocijalizuje. Četvrto, prema prosjačenju i skitnji maloletnika, ukoliko nisu praćeni drugim prekršajima ili krivičnim delima, postoji visoka tolerancija pravosudnih organa, ali i organa unutrašnjih poslova. Institucionalna tolerancija je posledica stava „da je prosjačenje takav vid devijacije u kome nema žrtve ukoliko se zanemari činjenica da su sami prosjaci prave žrtve društvenih okolnosti“ (Milosavljević, 1997: 114).

5. *Socijalno-zaštitni model društvene reakcije* – polazi od toga da je prosjačenje posledica društvenih uzroka. Prosjaci su korisnici određenih socijalnih prava i prestacija. Ovaj tip društvene reakcije bi trebalo da bude u funkciji društvene zaštite, a ne osude i represije, i izraz je humanističkog odnosa prema socijalnim problemima. Njegov cilj je društvena zaštita u vidu materijalne, stručne i institucionalne pomoći. Prosjaci i skitnice, kao lica s negativnim oblicima ili poremećajima ponašanja i kao materijalno neobebeđena lica, korisnici su socijalno-zaštitnih prava.

Osnovna prava iz socijalne zaštite koja mogu koristiti i prosjaci i skitnice su sledeća: materijalno obezbeđenje, pomoć za osposobljavanje za rad, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu, naknada za negu i pomoć drugog lica, dnevni boravak dece ometene u razvoju i usluge socijalnog rada. Takođe, prema prosjacima i skitnicama je moguće i starateljstvo kao oblik porodično-pravne zaštite. Ključnu ulogu u ovom modelu društvene reakcije treba da ima centar za socijalni rad (organ starateljstva) kao jedan od nosilaca socijalno-zaštitne funkcije države.

Kako se ostvaruju funkcije socijalne zaštite prema ovoj populaciji korisnika?

Pre svega, praćenje i proučavanje ovih devijacija i socijalnih problema praktično ne postoji: ona su sporadična i retka. Izgleda da i ovde dominira pristup da je reč „o manje važnom i opasnom problemu“. Kao da se zaboravlja da su prosjačenje i skitnja najbolji indikator i posledica siromaštva. Specijalizovani preventivni programi centara za socijalni rad su retki. Izuzetak su u Beogradu povremene akcije tzv. humanih patrola, koje, međutim, takođe imaju odlike sporadičnosti i zakasnele prevencije. Maloletni prosjaci i skitnice se najčešće nalaze u evidenciji centara u okviru kategorija socijalno i materijalno ugrožene dece, dece s poremećajima u ponašanju i dece bez

roditeljskog staranja. Samim tim, najčešći oblici zaštite su materijalno obezbeđenje, trenutna novčana pomoć, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite, starateljstvo, vaspitne mere (najčešće pojačanog nadzora) i usluge socijalnog rada.

Socijalni i pedagoški rad u sadržinskom i metodološkom smislu prema ovoj populaciji ima sva obeležja rutinskog i administrativnog posla, koji se svodi na rešavanje zahteva za materijalno obezbeđenje, dostavljanje dijagnostičkog izveštaja sudiji za prekršaje, ili posredovanje s ustanovom socijalne zaštite radi smeštaja deteta. Znači, reč je o sadržinskoj usmerenosti ka posledicama a ne ka uzrocima. U metodološkom smislu dominiraju rad s pojedincem, verbalne metode rada, davanje informacija i saveta, pri čemu je osnovni cilj (ako se o njemu uopšte može govoriti) menjanje ličnosti. Međutim, bez menjanja socijalnih okolnosti rad ostaje nedovršen i neuspešan. Kao i u mnogim drugim područjima socijalnog rada u centrima, metodološki pristupi socijalno-grupnog rada i socijalnog rada u zajednici se ne primenjuju, a ako se i koriste, onda su sporadični i samoinicijativni jer dolaze od pojedinih stručnih radnika.

Centar za socijalni rad, u svom delovanju prema prosjačenju i skitnji maloletnika, ograničen je mogućnostima društva u materijalnom pogledu. Niska materijalna osnova socijalne zaštite utiče na moć delovanja organa starateljstva. Prosjačenje i skitnju maloletnika, kao što smo na više mesta u radu već istakli, prate izrazito loše socijalno-materijalne okolnosti, ali siromašna država nema mogućnosti (ili se one retko ostvaruju) da toj deci i njihovim porodicama obezbedi stanove, zaposlenje, obrazovanje, bolju materijalnu potporu, itd. Iznosi materijalnog obezbeđenja koje se danas u Srbiji isplaćuje najsiromašnjima teško da uopšte mogu da nose naziv obezbeđenje.

Uz sve prethodno rečeno, centri za socijalni rad nisu ni kadrovski ni specijalizatorski opremljeni za rad s prosjacima i skitnicama s obzirom na specifičnosti tih devijacija. To se naročito odnosi na rad s profesionalnim prosjacima, u kome bi trebalo da dominiraju šire metodološke i terapijske aktivnosti koje se najčešće koriste u radu stručnjaka centara za socijalni rad. Znači, centar za socijalni rad je u svom delovanju ograničen materijalno, sadržinski, metodološki i stručno (što iz objektivnih što iz subjektivnih razloga) prema prosjačenju i skitnji maloletnika kao delu maloletničkog prestupništva i siromaštva. Delovanje centra ne doseže do sociokulturnih uslova života te dece jer, bez promena tih uslova (koji su izrazito nepovoljni), ove pojave se stalno reprodukuju i uvećavaju.

U našem sistemu socijalne zaštite ne postoji, u pravom smislu, specijalizovana ustanova koja se bavi prosjačenjem i skitnjom maloletnika i odraslih. Tu ulogu vrše prihvatilišta za decu i odrasle u nedostatku takve

ustanove, iako su njihova osnovna društvena funkcija kratkotrajan prihvat i zbrinjavanje osoba koja se, usled različitih okolnosti, nađu van mesta prebivališta. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti i materijalnom obezbeđenju porodice, deca u prihvatilištu treba da ostanu sve dok se ne utvrde mogućnosti za njihovo vraćanje u vlastitu porodicu, porodicu hranitelja ili u drugu ustanovu socijalne zaštite. U Srbiji trenutno postoje četiri prihvatilišta i prihvatne stanice u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Subotici. Poslednjih nekoliko godina vrlo je aktivna i nevladina organizacija „Centar za integraciju mladih“ iz Beograda, koja je pokrenula projekat skloništa za decu ulice.

8. Zaključak

Prosjačenje i skitnja maloletnika su složene društvene pojave s odlikama socijalnog i kriminološko-bezbednosnog problema. U radu su pokazane osnovne karakteristike prosjačenja i skitnje, tipovi, uzroci, posledice i karakteristike društvene/državne reakcije na te pojave. Naša društvena i državna reakcija ne zadire u koren ovih devijacija, a društveni odnos ima za cilj mnogo više socijalnu kontrolu nego društvenu zaštitu. Institucionalno-državni odgovor pokazuje nemoć i nezainteresovanost kako bi se ove devijacije i socijalni problemi sprečili. I ne samo to, tolerancija i ravnodušnost kao modeli društvenog reagovanja ostavljaju posledice – mogu direktno podsticati razmah ovih pojava, ali i drugih devijacija. „U uslovima univerzalnog osiromašenja mnogih društvenih slojeva postoji neka vrsta povećane tolerancije prema nekim vidovima ‚snalaženja‘ (prošnja je za mnoge adaptivno snalaženje – prim. autora). Ovaj stav se oseća kako u javnom mnjenju, tako i u odnosima društvenih institucija. Kao da postoji neka vrsta vrednosnog stava o tome šta je manje a šta više društveno opasno i štetno, pa se između dva zla bira ono koje je manje. Osnovna posledica je stalno širenje ‚zla‘. Na taj način, društvena reakcija umesto da sužava prostor za javljanje devijacije deluje podsticajno, bar u odnosu na neke od njih“ (Milosavljević, 1993: 47).

Preventivnog delovanja ne može biti bez najmanje četiri stvari: prvo, dobre istraženosti uzroka i fenomenologije prosjačenja i skitnje; drugo, bez koordiniranih preventivnih programa centara za socijalni rad, MUP-a, prihvatilišta, sudova, škola, zdravstvenih ustanova; treće, bez drugačije materijalne, sadržinske i metodološke pozicije službi socijalne zaštite, tj., mogućnosti i načina njihovog rada (drugačije usmerenosti), i četvrto i najvažnije, ukupne promene društvenog odnosa prema načinima rešavanja socijalne krize i socijalnih posledica proizašlih iz krize.

9. Literatura

- Bose, R., & Hwang, S. W. (2002). Income and spending patterns among panhandlers. *Canadian Medical Association Journal*, 167(5), 477–479. Retrieved on 2006-09-29.
- From, E. (1984). *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed.
- Jugović, A. (2009). *Teorija društvene devijantnosti*. Beograd: Službeni galsnik.
- Jugović, A. (1998). Društvena reakcija na prosjačenje i skitnju maloletnika. *Socijalna misao*, 19, 47–78.
- Lewis, O. (1985). *Antropological Essays*. New York: Random House.
- Levis, O. (1985). Kultura bede. *Kultura*, 70.
- Milosavljević, M. (1997). *Socijalna patologija – autorizovana predavanja*. Beograd.
- Milosavljević, M. (1993). *Romi i devijacije. Društvene promene i položaj Roma*. Beograd: SANU i ISP.
- Milosavljević, M. (1997). Socijalne promene i socijalni problemi kao posledica tehnološkog, ekonomskog i socijalnog razvoja. *Ka savremenom društvu – procesi tranzicije*. Beograd: FPN.
- Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd: Draganić.
- Milosavljević, M., Jugović A. (2009). *Izvan granica društva – savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Milutinović, M. (1981). *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Milutinović, M. (1985). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Peace Studies Program (2006). *Homelessness Contact Cards*. George Washington University. Retrieved on 2006-09-30.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: autorsko izdanje.

Internet sajtovi:

<http://dictionary.die.net>, posećeno 14. 1. 2010. godine

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com>, posećeno 15. 1. 2010. godine

<http://definitions.uslegal.com/b/beggars/>, posećeno 15. 1. 2010. godine

BEGGING AND VAGRANCY AS SOCIAL AND SAFETY PROBLEMS

Summary

Begging and vagrancy are complex social phenomena with social features and safety problems. These related phenomena have been an integral part of the phenomenon of poverty and typical deviant behaviors because they question the value of human labor. In the contemporary social context begging has a very impressive security challenges for society and the state because of the clear link between this phenomenon and organized crime,

trafficking and children, prostitution, and abuse and child abuse. In criminological terms of safety-begging is still impressive and international character, in terms of phenomenology phenomenon in terms of necessity for the Country in combating these social deviations and their criminal elements. The paper demonstrates the basic social-security and criminological characteristics of begging and vagrancy: their historical context, characteristics, types, causes, consequences and characteristics of social/public reaction. This paper gives definitions of these phenomena as well as a brief overview of the main theoretical explanations.

METODOLOGIJA PROCENE PARAMETARA HUMANE BEZBEDNOSTI U LOKALNOJ ZAJEDNICI

*Đurić S.¹

Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Koncept humane bezbednosti, zasnovan na građanskim/civilnim vrednostima i utemeljen na pretpostavci da su ljudi i njihove potrebe osnovni subjekti, odnosno temeljni ciljevi bezbednosti, obuhvata široko polje postupaka koji se odnose na čovekov svakodnevni život i dostojanstvo. Polazeći od činjenice da složena procena stanja humane bezbednosti u lokalnoj zajednici treba da se zasniva na analizi spremnosti, aktuelnih problema i raspoloživih resursa u lokalnoj zajednici u oblasti humane bezbednosti, u radu je prikazan način primene istraživačkih postupaka unutar šireg metodološkog pristupa učesničkog akcionog istraživanja u zajednici. Kroz analizu nekoliko analitičkih postupaka ukazano je na to kako se komplementarnom primenom kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih metoda mogu obezbediti dublji uvid i tačnija procena parametara humane bezbednosti, pri čemu je ceo proces procene osmišljen kao zajednička akcija istraživača i članova zajednice koji rade zajedno da bi definisali i kritički analizirali postojeće stanje humane bezbednosti, a nakon toga planirali, sprovodili i procenjivali aktivnosti usmerene ka unapređenju bezbednosti i kvaliteta života na nivou lokalne zajednice.

Ključne reči: humana bezbednost, lokalna zajednica, merenje, akciono učesničko istraživanje.

1. Analitičko značenje koncepta humane bezbednosti

Centralno pitanje koncepta humane bezbednosti se može izraziti formulacijom: „Koliko je čovek kao individua siguran i slobodan?“ (Bajpai, 2000: 2) Ovo staro i, naizgled, jednostavno pitanje izazivalo je, međutim,

*E-mail: sdjuric@eunet.rs

značajna razmimoilaženja u akademskim i političkim krugovima. Mnogi teoretičari i praktičari su osporavali samu mogućnost relevantnog teorijskog utemeljenja takvog, kako su ga karakterisali, širokog i nejasnog koncepta i odricali mu analitičku i praktičnu primenjivost. Pobornici ideje humane bezbednosti su tvrdili, sa svoje strane, da upravo taj koncept omogućuje suštinski odgovor na pitanje bezbednosti i da se njim prevazilaze sve slabosti dominantnog neorealističkog diskursa. Upravo su složenost i širina ideje humane bezbednosti dovele do vrlo raznolikih pokušaja njegovog temeljnog definisanja. Nesaglasnost u određenju osnovnih elemenata koji bi činili sadržaj ovog koncepta zaista je često otežavala njegovo dalje teorijsko razvijanje i praktičnu istraživačku primenu.

Liberalnije razmišljanje o potrebi rekonceptualizacije diskursa bezbednosti započinje u godinama nakon završetka Hladnog rata (Owen, 2004; Bajpai, 2000; Acharya, 2005). Pomenućemo samo neke dokumente i inicijative, posebno značajne za utemeljenje koncepta humane bezbednosti. Najpre je reč o Stokholmskoj inicijativi globalne bezbednosti iz 1991. godine, od koje je potekao poziv za prihvatanje ideje o širem konceptu bezbednosti, koji bi se odnosio i na pretnje koje proizlaze iz propusta u razvoju, degradacije životne sredine, prekomernog rasta populacije i kretanja, kao i nedostatka napretka ka demokratiji (*Stockholm Initiative*, 1991). Podsetićemo takođe i na rad Komisije za globalno upravljanje, koja u svom izveštaju navodi potrebu proširenja koncepta globalne bezbednosti s tradicionalne usredsređenosti na bezbednost države ka konceptu koji bi uključivao bezbednost ljudi i planete (Commission on Global Governance, 1995).

Nešto eksplicitniju tematizaciju humane bezbednosti je pokrenuo ekonomista Mahbub ul Hak, koji je 1990-ih godina, u okviru UNDP, bio angažovan na razvoju indeksa humanog razvoja (Human Development Index). Tako se izveštaj iz 1994. godine (*UNDP Human Development Report*) navodi u literaturi kao prvi značajniji pokušaj šireg definisanja koncepta humane bezbednosti. U tom dokumentu se označava sedam oblasti humane bezbednosti i navode mogući oblici njihovog ugrožavanja: ekonomija (ugroženost siromaštvom), hrana (pretnja od gladi), zdravlje (pretnje od povreda i bolesti), životna sredina (pretnje od zagađenja, degradacije životne sredine i resursa), lična bezbednost (pretnje od različitih oblika nasilja), zajednica (pretnje od socijalnih nemira i nestabilnosti) i politička bezbednost (pretnje od političke represije). Na istoj liniji promišljanja humane bezbednosti nalazi se i Nef (Nef, 1999), koji opisuje pet međusobno povezanih podsistema humane bezbednosti: ekosistem, ekonomija, društvo, oblik vladavine i kultura. Uzimajući u obzir kategorije navedene u definiciji UNDP, Owen (Owen, 2004) definiše humanu bezbednost kao zaštitu vitalnih vrednosti ljudskih ži-

vota od kritičnih i sveprisutnih pretnji ekologiji, ekonomiji, hrani, zdravlju, ličnoj i političkoj sigurnosti.

Pitanja određenja sadržaja pojma humane bezbednosti, preciziranja liste pretnji na koje treba obratiti pažnju, kao i odgovarajućih mehanizama koje treba planirati kao odgovore na te pretnje i dalje su predmet mnogobrojnih rasprava, koje se grubo koncentrišu na dva preovlađujuća načina promišljanja suštine ovog koncepta: sloboda od straha (*freedom from fear*) i sloboda od nužde/potrebe (*freedom from want*). Zagovornici usredsređivanja humane bezbednosti na slobodu od straha smatraju da praksu humane bezbednosti treba ograničiti na zaštitu pojedinaca od nasilnih konflikata, pri čemu nasilne pretnje povezuju s oskudicom, slabljenjem državnih kapaciteta i različitim oblicima nejednakosti. Zagovornici šireg shvatanja humane bezbednosti kao slobode od uskraćenosti (potrebe) zastupaju holistički pristup, koji u središte bezbednosti uključuje pretnje kao što su glad, bolesti, prirodne katastrofe, koje u stvarnosti odnose više žrtava nego ratovi, genocid i terorizam zajedno. U tom duhu je i definicija koju nude King i Mari (King & Murray, 2002), koji smatraju da humana bezbednost pojedinaca znači njihovo očekivanje da u svom životu neće iskusiti stanje generalizovanog siromaštva. Tada se humana bezbednost stanovništva uspostavlja kao agregat individualnih humanih bezbednosti.

Plodnu raspravu o potrebi redefinisiranja pojma bezbednosti je pokrenuo politikolog Boldvin. U klasičnoj definiciji bezbednosti, Volfers (Wolfers, 1952: 485) ovaj pojam određuje kao, „u objektivnom smislu, odsustvo pretnji stečenim vrednostima, a u subjektivnom smislu, kao odsustvo straha da bi te vrednosti mogle biti napadnute“. Boldvin (Baldwin, 1997: 13–17) sugerše da se izraz iz Volfersove definicije „odsustvo pretnji“ zameni izrazom „mala verovatnoća oštećenja stečenih vrednosti“ i da se analizira skup bazičnih pitanja: „bezbednost za koga, bezbednost kojih vrednosti, koliko bezbednosti, od kojih pretnji, kojim sredstvima, po kojoj ceni, u kom periodu“.

Koncept humane bezbednosti se zasniva na građanskim/civilnim vrednostima. Utemeljen je na pretpostavci da su ljudi (a ne država) osnovni subjekti bezbednosti, dok su zadovoljavanje ljudskih (a ne državnih) potreba i jačanje ličnog integriteta i blagostanja temeljni ciljevi. Tako široko shvaćen koncept bezbednosti kao opšte dobro u značajnoj meri se izjednačava s kvalitetom svakodnevnog života pojedinaca, ostvarenim nivoom ekonomskog razvoja, socijalne pravde i demokratizacije zajednice kao civilizacijskim vrednostima. Usvajanje i društvena promocija koncepta humane bezbednosti pretpostavljaju punu participaciju građana u svim društvenim aktivnostima. Osim izgradnje poverenja i unapređenja bezbednosti u zajednici, ovaj koncept promovše jačanje socijalnog kapitala.

Pojam humane bezbednosti tako obuhvata široko polje postupaka koji se odnose na čovekov svakodnevni život i dostojanstvo. Konkretnije, koncept humane bezbednosti uključuje: bezbednost životne sredine, ličnu i fizičku bezbednost, ekonomsku i socijalnu sigurnost, ali i političku ravnotežu, tj., nediskriminisanost grupa i pojedinaca. U tom pogledu, humana bezbednost ima svoje normativno, ali i analitičko značenje i ključne indikatore poput lične i kolektivne sigurnosti, zdravlja, obrazovanja, siromaštva, političkih sloboda.

2. Lokalna zajednica – kontekst (ne)sigurnosti

Personalizacijom koncepta bezbednosti središte posmatranja se polako pomera s države (kao referentnog okvira bezbednosti) ka užem društvenom okruženju – lokalnoj zajednici (grad, selo, okrug). Osnovni razlog je što lokalna zajednica predstavlja mesto u kome građani najneposrednije participiraju u različitim oblicima društvenog života. Reč je o društvenom i kulturnom okviru u kojem pojedinci (građani) neposredno ostvaruju svoja građanska i druga prava, odnosno mestu u kojem je ugrožavanje tih prava najuočljivije. Rečju, lokalna zajednica je kontekst u kojem se na najbolji način može sagledati stvarni potencijal za emancipaciju građana i istražiti realan kvalitet društvenog života. Lokalne zajednice predstavljaju značajan referentni okvir života ljudi već i zbog širokog obima oblasti za koje su zadužene. Uporedo sa širenjem nadležnosti i ovlašćenja koje lokalna zajednica ima u skladu sa savremenim zakonskim regulativama, ona čini i okvir na koji se odražavaju složeni društveni problemi u pogledu šireg državnog konteksta: nezaposlenost, siromaštvo, slab kvalitet usluga javnih servisa, infrastrukturni problemi (putevi, vodovod, kanalizacija, mreža energetskog sistema), privredni problemi, nedovoljna sigurnost i javna bezbednost, problemi u oblasti školstva i zdravstva, neadekvatni modeli organizovanja vlasti, finansijski problemi i dr.

Pitanja bezbednosti ljudskih, tehničkih i materijalnih resursa, kao i uobličavanja delotvornih bezbednosnih procedura, sastavni su delovi efikasnog menadžmenta lokalne zajednice. Da bi se obezbedilo aktivno angažovanje lokalne zajednice u realizaciji bezbednosnih procedura, potrebno je, pored kontinuirane edukacije i tehničke podrške, stvoriti socijalnu klimu u kojoj će svi akteri priznavati i poštovati interes bezbednosti. Takva klima se može izgraditi strpljivim i sistematskim jačanjem procesa socijalne kohezije i razvijanja socijalnog partnerstva adekvatnim umrežavanjem svih aktera na lokalnom nivou.

Osnovni uslov za organizovanje lokalne zajednice na planu prevencije i reagovanja na probleme jeste postojanje spremnosti, odnosno određenog ni-

voa obaveštenosti, zainteresovanosti, sposobnosti i volje lokalne zajednice da inicira i podrži te aktivnosti (Popović-Ćitić, 2007; Žunić-Pavlović, 2005). Delotvorne bezbednosne procedure zahtevaju odgovornost i posvećenost svih subjekata na svim nivoima funkcionisanja lokalne zajednice.

3. Pokazatelji humane bezbednosti u lokalnoj zajednici

Kritičari koncepta humane bezbednosti često ističu nemogućnost stvaranja konačne liste pretnji i načina ugrožavanja bezbednosti na jedan širok i višeznačan način. Priznajući da bi nekakva globalna lista mogućih pretnji humanoj bezbednosti mogla biti praktično neograničena, Owen (Owen, 2004) podseća na to da se liste relevantnih pretnji u posebnim regionima ili državama mogu razlikovati u značajnijoj meri. Međutim, i unutar jedne jedine države se mogu javiti značajne razlike u pogledu stepena ugroženosti humane bezbednosti u pojedinim njenim oblastima.

Na osnovu naših dosadašnjih istraživačkih iskustava u procenama kako nacionalnog (Dulić, Cvetković, Đurić et al., 2005), tako i lokalnog nivoa (Đurić, 2005; Djurić, 2008), pridružujemo se autorima koji smatraju da upravo lokalni nivo, a ne nacionalni ili regionalni, predstavlja plodnije tle za procenu humane bezbednosti. Procena na lokalnom nivou se može usredsrediti na pretnje koje su značajne za specifične uslove ispitivane zajednice, a uključiva (inkluzivna) i holistička priroda koncepta humane bezbednosti uvek nam ostavlja mogućnost proširenja kategorija koje će se procenjivati. Nakon sprovedenih detaljnih procena na lokalnom nivou, mogla bi se planirati celovita procena nacionalnog nivoa bezbednosti, koja bi bila osnov za kreiranje nacionalnih strategija unapređenja bezbednosti.

Smatramo, međutim, da praksa, koja se često iskazuje u „merenjima“ ili „procenama“ stanja humane bezbednosti i koja je svedena na utvrđivanje manje ili više razudene liste mogućih pretnji, kao i jednostavno konstatovanje postojanja ili nepostojanja tih pretnji u određenoj zajednici, predstavlja tek prvi korak u mnogo složenijem postupku koji bi se opravdano mogao nazvati merenjem ili procenom. Ne treba posebno razvijati stav da identičan nivo postojanja neke pretnje u dve različite zajednice ne mora da podrazumeva identičan stepen ugroženosti u obe zajednice. Nivo realne (ne)bezbednosti je mnogo složenija pojava koja nije prost odraz postojanja/nepostojanja određene pretnje. Uz indikatore objektivnog postojanja/nepostojanja neke pretnje, za konačnu procenu stanja ugroženosti bezbednosti treba uzeti u obzir dva značajna elementa: procenu obima i kvaliteta resursa zajednice neophodnih da bi se suočila s eventualnim pretnjama, kao i stepen prepoznavanja nekog rizika kao stvarne pretnje od strane građana.

Npr., pojava epidemijskog oblika neke bolesti svakako će imati raznolik uticaj na nivo bezbednosti u dve zajednice različitih materijalnih i kadrovskih kapaciteta za reagovanje. U visokorazvijenoj zajednici ta pretnja se može eliminisati brzim reagovanjem odgovarajućih službi, dok u siromašnoj zajednici identična pretnja može drastično ugroziti ceo društveni sistem. Zatim, ideja koncepta humane bezbednosti uključuje subjektivnu dimenziju, percepciju nečega kao pretnje koja može da ugrozi neku od vitalnih vrednosti pojedinca. U tom pogledu se zajednice mogu značajno razlikovati: visok obim krvnih delikata na nekom području subjektivno se ne mora doživljavati kao izrazita pretnja bezbednosti u zajednici u kojoj postoji tolerancija na taj vid nasilja. S druge strane, u zajednici s niskom stopom krvnih delikata i sporadičan slučaj nasilja može značajno uznemiriti građane i kod njih proizvesti snažan osećaj ugroženosti.

Stoga, složena procena stanja humane bezbednosti u lokalnoj zajednici treba da se zasniva na analizi tri grupe pokazatelja:

- ispitivanje aktuelnih *problema* u lokalnoj zajednici u oblasti humane bezbednosti (identifikovanje objektivnih pokazatelja bezbednosti zajednice, percepcija ljudi o postojanju određenih pretnji i stepenu ugroženosti njihovim delovanjem, analiza aktuelnog stanja u pogledu niza raznovrsnih problema za koje se pretpostavlja da utiču ili da mogu uticati na kvalitetno i uspešno odvijanje svakodnevnog života u lokalnoj zajednici, opšta klima u okruženju, kao i ugled lokalne zajednice u široj socijalnoj sredini);

- sagledanje raspoloživih *resursa* u lokalnoj zajednici kojima se mogu suzbiti ili sprečiti pretnje (analiza kvaliteta i kvantiteta ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta kojima zajednica raspolaže), i

- određivanje nivoa *spremnosti* lokalne zajednice da interveniše (analiza organizacionog potencijala, što podrazumeva stepen i obim pripremljenosti lokalne zajednice da adekvatno planira, inicira, primenjuje i unapređuje strategije suzbijanja bezbednosnih problema, nivo informisanosti o postojećim rizicima i mogućnostima njihovog neutralisanja, kvalitet upravljanja službama zaduženim za oblasti u kojima su identifikovani rizici ugrožavanja, opšta klima, stavovi, teškoće u realizaciji postojećih aktivnosti, stepen tolerancije prema rizicima, itd.).

Identifikovane potrebe i problemi direktno odražavaju nivo u kojem je u lokalnoj zajednici nužno primeniti strategije prevencije i reagovanja na probleme, resursi ukazuju na kvalitet unutrašnjih i spoljašnjih kapaciteta koji se mogu iskoristiti za planiranje i sprovođenje sveobuhvatnih akcionih planova, dok spremnost izražava stepen zainteresovanosti, sposobnosti i volje lokalne zajednice da se suoči s postojećim problemima. Široko zasnovan koncept humane bezbednosti zahteva diferenciranu analizu tih dimenzija u svim oblastima društvenog života lokalne zajednice.

4. Metodologija procene humane bezbednosti u lokalnoj zajednici

Procena stanja humane bezbednosti u lokalnoj zajednici podrazumeva jasno profilisanje prirode uočenih problema i stepena u kome su oni izraženi, identifikovanje nivoa prepoznavanja problema od strane svih aktera, kao i analizu resursa raspoloživih za prevazilaženje i redukovanje postojećih i prevenciju potencijalnih problema. Holistički karakter tako postavljenog problema zahteva adekvatnu konceptualizaciju. To može biti fenomenološki koncept, ali i kategorija konstruktivizma ili kritičke teorijske perspektive (Guba & Lincoln, 1994), kao i dominantna teorijska usmerenja u proučavanjima svakodnevnog života. Pitanja bezbednosti su ključni problemi u životu svih članova zajednice, pa se teorijska paradigma bezbednosti mora temeljiti na životnom iskustvu i svakodnevnim znanjima članova zajednice.

Složenost pojave humane bezbednosti zahteva visok stepen osetljivosti istraživačke strategije, pa se primena pristupa učesničkog akcionog istraživanja u zajednici (*Community-based participatory research – CBPR*) nameće kao pogodan metodološki okvir, kojim bi se ne samo unapredilo naučno znanje, već bi se mogli ostvariti i značajni praktični ciljevi (Whyte, 1989). Reč je o istraživačkom pristupu koji podrazumeva aktivno uključivanje članova ispitivane zajednice u svaku fazu istraživačkog procesa i uspostavljanje partnerskog odnosa između njih i istraživača. Izrael i saradnici (Israel, Schulz, Parker et al., 1998) sumiraju temeljne principe tog pristupa u sledećim tačkama: zajednica se prepoznaje kao jedinica identiteta, građena na unutrašnjim snagama i resursima; omogućava se partnerstvo svih učesnika istraživačkog procesa; integrišu se znanja i akcije na obostranu korist svih aktera; promoviše se učenje kroz saradnju, čime se eliminišu nejednakosti u statusima aktera; podrazumeva se cikličan i iterativan proces.

Na širem planu, taj pristup omogućava plodno premošćavanje jaza koji može postojati između nauke i prakse (Morrissey, Wandersman, Seybolt et al., 1997), tako što će se između ispitivanih i ispitivača uspostaviti odnosi zasnovani na obostranom poverenju i poštovanju. Oni će u učesničkom akcionom projektu zajedno definisati problem, aktivno ga istraživati i procenjivati preduzete aktivnosti (Kelly, 2005). Takvim projektima se najčešće promovišu promene u ispitivanoj zajednici i uspostavljaju ciljevi usmereni ka unapređenju života članova zajednice (Higgins & Metzler, 2001), što će ih dodatno motivisati da saraduju. Upravo se u takvom kontekstu adekvatno ostvaruje temeljan princip ove istraživačke strategije, da se tek punim uvažavanjem stavova i mišljenja članova ispitivane zajednice (Smith, 1998; Baker, Homan, Schonhoff et al., 1999), direktnim ispitivanjem njihovog životnog iskustva

(Quandt, Arcury, & Pell, 2001) može unaprediti naučno razumevanje uslova i dinamike života u zajednici (Schulz, Parker, Israel et al., 1998).

Složenost i raznovrsnost podataka koje je potrebno prikupiti i analizirati u procesu procene indikatora humane bezbednosti u lokalnoj zajednici zahtevaju stvaranje metodološkog pristupa koji će omogućiti da kreiramo opsežnu iskustvenu evidenciju i primenimo integralan analitički postupak. Primenom principa triangulacije planira se kombinacija metoda koja će omogućiti uspešnu kolektivnu produkciju znanja (Budd, 1985; Hugentobler, Israel, & Schurman, 1992). U bogatoj praksi primene modela učesničkog akcionog istraživanja u zajednici može se naći korišćenje zaista široko zasnovanih i raznolikih istraživačkih tehnika: anketiranje u zajednici, dubinski intervjui, fokus grupni intervjui, razgovori s ključnim informantima, učesničko posmatranje, mnogobrojni etnografski postupci, analitičke igre (rangiranje, bodovanje), priče, portreti, dijagrami, radionice, mapiranja, životne istorije, sezonski kalendari, karte dnevnih aktivnosti, itd.

U ovom delu rada pobrojaćemo iskustva iz nekoliko realizovanih istraživačkih projekata čiji je cilj bio identifikovanje stanja parametara humane bezbednosti u lokalnim zajednicama. Reč je o projektima realizovanim u periodu od 2002. do 2009. godine na području beogradske opštine Palilula, gradskom području opštine Prokuplje i u opštinama Pančevo i Indija, kao i o longitudinalnom projektu koji se sprovodi u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji. Kontinuirana primena opisanog metodološkog pristupa u zajednicama različitog tipa (po veličini, tipu naselja, stepenu privrednog razvoja) omogućila nam je njegovo sekvencijalno unapređivanje. Ipak, ovaj istraživački model se može dalje kako razvijati u smislu opšteg istraživačkog pristupa, tako i prilagoditi specifičnim potrebama i životnim uslovima istraživanih zajednica (politička nestabilnost, konfliktnost područja, diskriminisanost manjina, izrazita nerazvijenost, dominacija tzv. urbanih problema, itd.).

Polazeći od bogatih postojećih iskustava istraživanja u zajednici, dizajnirali smo multimetodski pristup u kome su se komplementarno primenjivale kvalitativna i kvantitativna istraživačka tradicija. Podaci iz lokalnih izvora su prikupljeni primenom različitih tehnika. U sve faze istraživačkog procesa kontinuirano su uključivani članovi zajednice, počev od faza kreiranja anketnog instrumenta, definisanja instrukcija, stvaranja mreže i obuke lokalnih ispitivača, kroz evaluaciju primenjene procedure i dobijenih nalaza, kao i stvaranja modela preporuka i akcija. Takav pristup je podrazumevao aktivno partnerstvo aktera u zajednici koji mogu da pripadaju različitim socijalnim grupama: ključni informanti, službenici lokalne samouprave na različitim nivoima, lokalni menadžeri, obični ljudi, marginalizovane osobe, pripadnici različitih formalnih i neformalnih društvenih mreža.

U našim projektima smo koristili veći broj različitih istraživačkih tehnika: sekundarnu analizu podataka, učesničko posmatranje, standardizovane intervjuje, anketiranje u zajednici. U narednom delu rada ukratko ćemo prikazati način primene svake tehnike.

4.1. Sekundarna analiza podataka

Za stvaranje preglednog izveštaja o stanju objektivnih indikatora društvenog života u ispitivanim zajednicama primenjivan je metod sekundarne analize podataka kreiranih za potrebe funkcionisanja opštinske administracije i relevantnih društvenih institucija. U tom smislu, proučavane zajednice su se u velikoj meri razlikovale prema stepenu ažurnosti zvanične dokumentacije i obimu arhiviranih podataka. Dok je u nekim zajednicama bilo moguće ostvariti uvid u obilje zvanične dokumentacije, izveštaje o radu, publikovane akcione planove, predložene strategije u različitim oblastima društvenog života lokalne zajednice, što je moglo poslužiti kao kvalitetan izvor za stvaranje iskustvene evidencije, dotle smo u drugim zajednicama imali poteškoće da iz lokalnih izvora dođemo do elementarnih pokazatelja društvenog života. To je zahtevalo dodatni napor istraživača da se organizuju alternativni postupci dolaženja do nedostajućih podataka.

4.2. Učesničko posmatranje

Neophodna širina iskustvene evidencije u projektima ovog tipa se postiže i kontinuiranim prisustvom obučenog posmatrača u ispitivanoj zajednici. Planira se posmatranje i sistematično vođenje terenskih beleški o svim značajnijim društvenim manifestacijama, načinu funkcionisanja relevantnih institucija, beleži se postojanje indikatora ugroženosti na glavnim infrastrukturnim objektima u zajednici (regulisanost saobraćaja, fizičko obezbeđenje važnih objekata, kvalitet rasvete, itd.). Podaci dobijeni na taj način obezbeđuju nam takođe i produbljen uvid u kvalitet socijalnih odnosa u istraživanoj sredini.

4.3. Standardizovani intervjui

Ovaj metodološki pristup podrazumeva i sprovođenje serije standardizovanih intervjuja s predstavnicima ključnih službi i institucija lokalne zajednice. Podsećamo na to da se ovaj istraživački postupak može plodno primeniti u različitim fazama procene: na početku prikupljanja podataka suplementarno sekundarnoj analizi podataka (kada nam daje mogućnost da ra-

zjasnimo eventualna otvorena pitanja o načinu funkcionisanja javnih službi, proverimo nalaze dobijene analizom postojećih izvora), kao i u kasnijim fazama (kada nam intervjui s ključnim informantima mogu poslužiti za evaluaciju izvedenih nalaza i upućenih preporuka).

4.4. Anketno ispitivanje

Ključni indikator u konceptu humane bezbednosti jeste percepcija ljudi zasnovana na samorefleksiji ne/sigurnosti njihovog svakodnevnog života u lokalnoj zajednici. Anketnim ispitivanjem su prikupljani podaci o stavovima građana o najbitnijim dimenzijama njihove percepcije istraživanog problema:

- globalan uvid u sociopolitički kontekst svakodnevnog života;
- percepcija vlastite bezbednosti;
- hijerarhija problema u lokalnoj zajednici, i
- načini rešavanja problema.

Tako smo pokušali da povežemo percepciju (ne)bezbednosti građana s različitim realnim sadržajima društvenog života u zajednici: političkim (politička kriza, stabilnost, tranzicija), kulturnim (ponuda i dostupnost kulturnih sadržaja), demografskim, ekonomskim, kvalitetom usluga servisa, stanjem bezbednosti (realno stanje kriminala u zajednici, efikasnost mehanizama društvene kontrole), institucionalnim (stanje u značajnim institucijama lokalne zajednice i stepen participacije građana u njihovom radu), zaštitom osnovnih vrednosti i ljudskih prava (ljudski život, zdravlje, ljudska i građanska prava, manjinska prava, svojina, brak i porodica, itd.), stanjem zdravstvenog i vaspitno-obrazovnog sistema i drugim procesima. Na taj način, pokušali smo da percepciju bezbednosti, kao specifično opažanje socijalne situacije, ispitujemo kako u odnosu na pojedine oblasti života u zajednici, tako i u odnosu na sveukupan život u zajednici.

Osnovni instrument primenjen u ovom delu istraživanja jeste anketni upitnik, a anketno ispitivanje je podrazumevalo strategiju ispitivanja u domaćinstvima, uz primenu višestapnog slučajnog uzorka.

4.5. Učesnički fokus grupni intervjui

Specifična percepcija bezbednosti pojedinca zavisi od sklopa mnogih činilaca i formira se kao složen doživljaj sopstvene sigurnosti u sadejstvu psiholoških, ekonomskih, političkih, mikrosocijalnih i drugih varijabli. Stoga, istraživanje složenog fenomena *socijalnog opažanja bezbednosti* zahteva uključivanje kvalitativnog pristupa, koji treba da obezbedi dubinu uvida u

mišljenja, osećanja, stavove i ideje učesnika o različitim dimenzijama humane bezbednosti u zajednici u kojoj žive. Iz podataka dobijenih na taj način mogli smo izvoditi zaključke o grupnim mišljenjima, procesima i normama (Djurić, 2009).

U delu istraživanja usmerenom ka sagledavanju kvalitativnih parametara ispitivane pojave primenili smo metod učesničkih fokus grupa kao složen tip grupnog intervjua. Reč je o kvalitativnoj tehnici istraživanja koja objedinjuje unapređenu formu grupnog intervjua i učesničko posmatranje. Za razliku od klasične forme fokus grupnog intervjua, koja podrazumeva situaciju u kojoj moderator upravlja diskusijom postavljajući pitanja predviđena vodičem za intervju i beležeći verbalne odgovore učesnika, mi smo primenili pristup aktivnih učesničkih (odnosno diskusionih) grupa, tako što smo koristili pomoćna sredstva i tehnike ispitivanja (Đurić, 2007). Podaci dobijeni primenom takvog pristupa potiču kako iz verbalnih iskaza učesnika, tako i iz brižljivog posmatranja njihovih neverbalnih reakcija ispoljenih tokom diskusije, kao i iz analize istraživačkog materijala (popisa, grafikona, mapa, dijagrama) dobijenog realizovanjem predviđenih vežbi.

Osnovni nalazi ovog dela ispitivanja se odnose na definisanje lokalnih parametara (ne)sigurnosti i (ne)bezbednosti, tj., na njihovo rangiranje prema značaju, uključujući i lociranje rizika i posrednika sigurnosti.

4.5.1. Način ispitivanja

Ovaj metodološki pristup zahteva pažljivo obrazovanje grupa ispitanika unutar kojih se ostvaruje najpogodniji ambijent za slobodnu i nesputanu diskusiju. Intervjui su sprovedeni u malim grupama, sastavljenim od 6–12 ljudi i odabranim prema precizno utvrđenim kriterijumima. Serije diskusija su ponavljane s različitim grupama u okviru ispitivanih zajednica.

Diskusije su vodili obučeni moderatori, čiji je zadatak bio da ispitanicima daju instrukcije o načinu realizovanja svake vežbe, postavljaju pitanja, usmeravaju diskusiju, trude se da svi učesnici iznose svoje stavove, vode detaljne beleške o toku diskusije i, kao posmatrači, vode beleške o svim relevantnim neverbalnim reakcijama učesnika.

Diskusije su sprovedene prema precizno utvrđenom planu vežbi i unapred formulisanim generalnim pitanjima i trajale su od dva do dva i po sata. O tome se vodilo računa pri planiranju termina za održavanje diskusija, a učesnici diskusije su se morali ranije saglasiti sa svojim učešćem u diskusiji i biti obavesteni o načinu diskutovanja i trajanju intervjua. Ceo tok diskusija je sniman, a moderatori su bili zaduženi da neposredno nakon održane diskusije skidaju transkript s audio-zapisa.

4.5.2. Uzorak

Specifičnost ispitivanja metodom učesničkih grupa nalaže i posebnu proceduru izbora ispitanika. Plan našeg uzorka je predviđao da se unutar svake ispitivane zajednice intervjuišu jedna učesnička grupa sastavljena od odraslih muškaraca različite životne dobi, druga grupa sastavljena od punoletnih žena i treća grupa sastavljena od dece. S takvim planom uzoraka je bilo moguće realizovati i izbalansiranu zastupljenost ispitanika različitog socijalnog statusa. Svi učesnici su imali stalno mesto prebivališta u naseljima u kojima su intervjuisani.

4.5.3. Tematska struktura učesničkih grupa

Složenost ovog tipa aktivnog grupnog intervjua podrazumeva komplementarnu primenu više istraživačkih tehnika. U okviru učesničkih grupa sprovedenih u ovom istraživanju primenjeni su raznoliki metodi: popisivanje, rangiranje, Venovi dijagrami, mapiranje, prezentacija. Moderiranjem učesničkih grupa je obezbeđeno da svaki dobijeni podatak nastane kao proizvod ravnopravne i opuštene komunikacije između članova svake grupe. Rad učesničkih grupa je organizovan kroz više vežbi koje su moderatori izvodili sa učesnicima.

Vežba 1: Definisanje nesigurnosti (pravljenje liste rizika i njihovo rangiranje)

Vežba 2: Identifikovanje ključnih činilaca sigurnosti (pravljenje liste provajdera bezbednosti: aktuelnih i željenih)

Vežba 3: Crtanje karte zajednice i mapiranje činilaca rizika i sigurnosti

Vežba 4: Venn Diagram

Vežba 5: Timeline

Vežba 6: Lične priče učesnika

Vežba 7: Prezentacija nalaza s učesnicima

Najčešće su diskusije organizovane u nekom tipu zajedničkog prostora ili u prostorijama lokalnih škola, u kojima se za vreme intervjua mogao obezbediti miran ambijent.

5. Zaključak

Široko definisan koncept humane bezbednosti zahteva diferenciranu analizu mnogobrojnih dimenzija društvenog života. Procena indikatora humane bezbednosti u lokalnoj zajednici implicira široko zasnovan metodološki pristup koji treba da omogući stvaranje sveobuhvatne empirijske

baze podataka, iz koje se, primenom odgovarajućih analitičkih postupaka, može procenjivati stanje svake oblasti života u zajednici. Složenost pojave humane bezbednosti nalaže primenu multimetodskih pristupa, u kojima će se komplementarno primenjivati istraživačke tehnike za prikupljanje raznorodnih podataka i analitički postupci primereni takvoj iskustvenoj evidenciji.

U radu smo ukratko prikazali način primene nekih postupaka unutar šireg metodološkog pristupa akcionog učesničkog istraživanja (CBPR). Njegovom adekvatnom primenom mogu se, ne samo evidentirati objektivni pokazatelji stanja humane bezbednosti, već i utvrditi pogledi, mišljenja i percepcija ljudi o bezbednosnoj situaciji u njihovom životnom okruženju. Naravno, ti postupci bi se morali u svakom konkretnom slučaju prilagođavati lokalnim prilikama, s obzirom na to da su bezbednosni rizici, izazovi i pretnje uvek prilično specifični pošto zavise od mnogobrojnih socioekonomskih i ekoloških činilaca.

Opisani model ne pretenduje da je sveobuhvatan i sigurno je da će morati da se povremeno ažurira u skladu s promenama u sferi bezbednosti, ali i s proširivanjem koncepta bezbednosti na psihološke, ekonomske i ekološke oblasti. Takođe, treba napomenuti da će u pojedinim zajednicama biti neopodno uključiti i širu dokumentacionu osnovu, recimo, onu vezanu za infrastrukturu, industriju ili turizam.

Ipak, istraživačka iskustva pokazuju da ovakav metodološki pristup, po svojoj prirodi akcioni i učesnički, može relativno lako da se realizuje u lokalnim zajednicama (Faridi, Grünbaum, Graj et al., 2007), a njegovi nalazi uspešno pretoče u planove za društvene promene i unapređenje stanja (Schulz, 1998). Ceo proces je osmišljen kao zajednička akcija istraživača i članova zajednice koji rade zajedno da bi definisali i kritički analizirali strahove i brige u zajednici, a nakon toga planirali, sprovalili i procenjivali aktivnosti za rešavanje problema.

Na temelju dobijenih rezultata, na nivou svake lokalne zajednice moguće je izraditi mapu ugroženosti i, na osnovu nje, modelovati konkretne strategije i akcione predloge mera za poboljšanje identifikovanog stanja humane bezbednosti. Jednom urađena procena svih parametara može se periodično ponavljati na dva nivoa:

- kao ponovna procena opšteg stanja bezbednosti u zajednici, što bi podrazumevalo primenu celog predloženog metodološkog modela (na slučajnom uzorku ispitanika), i
- kao serija specifikovanih procena ugroženih parametara, s ciljem praćenja efekata intervencija koje zajednica preduzima na planu reagovanja na činioce ugrožavanja.

Kontinuirani monitoring ugroženih parametara omogućuje da se, nakon svake preduzete intervencije, mere njeni efekti u zajednici, što lokalnoj upravi obezbeđuje mogućnost pravovremenih intervencija i racionalnog planiranja bezbednosne politike. S druge strane, takvi projekti omogućuju društvenim istraživačima konceptualno unapređenje pojave humane bezbednosti i njeno dublje razumevanje.

6. Literatura

- Acharya, A. (2005). Human security, identity politics and global governance: From freedom from fear to fear of freedoms. Paper given at the international conference. *Civil society, religion & global governance: Paradigms of power & persuasion*, 1–2 September 2005, Canberra, Australia.
- Bajpai, K. (2000). Human security: Concept and measurement. *Kroc Institute Occasional Paper*, 19.
- Baker, E. A., Homan, S., Schonhoff, R., & Kreuter, M. (1999). Principles of practice for academic/practice/community research partnerships. *American Journal of Preventive Medicine*, 16(3), 86–93.
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23(1), 5–26.
- Budd, H. (1985). Research, commitment and action: The role of participatory research. *International Review of Education*, 30(3), 289–299.
- Commission on Global Governance. (1995). *Our global neighborhood*. New York: Oxford University Press.
- Đurić, S. (2005). Model istraživanja bezbednosti u lokalnoj zajednici, *Zbornik radova Fakulteta civilne odbrane*, 231–255.
- Đurić, S. (2008). The research of the parameters of human security in local community – qualitative approach. Social control in contemporary society – practice and research. The 7th Biennial International Criminal Justice Conference. *Policing in Central and Eastern Europe*. Conference Proceedings. Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia, September 24–26, 2008, pp. 49–51.
- Đurić, S. (2007). *Fokus-grupni intervju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurić, S. (2009). Qualitative approach to the research into the parameters of human security in the community. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(3), 541–559.
- Dulić, D., Cvetković, V., Đurić, S. i dr. (2005). *Indikatori ljudske bezbednosti u Srbiji*. Beograd: Fakultet civilne odbrane.
- Faridi, Z., Grünbaum, J. A., Graj, B. S., Franks, A., & Simoes, E. (2007). Community-based participatory research: Necessary next steps. *Preventing Chronic Disease*, 4(3), A70.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105–117). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Higgins, D. L. & Metzler, M. (2001). Implementing community-based participatory research centers in diverse urban settings. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 78(3), 488–494.

- Hugentobler, M. K., Israel, B. A., & Schurman, S. J. (1992). An action research approach to workplace health: Integrating methods. *Health Education & Behavior, 19*(1), 55–76.
- Israel, B., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. *Annual Review of Public Health, 19*(1), 173–202.
- Kelly, P. J. (2005). Practical suggestions for community interventions using participatory action research. *Public Health Nursing, 22*(1), 65–73.
- King, G., & Murray, C. J. L. (2002). Rethinking human security. *Political Science Quarterly, 116*(4), 585–610.
- Morrissey, E., Wandersman, A., Seybolt, D., Nation, M., Crusto, C., & Davino, K. (1997). Toward a framework for bridging the gap between science and practice in prevention: A focus on evaluator and practitioner perspectives. *Evaluation and Program Planning, 20*(3), 367–377.
- Nef, J. (1999). *Human security and mutual vulnerability: The global political economy of development and underdevelopment* (2nd edition). Ottawa, Canada: International Development Research Center.
- Owen, T. (2004). Challenges and opportunities for defining and measuring human security. *Disarmament Forum, 3*, 15–24.
- Quandt, S., Arcury, T., & Pell, A. (2001). Something for everyone? A community and academic partnership to address farmworker pesticide exposure in North Carolina. *Environmental Health Perspectives, 109*(3), 435–441.
- Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2007). Koncept spremnosti zajednice za preventivno delovanje. *Sociologija, 49*(2), 127–144.
- Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). Procena spremnosti zajednice za primenu preventivnih programa. *Nauka, bezbednost, policija, 10*(1), 51–69.
- Schulz, A., Parker, E., Israel, B., Becker, A., Maciak, B. & Hollis, R. (1998). Conducting a participatory community-based survey for a community health intervention on Detroit's East Side. *Journal of Public Health Management Practice, 4*(2), 10–24.
- Smith, M. H. (1998). Community-based epidemiology: Community involvement in defining social risk. *Journal of Health and Social Policy, 9*(4), 51–65.
- Stockholm Initiative on Global Security and Governance. (1991). *Common Responsibility in the 1990's*. Stockholm, Sweden: Prime Minister's Office, Government of Sweden.
- United Nations Development Program. (1994). *Human Development Report*. New York, NJ: Oxford University Press.
- Whyte, W. (1989). Advancing scientific knowledge through participatory action research. *Sociological forum, 4*(3), 367–385.
- Wolfers, A. (1952). National security as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly, 67*(4), 481–502.

A METHODOLOGY FOR ASSESSMENT OF HUMAN SECURITY
PARAMETERS IN LOCAL COMMUNITY

Summary

Although the concept of human security has achieved legitimacy in academic community and also a prominent place in political plans and strategies, there has not been generally accepted approach for its assessment. After a short review of various definitions of this concept, we conclude that, albeit reports on state of human security indicators most frequently pertain to the national or regional levels, numerous research experiences suggest the insight that the local level of human security is the one that is the most fertile.

In this paper the way of application of investigative procedures within broader methodological approach of Community-based participatory research – CBPR: secondary analysis of data, participatory observation, standardized interviews, survey in neighbourhood and participatory focus groups. By complementary application of quantitative and qualitative research techniques, within the suggested methodological approach, a deeper insight and a more accurate assessment of human security parameters is provided. The possibility of evaluation of people's willingness level for recognizing the existence of a problem, deciding to do something on its prevention, mitigation or potential elimination and finally realize specific activities is of special interest.

MERE CILJANE POTRAGE

*Jugović S.¹

¹*Kriminalističko policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Sintagma „mere ciljane potrage“ jeste novi zakonski pojam, uveden u pravni poredak Republike Srbije Zakonom o policiji od 2005. godine. Ovaj pravni pojam je sistematizovan kao posebno (dvadeseto) policijsko ovlašćenje, pri čemu je, prema zakonskoj enumeraciji, navedeno dvadeset jedno policijsko ovlašćenje, dok je način primene svakog od njih bliže razrađen propisom ministra unutrašnjih poslova. Zakonom o policiji su uređeni uslovi za primenu mera ciljane potrage, postupak odlučivanja o takvim merama (o merama odlučuje predsednik Vrhovnog suda Srbije ili ovlašćeni sudija tog suda – na predlog direktora policije, odnosno direktor policije uz saglasnost predsednika Vrhovnog suda Srbije ili ovlašćenog sudije tog suda), kao i način primene mera ciljane potrage. Naime, mere ciljane potrage sprovodi policija primenom specijalne istražne tehnike (iz ZKP-a). Ovi apstraktni i nejasni izrazi „mere ciljane potrage“ i „specijalne istražne tehnike“, pored toga što su relativno novi u našoj pravnoj teoriji i praksi (ne sadrži ih tzv. tranziciono policijsko zakonodavstvo), u neposrednoj su vezi s forenzikom i podsticaj da se prav(n)o značenje ovih pojmova što potpunije utvrdi.

Ključne reči: mere ciljane potrage, specijalne istražne tehnike, forenzika, nadzor (kontrola) telefonskih i drugih komunikacija, kontrolisane isporuke, simulovani poslovi, prikriveni islednik.

1. Uvod

Policijsku delatnost karakteriše prepletenost policijskih i drugih poslova i ovlašćenja u skladu s delokrugom i nadležnostima. Prepliću se policijski i drugi poslovi i zadaci, primena pojedinih policijskih i drugih ovlašćenja, a

* E-mail: sreten.jugovic@kpa.edu.rs

sve s ciljem zaštite bezbednosti, ljudskih prava i obavljanja unutrašnjih poslova.

U okviru različitih funkcija policije (upravne, krivične, prekršajne, normativne) proteže se jedna osobena aktivnost, tzv. potražna aktivnost, immanentna samoj policiji. Glavni činioci potražne aktivnosti, sa stanovišta primene policijskih ovlašćenja, jesu traganje za licima (i predmetima) i preduzimanje mera ciljane potrage. Dakle, pored mera traganja za licima i predmetima, koje se preduzimaju poternicom, objavom i raspisom o traganju u skladu sa zakonom, celinu potražne aktivnosti čini i primena mera ciljane potrage. Premda traganje za licima i mere ciljane potrage imaju tautološki prizvuk, reč je o posebnim, odvojenim ovlašćenjima koja čine celinu – potražnu aktivnost. Budući da su mere ciljane potrage unikatan pojam (koji tranziciono policijsko zakonodavstvo ne poznaje), u pitanju je originalno zakonsko rešenje zakonodavca Republike Srbije. Zbog navedenih i još mnogobrojnih drugih razloga, čini se korisnim pokušaj što potpunije obrade ovog pojma.

Iako su mere ciljane potrage, *expressis verbis* Zakonom o policiji predviđeno policijsko ovlašćenje, one imaju kontinuitet s merama kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja iz ranijeg zakona o unutrašnjim poslovima. To ovlašćenje je bilo rezervisano, pre svega, za Resor državne bezbednosti, koji je u organizacionom smislu bio u MUP-u Republike Srbije. Osnivanjem Bezbednosno-informativne agencije (BIA), faktičkim izdvajanjem Resora državne bezbednosti iz MUP-a i Zakonom o BIA predviđeno je gotovo istovetno ovlašćenje odstupanja od načela nepovredivosti tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja. Dakle, jedna prilično prikrivena formulacija za tzv. prisluškivanje telefonskih i drugih razgovora, što nije neuobičajeno ni u uporednim zakonodavstvima.

Iz ovog kratkog osvrtu unatrag dve decenije vidi se da su ove mere primenjivale, pre svega, službe bezbednosti. Međutim, s obzirom na pojavu organizovanog kriminala, ovaj moćni instrument, uz još neke, takođe moćne institute, obuhvaćen zbirnim nazivom „specijalne istražne tehnike“, nalazi svoje mesto u savremenim zakonima o krivičnom postupku. Tako je nešto što je bilo ekskluzivno pravo službi državne bezbednosti postalo i pravo policije javne bezbednosti, štaviše i drugih organa (službi) koje u svom delokrugu imaju suprotstavljane određenim krivičnim delima, tj., koje primenjuju ZKP. Prema tome, uz stalno proširenje kataloga ljudskih prava, u stvarnosti je zapravo došlo do proširivanja primene tih mera i, na taj način, do njihovog zadiranja u ljudska prava u sve većoj meri. Razume se da je ovo ograničenje neophodno upravo radi ostvarivanja ljudskih prava i da u svemu mora biti u skladu sa zakonom.

Bez obzira na navedeni kontinuitet, mere ciljane potrage se razlikuju od navedenih mera kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja. Zakonom o policiji su uređeni uslovi za primenu tih mera, njihova svrha, postupak odlučivanja o njima i način primene mera ciljane potrage.

2. Zakonsko određenje mera ciljane potrage

Termin „mere“, koji je, čini se, tipičan za policijsko pravo (pravo unutrašnjih poslova), odakle se proširio na celokupno upravno pravo i pravo uopšte, i koji je najčešće korišćen u množini, označava, u stvari, primenu više ovlašćenja, tj., autoritativno postupanje. U konkretnom slučaju to znači da se ciljana potraga ostvaruje primenom više ovlašćenja. Izraz „ciljane potrage“, pak, određuje pravac tih mera, cilj njihovog preduzimanja, tj., upućuje na zaključak da se mere preduzimaju s konkretnim ciljem, prema konkretnom licu, radi ulaska u trag licu za kojim se traga, s krajnjim ciljem da se lice uhvati i dovede nadležnom organu.

Zakon o policiji statuirao je ovo ovlašćenje u članu 83. Naime, radi hvatanja i privođenja nadležnom organu lica za koje se osnovano sumnja da je izvršilo krivično delo za koje je po zakonu propisana kazna zatvora od četiri godine ili više i za kojim je raspisana međunarodna poternica, a u slučaju kada policajci drugim merama to lice ne mogu uhvatiti i privesti, odnosno kada bi to bilo povezano s nesrazmernim teškoćama, mogu se prema tom licu preduzeti mere potrage primenom specijalne istražne tehnike iz Zakonika o krivičnom postupku (ZKP), u postupku i na način koji su uređeni Zakonom o policiji (ZOP, član 83, st. 1–8).

Kao što vidimo, da bi se mere ciljane potrage preduzele neophodno je da se istovremeno ispune tri uslova: najpre se mora osnovano sumnjati da je lice izvršilo krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili više. Izraz „osnovano sumnja“ može i treba da se shvati da postoje osnovi sumnje (Miletić, 2009). Određena visina kazne zatvora od četiri godine i više je u skladu sa srodnim konvencijama, pre svega s Konvencijom UN protiv transnacionalnog kriminala i protokolima iz 2000. godine (koja je stupila na snagu 2003. godine). Zatim je potrebno da je za tim licem raspisana međunarodna poternica i, na kraju, ovlašćenje može biti primenjeno samo ako policajci drugim merama takvo lice ne mogu uhvatiti i privesti, ili (alternativni uslov) ako bi to bilo povezano s nesrazmernim teškoćama.

Postupak primene mera ciljane potrage, koji je uređen Zakonom o policiji (član 83, st. 2–8), omogućava brže i efikasnije postupanje policije, što odgovara prirodi mera ciljane potrage. U skladu s Ustavom Republike Srbije

(čl. 41, 42, 18 i 20), zakonom je predviđena nadležnost suda za odlučivanje o ovim merama. Mere ciljane potrage, na pisani predlog direktora policije, odobrava pisanom odlukom predsednik Vrhovnog suda Srbije, odnosno ovlašćeni sudija tog suda, u roku od 72 časa od podnošenja predloga. Predlog direktora policije sadrži relevantne podatke i bitne činjenice za primenu mera ciljane potrage. Odobrene mere se mogu primenjivati najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga se mogu produžiti još jedanput za najduže šest meseci. U slučaju neprihvatanja predloga, predsednik Vrhovnog suda Srbije, odnosno ovlašćeni sudija je dužan da u obrazloženju odluke navede činjenične razloge odbijanja, tj., neprihvatanja predloga direktora policije.

Kada razlozi hitnosti to zahtevaju, mere ciljane potrage može naložiti direktor policije i bez odluke suda, svojim rešenjem. Ali, u tom slučaju, direktor mora prethodno pribaviti pisanu saglasnost predsednika ili ovlašćenog sudije Vrhovnog suda Srbije za početak primene mera. Nakon pribavljene saglasnosti, direktor sačinjava pisani predlog mera i dostavlja ga u roku od 24 časa od dobijanja prethodne pisane saglasnosti. Odluka o nastavku primene odgovarajućih mera, odnosno o njihovoj obustavi, donosi se u roku od 72 časa od podnošenja predloga. Odluka o obustavi mera takođe mora biti obrazložena u pisanom obliku.

Najzad, značajno je istaći da se podaci prikupljeni merama ciljane potrage ne mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. Podaci se, posle okončanja ciljane potrage, dostavljaju predsedniku Vrhovnog suda Srbije, odnosno ovlašćenom sudiji tog suda, koji je dužan da ih zapisnički uništi (ZOP, član 83, stav 8). Sa stanovišta ljudskih prava, ovo je najznačajnije rešenje jer su prava lica koje je trebalo uhvatiti i dovesti, kao i drugih lica kolateralno zahvaćenih merama da bi se do traženog lica došlo, zaštićena time što se podaci do kojih se došlo moraju uništiti i što se eksplicitno ne mogu koristiti kao dokaz (Miletić, 2009). Mere se, dakle, primenjuju radi lociranja, hvatanja i dovođenja lica, a ne radi obezbeđivanja dokaza, iako su tehnike i *modus operandi* tzv. specijalnih istražnih tehnika isti, tj., sadržaj mera ciljane potrage i specijalnih istražnih tehnika je isti.

Mere ciljane potrage sprovodi kriminalistička policija (u skladu s pravilima propisanim Pravilnikom o načinu obavljanja policijskih poslova). Primenu mera direktoru policije predlaže načelnik Uprave kriminalističke policije, na inicijativu te policije ili načelnika drugih organizacionih jedinica policije u čijem su delokrugu određeni vidovi borbe protiv kriminala. Po ovlašćenju načelnika, mere može predložiti, odnosno inicirati i lice koje ga zamenjuje. Predlog se sačinjava u pisanom obliku i sadrži podatke o licu prema kome se predlaže primena mera, krivičnom delu (opis i zaprećena kazna), raspisanoj međunarodnoj poternici, načinu primene, obimu i trajanju

predloženih mera, kao i navode o osnovanosti razloga za primenu mera. Ako za lice prema kome se predlaže primena mera nije bilo moguće pribaviti sve podatke o identitetu, odnosno kada činjenice opravdavaju pretpostavku da neki od tih podataka nisu tačni, predlog mora da sadrži i sve druge raspoložive podatke o licu. Inicijative i predlozi za primenu mera ciljane potrage koji se podnose načelniku kriminalističke policije, odnosno direktoru policije, mogu da sadrže i druge podatke i činjenice koji su, prema mišljenju podnosioca, od značaja za odlučivanje o primeni mera ciljane potrage.

Mere ciljane potrage, dakle, policija sprovodi primenom specijalne istražne tehnike uređene Zakonikom o krivičnom postupku, ali u postupku i na način uređenim Zakonom o policiji (član 83, st. 2–8). U današnjim uslovima, u prvoj deceniji XXI veka, svedoci smo ekspanzije specijalnih istražnih tehnika.

3. Specijalne istražne tehnike

Specijalne istražne tehnike (metode, radnje) su raznovrsne, striktno zakonom određene. Njihova primena najneposrednije promoviše načelo oportuniteta policije, što neminovno dovodi do elastičnosti načela legaliteta. Uz ova dva načela, primenu specijalnih istražnih tehnika prožimaju i načela srazmernosti i saradnje. Primarno se koriste za krivični progon učinilaca težih, metodom enumeracije navedenih krivičnih dela, s tendencijom proširivanja generalnom klauzulom na krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora, najčešće od četiri godine i više.

Borci za ljudska prava, pravnici, filozofi i drugi javni poslenici izražavaju zabrinutost zbog razmera koje poprimaju, pre svega, nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora, kao i zbog mogućnosti njihove primene i bez odluke suda u nekim zemljama (npr., SAD, Velika Britanija, Francuska i dr.), a na osnovu odluke administracije (policije), tužilaštva. Ipak, bezbednost, javni poredak i uopšte red u državi, koji su neophodni za normalan život, predstavljaju *conditio sine qua non* ljudskih prava. Ekspanzija informacionih i komunikacionih tehnologija zahteva i njihovu kontrolu i kontrolu njihovog sadržaja, što predstavlja značajno područje delovanja službi bezbednosti, policije, pa i drugih organa, razume se, u skladu sa zakonom. To neminovno zahteva i prilagođenu organizaciju (uređenje) ovih subjekata, posebno kriminalističke policije, budući da je ona nosilac primene tih mera u oblasti javne bezbednosti.

Sa zadovoljstvom se može konstatovati da je organizacija kriminalističke policije u Republici Srbiji ustanovljena tako da, pored ostalog, omogućuje efikasnu primenu specijalnih istražnih tehnika. U Direkciji policije, u

sastavu Uprave kriminalističke policije, nalaze se i odgovarajuće službe za primenu specijalnih istražnih tehnika, čiju strukturu čine odeljenja, odseci i grupe, što je materija Pravilnika o unutrašnjem uređenju.

Prema važećem Zakoniku o krivičnom postupku (ZKP iz 2001), specijalne istražne tehnike čine: nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica (član 232 ZKP); radnje pružanja simulovanih poslovnih usluga i sklapanja simulovanih pravnih poslova, kao i angažovanje prikrivenih islednika (posebne odredbe ZKP-a o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, član 504lj); mera kontrolisane isporuke (član 504o). Reč je, dakle, o tajnom nadziranju komunikacija i o policijskoj infiltraciji u kriminalne grupe.

Tajni nadzor (kontrola) i snimanje telefonskih i drugih razgovora i komunikacija, odnosno tajno optičko snimanje lica, može narediti, prema ZKP-u, istražni sudija na pismeni i obrazloženi predlog državnog (javnog) tužioca kada postoje osnovi sumnje da su lica sama ili s drugim licima izvršila taksativno navedena krivična dela. Propisan je i sadržaj naredbe, a mere mogu trajati najduže tri meseca, ili zbog važnih razloga mogu biti produžene za još tri. Ovu naredbu izvršava MUP (policija), odnosno BIA. Poštanska, telegrafska i druga društva registrovana za prenošenje informacija su dužna da policiji omoguće izvršenje tih mera. Posle njihovog izvršenja, policija, odnosno BIA dostaviće istražnom sudiji izveštaj i snimke, a ovaj će pozvati javnog tužioca da se upozna s materijalom dobijenim na ovaj način. Ako podaci dobijeni primenom tajnog nadziranja komunikacija nisu potrebni za vođenje krivičnog postupka, ili ako javni tužilac izjavi da protiv osumnjičenog neće zahtevati vođenje postupka, sav prikupljeni materijal će se uništiti pod nadzorom istražnog sudije, koji će o tome sačiniti zapisnik.

Opisani postupak se odnosi na tajnu kontrolu komunikacija i optičko snimanje kao posebne dokazne radnje u smislu ZKP-a. Međutim, kada je reč o merama ciljane potrage, ovaj postupak ne važi, već važi napred navedeni postupak odlučivanja iz Zakona o policiji, prema pravilu *lex specialis derogat legi generali*. Samo je sadržina ove specijalne istražne tehnike ista i sprovode je iste službe. Prema ZKP-u, po pravilu, ove mere se primenjuju prema licu za koje postoje osnovi sumnje da je izvršilac krivičnog dela, a s ciljem da se to i dokaže i da se na temelju tih dokaza donese presuda, dok kada je reč o merama ciljane potrage (podvukao S. J.), kao što sam izraz kažem, po pravilu, tim merama je podvrgnuto lice, odnosno lica koja su u vezi s licem za kojim se traga, da bi se lice lociralo, odnosno da bi se do lica koje treba uhvatiti i dovesti došlo. Ovaj postupak odlučivanja iz Zakona o policiji, s propisanim kratkim rokovima, prilagođen je prirodi potražne aktivnosti, neposrednom, konkretnom a često i hitnom postupanju policije.

Tajni zvučni i optički nadzor komunikacija osumnjičenog obavljaju policijski službenici, specijalisti različitog obrazovnog profila – inženjeri elektrotehnike (stručnjaci za telekomunikacije, informatiku, elektroniku) i drugi specijalisti za ove operativne poslove, uz korišćenje odgovarajuće opreme (uređaja). Nadziru se samo lica, prostorije koje ono koristi (akustični nadzor), automobil kojim se služi, telefonski razgovori (žičani, mobilni, satelitski saobraćaj), SMS poruke, kompjuteri i baze podataka u njima. Vršer se tajno snimanje lica, vizuelno praćenje kretanja, praćenje pomoću satelita (GPS), uređaja za prisluškivanje kablovskih veza sa širokopojasnim prijemnikom i uređaja za evidentiranje pozivanih brojeva s određenog telefonskog broja, kao i vreme trajanja razgovora. U vezi s tajnim nadzorom telefonskih i drugih razgovora i komunikacija jeste i kompjutersko obrađivanje dostupnih ličnih i drugih podataka, tzv. raster pretraživanje kao specijalna tehnika, koja ima indicijalan značaj u određivanju kruga osumnjičenih lica. Ova specijalna istražna tehnika ima zakonsko utemeljenje u novijim zakonima o krivičnom postupku (npr., u Nemačkoj, Austriji, SAD), koji uvode koncept policijsko-tužilačke istrage (više o raster pretragama u: Milošević, M., Beograd, 2003).

Kontrolisana isporuka, pak, jeste specijalna istražna tehnika koja se sastoji u trenutnom odlaganju intervencije policije, radi postizanja što boljeg rezultata u bliskoj budućnosti, tj., radi približavanja i procesuiranja što većeg broja lica koja čine vrh kriminalne organizacije. Policija vrši kontrolu nad stvarima koje su predmet krivičnog dela. Može imati i međunarodni karakter kada policije i drugi državni organi saraduju u kontroli predmetnih isporuka. Pismeno odobrenje za primenu kontrolisane isporuke izdaje državni (javni) tužilac, i to za svaku isporuku posebno (član 504o ZKP-a).

Kada je reč o merama ciljane potrage, kontrolisana isporuka, npr., novca i slično, u kombinaciji s kontrolom telefonskih i drugih komunikacija, može dovesti do lociranja lica za kojim se traga.

Pružanje simulovanih poslovnih usluga i sklapanje simulovanih pravnih poslova, npr., simulovana kupovina (žargonski „otkup“ prilikom otmice lica, krađe vozila, droge, oružja, mita i ostalog), značajna je specijalna istražna tehnika za otkrivanje, rasvetljavanje i dokazivanje krivičnih dela organizovanog kriminala, a u skladu sa ZKP-om. Postupak primene ove mere je propisan istim zakonom i, u načelu, isti je kao i za ostale specijalne istražne tehnike.

Prikriveni islednik je, takođe, pojam o kojem se u poslednje vreme dosta piše i raspravlja u stručnoj javnosti. Ono što smo mogli videti u američkim filmovima postaje realnost i u evropskim zakonima o krivičnom postupku i praksi. I ovo je jedan od instituta koji proizlazi iz konvergencije anglosaksonskog i evrokontinentalnog pravnog sistema.

Prikriveni islednik (*undercover agent*) je, po pravilu, policijski službenik s promenjenim identitetom, koji se na određeno vreme ubacuje u organizovanu kriminalnu grupu, radi prikupljanja dokaza i hapšenja njenih članova, kao i njegovog eventualnog svedočenja bez otkrivanja identiteta (više o tome: Spasojević, G., 2007, str. 717–724). Stoga je njegova uloga delikatna i opasna.

Prikrivenog islednika određuje ministar unutrašnjih poslova ili lice koje on ovlasti, a naredbu u konkretnom slučaju donosi istražni sudija na predlog javnog tužioca. Njima podnosi izveštaje o svom delovanju u kriminalnoj grupi, tj., o saznanjima i podacima koji mogu da posluže kao dokaz u krivičnom postupku (materijalni dokazi, snimci razgovora i sl.). Prikriveni islednik ne sme podstrekavati izvršenje krivičnog dela, a sudska odluka se ne može zasnivati samo na njegovom iskazu, već i na drugim dokazima.

4. Zaključak

Zakonom o policiji Republike Srbije, u članu 83, uređeno je originalno i specijalno zakonsko policijsko ovlašćenje *mere ciljane potrage*, koje zajedno s ovlašćenjem traganje za licima i predmetima iz člana 72 istog zakona čini celinu potražne aktivnosti koju sprovodi policija. Pored svrhe i uslova za primenu mera ciljane potrage koji moraju da se slože (hvatanje i privođenje nadležnom organu lica za koje se osnovano sumnja da je izvršilo krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine i više i za kojim je raspisana međunarodna poternica, a kada se lice ne može uhvatiti i privesti drugim merama, ili kada postoje nesrazmerne teškoće), predviđeno je i da se mere potrage preduzimaju primenom specijalne istražne tehnike iz ZKP-a, ali u postupku i na način utvrđenim Zakonom o policiji (član 83, st. 2–8). Na taj način, primenom pravila *lex specialis derogat legi generali*, omogućeno je brže i efikasnije postupanje policije, što odgovara prirodi potražne aktivnosti.

Postupak odlučivanja o merama ciljane potrage je skoro identičan s postupkom kojim se odlučivalo o merama kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja prema Zakonu o unutrašnjim poslovima Republike Srbije iz 1991. godine, kada je, posle donošenja Ustava Republike Srbije 1990. godine, trebalo, u skladu s njim, zakonom statuirati nadležnost suda za odlučivanje o tim merama. Ukratko, postupak karakterišu nadležnost sudije pojedinca (predsednika ili ovlašćenog sudije Vrhovnog suda) za odlučivanje o merama, kratki rokovi za odlučivanje o merama (72 časa), obaveznost obrazlaganja odluke o odbijanju predloga, kao i mogućnost direktora policije da, u slučaju hitnosti, svojim rešenjem naloži mere ciljane potrage uz prethodno pribavljenu pisanu saglasnost predsednika Vrhovnog suda, odnosno ovlašćenog sudije. Odobrene mere se mo-

gu primenjivati najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga, mogu se produžiti još jedanput za najduže šest meseci.

Mere ciljane potrage se sprovode primenom specijalnih istražnih tehnika iz ZKP-a. Truizam je da bez specijalne tehnike nema efikasne ciljane potrage. Budući da se njihovom primenom značajno ograničavaju ljudska prava, specijalne istražne tehnike su striktno uređene zakonom kojim se uređuje krivični postupak (ZKP). Od svih raspoloživih specijalnih istražnih tehnika (posebnih dokaznih radnji), čini se da je za efikasnu potragu, koja treba da rezultira hvatanjem i dovođenjem lica, najznačajniji nadzor telefonskih i drugih razgovora i komunikacija. Postupak kontrole i snimanja – monitoring, sprovodi se i nad svim drugim oblicima i načinima komuniciranja – pored prenosa govora, komunikacija se može obavljati i razmenom pisanih poruka, pokretnih ili nepokretnih slika, kompjuterskih i drugih podataka i dr. Od koristi su, dakako, i druge specijalne tehnike, npr., kontrolisane isporuke i dr.

Odredbe o merama ciljane potrage iz Zakona o policiji jesu odličan primer fine nomotehničke uklopljenosti u ustavni okvir i pravni poredak uopšte, kao i kreativnosti zakonodavca Republike Srbije. Ako već policija primenjuje specijalne istražne tehnike, posebno tajni nadzor razgovora i drugih komunikacija, na osnovu odluke suda, a s ciljem krivičnog progona, čini se celishodnim da to isto vrši u prilagođenom postupku s ciljem hvatanja i dovođenja lica, dakle, radi efikasne potražne aktivnosti. Mere ciljane potrage i primenu specijalnih istražnih tehnika prožimaju ista načela (zakonitosti, oportuniteta, srazmernosti, saradnje, sudskog odlučivanja).

5. Literatura

- Bošković, M. (2003). *Transnacionalni organizovani kriminalitet*. Beograd: Policijska akademija.
- Delbland, A. (1995). *Police administrative*. Paris.
- Halilović, H. (2005). *Prikriveni istražitelj*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Hreblay, V. (1994). *La police judiciaire*. Paris.
- English, J., & Card, R. (2005). *Police law*. Oxford.
- Marković, R. (2008). *Ustavno pravo i političke institucije*. Beograd: Pravni fakultet, Službeni glasnik.
- Miletić, S. (2003). *Policijsko pravo*. Beograd: Policijska akademija.
- Miletić, S. (2009). *Komentar Zakona o policiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Miletić, S., Mrdak, V. (2008). O odnosu organizacionih i procesnih rešenja iz posebnih zakona sa Zakonikom o krivičnom postupku. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/08, 145–166.
- Milošević, M. (2003). *Organizovani kriminal – Zbirka propisa sa uvodnim objašnjenjima i napomenama*, Beograd: Službeni list SCG.
- Spasojević, G. (2007). Saslušanje prikrivenog islednika kao svedoka. *Pravni život*, 9.
- Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Dosije.

MEASURES OF TARGETED SEARCH

Summary

The phrase "measures of targeted search" is a new statutory notion, introduced in the legal system of the Republic of Serbia by Police Act 2005. This statutory notion is systematized as a particular (the 20th) police power among 21 police powers included within the statutory enumeration, while the exercise of each of these powers is worked out in detail by regulations of the Minister of the Interior.

Conditions in which these measures of targeted search could be applied, the procedure of making decision on these measures (decision is made by the President of the Supreme Court of Serbia or by an authorized judge of the Supreme Court – on the proposal of Police Director, i.e. by Police Director with the approval of the President of the Supreme Court of Serbia or an authorized judge of this court), as well as the way of applying measures of targeted search, are set by Police Act 2005. Namely, measures of targeted search are conducted by the police while using special investigation techniques (in accordance with the Code of Criminal Procedure).

These abstract and indefinite notions – "measures of targeted search" and "special investigation techniques", besides the fact that they are quite new in our legal theory and practice (they are not included in police legislation of Serbia as a country in transition), are also closely connected to forensic science and they are an impulse to provide more comprehensively the real and legal meaning of these notions.

OBAVEŠTAJNE INFORMACIJE I INDICIJE OD ZNAČAJA ZA SUZBIJANJE KRAĐA MOTORNIH VOZILA

*Mijalković S.¹, Bošković G.¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Ovaj rad je inspirisan aktuelnim problemima sticanja obaveštajnih informacija i otkrivanja i tumačenja indicija u vezi s krivičnim delima krađe motornih vozila i delovanja „automafile“, s kojima se susreću pripadnici Kriminalističke policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, prvenstveno Policijske uprave za Grad Beograd. Stoga je i njegov cilj da se ukaže na najznačajnije obaveštajne informacije i indicije o izvršenju krivičnih dela krađe vozila, o njihovim izvršiocima, o načinima izvršenja, o lokacijama na kojima se nalaze ukradeni automobili ili njihovi delovi, kao i o daljim namerama „kradljivaca“ automobila. Posebna pažnja je posvećena izvorima obaveštajnih informacija i indicija, te načinima njihovog tumačenja na osnovu kriminalističko-obaveštajnih aktivnosti prikupljanja obaveštajnih informacija, indicijalnom metodu, kao i smernicama za postupanje pripadnika policije u otkrivanju i tumačenju nekih indicija koje ukazuju na krađu motornog vozila.

Ključne reči: obaveštajne informacije, obaveštajni rad, indicije, indicijalni metod, krađe motornih vozila.

1. Uvod

Krađa vozila je kriminalno delovanje lica usmereno ka protivpravnom oduzimanju motornih vozila koja su u tuđoj svojini ili državini¹, radi sticanja

¹ *Državina (possessio)* je pravno zaštićena faktička vlast (*corpus possessionis*) nekog lica na stvar. Može da bude zakonita i nezakonita. Pod *pravom svojine (dominium, propriates)* podrazumeva se subjektivno pravo iz kojeg proističe najviša pravna i faktička vlast na stvar – *vlasništvo*. Vlasnik stvari ima ovlašćenja držanja, korišćenja i raspolaganja, dok

protivpravne imovinske koristi za sebe ili drugog. U bezbednosno-kriminalističkoj praksi često je veoma teško precizno kvalifikovati pojavu protivpravnog oduzimanja vozila.²

Naime, krivično delo *Neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila* čini lice koje bez pristanka ovlašćenog lica koristi tuđe motorno vozilo. Pokušaj ovog dela takođe se kažnjava. Teži oblik dela postojaće ukoliko je to učinjeno provaljivanjem ili obijanjem motornog vozila, ili upotrebom sile ili pretnje. Za osnovni oblik dela je predviđena novčana kazna ili zatvor do dve godine, a za teži oblik zatvor od tri meseca do pet godina i novčana kazna.³

Krađu čini lice koje tuđu pokretnu stvar oduzme drugom s namerom da njenim prisvajanjem sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist. Pokušaj krađe se takođe kažnjava. Za ovo delo je predviđena novčana kazna ili zatvor do tri godine.⁴

Najzad, krivično delo *Teška krađa* postojaće ukoliko je krađa izvršena na neki od sledećih načina: 1) obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih zgrada, soba, kasa, ormara ili drugih zatvorenih prostora, ili drugim savladivanjem većih prepreka; 2) od strane više lica; 3) na naročito opasan ili naročito drzak način; 4) od strane lica koje je pri sebi imalo kakvo oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane; 5) za vreme požara, poplave, zemljotresa ili drugog udesa, i 6) iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica. Teška krađa postojaće i ako vrednost ukradenih stvari prelazi iznos od četristo pedeset hiljada dinara, ili ako ukradena stvar predstavlja kulturno ili prirodno dobro. Teži oblik krivičnog dela postojaće ukoliko vrednost ukradenih stvari prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara. Za osnovne oblike dela je predviđena kazna zatvora od jedne do osam godina, a za teži oblik zatvor od dve godine do deset godina.⁵ Osim toga, vozilo se može protivpravno oduzeti i *razbojništvom* ili *razbojničkom krađom*, kada se primenjuje sila prema licu iz čijeg se pritežanja vozilo oduzima.

državinu nad vozilom imaju i zakupac, lice koje ima službeno vozilo u zaduženju, lice kome je vozilo pozajmljeno, ali i lopov koji je vozilo ukrao (Babić, 1998: 111, 122).

² Vozilo je sredstvo koje je po konstrukciji, uređajima, sklopovima i opremi namenjeno i osposobljeno za kretanje po putu. Motorno vozilo je vozilo koje se pokreće snagom sopstvenog motora, koje je po konstrukciji, uređajima, sklopovima i opremi namenjeno i osposobljeno za prevoz lica, odnosno stvari, za obavljanje radova, odnosno za vuču priključnog vozila, osim šinskih vozila. Putničko vozilo je vozilo za prevoz putnika koje ima najviše devet mesta za sedenje, uključujući i mesto za sedenje vozača. Član 7, st. 1, t. 31, 33 i 41 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima, *Službeni glasnik*, broj 41/09.

³ Član 213 Krivičnog zakonika Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005 i 72/2009.

⁴ Član 203 Krivičnog zakonika Republike Srbije.

⁵ Član 204 Krivičnog zakonika Republike Srbije.

Znači, da bi u konkretnom slučaju događaj protivpravnog oduzimanja vozila mogao da se kvalifikuje kao krađa, odnosno kao teška krađa, neophodno je dokazati nameru izvršioca krivičnog dela da stekne protivpravnu imovinsku korist za sebe ili drugog. Bezbednosno-kriminalistička i pravosudna praksa su pokazale da je to veoma teško. Na primer, ukoliko je lice zatečeno u izvršenju krivičnog dela dok je provalničkim alatom obijalo vrata vozila, ne može se pouzdano znati da li je njegova namera bila da oduzme, npr., samo muzički CD omiljenog pevača koji se nalazi na sedištu vozila (sitna krađa), mobilni telefon i jaknu koji su ostavljeni u vozilu (krađa), da iskoristi vozilo kako bi se odvezlo do nekog mesta gde će ga potom ostaviti (neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila), ili da ga prisvoji za sebe, proda, pokloni, rastavi u delove koje će koristiti ili prodati (teška krađa). U takvim situacijama mnoge policije u svetu čekaju da lice do kraja izvrši krivično delo kako bi mogli da ga pravilno kvalifikuju. Međutim, u situacijama kada je motorno vozilo već protivpravno oduzeto, krivična dela se najpre kvalifikuju kao neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila. Ukoliko se tokom kriminalističke obrade krivičnog dela dokaže koristoljublje izvršioca, događaj će se prekvalifikovati u krađu ili tešku krađu, u zavisnosti od vrednosti vozila.

Vrednost ukradenog vozila preliminarno se određuje na osnovu iskaza vlasnika, što i ne mora da bude njegova objektivna, realna vrednost. Važan parametar za utvrđivanje vrednosti vozila može da bude cena koju je vlasnik platio prilikom njegove kupovine ukoliko je to učinio relativno skoro pre krađe vozila. Potom, vrednost vozila se utvrđuje na osnovu vrednosti vozila istog tipa, marke, godine proizvodnje i opremljenosti na tržištu automobila. Najzad, ukoliko je ukradeno vozilo pronađeno, njegovu vrednost procenjuje veštak.

Na ozbiljnost ovog savremenog bezbednosnog problema ukazuju i procene Interpola i Evropola, na osnovu kojih se potražuje najmanje sto trideset hiljada automobila, za koje se osnovano sumnja da se nalaze na teritoriji zemalja Zapadnog Balkana. Polovina ukradenih automobila se nalazi na teritoriji Crne Gore, oko trideset hiljada je na prostoru Bosne i Hercegovine, a oko dvadeset pet hiljada se nalazi na području Kosova i Metohije. Ostatak od oko petnaest hiljada vozila se nalazi na teritoriji Hrvatske, Makedonije i centralne Srbije. Od 1995. godine na teritoriji Republike Srbije nestalo je oko osamnaest hiljada vozila naših i stranih državljana, računajući i vozila naših državljana nestala u inostranstvu. Reč je o organizovanoj kriminalnoj delatnosti međunarodnih razmera: vozila koja su ukradena na teritoriji centralne Srbije završavaju u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, gde se s pripadnicima njihovog organizovanog kriminala razmenjuju za vozila koja su tako ukradena. Drugi deo vozila završava na teritoriji Kosmeta i Makedonije i

u Crnoj Gori. Jedan kanal krijumčarenja ukradenih automobila vodi ka Moldaviji, Ukrajini, Belorusiji i Rusiji, a drugi preko Bugarske ka Turskoj, Iraku i Siriji.⁶

2. Obaveštajne informacije o krađama motornih vozila

Značaj objektivnih obaveštajnih informacija⁷ o konkretnim slučajevima krađa vozila od nesumljivog je značaja za njegovo suzbijanje. Najčešći *metodi* prikupljanja obaveštajnih informacija⁸ su:

– *metod neposredne opservacije* (lična zapažanja pripadnika službi bezbednosti);

– *prikupljanje informacija od informanata* (građani, poznanici, prijateljske i rodbinske veze koje po mestu stanovanja, zaposlenja i kretanja dolaze do informacija o krađama vozila, a to su automehaničari, radnici na (auto)otpadima, čuvari parkinga, prodavci automobila i autodelova na autopijacama, radnici autoperionica, servisa za ugradnju alarma, parking servisa, suvlasnici vozila ili članovi porodice vlasnika vozila, službenici i agenti osiguravajućih društava koji tragaju za ukradenim vozilima, pripadnici određenih inspekcija, radnici servisa za tehnički pregled vozila, agencija za uvoz vozila iz inostranstva, radnici agencija za registraciju i preregistraciju vozila, radnici agencija za posredovanje pri kupoprodaji vozila itd.);

– *prikupljanje informacija od oštećenih*;

– *agenturni metod* (vrbovanje pripadnika kriminalne grupe ili drugih lica iz kriminalne sredine da duže vreme i potajno pružaju poverljive informacije od značaja za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela i učinilaca. Postoje dve kategorije tzv. *informatora: pouzdanici (garanti)*, koji su po pravilu neporočna lica koja duže vreme iz kriminalne sredine dostavljaju informacije službama bezbednosti uz izvesnu novčanu naknadu i *vigi-*

⁶ Iz izjave Božidara Stojiljković, glavnog policijskog inspektora Uprave kriminalističke policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Interpol na Balkanu traži 130 000 ukradenih vozila (2007, 4. avgust, *Blic*, str. A 23).

⁷ *Informacija* je znanje kome je dat materijalni oblik, odnosno znanje kome je dat oblik simbola. *Obaveštajne informacije* su izvor iz kojih se estrahuju obaveštajni podaci, supstrat i sirovina iz koje se proizvodi znanje. Znači, *obaveštajni podaci* su posebno znanje estrahovano iz obaveštajnih informacija, neophodno za rešavanje konkretnih bezbednosnih problema (*Izvori, tehnike i tehnologije prikupljanja informacija za potrebe korisnika obaveštajnih podataka*, 2).

⁸ Zbog ograničenosti obima rada, ovom prilikom nećemo se zadržavati na elaboriranju *specijalnih istražnih mera i tehnika*, odnosno *posebnih dokaznih radnji* koje, po Zakoniku o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005, 49/2007, 20/2009 i 72/2009), mogu da preduzimaju ovlašćeni državni organi u rasvetljavanju i dokazivanju krivičnih dela iz oblasti organizovanog kriminala.

lanti, koji pripadaju kriminalnoj sredini, vrše krivična dela i istovremeno obaveštavaju službe bezbednosti o aktivnostima svojih kriminalnih saradnika) (Simonović, 2004: 24–27);

– *metod infiltracije pripadnika službe bezbednosti u kriminalnu sredinu* (angažovanjem tzv. *agenta provokatora*, koji s ciljem hapšenja izvršioca krivičnih dela stupa s njim u kontakt predstavljajući se kao kriminalac radi navodnog, zajedničkog kriminalnog delovanja i tzv. *prikrivenog policijskog izviđača*, ubačenog u kriminalnu grupu radi otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela i učinilaca – tzv. *prikriveni islednik*) (Simonović, 2004: 24–27);

– *isledni metod* (isledivanjem nosilaca kriminalne delatnosti koji direktno ili indirektno učestvuju u aktivnostima automafije, kao i lica iz kriminalne sredine koja o tome imaju saznanja);

– *metod tehničke opservacije* (korišćenjem elektronskih i uređaja za audio, vizuelno i audio-vizuelno nadgledanje i snimanje);

– *metod saradnje sa subjektima bezbednosti drugih zemalja* (u vidu policijske, obaveštajne, sudske i drugih vidova saradnje);

– *metod pretraživanja podataka pohranjenih u (sopstvenim) evidencijama nacionalnog sistema bezbednosti i drugih subjekata* (pretraživanje kriminalističkih i drugih evidencija i tzv. *raster pretrage*), i

– *metod analize sadržaja programa sredstava javnog informisanja* (prvenstveno oglasa i reklama agencija za prodaju i posredovanje u prodaji automobila i autodelova i sl.) i drugi (Mijalković, 2008).

Krađa vozila najčešće biva otkrivena prijavom koju podnosi oštećeni krivičnim delom. Tako, izuzetan značaj za dalju kriminalističku obradu ovih krivičnih dela imaju informacije prikupljene od oštećenog, jer sadrže niz identifikacionih karakteristika vozila i drugih važnih činjenica. Uslovno, ove informacije se mogu podeliti na:

– *informacije koje se odnose na vlasnika/vozača vozila*: lični podaci vlasnika, podaci o pravnom licu vlasniku vozila, odnos vozača kome je vozilo ukradeno sa vlasnikom vozila, lični podaci vozača i slično;

– *informacije koje se odnose na mesto i vreme izvršenja krivičnog dela*: tačna lokacija i vreme parkiranja vozila, razlozi parkiranja vozila na tom mestu, potencijalni svedoci koji mogu da potvrde lokaciju parkiranja vozila, gde se nalazio vlasnik u vreme izvršenja krivičnog dela, kada je otkrio krađu vozila i njegovi postupci nakon saznanja za krađu, njegova zapažanja na licu mesta i druge relevantne činjenice, i

– *informacije koje se odnose na vozilo*: tip, model i proizvođač vozila, datum prve registracije vozila, ostalih registracija i kada ga je aktuelni vlasnik registrovao, prethodni vlasnici vozila, registarske oznake, identifikacioni broj vozila i broj registracionih dokumenata, boja vozila, pređena kilometra-

ža, cena vozila, mesto u vozilu gde su držana registraciona i ostala dokumenta, koliko originalnih ključeva postoji i da li su pravljene kopije, ko je imao pristup ključevima, da li je bilo pokušaja krađe vozila, vrsta osiguranja, osiguravajuće društvo i broj polise, da li je vozilo imalo dodatne sisteme zaštite osim fabričkih i ko ih je ugrađivao, mesto gde je vozilo servisirano, oštećenja ili prepravke vozila, specifična vanserijska oprema vozila i druge identifikacione karakteristike, šta se nalazilo unutar vozila, da li je vozilo bilo reklamirano za prodaju i ko je kontaktirao s vlasnikom u vezi s kupovinom i drugo.

Navedene informacije bi trebalo prikupljati i unositi u standardizovane upitnike. Time bi se izbegli pojedinačni propusti policajaca u prikupljanju informacija i unapredili automatska obrada i skladištenje podataka u elektronskim bazama.⁹

Osim od oštećenog, do saznanja o ovim krivičnim delima može se doći i operativnom delatnošću organa unutrašnjih poslova, praćenjem i kontrolom saobraćaja i radom policije na sektoru, te primenom izvesnih operativno-taktičkih i tehničkih mera i radnji: blokada određenih putnih pravaca, zaseda, pregled lica, prtljaga i vozila, prikupljanje obaveštenja, provera i kontrola određenih objekata i punktova (autoservisa, autolimarskih i autolakirerskih radnji, rentakar agencija, autopijaca, otpada, privatnih i javnih garaža i parkinga).

Značajan izvor obaveštajnih informacija o krađama motornih vozila jesu i informacioni resursi za proveru identiteta vozila. Čest problem je nemogućnost provere identiteta vozila koje je registrovano u inostranstvu. Za to se mogu koristiti neki od resursa različitih oblika međunarodne (policijske) saradnje.

Na primer, Konvencijom kojom se implementira Šengenski sporazum predviđeno je i postojanje Šengenskog informacionog sistema (Schengen Information System – SIS). On se sastoji od centralnog informacionog sistema (Central Schengen Information System – CSIS) i nacionalnih (National Schengen Information System – NSIS) informacionih sistema koji omogućavaju objedinjavanje podataka regulisanih Šengenskim sporazumom. Između ostalog, sadrži i podatke o ukradenim vozilima i registarskim tablicama u zemljama potpisnicama Šengenskog sporazuma.

Dalje, Informacioni sistem za pretragu ukradenih vozila Interpola (ASF SMV – Automated Search Facility-Stolen Motor-Vehicles) je veoma zna-

⁹ Jedan od takvih standardizovanih upitnika nalazi se u: Annex 1: Questionnaire/check list: Supplementary information for the officer compiling the report. Prikazano u: *Guideline: How to investigate Motor Vehicle Crime*, str. 14–26.

čajan resurs u kriminalističkoj obradi krivičnih dela povezanih s krađom vozila jer sadrži podatke iz preko sto dvadeset zemalja članica ove organizacije. Centralni kompjuterski sistem Interpola ima pristup i bazi podataka na američkom kontinentu (NCIC– American National Criminal Information Center), u kojoj su pohranjeni podaci o ukradenim vozilima na teritoriji Amerike i Kanade.

U poslednje vreme je aktivan još jedan značajan resur za pretragu vozila – EUCARIS (European Car Information System). On sadrži podatke o ukradenim vozilima iz zemalja Beneluksa, Nemačke, Velike Britanije, Švedske, Litvanije, Rumunije, Estonije, Slovačke, Italije i Slovenije. Tvorcima ovog sistema se nadaju da će u budućnosti sve zemlje u Evropi ratifikovati EUCARIS sporazum i postati njegovi korisnici.

3. Indicije o krivičnim delima u vezi s krađama motornih vozila

Izuzetan značaj u kriminalističkoj obradi krađa motornih vozila ima indicijalni metod, tj., znalačko uočavanje i korišćenje indicija u njihovom otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju. Indicije su činjenice koje ukazuju na postojanje krivičnog dela i na bližu ili dalju vezu tog dela i nekog lica (Vodinić, 1984: 186). *Indicijalni metod* se zasniva na indukciji, kao posebnom naučnom metodu, te na procesu zaključivanja, tj., izvođenju zaključaka na osnovu analize (od posebnog ka opštem) pojedinačnih činjenica (indicija) (Soković, 1997: 133). Tok indicijalnog metoda je usmeren od indicija (osnova sumnje, osnova podozrenja), koje su prikupljene primenom kriminalističkih i dokaznih mera i radnji, prema verzijama (hipotezama) koje se postavljaju na osnovu indicija i njihove provere daljom kriminalističkom obradom, na osnovu operativnog plana postupanja. Sadržaj verzija je uslovljen pretpostavljenim oblicima kauzalnih veza između pojedinih činjenica, okolnosti, događaja i aktera, a problematična suština (verovatnoća, nerazjašnjenost) i iz nje proizašla višeznačnost značenja rezultiraju neophodnim pluralitetom. Upravo stoga, za ispravno postavljanje kriminalističkih verzija je neophodno, najpre, poznavati osnove logičkog mišljenja, a uz to imati i zavidno kriminalističko i u praksi potvrđeno i unapređeno znanje koje omogućava postavljanje tzv. „tipičnih“, a potom i sve konkretnijih verzija (Žarković, 2009: 59). Za proveru verzija se koristi metod eliminacije, kojim bi trebalo da odgovorimo na pitanja: da li postoji konkretno krivično delo ili je reč o nekom drugom događaju, šta karakteriše učinioca krivičnog dela i da li je lice koje kriminalistički obrađujemo uistinu učinilac krivičnog dela.

Posle provere verzija moguće su dve situacije. U prvoj, proverom verzija se utvrđuje da su one ispravne i primenom kriminalističkih i dokaznih

mera i radnji prikupljaju se dokazi o krivici osumnjičenog. Tada osnovi sumnje prerastaju u osnovanu sumnju da je neko lice učinilac krivičnog dela i podnosi se krivična prijava. U drugoj situaciji, verzije nisu potvrđene i tok indicijalnog metoda se vraća na početak analize indicija, kako bi se utvrdili eventualni propusti. Ceo tok indicijalnog metoda se ponavlja dok se ne dođe do dovoljno dokaza koji će potvrditi stepen osnovane sumnje da je lice učinilac krivičnog dela.

Uopšteno, indicije mogu da upute na postojanje ili nepostojanje određenog krivičnog dela, na učinioca ili okolnosti koje su povezane s krivičnim delom ili učiniocem (Aleksić, Škulić, 2002: 199). Najčešće se ispoljavaju kao materijalne promene u spoljnom svetu povezane s izvršenjem krivičnog dela (trag, predmet) i kao psihološke promene u ponašanju učinioca uzrokovane psihološkim dejstvom dela na učinioca (promena ponašanja, navika i stavova). Indicije predstavljaju putokaze u kriminalističkom radu, koje pravilnom analizom i tumačenjem mogu da dovedu do utvrđivanja objektivne istine o krivičnom delu i učiniocu. Mogu se podeliti na:

– *indicije koje nastaju pre izvršenja krivičnog dela*: moralna sposobnost za izvršenje dela (indicija ličnosti); opšti životni stavovi (kretanje u lošem društvu, zloupotreba opojnih droga, česte promene mesta prebivališta, navike i sl.); postojanje motiva za izvršenje krivičnog dela; ispoljavanje volje za izvršenjem krivičnog dela (pretnje, hvalisanje i sl.); pripremne radnje za izvršenje krivičnog dela (nabavka sredstava za izvršenje krivičnog dela, traženje kupca za predmete pribavljene krivičnim delom, uvežbavanje, priprema alibija); ranije osude za istovrsna ili druga krivična dela; poznavanje prilika i okolnosti značajnih za pripremu i izvršenje krivičnog dela koje nisu svima poznate i drugo;

– *indicije koje se ispoljavaju prilikom izvršenja krivičnog dela*: prisutnost na mestu izvršenja dela; posed sredstava koja su korišćena u izvršenju krivičnog dela; poznavanje okolnosti koje nisu svima poznate, ili nepoznavanje okolnosti koje bi morale da budu nekom poznate; uništavanje tragova na licu mesta; pretnje žrtvi tokom izvršenja krivičnog dela; ispoljavanje znanja, sposobnosti i veština u izvršenju krivičnog dela; način izvršenja krivičnog dela; tragovi i predmeti na licu mesta, i

– *indicije koje se ispoljavaju posle izvršenja krivičnog dela (posledice dela)*: tragovi na učiniocu krivičnog dela (kao posledica materijalnog dejstva dela na učinioca); posed sredstava korišćenih pri izvršenju krivičnog dela; korist od krivičnog dela; odbacivanje, skrivanje predmeta povezanih s krivičnim delom; rasturanje, prodaja i poklanjanje predmeta pribavljenih krivičnim delom; psihičko dejstvo dela na učinioca (promene ponašanja, rasipnički život i sl.); promena mesta prebivališta; skrivanje i bežanje od policije;

pribavljanje falsifikovanih ličnih i putnih isprava; radnje koje se preduzimaju radi legalizacije protivpravno stečenih sredstava izvršenim krivičnim delom; neodazivanje pozivu policije na razgovor i drugo (Vodinelić, 1984: 186).

Efikasno suzbijanje krivičnih dela u vezi s krađom motornih vozila podrazumeva poznavanje i znalačko korišćenje opštih i specifičnih indicijalnih činjenica. Indicije su mnogobrojne¹⁰:

- polomljeni ili poluotvoreni prozori, ogrebotine i deformacije na staklu, tragovi polomljenog stakla u vozilu ili van njega, prozori koji se ne mogu zatvoriti (najčešće zbog nasilnog otvaranja) i različiti proizvođački brojevi na staklima vozila (može da ukazuje na zamenu stakala);

- deformiteti i ogrebotine na vratima vozila i deformisane zaptivne trake na vratima vozila;

- rupice ispod brave na vratima (često prelepljene lepljivom trakom), nedostatak brave na vratima, deformisane zaštitne kape za prašinu na bravi i oštećen cilindar brave;

- nedostatak ključa za startovanje vozila, nedostatak cilindra kontakt brave, tragovi alata na kontakt bravi ili plastičnoj oplati, polomljeni ili nepostojeći delovi plastike na upravljaču vozila i kontrolnoj tabli, prespojeni ili izvađeni kablovi ispod kontrolne table;

- korišćenje neoriginalnih ključeva za pokretanje i otključavanje vozila, oštećenja na poklopcu rezervoara ili nedostatak ovog poklopca (skidanje poklopca radi izrade kopije ključa vozila);

- točak upravljača je moguće okrenuti iako se ključ ne nalazi u kontakt bravi, kontakt brava ne zabavljuje točak upravljača kada se izvadi ključ;

- ključem vozila nije moguće otključati sve brave na vozilu (kopiran ili podesni ključ);

- postojanje prespojenih kablova ili nedostajućih delova u delu vozila u kome je smešten motor vozila;

- ispod komandne table postoje prespojeni kablovi, ili su na njih pomoću šnalica pričvršćeni neki elektronski uređaji;

- različite registarske tablice na vozilu, prepravljane ili namerno oštećene registarske oznake, stare tablice pričvršćene novim vijcima, tragovi prašine ispod registarskih tablica koji svojim izgledom ukazuju na to da su na vozilu prethodno bile neke druge tablice;

- oštećenja, tragovi alata i sveže boje u predelu gde se nalazi identifikacioni broj vozila, postojanje oznaka koje nisu u upotrebi za označavanje vozila, broj oznaka je veći od standardnog broja, nepodudaranje identifikacio-

¹⁰ Uporedi sa: *Guideline: How to investigate Motor Vehicle Crime*, str. 9–10.

nih oznaka na različitim delovima vozila (šasiji, motoru, identifikacionim pločicama, stikerima i sl.), nepostojanje identifikacionih pločica i nalepnica na delovima vozila na kojima bi inače trebalo da se nalaze, ili postojanje novih identifikacionih pločica i nalepnica iako je vozilo u upotrebi duži period, prepravljani identifikacioni broj vozila;¹¹

– podaci o tehničkom pregledu ne podudaraju se s podacima u dokumentaciji koja prati vozilo;

– izgled dokumenata ne odgovara standardnom formatu u kome se izdaju dokumenti, kvalitet papira nije odgovarajući, ne postoje znakovi za zaštitu (vodeni žigovi, fluorescentne niti i sl.), izgled otiska pečata nije odgovarajući (nejasan ili zamrljan), numerički podaci su netačno uneti (velika slova umesto malih ili obrnuto, oznake koje se inače ne koriste u dokumentaciji vozila i sl.), datum registracije vozila se poklapa s neradnim danima (praznici, vikendi) i drugo.

Navedene indicije bi trebalo inkorporirati u preporuke za postupanje policijskih službenika na terenu u otkrivanju krivičnih dela u vezi s krađom motornih vozila. Pozitivan primer takvog koncepta je lista preporuka za postupanje policijskih službenika u otkrivanju krivičnih dela u vezi s krađom motornih vozila koju je razvila Međunarodna organizacija šefova policija (International Association of Chiefs of Police – IACP):

1. u slučajevima potrage za ukradenim vozilima posebnu pažnju je potrebno obratiti na vozače koji prave prekršaje kako bi izbegli kontrolu ili pobeegli od policije, kao i na vozače koji „previše“ savesnim ponašanjem u saobraćaju pokušavaju da izbegnu kontrolu policije;

2. budite sumnjivi prema vozačima koji odgovaraju na pitanja koja im nisu postavljena, jer postoji mogućnost da žele da skrenu pažnju policijskog službenika da ne bi uočio znake koji ukazuju na krađu vozila;

3. proverite ključ za startovanje motora u kontakt bravi (originalan ključ ne bi smeo da zapinje i otežano startuje motor);

4. proverite cilindar kontakt brave i da li na njemu postoje neka oštećenja koja bi mogla da ukažu na to da je reč o nasilnom startovanju motora;

¹¹ Identifikacioni broj vozila (VIN – Vehicle Identification Number) omogućava da se identifikuje vozilo (oznaka proizvođača, individualni proizvodni serijski broj i, u većini slučajeva, godina proizvodnje modela vozila) i jedinstven je za svako vozilo. Sastoji se od 17 oznaka (za vozila proizvedena posle 1980. godine) od kojih su prve tri Svetski proizvođački identifikacioni kod (WMI – World Manufacturer Code), zatim sledi 6 oznaka koje opisuju osnovne karakteristike vozila i, na kraju, poslednjih 8, od kojih poslednje 4 moraju biti brojevi (npr., WDB2330722A314628). U označavanju se ne koriste slova I, O i Q. VIN je najčešće smešten na šasiji vozila i motoru, ali i na drugim delovima vozila na identifikacionim pločicama (npr., iza vetrobranskog stakla u donjem desnom ili levom uglu i može se pročitati sa spoljašnje strane stakla) i nalepnica (stikerima) u različitim delovima vozila, zavisno od proizvođača.

5. tražite od vozača da „ugasi“, a zatim „upali“ motor vozila i pratite način na koji to radi (obratite pažnju na teškoće u startovanju motora, okretanju ključa u kontakt bravi, ili na neke neobične radnje vozača kao što je prespajanje žica da bi startovao motor automobila);

6. proverite da li je ključem moguće otključati sve brave na vozilu (kopiranim ključem najverovatnije se ne mogu otključati sve brave na vozilu ili će njihovo otključavanje biti otežano);

7. uporedite podatke o licu koje upravlja vozilom s dokumentima koji se mogu pronaći u vozilu (pregrada za sitnice, fascikle, torbe);

8. proverite da li su registarske tablice pričvršćene propisno i da li postoje tragovi koji ukazuju na to da su menjane (tragovi prašine, oštećenja);

9. imajte u vidu znakove nasilnog ulaska u vozilo pri kontroli vozila kao što su: polomljena stakla, tragovi nasilnog ulaska na vratima i na bravama itd., i

10. obiđite lokacije na kojima su u prošlosti pronalazena ukradena vozila, kao i mesta na kojima se prodaju polovna vozila i auto delovi (Palmi-otto, 1999: 373).

4. Zaključak

Operativni obaveštajno-kriminalistički rad je u dvosmernoj korelaciji s obaveštajnim informacijama i indicijama: na osnovu informacija i indicija se projektuje obaveštajno-kriminalistički rad, čiji bi rezultat trebalo da budu nove informacije i indicije koje su „putokaz“ ka predmetima, tragovima i izvršiocima krivičnih dela. Na njihov značaj ukazuje i stara maksima prema kojoj „nema dobre policije bez dobre informacije“. Međutim, informacije su često pred nama, ali ih ne vidimo, ne znamo gde i kako da ih potražimo, ne umemo da ih protumačimo i fiksiramo, ili zanemarujemo i potcenjujemo njihov značaj i zaboravljamo ih.

Da do takvih propusta ne bi dolazilo, neophodno je napraviti izvesne „ček-liste“ – standardizovane obrasce s rubrikama u kojima će se upisivati obaveštajne informacije i indicije od značaja za rasvetljavanje i dokazivanje krivičnih dela u vezi s krađom motornih vozila. Takođe, neophodno je definisati i izvesne smernice za uočavanje indicija i postupanje policijskih službenika u otkrivanju ovih krivičnih dela.

Dalje, neophodno je kontinuirano ažuriranje kriminalističkih evidencija, pre svega evidencije određenih kategorija izvršilaca krivičnih dela, evidencije o načinima izvršenja krivičnih dela (MOS) i evidencije ukradenih stvari (vozila).

Uz to, neophodno je redefinisati nacionalnu obaveštajno-kriminalističku analitiku zamenom tradicionalnih analitičkih metoda, koje su generalno kvantitativne i odnose se na prošlo vreme, novim kvalitativnim analizama kojima se prognozira razvoj kriminala.

Potrebno je razviti i kurseve obuke i seminare stručnog usavršavanja za buduće i aktuelne kriminalističke policajce, na kojima bi se spoznale „taktika i tehnika“ automafije i metodika njihove prevencije i suzbijanja. Pritom je naročito značajna spoznaja inostranih iskustava.

Najzad, moraju se unaprediti međunarodna policijska saradnja, a naročito ratifikovati međunarodni sporazumi kojima se omogućava pristup međunarodnim bazama podataka o krivičnim delima u vezi s krađom motornih vozila.

5. Literatura

- Aleksić Ž., Škulić, M. (2002). *Kriminalistika*. Beograd: Dosije.
- Babić, I. (1998). *Privredno pravo*. Beograd: Policijska akademija.
- Guideline: How to investigate Motor Vehicle Crime*. (2004). Munich: Bavarian State Bureau of Investigation.
- Žarković, M. (2009). *Kriminalistička taktika*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Izvori, tehnike i tehnologije prikupljanja informacija za potrebe korisnika obaveštajnih podataka*. (2004). Beograd: Obrazovno-istraživački centar Bezbednosno-informativne agencije.
- Krivični zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005 i 72/09.
- Mijalković, S., Bošković, G. (2008). Krivičnopravni aspekti primene tajnih metoda nacionalnog sistema bezbednosti Republike Srbije u suzbijanje „automafije“. *Pravna riječ – časopis za pravnu teoriju i praksu*, 15, 311–332.
- Mijalković, S. (2008). Obaveštajno-kriminalistički aspekti suprotstavljanja „automafiji“. Međunarodna konferencija o temi *Politika suprotstavljanja organizovanom kriminalu* u organizaciji Centra za bezbednosne studije iz Beograda.
- Simonović, B. (2004). *Kriminalistika*. Kragujevac: Institut za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Kragujevcu.
- Soković, S. (1997). *Dokazivanje indicijama*. Kragujevac: Jefimija.
- Palmiotto, M. J. (1999). *Criminal Investigation*, Wichita: Austin & Winfield.
- Vodinić, V. (1984). *Kriminalistika*. Beograd: Savremena administracija.
- Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, *Službeni glasnik*, broj 41/09.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 46/06 i 72/09.

INTELLIGENCE INFORMATION AND CLUES IMPORTANT TO FIGHT
MOTOR VEHICLES THEFTS

Summary

This paper has been inspired by the current problems of acquiring intelligence information and interpretation of clues related to motor vehicles thefts and the activities of "car mafia" which the police officers of the Criminal Police of the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia, primarily the Police Administrative Department for the City of Belgrade are faced with. This is why its goal is to point to the most important intelligence information and clues related to car thefts, the perpetrators of these crimes, modi operandi, locations where the stolen vehicles or their parts are found, as well as further intentions of carjackers. Special attention is dedicated to the sources of intelligence information and clues, the manners of their interpretation based on criminal investigation and intelligence activities of gathering information, clue-related method, as well as guidelines for the activities of police officers in detecting and interpreting some clues indicating car theft.

PRIMENA FIZIČKO-HEMIJSKIH METODA U OBLASTI FORENZIČKIH NAUKA

*Radosavljević-Mihajlović A.¹

¹*Institut za nuklearne nauke „Vinča“, Laboratorija za materijale,
Beograd*

Sažetak: Forenzika predstavlja složenu naučnu celinu, koja podrazumeva primenu znanja i tehnologija iz različitih naučnih disciplina u oblasti krivičnih i građanskopravnih procesa, koje policija sprovodi u okviru krivičnog pravosuđa. Ubrzani tehnološki i naučni razvoj dovodi do novih fizičko-hemijskih metoda, koje su postale veoma efikasne u procesima otkrivanja i rešavanja različitih kriminalnih događaja. Fizičko-hemijske ili analitičke tehnike koje se najčešće koriste i primenjuju u procesu identifikacije i karakterizacije različitih materijala s mesta kriminalnog događaja su: gasni maseni hromatograf (Gas Chromatograph-Mass Spectrometer – GCMS), vibracione infracrvene apsorpcione i Ramanске rasejavajuće spektroskopske metode (Fourier Transform InfraRed – FTIR & Raman Spectroscopies), skenirajuće elektronske mikroskopske analize (Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry – SEM/EDS analyses), kao i različite metode rendgenske difrakcije (X-Ray Diffraction, XRD). Cilj ovog rada su približavanje nabrojanih analitičkih metoda u oblasti forenzičkih ispitivanja, kao i njihova primena u rešavanju različitih kriminalnih događaja.

Ključne reči: forenzika, GCMS hromatografija, FTIR & Raman analize, SEM/EDS analize, XRD metode.

1. Uvod

Otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela prate mnoge teškoće koje se posebno ispoljavaju prilikom obezbeđivanja ličnih i materijalnih dokaza, kao i pronalaska i hvatanja učinilaca (Maksimović et al., 1998). Važan deo u pro-

* E-mail: mihajlovic@vinca.rs

cesu rešavanja kriminalnog slučaja predstavlja obezbeđivanje mesta izvršenja krivičnog dela, kao i karakterizacija prikupljenih materijalnih dokaza različitog fizičko-hemijskog i biološkog sastava s mesta zločina.

Ubrzan tehnološki i naučni razvoj dovodi do novih fizičko-hemijskih i hemijskih metoda, koje su postale veoma efikasne u procesima otkrivanja i rešavanja različitih kriminalnih događaja. Tako možemo reći da je kriminalistika prihvatila savremene metode prirodno-tehničkih nauka u procesu rešavanja krivičnih dela i njihovih počinitelja (Maksimović et al., 1998).

Najzastupljenije naučne discipline su fizika, hemija, fizička hemija, biologija, biohemija, geohemija i mnoge druge oblasti. Različite fizičke metode (merne i optičke) neizbežne su tokom uviđaja, hemijske metode se koriste u oblasti kriminalističke balistike, dok se metode fizičke hemije mogu koristiti za identifikaciju i karakterizaciju tragova i materijalnih dokaza različitog porekla (biološkog, geološkog). Da bi odgovarajuće fizičko-hemijske metode mogle da se koriste u kriminalistici, one prethodno moraju biti verifikovane i naučno priznate. Osnovne metode koje se najčešće koriste u savremenim kriminalističkim laboratorijama su: spektroskopske metode – FTIR ili Ramanska spektroskopija (Cox et al., 2000; Grasselli, 1981; Virkler & Lendev, 2009); skenirajuća elektronska mikroskopska SEM/EDAX metoda (Cengiz et al., 2004; Holden et al., 1995; Kruesemann, 2009); rendgenska difrakciona XRD metoda (Rendle, 2003; Ruffell & Wiltshire, 2004); GCMS hromatografska analiza (Bear & Margot, 2009; Beat & Werner, 1999; Lu et al., 2007).

Sam izbor metode za detaljnu karakterizaciju ili identifikaciju datog materijala je veoma značajan. U zavisnosti od vrste kriminalnog događaja, kao i od vrste materijalnih dokaza, odnosno od toga da li je reč o fizičkim, biohemijskim ili geološkim materijalima, upotrebiće se i odgovarajuća metoda. Primenom naučnog metoda određene činjenice se dokazuju i obavezno u praksi proveravaju, što ukazuje na nužnost kritičkog odnosa prema postavljenim verzijama, koje moraju biti zasnovane na utvrđenim indicijalnim činjenicama (Maksimović et al., 1998). Prikupljeni materijalni dokazi ne mogu biti pogrešni i ne mogu sami sebe predstavljati u toku procesa, već samo tumačenje dobijenih rezultata može imati grešku (Kirk, 1974). Zato je od velike važnosti da se metode prirodno-tehničkih nauka u što većoj meri prilagode i primenjuju u krivičnopravnoj i procesnoj oblasti.

U ovom radu, analizom literaturnih podataka, predstavljene su fizičko-hemijske metode koje su našle svoju primenu u kriminalistici i dale veoma pozitivne rezultate u procesima identifikacije i karakterizacije različitih materijala. Predstavljene su sledeće metode: hromatografske metode (GC, GC-MS, HPLC), infracrvena spektroskopija (FT-IR), skenirajuća elektronska mikroskopija (SEM/EDS), rendgenska difraktometrija (XRD).

2. Gasna hromatografija (GC, GC–MS)

Gasna hromatografija (GC) je metoda razdvajanja i detekcije isparljivih organskih jedinjenja i nekih neorganskih gasova iz date smeše. U ovoj tehnici postoji mogućnost razdvajanja uzorka između inertnog gasa kao mobilne faze i tečne ili čvrste stacionarne faze. Izbor samog gasa zavisi od vrste uzorka i detektora, a najčešće se koristi helijum. Danas se uz gasni hromatograf obavezno nalazi i maseni spektrofotometer, što olakšava i poboljšava samu analizu. U forenzici se mogu ovom metodom karakterisati materijali različitog porekla (tabela 2.1).

Tabela 2.1 – Materijali koji se mogu ispitivati metodom gasne hromatografije

-
- različite vrste prirodnih i sintetičkih droga, medikamenti;
 - nafta i njeni osnovni proizvodi;
 - pesticidi i drugi toksični materijali;
 - hrana i drugi prirodni proizvodi, i
 - boje, različiti pigmenti, kozmetički preparati.
-

U današnjim forenzičkim laboratorijama ova metoda se najčešće koristi za toksikološke analize različitih lekova, narkotika, pesticida i drugih otrova (Beat & Werner, 1999; Kim et al., 2006; Liu, 1994; Songa et al., 2004). Rezultati se porede s postojećim bazama podataka i kvantitativno i kvalitativno se analiziraju. Poseban problem predstavlja identifikacija unete hemijske supstance u organizam zbog njene razgradnje (Kueh et al., 2003). Na primer, heroin-diacetilmorfin ($C_{21}H_{23}NO_5$) se veoma brzo razgrađuje na druge supstance, prvenstveno morfijum ($C_{17}H_{19}NO_3$), što dodatno komplikuje analize i utvrđivanje osnovne unete materije. Takođe, drugi uneti supstituenti mogu sadržati otrovne komponente merene mikrogramima i nanogramima. U slučaju smrti može doći do njihovog razblaživanja i razgrađivanja zajedno s telom. Prednost ove metode je u mogućnosti detaljnog ispitivanja svih telesnih tečnosti. Tako se uzorci za toksikološku analizu gasnim hromatografom mogu uzeti iz urina (Centini et al., 1996), krvi (Felby et al., 1994), kose (Kintz et al., 1995) i drugih bioloških tečnosti (Lee et al., 1995). Poređenjem rezultata se dobija jasnija slika o prisutnim neželjenim hemijskim jedinjenjima.

Ova metoda je veoma pogodna i za identifikaciju složenih i do sada neispitanih sintetičkih narkotičkih jedinjenja, kada je razdvajanje i određivanje sadržaja i kvantitativnog sastava droge otežano. Na osnovu literaturnih podataka

(Andreasen et al., 2009), u slučaju kada autopsijom nije detektovano nespecifično akutno trovanje, detaljnom toksikološkom analizom uporednim tehnikama hromatografije (GC–MC, HPLC–DAD) utvrđeno je prisustvo halucinogene droge Bromo-Dragonfly (1-8-bromobenzo[1,2-b;4,5-b`]difuran-4-yl)-2-amino-propan). Na osnovu tih rezultata su utvrđeni razlozi koji su doveli do smrti.

GC/MS metoda se pokazala kao veoma efikasna i u karakterizaciji zapaljivih tečnosti iz materijala uzetih s mesta požara (Warren et al., 1999). U toku paljenja ili izazivanja požara akteri često koriste sredstva za ubrzavanje procesa gorenja određenih materijala. Tokom istrage, detekcija i identifikacija prisutnog ubrzivača mogu obezbediti istražiteljima nepobitan dokaz o načinu i uzroku požara. Ove supstance najjednostavnije se mogu ispitivati i odrediti GC/MS metodom (Lu et al., 2007).

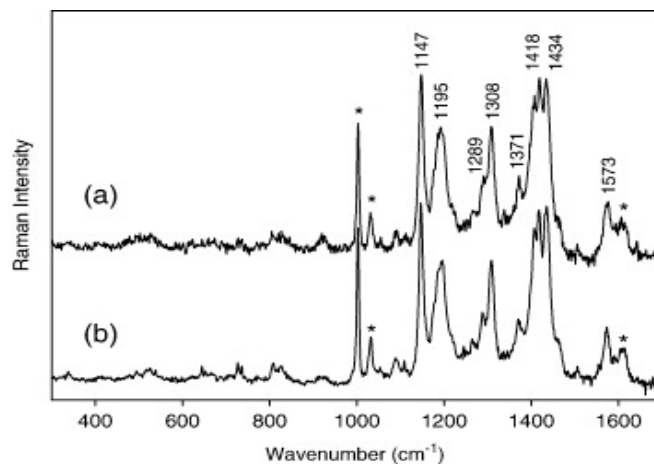
3. Spektroskopske vibracione metode (FTIR & RAMAN)

Spektroskopija je nauka koja se bavi proučavanjem interakcije elektromagnetnog zračenja i ispitivane materije. U zavisnosti od elektromagnetnog zračenja, može se podeliti na elektronsku, vibracionu i rotacionu spektroskopiju.

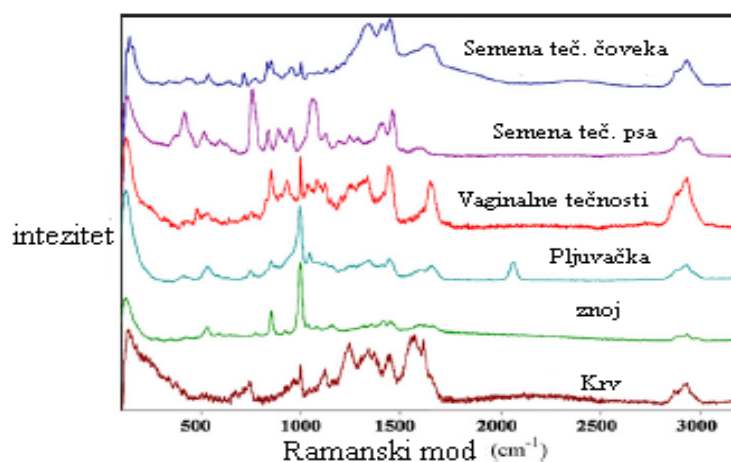
Metode vibracione infracrvene apsorpcione i Ramanske rasejavajuće spektroskopije se zasnivaju na vibracijama molekula unutar struktura ispitivanih materijala. Na osnovu dobijenih vibracionih spektara možemo doći do informacija o strukturo-hemijskim osobinama datog materijala. U poslednjih trideset godina, upotreba ovih metoda u forenzičkim laboratorijama je veoma česta. Prednosti ove metode su mala količina uzorka (do 1 g) potrebna za analizu i nedestruktivnost.

Ovim metodama se mogu identifikovati i odrediti uzorci geološkog porijekla (pesak, zemljište, različiti sedimenti) uzeti s mesta zločina, pa je zajedno s rendgenskim difraktometrom za prah jedna od osnovnih tehnika u geoforenzici (Cox et al., 2000; Pye et al., 2005). Sledeće oblasti u kojima je ova metoda zastupljena su analiza i identifikacija pisanih dokumenata, odnosno analiza mastila i tonera (Clayborn et al., 2000; Zieba-Palus et al., 2006). Postoje pokušaji primene Ramanske spektroskopije i u procesu utvrđivanja starosti mastila na pisanim dokumentima (Anderman, 2001).

Takođe, vibraciona spektroskopija se pokazala efikasnom i u identifikovanju različitih vrsta tekstilnih tkanina (Jochem et al., 2002). U jednom slučaju ubistva, odevni predmet je bio materijalni dokaz za povezivanje osumnjičenog i žrtve. Analizom Ramanske spektroskopije su identifikovana tekstilna vlakna osumnjičenog i žrtve. Na slici 3.1 je prikazan ramanski spektar ispitivanog uzorka (slika je preuzeta iz ref.: Lepot et al., 2008).

Slika 3.1 – Ramanski spektri: (a) poliamidski fiber pronađen na žrtvi i (b) uzorak uzet sa osumnjičenog

Slika 3.2 – Ramanski spektri ispitivanih telesnih tečnosti

U oblasti forenzičke medicine, otkrivanje i identifikacija telesnih tečnosti na mestu zločina su veoma važan deo u procesu rešavanja kriminalnog slučaja. Ramanska spektroskopija je jedna od nedestruktivnih bioanalitičkih tehnika s velikim mogućnostima za identifikaciju telesnih tečnosti s mesta zločina (Virkler & Lendev, 2008; Virkler & Lendev, 2009). Na slici 3.2 su predstavljeni ramanski spektri osnovnih telesnih tečnosti krvi, znoja, pljuvačke, vaginalne i semene tečnosti (Virkler & Lendev, 2009).

Semena tečnost čoveka je sastavljena od nekoliko osnovnih komponenti: albumin, lizozim, fruktoza, laktati i urea (Owen et al., 2005), koje daju jasne vibracione modove u određenim oblastima. Na primer, mod na 536 cm^{-1} odgovara istežućim simetričnim vibracijama duž S–S veza uree i laktata, a posmatrani pik na 831 cm^{-1} odgovara istežućim simetričnim vibracijama duž C–O–C veze jedinjenja fruktoze (Pecul et al., 2002).

U spektrima znoja, najkarakterističnija oblast vibracije je mod na $1\ 000\text{ cm}^{-1}$, koji odgovara simetričnim istežućim vibracijama duž C–N veze uree (Fawcett et al., 1975). Osnovna komponenta krvi je hemoglobin (oko 95%) i u ramanskim spektrima su izdvojeni njegovi osnovni modovi (slika 3.2). Pik na $1\ 368\text{ cm}^{-1}$ odgovara simetričnim istežućim vibracijama CH_3 grupe na $1\ 576\text{ cm}^{-1}$ istežućim C=C vibracijama i na $1\ 619\text{ cm}^{-1}$ istežućim vibracijama duž veze C=N (Sato et al., 2001).

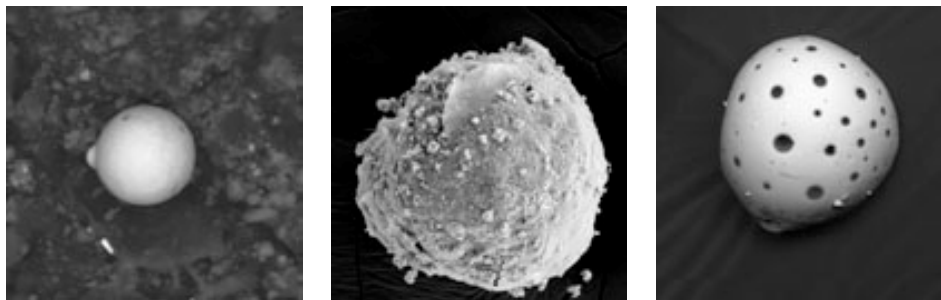
U forenzičkoj medicini Ramanska spektroskopija je zastupljena i u procesima identifikacije i utvrđivanja sastava ostataka ljudskih kostiju. Ljudske kosti predstavljaju kompozitne materijale sastavljene od organskog materijala (20–30%) i mineralizovanog hidroksi-apatita (70–80%), veoma sličnog mineralu dalitu $\text{Ca}_5(\text{PO}_4)_{3-x}(\text{CO}_3)_x(\text{OH})_{x+1}$. Spektroskopska i rendgenska metoda su nezamenljive u procesima određivanja mineralnog sastava ispitivanih posmrtnih ljudskih ostataka. Takođe, utvrđivanje intervala smrti, kao i odvajanje ljudskih ostataka od sredine u kojoj su pronađeni, veoma su bitni procesi. Spektroskopske metode su i u tim forenzičkim ispitivanjima veoma zastupljene (Gergely et al., 2008).

4. Skenirajuće elektronske mikroskopske analize (SEM/EDS)

U forenzičkoj nauci, skenirajući elektronski mikroskop (SEM) zajedno s energetske disperzivnim spektrometrom (EDS) koristi se za osnovnu strukturu i elementarnu karakterizaciju materijala različitog porekla i hemijskog sastava. Ova tehnika zahteva izuzetno malu količinu uzorka, nedestruktivna je i, zahvaljujući tome, danas je jedna od najzastupljenijih metoda u forenzičkim laboratorijama.

Forenzičke discipline u kojima je ova metoda zastupljena su različite: geoforenzika i forenzička arheologija (Pye, 2004), ispitivanje vlakana i drugih tekstilnih materijala (Was, 1997), kao i u oblasti forenzičke medicine i biohemije (Hortola, 1992). Jedna od najvažnijih oblasti primene jeste u analizi tragova pucanja (GSR čestica) (Martiny et al., 2008; Meng et al., 1997).

Analizom tragova pucanja uz pomoć SEM/EDS uređaja pri dokazivanju GSR čestica, istovremeno se utvrđuju morfološki oblik i hemijski sastav svake pojedinačne analizirane GSR čestice. Upravo su taj morfološki oblik (loptasti) i hemijski sastav (olovo/antimon/barijum) jedinstveni i potiču od vatrenog oružja koje koristi inicijalnu kapislu. Poznato je da se u inicijalnoj kapisli nalazi smeša soli tri različita teška metala i to najčešće: antimon (Sb) u obliku antimon-sulfida, barijum (Ba) u obliku barijum-nitrata i olovo (Pb) (slika 4.1).

Slika 4.1 – SEM slike analiziranih GSR čestica različitog sastava u inicijalnim kapislama: (a) olovo, (b) barijum, (v) antimon (slika preuzeta sa sajta www.aspecorp.com)

5. Rendgenska difrakcija praha (XRD)

Rendgenska difrakcija praha (XRD) je jedna od najvažnijih nedestruktivnih metoda za karakterizaciju uzorka različitog porekla i hemijskog sastava (Folen, 1975; Ruffell et al., 2004; Thangadurai et al., 2005). Osnovne osobine koje omogućavaju i daju prednost metodi rendgenske difrakcije praha za njenu upotrebu u forenzici su (Rendle, 2003):

- mogućnost analize na veoma maloj količini uzorka;
- nedestruktivna metoda (isti uzorak može se dalje analizirati drugim metodama);
- identifikacija prisutnih faza u višefaznim uzorcima, i
- kvantitativni sadržaj prisutnih faza.

U tabeli 5.1 su predstavljeni materijali iz različitih oblasti forenzičke nauke koji se ovom metodom mogu ispitivati (Rendle, 2003).

Tabela 5.1 – *Materijali koji se mogu ispitivati rendgenskom difrakcijom*

- građevinski materijali (cement, malter, beton, gips, različita punila, opeke);
- zemljište i mineralne komponente;
- različite vrste prirodnih i sintetičkih droga;
- metali i legure;
- boje, hartije, različiti pigmenti, kozmetički preparati;
- plastika i polimerni materijali;
- sapuni i deterdženti, i
- različiti materijali u saobraćajnoj industriji, eksplozivi.

Forenzičke studije o stenama, sedimentnom materijalu i različitim tipovima zemljišta, koje mogu dati značajne informacije o mestu kriminalnog događaja, dobijaju na značaju tek sredinom XX veka. Veliki broj zločina se dešava u različitim okolnostima, kada zemljište može biti veza između zločina ili sredstva kojim je zločin učinjen. Na primer, mogući tragovi zemlje na automobilskim gumama, donovima cipela, otiscima stopala ili prstiju i dr. – sve to ukazuje na odgovarajuću vezu mesta zločina i kriminalnog dela (Thornton, 1986).

Najpodesnija metoda za ispitivanje geoforeničkog materijala je rendgenska difrakcija praha. Osnovu forenzičkog rada predstavlja utvrđivanje porekla ispitivanog materijala i njegovo poređenje s uzorcima uzetim s mesta zločina, kao i uzorcima povezanim s odgovarajućim licima umešanim u kriminalni događaj (Morgan et al., 2006; Petraco et al., 2008). Karakterizacija i određivanje vrste tekstilnog vlakna, kao i stepena kristaliniteta, mogu se postići i primenom rendgenske difrakcije (Abraham et al., 2007). Takođe, metoda rendgenske difrakcije pigmenta i boja se koristi u složenim analizama za definisanje umetničkih dela (slikarstvo, vajarstvo) i farbe za kola (analiza abrazija i oštećenja nastalih nakon saobraćajnih udesa), u analizama i poređenju altara i instrumenata za lakiranje, boja i lakova koji se koriste u građevinskoj industriji, kao i u analizi boja za štampače (Kotrly, 2006). Analiza narkotičkih mešavina ili lekova rendgenskom difrakcijom (kvantitativna i kvalitativna) mnogo je brža i efikasnija u odnosu na druge fizičko-hemijske metode (Kotrly, 2006; Kugler, 2003). U toku antropoloških istraživanja veoma je bitno imati ne samo potvrdu o stepenu degradacije otkrivenih skeleta ili žrtava paljenja, već i potvrdu o mineraloškom i hemijskom sastavu materijala (Kotrly, 2006). Bergslien (Bergslien et al., 2008) je u svojim radovima pokazao koje su prednosti upotrebe XRD metode u definisanju i analizi ljudskih ostataka.

6. Zaključak

Najčešće fizičko-hemijske tehnike koje se primenjuju u procesima identifikacija i karakterizacija različitih materijala s mesta kriminalnog događaja su: gasni maseni hromatograf (Gas Chromatograph–Mass Spectrometer – GCMS), vibracione infracrvene apsorpcione i ramanske rasejavajuće spektroskopske metode (Fourier Transform InfraRed – FTIR & Raman), skenirajuće elektronske mikroskopske analize (Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry – SEM/EDS), kao i različite metode rendgenske difrakcije (X-Ray Diffraction, XRD). Nabrojane metode na osnovu predstavljenih literaturnih podataka koriste se u mnogim forenzičkim disciplinama za utvrđivanje porekla ispitivanih uzoraka: analizi sedimentnog materijala (geoforenzika), analizi eksploziva (inženjerska forenzika), pigmenta i boje (hemijska forenzika), analizi tekstilnih materijala (forenzički inženjering), analizi nepoznatih supstanci, plastike i polimera, legura i metala, identifikaciji kostiju i ljudskih ostataka (forenzička antropologija i arheologija), analizi narkotičkih supstanci (forenzička toksikologija). Ove metode su nedestruktivne, brze i daju veoma precizne podatke o sastavu ispitivanog forenzičkog uzorka. Za rešavanja kriminalnog događaja i definisanje puta izvršenog zločina, veoma je bitno korišćenje dve različite metode ili više njih. Poklapanje njihovih rezultata daje verodostojniju sliku. U budućnosti razvoj nauke i tehnologije mora dovesti do novih instrumentalnih metoda pomoću kojih će moći da se analizira dati uzorak na samom mestu zločina.

7. Literatura

- Abraham, J., Shukla, S. K., & Singh, A. K. (2007). Application of X-ray diffraction techniques in forensic science. *Forensic Sci. Comm.*, 9(2).
- Andreasen, M. F., Telving, R., Birkler, R. I., Schumacher, B., & Johannsen, M. (2009). A fatal poisoning involving Bromo-Dragon. *Forensic Sci. Int.*, 183, 91–96.
- Anderman, T. (2001). Raman spectroscopy of ink on paper. *Prob. Forensic Sci.*, 46, 335–344.
- Bear, I., & Margot, P. (2009). Analysis of fatty acids in ecstasy tablets. *Forensic Sci. Int.*, 188(1), 68–74.
- Beat, A., & Werner, B. (1999). Gas chromatography with dual mass spectrometric and nitrogen–phosphorus specific detection: a new and powerful tool for forensic analyses. *Forensic Sci. Int.*, 102, 91–101.
- Bergslien, T. E., Bush, M., & Bush J. P. (2008). Identification of cremains using X-ray diffraction spectroscopy and a comparison to trace element analysis. *Forensic Sci. Int.*, 175, 218–226.

- Cengiz, S., Karaca, A. C., & Akir, I. C. (2004). SEM/EDS analysis and discrimination of forensic soil. *Forensic Sci. Int.*, *141*, 33–37.
- Centini, F., Masti, A., Barni, I., & Comparini (1996). Quantitative and qualitative analysis of MDMA, MDEA, MA and amphetamine in urine by headspace/solid phase micro-extraction (SPME) and GC/MS. *Forensic Sci. Int.*, *83*, 161–166.
- Clayborn, M., & Ansel, M. (2000). Using Raman spectroscopy to solve crime inks, questioned documents and fraud. *Sci. Justice*, *40*, 261–271.
- Cox, R. J., Peterson, H. L., Yong, J., Cusik, C., & Espinoza, E. O. (2000). The forensic analysis of soil organic by FTIR. *Forensic Sci. Int.*, *108*, 107–116.
- Fawcett, W., & Long, D. A. (1975). Raman spectroscopic studies of urea/n-paraffin clathrates. *J. Raman Spectrosc.*, *3*, 263–275.
- Felby, S., & Nielsen, E. (1994). Determination of ketone bodies in postmortem blood by head-space gas chromatography. *Forensic Sci. Int.*, *64*, 83–88.
- Folen, V. A. (1975). X-ray powder diffraction data for some drugs, excipients, and adulterants in illicit samples. *J. Forensic Sci.*, *20*, 348–372.
- Gergely, N. G., Lorand, T., Patonai, Z., Montsko, G., Bajnoczky, I., Marcsik, A., & Mark, L. (2008). Analysis of pathological and non-pathological human skeletal remains by FT-IR spectroscopy. *Forensic Sci. Int.*, *175*, 55–60.
- Grasselli, J. (1981). *Chemical Applications of Raman Spectroscopy*. New York: John Wiley & Sons.
- Holden, J. L., Phakey, P. P., & Clement, J. G. (1995). Scanning electron microscope observations of incinerated human femoral bone: A case study. *Forensic Sci. Int.*, *74*, 17–28.
- Hortola, P. (1992). SEM analysis of red blood cells in aged human bloodstains. *Forensic Sci. Int.*, *55*(2), 139–159.
- Jochem, G., & Lehnert, R. J. (2002). On the potential of Raman microscopy for the forensic analysis of coloured textile fibres. *Science & Justice*, *42*(4), 215–221.
- Kim, S. C., Chung, H., Lee, S. K., Park, Y. H., Yoo, Y. C., & Yun, Y. P. (2006). Simultaneous analysis of D-3-methoxy-17-methylmorphinan and 1-3-methoxy-17-methylmorphinan by high pressure liquid chromatography equipped with PDA. *Forensic Sci. Int.*, *161*, 185–188.
- Kintz, P., & Mangin, P. (1995). Simultaneous determination of opiates, cocaine and major metabolites of cocaine in human hair by gas chromatography/mass spectrometry (GC/MS). *Forensic Sci. Int.*, *73*, 93–100.
- Kirk, P. L. (1974). *Crime Investigation*. New York: Wiley.
- Kotrly, M. (2006). Application of X-ray diffraction in forensic science. *Z. Kristallogr. Supplement issue*, *23*, 35–40.
- Kruesemann, H. (2009). Innovations in Scanning Electron Microscopy Preserve Sample Integrity and Validity in Forensic Analysis. *Forensic magazine*.
- Kueh, A. J., Marriott, P. J., Wynne, P. M., & Vine, J. H. (2003). Application of comprehensive two-dimensional gas chromatography to drugs analysis in doping control. *J. Chromatogr. A* *1000*, 109–124.
- Kugler, W. (2003). X-Ray diffraction analysis in the forensic science: The last resort in many criminal cases. *International Centre for Diffraction Data, Advances in X-ray Analysis*, *46*.
- Lee, X. P., Kumazawa, T., & Sato, K. (1995). Rapid extraction and capillary gas chromatography for diazine herbicides in human body fluids. *Forensic Sci. Int.*, *72*, 199–207.

- Lepot, L., De Wael, K., Gason, F., & Gilbert, B. (2008). Application of Raman spectroscopy to forensic fibre cases. *Science & Justice*, 48(3), 109–117.
- Liu, Z., Sirimanne, S. R., Patterson D. G., & Needham, L. L. (1994). Comprehensive two-dimensional gas chromatography for the fast separation and determination of pesticides extracted from human serum. *Anal. Chem.*, 66, 3086–3092.
- Lu, Y., Harrington, P. (2007). Forensic application of gas chromatography-differential mobility spectrometry with two-way classification of ignitable liquids from fire debris. *Anal. Chem.*, 79, 6752–5759.
- Максимовић, Р., Бошковић, М. В., Тодорић, У. (1998). *Методе физике, хемије и физичке хемије у криминалистичкици*. Београд: Полицијска академија.
- Martiny, A., Campos, A., Sader, M. S., & Pinto, M. (2008). SEM/EDS analysis and characterization of gunshot residues from Brazilian lead-free ammunition. *Forensic Sci. Int.*, 177, e9–e17.
- Meng, H. H., & Caddy, B. (1997). Gunshot residue analysis – A review. *J. Forensic Sci.*, 42, 553–570.
- Morgan, R., Wiltshire, P., Parker, A., & Bull, A. P. (2006). The role of forensic geosciences in wildlife crime detection. *Forensic Sci. Int.*, 162, 152–162.
- Owen, D. H., & Katz, D. F. (2005). A review of the physical and chemical properties of human semen and the formulation of a semen simulant. *J. Androl.*, 26, 459–469.
- Pecul, M., Rizzo, A., & Leszczynski, J. (2002). Vibrational Raman and Raman optical activity spectra of D-lactic acid, D-lactate, and D-glyceraldehyde: ab initio calculations. *J. Phys. Chem., A* 106, 11008–11016.
- Petraco, N., Kubic T. A., & Petraco, N. D. K. (2008). Case studies in forensic soil examinations. *Forensic Sci. Int.*, 178, 23–27.
- Pye, K. (2004). Forensic examination of rocks, sediments, soils and dusts using scanning electron microscopy and X-ray chemical microanalysis. In: *Forensic Geosciences: Principles, Techniques and Applications* (pp. 103–122). London: Geological Society.
- Pye, K., & Croft, D. J. (2005). Forensic Geoscience: Principles, Techniques and Applications. *Science & Justice*, 45(3), 168–170.
- Rendle, D. F. (2003). X-ray Diffraction in Forensic Science. *Rigaku J.*, 19(2), 11–22.
- Ruffell, A., & Wiltshire, P. (2004). Conjunctive use of quantitative and qualitative X-ray diffraction analysis of soil and rocks for forensic analyses. *Forensic Sci. Int.*, 145, 13–23.
- Sato, H., Chiba, H., Tashiro, H., & Ozaki, Y. (2001). Excitation wavelength-dependent changes in Raman spectra of whole blood and hemoglobin: comparison of the spectra with 514.5-, 720-, and 1064-nm excitation. *J. Biomed. Opt.*, 6, 366–370.
- Songa, S. M., Marriott, P., Kotsos, A., Drummer, O., & Wynnec, P. (2004). Comprehensive two-dimensional gas chromatography with time-of-flight mass spectrometry (GC-GC-TOFMS) for drug screening and confirmation. *Forensic Sci. Int.*, 143, 87–101.
- Thangadurai, S., Abraham, J. T., Srivastava, A. K., Moorthy, M. N., Shukla, S. K., & Anjaneyelu, Y. (2005). X-ray powder diffraction patterns for certain β -lactam, tetracycline and macrolide antibiotic drugs. *Analytical Sci.*, 21, 833–838.
- Thorrton, J. J. (1986). Forensic soil characterization. *Forensic Sci. Progress*, 1, 1–35.
- Virkler, K., & Lednev, I. K. (2008). Raman spectroscopy offers great potential for the nondestructive confirmatory identification of body fluids. *Forensic Sci. Int.*, 181, e1–e5.

- Virkler, K., & Lende, K. I. (2009). Analysis of body fluids for forensic purpose: From laboratory testing to non-destructive rapid confirmatory identification at crime scene. *Forensic Sci. Int.*, 188(1), 1–17.
- Was, J. (1997). Identification of thermally changed fibres. *Forensic Sci. Int.*, 85(1), 51–63.
- Warren, D., Hilley, R. W., Phillips, S. A., & Ritchie, K. (1999). Novel technique for the combined recovery, extraction and clean-up of forensic organic and inorganic trace explosives samples. *Science & Justice*, 39(1), 11–18.
- Zieba-Palus, J., & Kunicki, M. (2006). Application of the micro-FTIR spectroscopy, Raman spectroscopy and XRF method examination of inks. *Forensic Sci. Int.*, 158, 164–172.

THE PHYSICO CHEMICAL METHODS APPLIED IN FORENSIC SCIENCE

Summary

The forensic science means "pertaining to the law", in other words resolves legal issues by applying natural and technical scientific principles to them. This may be in relation to a crime or to a civil action. Physicochemical techniques presented important part of forensic science used to uncover facts from even the smallest traces of evidence picked up from the crime scene. The main methods was gas chromatograph-mass spectrometer (GCMS) method, Fourier Transform InfraRed (FTIR) vibrational absorption & Raman scattering spectroscopies, Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry (SEM/EDS) analyses, and different X-Ray Diffraction (XRD) techniques. This paper uses various literature case studies to illustrate the application of these physicochemical techniques in forensic science and their influence on resolving crimes.

OPERATIVNI TIM U NEPOSREDNOJ ZAŠTITI ODREĐENIH LIČNOSTI
(pešačke formacije – osnovni pojmovi)

*Belić M.¹, Međo J.¹

¹*Uprava za obezbeđenje određenih ličnosti i objekata,
MUP Republike Srbije*

Sažetak: Ovaj rad se bavi operativnim timom u realizaciji zadataka neposredne zaštite određenih ličnosti koje se bezbednosno štite. Osnovni cilj ovog rada je da indentifikuje i ilustruje svrhu operativnog tima, formacije operativnih timova i odgovornosti pojedinaca u timu prilikom realizacije postavljenog zadatka. Specifičnost današnjih operativnih timova za neposrednu zaštitu se ogleda u njihovoj višefunkcionalnosti i visokom nivou samostalnosti. Karakteristično je da stručnjaci iz različitih oblasti rade zajedno u timu i na taj način postižu najbolje rezultate. Timska funkcionalnost zavisi od više činilaca: sposobnosti blagovremene reakcije, uvežbanosti, sprovođenja planiranih postupaka i lične motivisanosti.

Ključne reči: neposredna zaštita, obezbeđenje, ugrožavanje, formacija, operativni tim.

1. Uvod

Neposredna zaštita određenih ličnosti se preduzima u sklopu jedinstvenog sistema bezbednosne zaštite, koju sprovode specijalizovane službe za obezbeđenje.

Operativni timovi, kao funkcionalni delovi specijalizovanih službi za obezbeđenje, planiraju i preduzimaju mere i radnje radi sprečavanja ugrožavanja lične bezbednosti ličnosti koja se štiti. Njihov osnovni zadatak je smanjenje ili neutralizovanje rizika izazvanih dejstvom indentifikovanih pretnji.

*Corresponding author: e-mail: milan.blc@gmail.com

Odgovornost za funkcionisanje, jedinstvo i dobru organizaciju tima ima vođa tima, koji mora imati iskustva u svim vidovima obezbeđenja. U funkciji neposredne zaštite, on je na mestu koje mu omogućava najbolji uvid u funkcionisanje te neposredne zaštite.

Pri realizaciji konkretnih zadataka ljudska komponenta tima uslovljava probleme kao što su: lični konflikti članova tima, nedefinisane uloge i odgovornosti, nepravilno vođstvo i dr. Nepažnja ili neznanje jednog člana tima dovodi u pitanje uspeh čitavog tima, pa je veoma važno da su svi u timu zainteresovani da lično učestvuju u podizanju nivoa znanja i sposobnosti ostalih članova tima.

2. Značaj operativnog tima u realizaciji zadataka neposredne zaštite

Značaj operativnog tima je u tome što u neposrednoj blizini „akcije“ može videti prilike i pretnje koje rukovodioci ne vide. Time se stvaraju pretpostavke za bolje odlučivanje. Višefunkcionalni timovi imaju šire horizonte nego pojedinci ili grupe s istim znanjem (sinergijski efekat – rezultati tima su mnogo bolji nego suma pojedinačnih rezultata istog broja pojedinaca) i integrišu različitosti. Timovi su loši kada su neuravnoteženi, loše vođeni i nemotivisani.

Svaki član tima se detaljno upoznaje sa svojim dužnostima i dužnostima ostalih članova tima. Unakrsno se smenjuju na dužnostima kako bi se osposobili za obavljanje što više različitih poslova. U tom smislu, princip rotacije je veoma delotvoran. Razumevanje tima kao grupe pojedinaca koji rade na zajedničkom zadatku uslov je za pravilan pristup timu i timskom radu.

2.1. Podela timova

U realizaciji zadataka neposredne zaštite određenih ličnosti neformalno postoje i funkcionišu timovi koje možemo podeliti na:

- privremene (pseudotim) i
- stalne timove (trajni tim).

Zbog dinamičkih internih i eksternih promena, **privremeni – pseudotimovi** nemaju zajednički indentitet i uvek nastupaju kao individualci. Pseudotimovi nastaju kada nema stvarnih potreba za formiranje stalnog tima, odnosno zbog formalnih razloga, i nemaju čvrstu i stabilnu strukturu. Smisao njihovog postojanja se završava realizacijom konkretnog zadatka.

2.2. Formiranje operativnog tima

Formiranje operativnog tima je najosetljivija faza, kada svaki izabrani član tima mora biti timski orijentisan, siguran u svoju ulogu, kao i ulogu ostalih u timu, znati svoja prava i odgovornosti i osećati se sigurno u timu.

Trajni timovi, za razliku od privremenih, imaju stabilnu strukturu i funkcionišu s jasnim ciljem neprekidnog unapređenja procesa neposredne zaštite uz stalno uvežbavanje taktičkih situacija.

Za uspešno izvršenje zadataka neposredne zaštite određenih ličnosti neophodno je da **trajni tim** karakteriše sledeće:

– Mali broj pripadnika jer, u protivnom, članovi tima neće moći da dobro upoznaju snagu i slabosti svakog pojedinca, što je uslov za dobro funkcionisanje trajnog tima.

– Odgovarajući nivo znanja i veština neophodnih za kvalitetno obavljanje posla. Osim specijalističkih i stručnih veština, svaki član tima mora biti sposoban za analiziranje i rešavanje problema rizika, donošenje pravih odluka i komuniciranje. Učenje i lični razvoj su temelj kvalitetnog tima.

– Jasno definisani ciljevi pomažu timu da usmeri svoje snage ka njima. Pravi timovi postižu odlične rezultate kada imaju visoko postavljene ciljeve. Što je veća složenost postavljenih zadataka, veći su i izazov i potreba pripadnika tima da međusobno podele znanja i sposobnosti.

2.3. Bitne razlike između trajnog tima i pseudotima

Osnovni princip trajnog tima je razumevanje timskog rada.

Pseudotimovi postoje samo zbog formalnih razloga.

U trajnom timu svi su uključeni u realizaciju zadatka.

U pseudotimu svaki pripadnik vidi samo sebe.

U trajnom timu svi iskazuju svoje sposobnosti.

U pseudotimu članovi tima rade samo ono što im se kaže.

U trajnom timu rado se prihvataju sugestije vezane za realizaciju zadatka.

U pseudotimu sugestije nisu dobrodošle.

U trajnom timu rad se temelji na poverenju i saradnji.

U pseudotimu rad se zasniva na nepoverenju i oprezu.

U trajnom timu konflikti se rešavaju brzo i konstruktivno.

U pseudotimu konflikt je teško rešiv problem.

Trajni tim deli vrednosti i podiže kvalitet svakog pripadnika u timu.

U pseudotimu svako ljubomorno čuva svoje znanje.

2.4. Izgradnja poverenja u timu

Svaki pripadnik tima bi trebalo da: ima jasne ciljeve, bude otvoren, korektan i spreman da sasluša druge, bude odlučan i hrabar, podjednako podržava sve članove tima, preuzima odgovornost za akcije i rezultate tima, nasluti i razume potrebe članova tima, poštuje tuđe stavove, toleriše greške članova tima itd.

Pri izgradnji tima važno je pravilno izabrati njegovu strukturu, dodeliti pojedinačne uloge i održavati motivaciju tima. Sastanci moraju biti zanimljivi, motivirajući, otvoreni i konstruktivni. Faza usaglašavanja tima je često ispunjena konfliktima uzrokovanim različitim ponašanjem, znanjem i interesima članova tima. Manifestuju se kao nepoverenje i odbrambeno ponašanje pojedinaca.

2.5. Funkcionisanje tima

Stalni tim funkcioniše uravnoteženo s članovima koji, po pravilu, imaju podjednak nivo znanja u svim oblastima i svaki član je u potpunosti prihvatio svoje mesto i ulogu u timu. Individualni uspeh je nerazdvojiv od timskog uspeha.

Pri realizaciji konkretnih zadataka neposredne zaštite, u trajnim timovima se javljaju razlike između samih pripadnika tima, a te različitosti pripadnika trajnih timova možemo okarakterisati na sledeći način:

– *Profesionalac*: pripadnik trajnog tima kojeg karakterišu fleksibilnost, odanost timu, stručnost, pouzdanost, društvenost; članovi tima ga doživljavaju kao entuzijastu i dobrog saradnika.

– *Izazivač*: pripadnik trajnog tima koji je ciljno orijentisan i koji na najbolji način koristi informacije koje pomažu timu da održi pozitivne tenzije.

– *Veseljak*: stvaralac pozitivne atmosfere u trajnom timu; vedrog duha pri realizaciji i najsloženijih zadataka.

– *Istraživač*: karakterišu ga nezavistan stav, poštenje, inventivnost i originalnost; često postavlja pitanja i otvoreno iskazuje netrpeljivost prema lenjim i pasivnim pripadnicima trajnog tima.

– *Buntovnik*: takmičar; prema rukovodiocu tima oseća zavist i netrpeljivost; ostali u timu ga doživljavaju kao huškača.

2.6. Kretanja operativnog tima u neposrednoj zaštiti

Neposredna zaštita podrazumeva stalno fizičko prisustvo pripadnika specijalizovane bezbednosne službe za obezbeđenje lica koja se bezbednosno štite kao stalna pratnja prilikom kretanja peške, automobilom ili nekim

drugim prevoznim sredstvom u zemlji i inostranstvu, kao i u situacijama kada ta lica borave u određenim objektima, na javnim manifestacijama, skupovima i sl.

Analiza sedamdeset četiri izvršena atentata na najviše državne predstavnike u svetu (od 1950. do 2006. godine)¹ u odnosu na mesto izvršenja daje jasnu sliku ove bezbednosne pojave i usmerava preventivno delovanje subjekata bezbednosti ka predviđanju mesta mogućeg ugrožavanja lica koje se štiti. Napadi naštićene ličnosti su najčešći kada su te ličnosti u pokretu, vozilom ili peške.

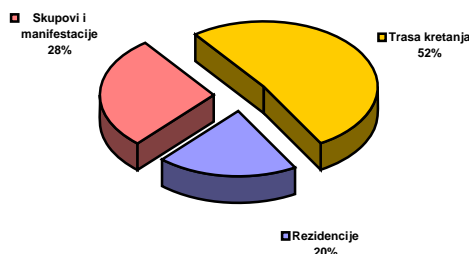
Iz analize proizlazi da je od 74 izvršena atentata na 68 najviših državnih predstavnika u svetu *trasa kretanja* u 38 slučajeva bila mesto izvršenja atentata, što predstavlja 51,3% od ukupnog broja atentata.

Prilikom kretanja motornim vozilom na trasi kretanja izvršeno je 32 atentata, što predstavlja 43,2% od ukupnog broja izvršenih atentata, odnosno 84,2% napada u odnosu na ukupan broj napada na trasi kretanja.

Prilikom kretanja peške na trasi kretanja izvršeno je ukupno 13 napada, što je 17,5% od ukupnog broja atentata (ukupnim brojem su obuhvaćena i kretanja peške na skupovima i manifestacijama).

Na skupovima i manifestacijama (parkovi, kongresi, skupštine, verski objekti, mitinzi, hoteli) ukupno je izvršen 21 atentat, što predstavlja 28,4% od ukupnog broja atentata.

Rezidencije kao mesto napada, odnosno atentata na najviše predstavnike države u svetu bile su mesto napada u 15 slučajeva, što predstavlja 20,3% od ukupnog broja atentata.

Grafički prikaz izvršenih atentata u odnosu na mesto izvršenja (1950–2006)

¹ Belić, M.: Analiza atentata na najviše državne predstavnike, *NBP*, 2008, br. 2, str. 155–156.

Formacije operativnih timova za neposrednu zaštitu uvek se kreću (peške – bezbednosni eskort) zajedno s licem koje se štiti kada je on/a izvan obezbeđenog objekta (rezidencije, kancelarije, hotelske sobe). Opšte je pravilo da pripadnici tima, prilikom kretanja u pešačkim formacijama, moraju ostati dovoljno blizu (ne duže od dužine ruke i ne kraće od polovine ruke) lica koje se štiti, kako bi ga pokrivali u slučaju napada. Vrsta formacije zavisi od bezbednosne procene ugroženosti i okruženja.

2.7. Kretanje peške (pešačke formacije)

Pešačka formacija neposredne zaštite predstavlja jasno i precizno određenu strukturu operativnog tima (*broj, raspored*) prema postavljenim zadacima.

Standardna formacija u neposrednoj zaštiti prilikom kretanja peške jeste formacija *dijamant*, koja broji 4–5 pripadnika neposredne zaštite raspoređenih oko ličnosti koja se štiti. Vođa tima se obično nalazi bočno s desne strane ili levo od ličnosti koja se štiti.

Udaljenost pripadnika neposredne zaštite u formaciji *dijamant* zavisi od nivoa pretnje, bezbednosne procene (*realna, pretpostavljena*) i okruženja. Ako se ličnost koja se štiti kreće kroz masu (*izlazak i ulazak u objekat, ulazak i izlazak iz vozila*), pripadnici neposredne zaštite se moraju kretati neposredno uz nju. Ukoliko su u pitanju kretanje peške na trasi gde je ređa masa ili ostale neformalne šetnje, udaljenost neposredne zaštite ne sme biti veće od jednog metra. Pravilo u svim pešačkim formacijama je da se najbliži pripadnik neposredne zaštite suprotstavlja *pretnji –napadu* i, po potrebi, rešava pretnju, dok ostali pripadnici neposredne zaštite izoluju i evakušu ličnost koja se štiti iz zone pretnje. *Uvek kada je to moguće, osnovni zadatak neposredne zaštite je evakuacija određene ličnosti iz zone pretnje.*

U realnim uslovima, prilikom kretanja neposredne zaštite peške, postoje situacije u kojima je nemoguće održavati formaciju – prijemi i kretanje stepenicama. Operativni tim će se prilagođavati tim situacijama, tako da se pokriju izlazi i ulazi, a prilikom kretanja stepenicama, jedan pripadnik tima obavezno ide ispred stepenicama do dogovorenog sprata i osmatra i obaveštava vođu tima o stanju na krajnjoj poziciji.

Kretanja formacija neposredne zaštite s ličnošću koja se štiti mogu biti raznolika prema svom broju i rasporedu, što bitno određuje postupak i reakciju prilikom napada.

Stalna koordinacija svih elemenata u sistemu obezbeđenja je od velike važnosti kako bi se zadaci nesmetano odvijali u logističkom smislu i na planu rukovođenja.

Veoma važna informacija za neposredno obezbeđenje jeste plan kretanja, odnosno trasa kretanja. Svaka promena u dnevnom rasporedu mora se

planski obraditi kako bi se izvršile sve neophodne pripreme i zadržao visok nivo zaštite.

2.8. Psihofizičke karakteristike pripadnika operativnog tima

Pripadnik neposredne zaštite bi trebalo da ima visok stepen inicijative, samopouzdanja i kreativnosti. On mora postupati kao samopokretač u smislu motivisanosti i pokretljivosti. Sposobnost organizovanja je veoma bitna. Radno vreme u ovom poslu je najčešće od jutra do večeri, tako da pripadnik neposrednog obezbeđenja mora biti dobrog zdravlja i odlično fizički pripremljen. Svojim izgledom ne bi trebalo da se posebno ističe. Drugim rečima, neophodno je da svoju garderobu i ponašanje prilagodi konkretnoj situaciji (da bude uklopljen u radnu i društvenu sredinu) i ličnosti koja se štiti. Mora biti disciplinovan, strpljiv i sposoban da zapaža detalje. Privatne probleme uvek mora ostaviti po strani kako bi se potpuno koncentrisao na posao. U komunikaciji mora biti diplomata kako bi izašao na kraj s različitim osobama sklonim provokacijama. Mora biti timski orijentisan, spreman da uskoči u tim i da podrži i zaštiti svog timskog kolegu. Mora biti prilagodljiv. Dešava se da tim neposredne zaštite čine pripadnici koji po prvi put rade zajedno, te je moguće da se ne poznaju, ali je važno da prihvate jedni druge i da se međusobno poštuju kao profesionalci.

Mora dobro poznavati audio-sisteme i tehnike kontranadzora.

Mora se obučiti da brzo i precizno koristi vatreno oružje, da ne povredi sebe niti nedužne prolaznike ili posmatrače.

3. Oprema pripadnika operativnog tima pri realizaciji neposredne zaštite

Slika 1 – Zaštitna jakna

Slika 2 – Zaštitni prsluci

Slika 3 – Radio-uređaj

Slika 4 – Lampa sa dodatkom

Slika 5 – Pištolj s futrolom

Slika 6 – Automatsko oružje

Slika 7 – Opasač

Slika 8 – Stop tablica

Slika 9 – Ručni metal-detektor

Slika 10 – Taktička torba za pištolj

Slika 11 – Elektrošok

Slika 12 – CS sprej

Slika 13 – Zaštitna maska

Slika 14 – Uređaj za noćno osmatranje

Slika 15 – Komplet za protivdiverzioni pregled

Sve dogovorene mere se moraju sprovoditi savesno, odgovorno i disciplinovano, bilo da je reč o pojedinačnim radnjama, bilo o zajedničkim aktivnostima (*podrazumevaju određenu koordinaciju i sinhronizaciju*). Planiranje i pažljivo opažanje (*saznanje*)² detalja, uz stalnu koncentraciju, osnovni su elementi uspešne zaštite. Primenom mera i realizacijom zadataka eliminisaće se taktička prednost iznenađenja atentatora.

4. Kretanja operativnog tima pri realizaciji neposredne zaštite

Kretanja operativnog tima pri realizaciji zadataka neposredne zaštite mogu biti: svečana, najavljena, uobičajena i iznenadna.

Svečana kretanja su najčešća kada se dočekuju i ispraćaju najviši strani državni predstavnici u zvaničnoj poseti. Bezbednosni problem prilikom tih kretanja predstavlja činjenica da je s programom boravka i protokolarnim aktivnostima na trasi kretanja unapred upoznat veći broj lica i da je na trasi kretanja i prostorima zadržavanja prisutan veći broj drugih lica. U tom slučaju je neophodno preventivno preduzimanje maksimalnih mera obezbeđenja, neposredno i po dubini.

Najavljena kretanja su sva kretanja koja su unapred poznata, a koja nemaju svečan karakter (putovanja štićenih ličnosti u zemlji i inostranstvu, posete pojedinim organizacijama, prisustvovanje političkim skupovima i drugim javnim manifestacijama (slika 16)).

Slika 16 – Prisustvovanje jednoj javnoj manifestaciji

² Vidi: Krstić, O.: *Prognostika kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2003, str. 49.

Uobičajena kretanja su kretanja koja određena ličnost svakodnevno obavlja, kao što su odlazak na posao i dolazak kući, kada su trase kretanja uglavnom iste.

Iznenadna, odnosno nenajavljena kretanja predstavljaju, u preventivnom smislu, najbezbedniju vrstu kretanja, jer je s planom kretanja i programom boravka određene ličnosti upoznat mali broj lica (slika 16).

4.1. Taktika rada

Taktika rada operativnog tima za neposrednu zaštitu može biti: otvorena (javna), prikrivena (tajna) ili kombinovana.

Slika 17 – Otvorena (javna) taktika rada operativnog tima

4.2. Osnovni principi realizacije neposredne zaštite prilikom kretanja peške

Osnovni principi realizacije neposredne zaštite prilikom kretanja peške su:

- podela u sektore i podela odgovornosti i zadataka tokom kretanja;
- definisanje uloga članova tima u vanrednoj situaciji, i
- fleksibilnost pri prilagođavanju promenama u okruženju.

4.3 Iznenadenje kao taktička prednost

Jedan od najvažnijih elemenata sprečavanja napada – atentata na određenu ličnost koja se štiti jeste eliminisanje taktičke³ prednosti iznenadenja koju imaju atentatori. Bez iznenadenja napad nije efikasan. *Iznenadenje* je

³ Termin taktika (grč. taktike, taktikos – postavim, postrojim) označava veštinu postavljanja borbenog poretka. U: Vojna enciklopedija, Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd, 1975, str. 612.

skup mera, postupaka i aktivnosti koje se preduzimaju neočekivano za protivnika, s ciljem ostvarenja odlučujuće prednosti.⁴

Mere i radnje obezbeđenja od iznenađenja su: stalno jačanje sposobnosti pripadnika tima, pravovremeno preduzimanje potrebnih mera obaveštajnog obezbeđenja (izviđanje, osmatranje, prisluškivanje) i potpunija organizacija sadejstva i saradnje s drugim bezbednosnim strukturama.

4.4. Redosled reakcija neposredne zaštite u situacijama ugrožavanja

Redosled reakcija je sledeći:

- indentifikacija pretnje;
- izolacija ličnosti koja se štiti⁵;
- procenjivanje situacije;
- rešavanje konfrontacije – manevar⁶, i
- napuštanje opasne zone.

4.5. Reakcije neposredne zaštite u situacijama ugrožavanja

Reakcije neposredne zaštite u situacijama ugrožavanja obuhvataju sledeće aktivnosti:

- neutralisanje napadača uz napuštanje opasne zone;
- sklanjanje ličnosti koja se štiti od direktne opasnosti, neutralisanje napadača i evakuacija iz opasne zone;
- evakuacija ličnosti koja se štiti bez pružanja „odgovora“ napadaču.

Obezbeđenje određenih štićenih ličnosti kada se kreću peške najčešće se vrši formiranjem jednog, dva ili više „prstena“ oko tih ličnosti.

⁴ Vidi: Lazović, M., Stojanović, V., Crnković, M.: *Vojno-policajska taktika*, Policijska akademija, Beograd, 1998, str. 17.

⁵ Npr., u trenutku atentata na predsednika Egipta, Anver El Sadata, 6. oktobra 1981. godine tokom vojne parade u Kairu, jedino je blagovremeno reagovao pratilac ambasadora Izraela u Kairu, Moše Sasona, koji ga je odmah oborio na zemlju i štitiio telom kada je video da vojnici iskaču iz vozila. Ostali su samo nemo posmatrali i tom prilikom je ubijeno 7 najviših predstavnika, ranjeno njih 28.

⁶ Organizovan i usklađen skup radnji i postupaka kojima se tim dovodi u povoljniji položaj u odnosu na neprijatelja na određenom prostoru i u određeno vreme radi izvršenja zadatka. Cilj je pravovremeno formiranje borbenog rasporeda, grupisanje snaga, pravovremeno izbegavanje vatre i udara neprijatelja. Odlike manevra su jednostavnost, brzina izvođenja i iznenađenje. Vidi: Lazović, M., Stojanović, V., Crnković, M.: *Vojno-policajska taktika*, Policijska akademija, Beograd, 1998, str. 16.

Prvi prsten obuhvata jasno i precizno određen položaj pratilaca neposrednog obezbeđenja oko određene ličnosti – ovaj, tzv. prvi „prsten“ se može formirati na više načina.

Zadatak pripadnika neposrednog obezbeđenja u tzv. prvom „prstenu“ jeste da spreče svaki pokušaj ugrožavanja bezbednosti, odnosno napada na ličnost koja se štiti. U izvršenju zadatka moraju biti spremni da se fizički postave između pretnje i ličnosti koja se štiti, iako time ugrožavaju sopstveni život. Svaki pripadnik ima precizno utvrđene zadatke. Broj pripadnika neposredne zaštite u ovom prstenu, zavisi od bezbednosne procene ugroženosti ličnosti i okruženja. *Lični pratilac* određene ličnosti, kao deo prvog prstena, nalazi se neposredno iza (*rastojanje ne duže od dužine ruke i ne kraće od polovine ruke*), s leve ili desne strane određene ličnosti. Taj položaj zavisi od toga da li je lični pratilac desnoruk ili levoruk. U situaciji kada je lični pratilac prinuđen da se skloni i, ujedno, da upotrebi vatreno oružje, postaviće se tako da jačom rukom (najčešće desnom) upotrebi vatreno oružje, a drugom skloni ličnost koja se štiti.

Neophodno je da ličnost koja se štiti bude upoznata s postupkom sklanjanja – „pakovanja“ u vanrednim situacijama i da takva situacija bude praktično isprobana – simulirana, kako u neželjenoj situaciji ne bi došlo do iznenađenja i blokade.

U situacijama kada se određena ličnost „blokira“ (ostane u stojećem stavu, „ukoči“ se u bilo kom položaju, ne registruje upozoravajuće komande, oduzmu joj se noge, moć govora, rasuđivanja, orijentacije itd.), pratilac „otklanja blokadu“ nožnim udarcem u zadnju mišićnu ložu donjih ekstremiteta, obuhvata određenu ličnost oko gornjeg dela grudnog koša ili vrata, privlači je ka sebi i, u polu sagnutom položaju, držeći je jednom rukom oko struka dok joj drugom rukom štiti glavu, sklanja je iz opasne zone.

U situaciji kada je određenoj ličnosti dodeljeno više od dva pratioca, lični pratilac ima zadatak da skloni određenu ličnost, tj., da je „spakuje“ i skloni iz opasne zone na najbliže bezbedno mesto.

Bezbednim mestom u vanrednim situacijama se može smatrati svaki zaklon koji će zaštititi određenu ličnost od dejstva vatrenog oružja, ili usporiti i smanjiti njegovo probojno dejstvo. Taj zaklon, u krajnjem slučaju, može biti upravo lični ili bilo koji drugi pratilac određene ličnosti.

Prilikom napada pri izlasku iz vozila, *to je samo vozilo*, zbog čega je važno ostaviti otvorena vrata glavnog vozila štice ličnosti sve dok se ne udalji ili dok ne uđe u objekat. Iz istog razloga je važno da vrata glavnog vozila budu otvorena pre približavanja određene ličnosti vozilu.

U objektima su to tzv. bezbedne sobe (*safty room*), koje ne moraju biti namenski odvojene prostorije.

Izraz „spakovati“ ili skloniti šticeu ličnost znači zaštititi je i udaljiti iz opasne zone najkraćim putem i u što kraćem vremenu, tako da joj se omogući maksimalna zaštita, uz najveću moguću bezbednost. Sklanjanje određene ličnosti iz opasne zone je zadatak ličnog pratioca, ali, ako je situacija takva da je prvi pratilac najbliži izvoru pretnje, zadatak sklanjanja će izvršiti drugi pratilac koji je taktički najbolje postavljen u tom trenutku.

Kada su u neposrednoj zaštiti angažovana *dva* pratioca, jedan od pratilaca stoji kao u prethodnoj poziciji, dok se drugi nalazi ispred levo ili desno od određene ličnosti. Prilikom kretanja, u svakom trenutku treba da znaju šta je zadatak svakog od njih, odnosno ličnost koja se štiti pokriva se u zavisnosti od njenog trenutnog položaja u odnosu na okruženje. Sinhronizovanje u postupanju se postiže uvežbavanjem do automatizma pre konkretnog angažovanja.

Kada su u neposrednoj zaštiti angažovana *tri* pratioca, prva dvojica ostaju na pozicijama levo i desno iza određene ličnosti, dok se treći postavlja u zavisnosti od situacije ispred levo ili desno od određene ličnosti. Takođe, ako se desi da šticeu ličnost, npr., želi da se pozdravi s masom koja se nalazi ispred nje, onda će jedan pratilac biti iza, a dvojica pratilaca levo i desno ispred određene ličnosti.

Ako je potrebno, prilikom kretanja peške (u zavisnosti od procene i okruženja) pravi se formacija neposredne zaštite od četiri pratioca. U slučajevima kada je potrebno da se probija kroz masu, angažuje se pet, šest, pa i više pratilaca. Oni se raspoređuju ispred, pored i iza određene ličnosti s jasno preciziranim zadacima.

Formacija „klin“ zahteva najmanje 6–7 pripadnika neposredne zaštite i koristi se prilikom kretanja kroz veću masu (izvlačenje). U realnim situacijama, te formacije se obično ne vide.

Formacija u obliku potkovice se formira prilikom zvaničnih kretanja određenih ličnosti kada je potrebno omogućiti fotoreporterima i snimateljima da obavljaju svoj posao.

Često se u praksi dešava da se u prvom prstenu istovremeno nađe više ličnosti koje se štite – domaćih ili domaćih i stranih. Kada se u formaciji nalaze strane ličnosti koje se štite, u sistem zaštite se uključuju i pripadnici stranih službi bezbednosti (slika 18).

Slika 18 – Zaštita stranih ličnosti koje se štite

Drugi prsten: pripadnici operativnog tima pri realizaciji zadatka neposredne zaštite u ovom prstenu preduzimaju sledeće aktivnosti:

- pokrivaju kritične tačke na trasi kretanja i mestima zadržavanja (planiranim ili neplaniranim);
- održavaju red, odnosno omogućavaju nesmetano kretanje kolone i određene ličnosti ako se kreće peške, i
- posmatraju ponašanje lica na trasi kretanja i sprečavaju svaki pokušaj ugrožavanja bezbednosti određene ličnosti.

Treći prsten – dubinsko obezbeđenje: pripadnici operativnog tima u realizaciji zadatka neposredne zaštite u ovom prstenu se kreću na odstojanju od 15 metara od određene ličnosti sa zadatkom operativnog pokrivanja.

Pored zaštite određene ličnosti pri kretanju peške, različite formacije se formiraju i u drugim prilikama:

- pri putovanju i kretanju motornim vozilom;
- pri putovanju vozom;
- pri putovanju vazduhoplovom;
- pri putovanju brodom, i
- u lovu.

Kada određena ličnost koja se štiti poželi da prošeta kroz masu i rukuje se s njom, tada je vrlo teško napraviti taktičku liniju razdvajanja između određene ličnosti i mase, što je osnovni zadatak neposredne zaštite. U takvoj situaciji je veoma važno obratiti pažnju na lica koja žele da se rukuje, kao i na ona koja žele da priđu da fotografišu. Mnogo je lakše postupanje u situacijama kada se prilazi pojedinačno. Tada se lakše obraća pažnja i uočavaju svi pokreti, pa i oni sumnjivi.

U realizaciji zadatka neposredne zaštite veoma je važno uspostaviti neposrednu profesionalnu komunikaciju s ličnošću koja se štiti, što se ostvaruje potpunim razumevanjem ličnosti, njegove porodice i poslovnih saradnika. Da bi se te veze uspostavile, potrebno je dosta strpljenja, tolerantnosti i diplomatije. Odnos mora biti zasnovan na poverenju i pouzdanosti, ali bez emocija.

5. Zaključak

Savremeni atentati se razlikuju prema načinu izvođenja (*modus operandi*), što je deo stalne konfrontacije između operativnih timova za zaštitu i atentatora.

Pripadnici operativnih timova za obezbeđenje određenih ličnosti na zadacima neposredne zaštite u svojim aktivnostima moraju uvek biti blagovremeno informisani, akciono usmereni i mobilni prema potencijalnim pret-

njama. Njihova obučenosť u prepoznavanju bezbednosno-indikativnih pojava, analiziranju konkretnih pretnji, planiranju mera i radnji s ciljem neposredne zaštite određenih ličnosti, bitno određuje nivo ukupne bezbednosne zaštite određenih ličnosti koje se štite.

Profesionalnu sliku operativnog tima u realizaciji zadatka neposredne zaštite moraju da krasi poverljivost, diskretnost, orijentisanost ka timskom radu i fizička spremnost, a sve s ciljem zaštite fizičkog integriteta ličnosti koja se štiti.

Jasno je da je operativni tim dobar u onoj meri u kojoj je dobra njegova najslabija karika. Vrlo su česti zahtevi da se u stalne timove ubace neobučeni i neiskusni pripadnici, kako bi se nekome učinila usluga. To može da bude opasno i da dovede do propusta u realizaciji zadatka, a samim tim i do ugrožavanja bezbednosti lica koje se štiti i lica koja gravitiraju u njegovoj blizini. Težina, složenost i odgovornost pri realizaciji zadatka neposredne zaštite opravdavaju neophodnost timskog rada u zaštiti ljudskog života kao najveće vrednosti.

6. Literatura

- Belić, M. (2008). Analiza atentata na najviše državne predstavnike. *Nauka, Bezbednost, Policija, 2*.
- Belić, M., Vasić, M. (2009). Istorijsko-pravni aspekt poslova obezbeđenja određenih ličnosti i objekata. *Bezbednost*.
- Consterdine, P. (1995). *The modern bodyguard*. Protection Publications.
- Dale, L. J. (1999). *Executive protection*. Florida Boca Raton: CRC Press LLC.
- Dorevski, Z. (2004). *Obezbeduvanje*. Skoplje: Komora na Republika Makedonija za obezbeduvanje na lica i imot.
- Đorđević, O. (1986). *Leksikon bezbednosti*. Beograd: Partizanska knjiga.
- Krivokapić, V. (2005). *Kriminalistika–taktika*. Beograd: Policijska akademija.
- Lonsdale, M. V. (1995). *Bodyguard: A Guide to Vip Protection*. L. A.: Specialized Tactical Training Unit.
- Lonsdale, M. V. *Taktički vodič za izvršenje visokorizičnih akcija*. L. A.: Specialized Tactical Training Unit.
- Milošević, M. (2001). *Sistem državne bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- O'Connor, R. (1996). *Body Guard – The World of Protection*. London: Arms and Armour Press.
- Rađenović, R. (2003). *Bezbednost ličnosti i objekata*. Beograd.
- Stajić, Lj. (2004). *Osnovi bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- Veljić, Ž. (2004). *Diplomatski protokol*. Beograd: Diplomatska akademija.
- Lazović, M., Stojanović, B., Crnković, M. (1998). *Vojno-policijska taktika*. Beograd: Policijska akademija.
- Đerđ, B., Jakli, T., Mihok, J., Lendel, L. (2005). *Zaštita imovine i lica: osnovna znanja*. Budimpešta: Sen-Sei Security, MIP Republike Mađarske.
- Lazović, M., Milošević, V., Milojević, S. (2002). *Sredstva i taktika policije*. Beograd: Policijska akademija.

- Zbornik radova (2003). *Ugrožavanje bezbednosti pripadnika policije*. Beograd: Policijska akademija.
- Bellemin, J. N. (1979). *La protection des dirigeants*.
VIP Protection Manual, International Counter-Terrorism & Protection Training Centar, Izrael.
- Zaštitne operacije* (P.O.S). Priručnik. SAD.
- Participant Guide VIP Protection. Antiterrorism assistance program course introduction*. (2003). Biro za diplomatsku bezbednost SAD.
- Revue internationale de criminologie et de police technique*, 1, 31–42.

OPERATION TEAM IN CLOSE PROTECTION VIP (Feet Formations – Basic Terms)

Summary

This paper deals with the operational team in the implementation of the tasks of immediate protection of certain persons who are security protected. The main aim of this paper is to identify and illustrate the purpose of operating the team, operational teams formation and responsibilities of individuals in the team during the implementation of concrete tasks. Specific features of today's operational teams for immediate protection is that they are multifunctional and have a high level of autonomy. It is characteristic that specialists from different areas work together in a team and thus achieve the best results. Team functionality depends on several factors, ability of timely response, trained, implementation of planned actions and personal motivation.

Guidelines for Authors

General notes	<i>NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБП - Журнал за криминалистичку и право</i> publishes original scientific papers in English language.	
Title of a paper	Title: font size 14 pt, bold	
Authors	The surname and the first letter of the name of the author should be stated (font size 12 pt).	
The name and address of the institution	The name and full address of the institution where the author works and a footnote which should state a corresponding author complete with his/her e-mail address.	
Abstract	The abstract should contain from 100 to 250 words (font size 10 pt).	
Key words	Not more than 10 key words	
Text	<p>The papers should be sent as follows:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Two printed copies in English and one copy in Serbian, as well as - in electronic form, just in English language. <p>The papers should not exceed 16 standard computer-printed pages (A4 format).</p> <p>The papers are prepared in MS Word format, Times New Roman font, single spacing, with the following margins: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm</p>	
Text structure	<p>Titles of chapters, sections and subsections should be written in font size 13 pt, bold.</p> <p>1 Introduction 2 Chapter 1 2.1 Section 2 2.1.1 Subsection 3 3. Conclusion 4. References</p>	
References	The sources should be listed in alphabetical order, according to APA Citation Style.	
Where to send	<p>The papers should be sent either on CD or by e-mail to the following address: casopis@kpa.edu.rs, or by post to the following address: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia</p>	
Tables, graphs and pictures	Tables should be made in Word or Excell. Photographs, graphs and figures are submitted in jpg or pdf format. Picture, graph and drawing width is up to 16 cm. The thickness of lines on graphs and drawings should be 0.3 mm or more.	
Copyright	The authors sign consent of the assignment of a copyright.	
References	Reference sources are quoted in alphabetical order pursuant to APA Citation Style.	
Quoting of references	The references should be quoted in original.	
Type of reference	Reference	Quoting in the text
Book single author	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Book two authors	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)

Guidelines for Authors

Book three authors	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
A group of authors	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(<i>Oxford</i> , 1996)
Chapter in a book	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Articles in journals (just a volume)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Articles in journals (a volume and a number)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Articles in journals 3 to 6 authors	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Newspaper article	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Online sources	Book: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Articles in online journals: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Documents and reports: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

- ❖ You are kindly asked to submit **the summary of your paper in both Serbian and English (up to 15 lines)**, when sending your paper according to these Guidelines.

Uputstvo autorima

Opšte napomene	<i>NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБП - Журнал за криминалистичку и право</i> objavljuje originalne naučne radove na engleskom jeziku.	
Naslov rada	Naslov rada: veličina fonta 14 pt, bold , Times New Roman	
Autori	Navodi se prezime i početno slovo imena autora (veličina fonta 12 pt).	
Naziv i adresa institucije	Naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, a u fusnoti corresponding author sa e-mail adresom	
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči (veličina fonta 10 pt)	
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči (Key words)	
Tekst	Radovi se šalju u štampanoj formi (dve kopije na engleskom, i jedna na srpskom jeziku), kao i u elektronskoj formi, samo na engleskom jeziku. Obim rada je do 16 strana A4 formata. Rad se priprema u <i>MS Word</i> formatu, font <i>Times New Roman</i> , jednostruki prored (single), sa marginama: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm	
Struktura teksta	Nazivi podnaslova u radu pišu se fontom veličine 13 pt, bold . 1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1 Podnaslov 2 2.1.1 Podnaslov 3 3. Zaključak 4. Reference	
Gde poslati rad	Radovi se dostavljaju na CD-u ili elektronskom poštom na adresu: casopis@kpa.edu.rs , ili poštom na adresu: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia	
Tabele, grafikoni i slike	Tabele uraditi u <i>Wordu</i> ili u <i>Excel-u</i> . Fotografije, grafikoni i slike se dostavljaju u formatu jpg ili pdf. Širina slika, grafikona i crteža treba da bude do 16 cm. Debljina linija na grafikonu i crtežu treba da bude od 0,3 mm i više.	
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava.	
Referentna literatura	Referentni izvori se navode prema abecednom redu, u skladu sa APA Citation Style.	
Citiranje literature	Reference navoditi u originalu	
Vrsta rada	Reference	Citiranje u tekstu
Knjiga 1 autor	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Knjiga 2 autora	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Knjiga 3 autora	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)

Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(Oxford, 1996)
Poglavlje u knjizi	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Članak u časopisu (samo volumen)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Članak u časopisu (volumen i broj)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Članak u časopisu 3 do 6 autora	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Novinski članak	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Elektronski izvori	Knjiga: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Članak u elektronskom časopisu: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre0300001a.html Dokumenti i izveštaji: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

- ❖ Molimo Vas da prilikom dostavljanja rada prema ovom uputstvu, dostavite rezime Vašeg rada na engleskom i srpskom jeziku do 15 redova.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo :
journal of criminalistics and law / glavni i
odgovorni urednik = editor-in-chief Goran B.
Milošević ; urednik za engleski jezik =
english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara
Dušana 196) : Kriminalističko-policajska
akademija = Academy of Criminalistics and
Police Studies, 1996- (Beograd : Inpress). -
24 cm

Tri puta godišnje
ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost,
policija
COBISS.SR-ID 125217799